

ЧЎЛПОН

АСАРЛАР

УЧ ЖИЛДЛИК

І ЖИЛД

ШЕЪРЛАР

ДРАМАЛАР

ТАРЖИМА

Озод ШАРАФИДДІНОВ
таҳрири остида

Тошкент

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Тошкент Давлат Дорилфунуни қошидаги 20—30 йиллар адабий
жараёнини ўрганувчи илмий марказ

«ХАЗИНА» илмий-ишодий тўплаб чиқариш бирлашмаси
нашри 1994 й.

Таҳрир ҳайъати:

Озод ШАРАФИДДИНОВ

Эркин ВОҲИДОВ

Бегали ҚОСИМОВ

Умарали НОРМАТОВ

Асрор САМАД

Фоиқа СУЛАЙМОН ҚИЗИ

Наим НОРҚУЛОВ

Ғуломхон ҒАФУРОВ

Тўплаб, нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи — филология
фанлари номзоди *Замира ЭШОНОВА*

Чўлпон.

Асарлар: Уч жилдлик/О. Шарафиддинов таҳрири
остида. Ж. I. Шеърлар. Драмалар. Таржима. — Т.: Ға-
фур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1994.—448 б.

Ўзбек адабиётининг ёрқин вакили Абдулҳамид Сулаймон ўғли
Чўлпоннинг уч жилдли Асарларининг биринчи жилдига шоирнинг
турли йилларда ёзилган ва турли нашрларда эълон қилинган шеър-
лари, драматик асарлари ҳамда Шекспирнинг «Ҳамлет» пьесаси
таржимаси киритилган.

Ўз2

4702820201—75
Ч М 352(04)—94 қатъий буюртма, 93

ISBN 5-635-01340-6

„ЎЗБЕК ЁШ ШОИРЛАРИ“ ТУПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

1922 йил

СУЙГАН ЧОҚЛАРДА

Гўзалларнинг маликаси экансан,
Буни сенинг кўзларингда ўқидим;
Ўқидим-да, истиқболим қушига
Хаёлимдан олтин қафас тўқидим.

Гунафшалар қулоғимга мадҳингни
Сўзлаб-сўзлаб чарчадилар, битмади...
Аламзада булбул йиғлаб кечалар,
Аламингнинг сўнгин тамом этмади.

Кўзингдаги ҳикоянинг мазмунин
Шоир бўлсам, айтиб-айтиб йиғлардим;
Ушал эски жароҳатли қалбимни
Сатрларнинг наштари-ла тиғлардим.

Хаёлимнинг қип-қизилдан кийинган
Парилари, ҳурларини кўрдингми?
Аламимдан гуллар эккан йўллардан
Коинотга ҳаёт сочиб юрдингми?

Йўлларингда «шитир» этса сўлган барг,
Қулоғимга мусиқалар келтирур;
Қачон сенинг мусиқали овозинг
Сенинг мени «суйганингни» билдирур?..

1921 йил \

ГҶЗАЛ

Қоронғу кечада кўкка кўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўраймен.
Ул юлдуз уялиб, бошини букиб,
Айтадир: «Мен уни тушда кўрамен.
Тушимда кўрамен, шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!..»

Кўзимни оламен ой чиққан ёққа,
Бошлаймен ойдан-да сени сўрмоққа,
Ул-да айтадирки: «Қизил ёнгоққа
Учрадим тушимда, кўмилган оққа.
Оққа кўмилганда шунчалар гўзал,
Мендан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!..»

Эрта тонг шамоли сочларин ёзиб,
Ёнимдан ўтганда сўраб кўрамен.
Айтадир: «Бир кўриб, йўлимдан озиб,
Тоғу тошлар ичра истаб юрамен!
Бир кўрдим мен уни: шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!..»

Ул кетгач кун чиқар ёруғлиқ сочиб,
Ундан-да сўраймен сенинг тўғрингда.
Ул-да уятдан беркиниб, қочиб,
Айтадир: «Бир кўрдим, тушдамас ўнгда.
Мен ўнгда кўрганда шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир... мендан-да гўзал!..»

Мен йўқсил на бўлуб уни суюбмен?!
Унинг-чун ёнибмен, ёниб-куйубмен.
Бошимни зўр ишга бериб қўйубмен,
Мен суйуб... мен суйуб... кимни суйубмен?
Мен суйган «суйукли» шунчалар гўзал
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!!!

Тошкент, 1919 йил, феврал.

ХАЕЛИ

Қўнгилдаги муҳаббатнинг учқунин
Хаёлимнинг бир бурчида беркитдим.
Ул учқуннинг кучлигидан сийнамда
Ҳеч тузалмас, оғир яра бор этдим.

Қулоғимга «Ол, бахт» деб эшитилган
Азонларни шайтоний деб ўйладим.
Шунинг учун бахт берган малакка
Турли-туман афсоналар сўйладим:

Сочларини ўйнаб туриб эшитди,
Ва дедиким: «Афсоналар беҳуда!»
Бу сўзлари қулоғимга етишди
«Оқдим, — дедим, — қонли, зардобли сувда...»

Оқ — оқ, — деди афсоналар султони —
Сеннинг тахтинг, бахтинг унда кутади;
Ул зардобли, қонли сувлар остида
Қора кийган жонинг «жилва этади».

Кет, эй шайтон, босирқадим... қўрқамен;
Кет, кет... Қилич синган, қалқон тешилган,
Кўрасанми? Мен эзилган, ётамен,
Устимга-да «бало тоғи» йиқилган.

Сўнгги нафас, охирги дам, ай малак,
Кел, бир қара, сўнгра йиқилсун фалак...

Тошкент, 1920 йил.

ЗАРАФШОН

(Сафар эсдалиги)

Кўз олдимда оқиб ётган Зарафшон,
Еш боладек эркалайдир, ўйнайдир;
Ховлиқма ҳам бўлса ўзи кўп чаққон,
Унча-мунча тўсиқларни қўймайдир.

Катта-кичик тошлар бўлса йўлида
Ҳеч қўрамай¹ судраб кетар илгари.

¹ Илтифот қилмай.

Ким биладир, жон топширмиш қўлида,
Ҳазил-ҳазил билан қанча ёш-қари?..

Унинг ўзи шу ўйноқи қилиғи,
Шу ҳовлиқма одати-ла кўп қўрқинч;
Сувларининг нозлик қиздек силлиғи
Кўп танларни ағдарарлик катта куч.

Ундан қўрқинч, унинг ўткарганлари,
Салтанатлар, қонлар, улуғ тарихи.
Сийнасида бўғиб ўлдирганлари,
Кўп жонларнинг инграйиши ва оҳи.

Тарихининг қанотлари сўнг йиллар
Аллақандай қора ранг-ла бўялмиш.
Ёнларида яшагувчи кўп эллар,
Қора ёзмиш қозигиға суялмиш...

Шўх-шўх оқиб, юрагида яширинча
Тарихларни, асрларни қарғамиш;
Билармикни, ўз умрида ул қанча
Яхши эрлар ёд этмиш-да, олқамиш?

Ай Зарафшон, ўйнаб-кулиб оқабер,
Мазлумларнинг юрагини ёқабер...

Самарқанд, 1921 йил.

ҚАЛАНДАР ИШҚИ

(Эски тартибда)

Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни йўқотдим-ку,
Асрлик тош янглиғ бу хатарли йўлда қотдим-ку.

Қарашма денгизни кўрдим, на нозлик тўлқини
бордир,
Ҳалокат бўлғусин билмай, қулочни катта отдим-ку.

Ажаб дунё экан бу ишқ дунёси, аё дўстлар,
Бу дунё деб, у дунёни баҳосиз пулга сотдим-ку.

Унинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў* айлаб, аламлар ичра ботдим-ку.

Қаландардек юриб дунёни кездим, топмайин ёрни,
Яна кулбамга қайғулар, аламлар бирла қайтдим-ку.

Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,
Қуёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку.

Боку, 1920 йил.

ТАБИАТГА

(Саидалихонга бағишлаб)*

Кел малак, кел, кел пари, кел, кел ўпай бир эркалаб,
Кел қуёш чиққунча ўптир... кел ўпай бир эрталаб.
Кел қучоқлай, кел қўлингни, бармоғингни бир кўрай,
Кел кўзингга кўз солай, кел кўрай, сўнгра ўлай...

Келма-келма эй пари, сен, танларинг нурдир сенинг,
Танларинг нур, юзларинг нур, тенгларинг ҳурдир сенинг..
Еқти ойлардан қуйилғон ёғдулардандир танинг,
Кўк юзида барча юлдузлар суйунчингдир сенинг..
Кулмакингдир боқчаларга турли гулларни сочар,
Кўз қарошингдир сенинг, элга саодатлар очар..
Уйнашингдир, ўйноқи юмшоқ шамолни кўзғатар,
Тўхташингдир, дунёда барча ҳаётни тўхтатар.
Сўзлашингдир, боқчаларда барча қушни сайратар,
Бир табассум қилмоғингдир, барча жонни яйратар.
Куйлашингдир, уйқуда қотган жаҳонни уйғотар,
Уйқудан турган жаҳон ул куй биландир, тўй этар..
Қайғуриб қолган чоғингдир, барча жонлар қайғулар,
Ҳар томонда қайғу, ҳасрат, ҳар азиз жон оҳ урар.
Кўк юзини қоп-қора, машъум булутлардир, ўрар,
Ул булутлардир ёруғлиқнинг юзин қоплаб турар,
Ул булутлар устига оддек миниб девлар чопар.
Ҳар уришда қамчини ўтлар ёнар, чақмоқ чақар.
Ул булутлар чопсалар девлар билан осмон бўйи,
Унда бошланса жин, олбости ва шайтонлар тўйи,
Кўк гўзалдир, сел ёғар, дўллар қуяр, тўфон босар,
Қум кўчар... тоғлар қадар қумлар кўчар... йўлни тўсар..
Зўр денгизлар наъра тортар... жон сўрар, тўлқин чопар,
Қатта тўлқинлар келар-да, майда тўлқинлар қочар..
Майда тўлқинлар «ўлим» рақсин этарлар куйлашиб,
Сўнгра қирғоққа чиқарлар «жонлилар»ни йўқлашиб...

Келма-келма... мен фақир... бечора... йўқсил бир киши;
Мен каби йўқсил кишининг ёғдуларда не иши?..

1920 йил.

УЯҚУ

(«Бормайман деди» куйига)

Жим туринг, шовқунламанг, уйқу ичинда ул пари,
Юрма, тек тур, ай шамол, юрсанг-да юр бир оз нари.

Кўкда бир тўп қиз-малак уйқу куйини бошлади,
Илгарни чолган тирик, жонли куйинни ташлади.

Бош учида айланар бир тўп фаришта жимгина;
Кўк элининг тангриси ой ҳам қарайдир тинчгина.

Ул алас кўзлар юмулган... куйини ёндиргачгина,
Кўп гўзал кўзларни юмдиргач, уялдиргачгина...

Чарчаган, толган, умидсиз кўзларим тўймай қарар,
Ҳар қарашда кўнглима минг турли ўйларни солар...

Бу ётиш, бу уйқу, бу — қандай ширин, қандай гўзал,
Жонланар, юз кўрсатар синган ва ястанган амал.

Бу ётиш, уйқу на ерда, на хаёлий кўкда бор,
Бу гўзал, сирли томошо менда, мен ўқсукда бор.

Жим туринг, шовқунламанг, уйқу ичинда ул пари,
Кўзларим тўймай қарар, борлиқ кўринма, тур нари...

Тошкент, 1921 йил.

УЛУҒ ЙУЛДА

Йўлимизда чўллар, сувлар, денгизлар,
Босгувчисин таниб бўлмаслик излар.
Шул изларни босиб, денгизлар кечиб,
Буюк амал билан борамиз бизлар.

Юракдаги сақлаб борган амаллар,
Йўллардаги денгизлардан улуғроқ.
Эзилганлар тилак тилар бу йўли
Бурунгидан тўлуғроқ.

Маҳкам қилиб боғланилган камарлар!...
— Тезрак!
— Қанот!

Қушлар янглиғ учайлик.
Кенг чўллардан, денгизлардан кечайлик
Шарқнинг эски чигаллини ечайлик!

Тошкент, 1920 йил.

ПАРЧА

Мақтадим, кўкка кўтардим сизни мен,
Энди менга сизга етмаклик қийин.
Мақтамоққа бир киришгач мақтайин,
Тўхтасам, сўнгги тинимда тўхтайн...

1920 йил.

ЕРУҒ ЮЛДУЗГА

(Ҳазар* эсдалиги)

Гўзал юлдуз, нурли юлдуз, тез сўзла,
Оталарнинг тарихдаги хатосин;
Шул хатодан осуғланиб*, ёвларнинг
Эл кўксида сурган ишрат, сафосин.

Сўзла, англат ўтгандаги турмушнинг
Бутун қонлик, шонлик, жонлик ерларин.
Кўз олдимда жилвалантир юрт учун
Жонлар бериб, қонлар тўккан эрларин.

Уйнат, қўзгат, тўлқинлантир, ҳовлиқтир
Кенг Ҳазарнинг кўм-кўк, юмшоқ сувларин.
Сўзлаттириб чарчат, ҳорсин, чарчасин,
Тери оқсин, кўкка чиқар буғларин.

Кўпиклантир, майда оппоқ кўпикдан
Кўйлак кийдир, ясантир сув бетларин.
Ул сувлар-ла пардоз қилдир, кийинтир
Тоғлик, тошлик қирғоқларин, четларин.

Нега жимсан, нега жавоб бермайсан,
Нега кўзинг қизаринди, ёшланди?
Нега юзинг сўлган каби юмшарди?
Нега сенда бир талваса¹ бошланди?

¹ Талваса — изтироб.

Биламан мен: сўзламайсан шунингчун
Сўзлайдирган яхши сўзинг йўқ эрур.
Оғиз очсанг йўқсил элни эзмакка,
Қон қилмоққа ҳасратларинг кўп эрур.

Майли, майли, қандоқ аччиқ бўлса ҳам
Тўғри сўзни яширмасдан сўзлайбер,
Ҳар қанчалар юрак ёрғич куй бўлса,
Ботир бўлиб секингина куйлайбер.

Ўтганларнинг заҳари ҳам бу кунда
Кўнгилларга тегмай ўтар кабидир.
Кечмишларнинг йиғиси ҳам шу кунда
Йўқсул дилни суюнтирар кабидир.

Фалокатлар кўрган ота-боболар
Истиқлолнинг қимматини билмаган.
Эл ва юртни сақлар учун сўнг хонлар.
Тузуқкина чора, тадбир қилмаган.

Биз йўқсиллар бошқаларга қул бўлиб,
Чет оёқлар товонида эзилдик.
Ҳар ярамас, ҳар бузуқнинг тагида
Алам тортган, жабр кўрган биз эдик.

Етар, бўлди. Мени гапга солдинг-да,
Ўзинг унда тинглабгина турасан:
Яна, тагин таъсирланиб сўзимдан
Оҳ-воҳ қилиб ўзни ҳар ён урасан.

Сўзла, сен-да тилларингни ўйнатиб
Эски олам ичра бизни олиб бор.
Яширин ётган пардаларни, зулматни,
Қараб турма, нуринг билан йирт, юбор

Ялинтирма, бошқаларга ялинган —
Каби сен ҳам ялинтирмоқ истайсан.
Эзилганни эзишликка сен гўзал,
Озроқ шарм, озроқ ҳаё қилмайсан.

Сўзла, англа, гўзал юлдуз, тез сўзла,
Мен-да сенинг чиройингни сўйларман.
Ҳазардаги кўпикларга бирлашиб
Сени мақтаб ширин куйлар куйларман.
Оғиз очдинг, товшинг келди, эй юлдуз,
Сўзла—сўзла, ёт киши йўқ, иккимиз...

Баҳри Ҳазар, 1920 йил.

ПҮРТАНА

Пўртана кўзғолди, пўртана юрди,
Пўртана ўзини қирғоққа урди,
Пўртана олдида бир кема кўрди:
Ичида зич одам... ўйнатди, сурди.

Ул кучлик, ул ботир, ул қўрқмас, юраклик,
Ул мағрур, керилган, ҳам мажнун, ҳовлиқма;
Фарёд дер қирғоқлар, ундан шу туғролик,
Шаҳардек кемалар унга бир «луқма»!..

Ул ўзи қон ичар, жон олур бўлса-да
Бағрида севгиси кучли;
Бақириб, ўкириб, югуриб юрса-да
Гўзални суювга ўчли...

Сув қизи..

Чиройлик, сочлари қоп-қора
Бўйнидан сочилган тарқоқ;
Кўзлари дил тортар, четроқдан бир қара,
Илиндинг... раҳмсиз ул тузоқ...

Кўзлари кийикни кўр қилди, кўрмадинг,
Сўзлари булбулни тутқун;
Юзлари ойларни ботирди, билмадинг,
Булутлар остига қочиб кирди кун.

Ана шул гўзални, ана шул малакни
Йўқ, янглиш... фалакни.

Пўртана кўксида сақлар;
Ерлар, сарф этар ғайратни, эмакни*
Иш қилиб малакни,
Йўқ... жаҳон, фалакни

Оқ кўпик ичида оқлар.

Баъзида ҳисобсиз оқ кўпик ичига
Султондек тутқизар уни;

Дам кўкка ирғитиб, дам тортар кўксига
Шу йўлда ўйнатур қизни,
Кулдириб ул нурлик юзни,
Суйдириб у оҳу кўзни,
Қул қилиб сизни ҳам бизни...

Кўпиклар... у оппоқ саноқсиз кўпиклар
Юлдуздек жимиллаб туралар;

Кўпиклар... у кичик, чиройлик кўпиклар
Ошиқнинг кўнглидан уралар...

Қичқирар, бўкирар — бўкирар йўлбарсдек,
Югурар, секирар, отилур девдек.
Олдида ҳеч тўсиқ, ҳеч монета қўймасдек
Ўнтилар... ўнг-сўлин кўрмай...

* «Кўтарса бошини кўкларга тегадир,
Бўлутлар, чақмоқлар даҳшатда;
Эгса ул бўйинини — кўп вақт эгадир, —
Сув тегин кўрасан ваҳшатда.

Жонворлар қўрқадир... даҳшатда титрайдир,
Балиқлар ўлимни куталар;
Кучлиги кучсизни ютмайди, ситмайди*,
Қўрқудан оғулар юталар...

Денгиз тинч, қўрқув йўқ. Қиёмат ухлайдир,
Пўртана жимжитдир на ўйда?
Шамолни пўртана қўзғатмай сақлайдир,
Қўзғалмоқ деган сўз йўқ ўйда.

Бу маҳшар, қиёмат, пўртана. Тўлқинлар
Ҳаммаси йўқсилнинг кўнглида.
Бир дамда дунёни куйдирур вулқонлар
Ожизнинг у ўтлик дилида...

Ўйна, ай тўлқинлар, пўртана, даҳшат сол,
Қирғоқлар титрасин қўрқиб;
Кўк юзи, ер ости тинч бўлса — ваҳшат сол

Дарёдан сув ташлаб, пуркиб.
Бу менинг кенг кўнглим ғалвани, жанжални
Тўполон, қўзғалиш, чувалаш*,
исёни, тўфонни
Суядир; шунинг-чун дунёни, жаҳонни
Тоғ ва тош

Ҳаммасин, ағдармоқ истайдир,
ёнадир, куядир...

Ўйна, ай пўртана, тўхтама, қувват ол,
Чоғ келгач, эрниб ётма, ухлама,
бўлмасни йўқлама.

Кўп эзган душмандан,
паст жондан

Ўчни ол, ўчни ол, ўч ол!

Тошкент. 1920.

ТОРТИШУВ ТОНГИ

Ёвган қўшин бошлиғидек гердайиб
Ботган қуёш булутларнинг остидан
Бош кўтариб чиқмоқ учун тириша:
Шунинг учун бери ёқда иржайиб
кулишурлар,

Унга қарши, қаршидан
Йиғлов, сиқтов, товуш, ғавғо, хархаша

Суюнингиз:

кўпдан бери зиндонда
Қуёш кўрмай захлаб қолган кўнгиллар!
Чиқар кунлар етди сизга ундан-да,
Мунда ешиб юборилгач тугунлар.

Қайғурингиз:

кишанларни ясовчи
«усталар»,
Бошқаларни «тубанлар» деб атовчи хўжалар:
Сизнинг учун ёз бошининг қоридек
Эрув кунлар келади,
Сизнинг учун олбостининг зоридек
йиғлар кунлар келади
Чиқадирган қуёшни сиз беҳуда
Этак билан тўсмоқ учун тиришманг,
Ахмоқ бўлиб. Азроилнинг олдида
Жон талашинг, то ўлгунча беришманг!

1920 йил.

ШАРҚ НУРИ

(Мулланур Воҳидов* руҳига)

Сўнг даврда йўқсил Шарқнинг тарихи
Бир бет бўлсин оқ сатрни кўрмади.
Дунё тарихини ёзган муаррих
Яхшиликка қаламини бурмади.

Шарқнинг қайси бурчагини қарасанг
Йўқлик, ўлим, зулм, қарғиш кўрардинг;
«Томуғ»* деган сўзни билмак истасанг
Шарқни бошдан оёққача юрардинг.

Бир замонлар ер юзинда ўз бошли,
Улуғ, шонли маданият туғдирган

У гўзал Шарқ, ширин тупроқ сўнг **замон**
Бўлди четлар панжасида кўз ёшли...

Унинг бундай қизганичли ҳолига
Ҳар кимдан кўп қон йиғлаган сен эдинг.
Уни эзган йиртқич қўлли маъзинга
Сен улуғ ёв, сен мужассам кин эдинг.

Инсонликка саодатнинг бирдан-бир
Тўғри йўлин кўрсаткучи Марксди:
Бироқ Шарққа қутулишнинг йўлини
Кўрсаткучи улуғ доҳий сен эдинг;
Сендек киши Шарқ элига тансиқди...

Пок сийнангга ўқ откучи душманлар
Ўйламаки, бир ўзингнинг душманинг;
У душманлар бутун Шарқнинг душмани.
Кўпдан ичиб келган қонларин унинг.

Кун ҳам Шарқдан, ой ҳам Шарқдан чиқадир,
Бироқ бир сен Ғарбда чиқдинг ва ботдинг;
Шунинг учун менинг шарқлик руҳимда.
Ажиб мудҳиш, қўрқинч туйғу уйғотдинг.

Шарқнинг кунни кирса булут остига
Сенинг сўнук кузларингни ўйлайман;
Ботиб борган ойга қараб: «Ай йўқсул,
У улуғ нур сенмасму?» — деб сўрайман.

Эҳтимолдир, сени ҳар бир нарсадан
Азиз кўрган, у сен суйган йўқсул Шарқ,
Руҳларингни ой ўрнига қўйгандир,
Балки бизнинг кўзларимиз қилмас фарқ...

Меним шарқлик кўзим сенинг руҳингни
Шарқнинг ҳар бир бурчагида кўрадир;
Тўғри сенинг у Шарқ суяр руҳларинг
Алжу мисрада саройларда юрадир.

Энди ундан учиб ўтди Мисрнинг
Сирлар тўлиб оққан Нили бўйига;
Нилни бўйлаб келиб кирди у руҳинг
Фаллоҳлар¹ нинг қашшоқларча тўйига.
Ундан ўтиб Суриянинг Шом* жига

¹. Миср деҳқонлари.

Аср кўрган кўчаларни айланди,
Шу минутда Ҳимолая тоғида
Ҳинд қизига йигитликка сайланди.
Кеча кўрдим уни: Будда ёнида
Риёзатнинг фойдасини ўқурди.
Утган куни Нишопурда* — боқчада
Хайём* билан ишқий шеър тўқурди.
Утган ҳафта Чин—мочиннинг* юртида
Конфутсио¹ фалсафасин эшитди.
Бу ҳафтада Эрон бориб Зардашт²га
Нича³ билан қалайсиз деб тегишди...
Ҳиндистонда Бедил* билан юрганим
Меним шарқлик кўзим аниқ кўрмишди,
Аламут⁴ нинг тепасида юрганда
Меним руҳим орқасида юрмишди...

Шунинг учун суяр сени бутун Шарқ
Сен Шарқмисан, Шарқ сенмидир фарқ.

1918 йил.

«УЗБЕК ҚИЗИ» УЧУН

(Усмонлича).

Гўриюрим: ҳар бир элнинг кўкинда
Йилдизлари порл-порл ённюр,
Йилдизларин ера сочган нурини
Ҳар бир инсон ича-ича қониюр.

Гулшан йўқки, қодун гули очмасун,
Боқча йўқки, қодун булбул ўтмасун,
Ер йўқдурки, қодун инжу сочмасун,
Гўнгил йўқки, қодун мафтун этмасун...
Ҳар миллатинг гулшанида гуллари
У миллатинг қодинлари, қизлари;
Ҳар миллатинг ҳақ сойдиги бир йўли
Қаршилигинг босмиш Улан изидир.

¹ Конфутсио — Ҳангойда машҳур дин.

² Машҳур зардушт ҳақими.

³ Нича — машҳур олмон файласуфидир. Зардушт фалсафасини охиқ даражасида севар эди. (Аслида — Ницше).

⁴ Аламут — Ҳасан Саббоҳнинг қалъасидир. Ҳасан Саббоҳ исмония мазҳаби зўрларидандир.

Хеч миллатда париларинг у гўзал
 Чеҳралари пардалара гирмиюр:
 Хеч миллатда:... хонн эл
 Қорунлара ғазаб ила эрмаюр.

Харна дея гетдим эсам, қаршимда,
 Қарунлари очиқ юз-ла бўлуриб;
 Хотирларим: қоналидир юрдима
 Ўзбек қизи қайғулара дўлуриб,
 бўғилуриб,
 ўлуриб...

Сайёҳ парда билармисинг — у алчоқ
 Эски дунё сани биза буроқмиш.
 Эркили ўлан қодинларинг бошига
 Дин исминдан асирлиги у тақмиш.

Қўз олдимда эски дунё у буюк
 Салтанати, шавкати-ла ўлиюр.
 Улмасина иблислардир оғлаён
 Малакларса гўк юзинда гулиюр.

Санлар унинг меросисанг, ай парда,
 Қоламазсинг озод Улан бу ерда,
 Онт ичудим: асир Ўзбек қизи-чун;
 Бир мозорки, тошларидан ёш домлар
 Тош ичинда ўзбек қизи — ҳап оғлар...
 Шимди бурда ёлиғиз мазор санингчун

1920 йил, август. Боку.

ЮРТ ҚАЙҒИСИ

„УЙҒОНИШ“

ТҮПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

«Нечун очилди кўзим, қайга кетди уйқуларим?
Бу уйғонишда тўлиб-тошди, ошди қайғуларим...»

ОҒРИГАНДА

Бўғиқ, қисиқ, асабий бир кўнгил билан тун-кун
Тўшакда ўйлар орасида угрошиб* ётмоқ
Оғир... қийин.

— Бу ётишнинг сўнги, сўнги келсун!
Езилмаганми бу тунлар сўнгида тонг отмоқ?

Кўзимда эрта ва кеч бир йиғин хаёл очилар,
Хаёл билан кўрамен: кўк-юзи булутли каби...
Бутун кўнгил ва юраклар оловли — ўтли каби...
Булут кўзидан эса ерга оғу — ёш сочилар.

Меним ўйимми қора? Еки юрт кўкида булут?
Қуюқ булут тўдаси қонли ёш тўкиб йиғлар?
Меним бу хаста дилимми яна нечун тиғлар?
Меним-да кўксима ботмоқми истар ул бир ўт?

Бўғиқ, қисиқ бу кўнгил кучли ўт билан ёнадир
Ул ўт орасида юртнинг хаёли жонланадир...

Бухоро, 1922 йил.

КУЗ

Кўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар
Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек;
Бўронларнинг кўзлариким, ўйноқлар.
Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзидек.

Қора булут тўдасиким, кўкларни
Шарқни ёпган парда янглиғ ёпмишдир;

Куз кўшини оғу тўлиғ ўқларни
Ез бағрига ҳеч саноқсиз отмишдир.

Бало янглиғ қатор-қатор чизилиб,
Кўк юзидан қарғалар ҳам ўталар;
Шарқдек ичдан яшрингина эзилиб,
Кўп жонлилар сўнгги тинни куталар.

Бутун борлиқ чоғлиқ* ўчиш олдида,
Совуқ... қора қишга кўчиш олдида...

Бухоро, 1921 йил.

ЮПАНМОҚ ИСТАГИ

Билмадим, кўнглимни юпатгай кимлар:
Тоғларми, тошларми ё оқар сувлар,
Ёки кишанлардан бўшалган қуллар,
Ёки севилмасдан ташланган туллар?

Ёки ойдин тунда кўзимни олмай,
Кўклардан юпатқич юлдуз ахтарай?
Ёки тонг чоғида «сабо» юпатгай,
Ёки ойдан томган вафосиз нурлар?

Ёки кўз ёшидан йиғилган бир кўл
Бўйида эгилган толда бир булбул
Сайраса, йиғласа; маъшуқаси гул
Кулганда юпатгай кўлдаги ҳурлар?

Чарчаган йўловчи йўлдан адашса,
Текис йўл қолса-да, тоғларни ошса,
Йўлни кўрсаткучи юлдуз-да қочса,
Шунда юпатгайми яланғоч чўллар?

Эркин далаларнинг эркин султони,
Сонсиз подаларнинг ёлғиз чўпони,
Най чолиб, тоғлардан истаса ёрни,
Балки юпатгуси «ёр» деган куйлар?

Турмушда, хаёлда... ҳар бир нарсада
Ёлғиз алданишни кўрган бир банда
Борлиққа қарғишлар ёғдирган танда
Балки юпатгуси у ачкиқ сўзлар?

Денгизлар қайнаса, тошса сувлари,
Кесилса йўлчининг истак йўллари,
Денгизга айланса ўнг ва сўллари,
Балки юпатгуси ҳўлланган кўзлар?

Кўнгилда уйғонса енгил ҳаваслар,
Узилса, бузилса олтин қафаслар,
Бирга ичишсалар бир тўда мастлар,
Балки юпатгайлар ўйноқи қизлар?

Ўйланган ўйлар-ла кўнгил юпанмас,
Кўнгилнинг истаги ўй билан қонмас.
Айталар, бу тунда ёруғ шам ёнмас,
Чақмаса гугуртни асл ўғуллар...

*Жумабозор станцияси (Ўрта Осиё темир йўли).
1922 йил.*

УМИД ВА ИМОН

ХАЛҚ

Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исендир, халқ оловдир, халқ ўчдир.

Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исендир, халқ оловдир, халқ ўчдир...

Халқ қўзғолса куч йўқдурким, тўхтатсун,
Қувват йўқким, халқ истагин йўқ этсун.

Халқ исени салтаватни йўқ қилди,
Халқ истади: тож ва тахтлар йиқилди.

Халқ истаги озод бўлсун бу ўлка,
Кетсун унинг бошиндаги кўланка,

Бир қўзғолур, бир кўпирар, бир қайнар,
Бир интилуру, бир ҳовлиқар, бир ўйнару.

Йўқликни-да, очликни-да йўқ этар,
Ўз юртини ҳар нарсага тўқ этар...

Бутун кучни халқ ичидан олайлик,
Қучоқ очиб халқ ичига борайлик!

Бухоро. 1921 йил.

МЕН ҚОЧМАДИМ

(Тошкентдаги ўртоқларимга)

Мен қочмадим! — Нега мени «қочди» деб,
Йўқга мунча шовқун-сурон қилдингиз?
Қучоғини «ўзлиги»¹га очди, деб,
Оқ исмимга қора занжир илдингиз?

¹ У з л и к — менлик нафси

Мен «ўзлик»дан кўпдан бери узилиб,
«Кўплик» ичра ботиб кетган танамен.
У «кўплик»нинг қайғусида чўзилиб,
Қулоч отиб, сузиб юрган яна мен.

Мен янгилар ўлкасидан синмаган
Бир қанотни тақиб олиб қўзғалдим:
Шу йўлимда япроқлари сўлмаган
«Еш ёғоч»нинг соясида тўхталдим.

Икки кўзим ялт-юлт этиб, кўкимдан
Тилагимнинг юлдузини қарайдир.
Чоғ-чоғ йиғлаб, ўтиб кетиб ўнгимдан
Қора булут, унинг юзин қоплайдир.

Бироқ яна унинг юзи кўрниниб,
Кўзларимни қамаштириб қўядир:
Қилич ботиб, ханжар дилга уриниб, —
Унга яна қайси қараш тўядир?

Мен қочмадим! — Мен тилакни излайман,
Қанот кучлик, борган сари тезлаймон!

Бухоро, 1921 йил.

УТЛИ СУВ

Зўр денгизнинг тўлқинида, бағрида,
Юз йилларнинг қонли, қўрқинч изи бор;
Юмшоқ сувдан бириктирган оғзида.
Шафқат билмас исёнларнинг сўзи бор!

Қандай мағрур аҳмоқларким, тинч ерда
Тот олурлар уни қарғаб, сўкмоқдан;
Йўлчи бўлиб йўлга чиққач, бу ерда
Жон берурлар даҳшатидан қўрқмоқдан.

Қора булут кўзларидан кўп чоқлар
Ҳовуч-ҳовуч янги кучлар оладир.
Ой тинч ерда кулар, юзи ўйноқлар.
Сизга ёлғиз қовоғини соладир.

Саватингиз, хуржунингиз кўрдиким,
Кўз ёшлари, қайғилар-ла тўлмишдир.

Учиб ўтган йўлчилардан сўрдиким,
Қўлингизда жон йнгитлар ўлмишдир.

Кўпирар ул, ҳовлиқар ул, тошар ул,
Гўрингиздан наъра тортиб ошар ул!..

Тошкент, 1922 йил.

КЕЛ БЕРИ

Кел менга, кел, кел менга:
Қучоғимни очганмен;
Турмуш — ҳақиқат бўлса,
Борлиғимни отганмен...

Мен кучли: менда исён,
Мен тўлқин: менда тугён,
Кўпирармен, тошармен,
Чегарамдан ошармен!

Тўфоним элни босар,
Турмуш тоғларин ошар
Ва ўлмас, мангу яшар!..

Девонабоғ, 1921 йил.

ВИЖДОН ЭРКИ

(Тутқунларга)

Ай тутқунлар... ай эзилган,
Ай қийналган йўқсул эллар,
Ай умидсиз, ай чизилган
Дор олдига... оппоқ диллар!

Ай бевалар, бечоралар,
Ай боғланган кишанларга,
Ай эрк учун оворалар,
Кўп ялинманг сиз унларга!

Бўрилардан омон кутмак —
Тентакларнинг ишидир ул;
Ҳар монёни ҳатлаб ўтмак —
Турмушда энг тўғри бир йўл!

Зулм олдида ҳар бир нарса,
Эҳтимолки, бўйин эгар,
Агар зулм авжга келса
Кўк боши-да ерга тегар.

Ҳайвонларга, инсонларга
Золим эга бўлмай қолмас,
Фақат эркин виждонларга
Эга бўлмоқ мумкин эмас!..

Самарқанд, 1922 йил.

КУРАШ

Чақиргувчи, ўкиргувчи бир товуш
Ботирларнинг жон сўраган товшидир.
Пикитгувчи, ағдаргувчи қўзғолиш
Яқиндаги зўр курашнинг бошидир.

Тентаклардек борар ерин билолмай,
Унда-бунда ўзни урган душмандир;
Кенг юракда тура олмай, сиғолмай,
Тошиб кетган йўқсулдаги имондир.

Улуғ, қаттиқ ағдаргувчи бу кураш,
Е бор бўлиш, ё йўқ бўлиш:
— Йўқ яраш!..

Тошкент, 1921 йил.

ЮРТ ЙУЛИ

Узоқ... оғир йўлга чиққан йўлчимен,
Бу йўлларда қилоғузим* юлдузидир;
Мен юртимнинг пок истакли кучимен,
У юлдузнинг тугалиши кундузидир.

Томирларим олов каби қайнаган
Қонларини кечмишлардан олмишдир,
Билагимда ирғиб, чопиб ўйнаган,
Унутмаким, оёқларинг толмишдир.

Узоқ йўлнинг йўлчисимен, борамен,
Истагимни бу йўллардан оламен!

Бухоро, 1922 йил.

ШАРҚ ҚИЗИ

(Унинг тилидан)

Айталарки, совуқ, ғамли қора қиш
Утиб кетиб, келмиш чиройлик баҳор.
Гулга ошиқ бўлиб сайрар эмиш қуш,
Гул ҳам ошиқ қушга нозланиб қарар.

Айталар, далада ер бети тамом,
Кўм-кўк духобадан кўйлақлар киймиш;
Хўрозлар чақириб, юзин очса тонг,
«Сабо»нинг лабини ошиқлар эмиш...

Ҳар кимда бир шодлик, ҳар кимда бир руҳ,
Ҳар ким кулиб қарар эмиш дунёга.
Хатто, чол бобойлар айталармиш: «Уҳ,
Чиқиб юрсак эди ёзги ҳавога!»

Фақат, мен бир ўзим, Шарқнинг бир қизи,
Баҳор келганини кўрмай қоламен;
Узун қора қишнинг кетмасдан пзи,
Унинг «дўсти» кузни кутиб оламен.

Меним учун ёруғ дунё роҳати —
Тўрт девор ичида кўзлар ўйнатмоқ,
Меним учун улуғ шодлик соати —
Телба кўкрагимда «ўйлар» уйғотмоқ...

Мен бир Шарқ қизимен, Шарқнинг ўзидек,
Бутун таним, жоним «хаёл» уяси,
Меним қора кўзим кийик кўзидек,
Белгисиз овчининг ўқин кўраси...

Айталарким, ёзда ҳар бир жони бор,
Эркин нафас олар, шодланар, яйрар...
Айтмайларким, Шарқда боғлиқ хотинлар
Ул ёруғ дунёга на замон кирар?..

Тошкент, 1922 йил.

МЕН ВА БОШҚАЛАР

(Ўзбек қизи оғзидан)

Кулган бошқалардир, йиғлаган менман,
Уйнаган бошқалар, инглаган менман.
Эрк эртақларини эшитган бошқа,
Қуллик қўшиғини тинглаган менман...

Бошқада қанот бор, кўкка учадир,
Шохларга қўнадир, боғда яйрайдир.
Сўзлари садафдек, товуши найдек
Куйини ҳар ерда элга сайрайдир.

Менда-да қанот бор, лекин боғланган...
Боғ йўқдир, шох йўқдир, қалин девор бор;
Сўзлари садафдек, товуши найдек
Куйим бор... уни-да деворлар тинглар...

Эркин бошқалардир, қамалган менман,
Ҳайвон қаторида саналган менман...

Тошкент, 1921 йил.

НАВРЎЗ КУНИДА¹

Хира, ўчган, кирлик, кучсиз дилларга
Ёруғ, ёғду сепган янги кун.
Сира севинч бермас ўзбек қизига,
Йўқса унга мангуликми қора тун?

Неча юз йил кишанларда энтиккан
Қашшоқ, йўқсул, тутқунларга эрк берар;

¹ Наврўз кунн — 1 май, дунё байрамидир.

Ўзбек қизи: «Бошқаларга эрк берган,
Менга қани эркинг?» — деса на деяр?

Кўклардаги дона-дона сочилган
Юлдузларму, эзгу кунни олқишлар?
: Кимга тегар юлдуз кўздан отилган
: Аччиқ гина, лаънатлар-у қарғишлар?

Гулой, Тўти, Қумри, Ойхон, Ерқинлағ
Наврўз куни деворларга қарайлар:
Кўчаларда эркаклардан оқинлар
Тутқунларнинг ёнларига кирмайлар,
Қаторларга уларни ҳам олмайлар,
Тутқунларни кишига ҳам санмайлар...

Тутқунларнинг кўз ёшлари баҳорнинг
Шудринггидек гўзалликни ҳўллайлар;
«Гўзалликни севдим», — деган эркинлар,
Кўриб туриб уялмайлар, ўлмайлар!..

Наврўз куни эрксизларга эрк берар,
Ўзбек қизи эркли кунда бўшалмай,
Зиндон каби тор уйдан чиқолмай,
Қалин, оғир деворларни йиқолмай,
Борлиғини кенг дунёга отолмай,
Чин эрк кунин кута-кута телмирар...

Тошкент, 1921 йил.

СЕЗГИЛАР

БАРГ

Жонланди, яшарди, кўкарди қарашим,
Ўзимда бир турли эркинлик сезамен.
Кўнглимда қолмади шу тинда ғам-ғашим,
Умиднинг ипаклик қилини чўзамен.

Шу чоғда, шу боғда ҳар нарса юмшоқдир,
Ҳар нарса кўкарган, ҳар нарса яшнайдир.
Шу боғда, шу чоғда ҳар нарса оппоқдир;
Қуёш-да нурини ҳовучлаб ташлайдир.

Ариқда сувларнинг ўйноқи қўшиғи
Шохларда ухлаган баргларни уйғотди,
Айниқса, шамолнинг у юмшоқ шўхлиги
Шохларда баргларни титратди, ўйнатди.

Қип-қизил қанотли капалак йўлида
Учратди чиройлик чўзанак қизини.
Капалак тикилгач, у қизча қўлида
Ушлаган япроқ-ла беркитди юзини...

Олтинли қўнғизни болалар ушлашиб,
Ип билан кўкларга учириб ўйнайлар;
Қулликни севмаган йўқсилни кучлашиб
Нимага ўзининг эркига қўймайлар?

Лабларим шу тинда чанқаган, қизарган:
Кавсарнинг сувидан шароблар истамас;
Фаришта қилиқли, малика қизлардан
Чанқовни босгувчи бир... ўпич сўрамас.

Қўқлардан малаклар қиз бўлиб тушсалар,
Яна мен унларни қўйнимга қўймаймен;
Қўйнимга тўлсалар, қўйнимдан тошсалар
Гулларнинг ҳидлари... мен сира тўймаймен!

Упмаймен шу чоқда фаришта — малакни,
Упамен бутоқда титраган бир баргни...

Бухоро, 1922 йил.

НИМА?

Бир — икки яхши сўз айтдинг,
Ҳолимни англаганимми?
Кўзларни қайғили артдинг,
Ҳолимга йиғлаганимми?

Ётликлар битдими энди,
Ортиқ мен сенга яқинми?
Қарғишлар кетдими энди,
Олдимми эски ҳақимни?

Тўйдирғич, қоп-қора тунлар
Ёпқични олдимми биздан?
Юргайми ёғдули кунлар,
Сен босган «севгили» издан?..

Қўқламнинг олдини тўсган
Зулматлик қишми йиқилди?
Бўйнига лолалар осган
Қўқламми ўрнига келди?

Қўнглимга сирли қоқилган
Қўнглингнинг шарпасидирми?
Ё, кўқда янглиш отилган
Бир юлдуз куррасидирми?

Бир сўзла, биргина сўзла,
Қолдирма шубҳа кўнглида!

Қибрай — Тошкент уезди, 1922 йил.

ҚИЗОРИШ

Нечун қизорди юзинг, қип-қизил анор янглиғ?
Дилингда ўйноқи бир шарпа ўтдими шошилиш?
Кўзингда кучли ҳавасларнинг излари қолмиш...
Қизормоғинг, йўқ эса, сирли эсгами боғлиқ?

Қизорганингда лабингдан-да бир тилак учди,
Унинг қанотлари кўнглимга ғамли ел урди,
Ўйимни ул тилагинг бирга илгари сурди,
Ва кўкда бир тўда алдамчи севгилар кучди...

Нечун, нечун яна кўзларда томчилар ўйнар?
Нечун, нечун бу аламларни кўммадинг ерга?
Нечун, уларни ташийликми сўнг қўнуқ* — гўрга?
Нечун, юзинг яна сўлғун, нечун узун ўйлар?

Лабингда биргина сўз бор, фақат деёлмайсан,
Нечун, уни демакка кечмишингми қўймайдир?
Нечун мени кўрасан, сўзлай, индай олмайсан?
Нечун сенинг қарашинг ўйга ҳеч тўйинмайдир?

Бир оз... бир оз очилиб сўзла, англатиб бер. сен,
Лабингда мангу ёпиқ қолмасин у биргина сўз,
Гўзал чечакдек очилсун сўнуқ ва сўлғун юз,
Ва мен-да дардингга бир чора, бир шифо топайин.

Лабингда қолса у сўзлар, яна ўша қизориш,
Яна кўнгилда ҳароми ва ўйноқи шарпа.

Яна сўлиш ва ўчиш... манги, доимо қарғиш;
Битар, кетар шу балолар... лабингга жон кирса!

Нечун юзингда қизил чўғ каби ёниш, қизориш?
Ярарми менга-да билмак: нечун, нечун бу иш?..

Бухоро (Ҳарбий хастахона), 1922 йил.

КУЛМАК ИСТАДИНГ

На учун кулмак истадинг, гўзалим?
Йўқса сўлмоқди¹ лабларингнинг иши...
На учун тишларингни² беркиниши
Бу йўли битмак истади, малагим?

Сен-ки, кулмак билан вужудимни
Баъзида севгига кўмар эрдинг;
Сўнгра бирдан яна чўқар эрдинг
Эски, беҳуда, кенг хаёлларингга.
Ол қўлимни бир оз-да қўлларингга,
Кўкка беҳуда қўйма дудимни!

Севги—дард, севгучи-да—бир тентак.
Сен-да тентакдан эътироз этасан,
Қочасан; оҳ, фақат адаш кетасан,
Истагинг борми, ким бориб етасан?

Қайда бўлсанг-да ғирт бўғар севмак;
Севгидан қочмоқ истасанг, гўзалим,
Ташла, беҳуда ўйдир у, азалим*.

Менга бир кулмак истадинг, малагим,
Кулки, кулсин кулолмаган тилагим!..

Бухоро (Ҳарбий хастахона), 1922 йил.

¹ Сўлмоқ эди.

² Тишларингнинг

Қамар зиёсини дўкар кеча долғали дангиза,
 Галир хаёлима, гечмиш у умр, эшқ ва ҳавас:
 Юзинг зиёсини сарпди кеча бу сўлуқ бангза
 Гўнгил таласима бошлар: фақат, юзинда қафас.

Гўнгил қафасда талотум-ла уғрошаркан бан,
 Заволли бангина овора эшқинг ординдан.
 Қўшар, гидар; гина олмали бўлмаяроқ
 Дўнар, галир, дўкарам қатралар... садаф гиби оқ!..

Дангиз миёҳ кевдила эшита чалқанароқ,
 Таласиминда мудавм... бен эшита алданароқ
 Гўнгил таласимина: «Эшқ гал, бурақма!». дерам,
 Ва шуйла эшқ сарабинг алинда жон верирам...

Дангиза таласими устинда бир йигин парилар,
 Баёз, ҳафиф сеса бенгзар зариф телбасила,
 Қамар зиёсина ўхшар ва рақс эдар, савинар,
 Дангиз қучоғи — ўйун боқчаси гулар, ўйнар.
 Бан эшита сўнгки умидлар... ва сўнг нафас-ла
 Нафас олир ва гина рахима гирар, гедарам,
 Бу йўлда жоними — ҳеч шубҳасиз — фидо эдирам...

Қамар зиёсини сарпар у далғали дангиза,
 Юзинг зиёсини сарпар бу сўп-сўлуқ бангза...

1922 йил.

СЕНДАН ЙИРОҚДА

Йироқлашдим, узоқлашдим бир неча кун сендан,
 ҳол сўраб кўр мёндан:
 Нега мунча оғир келди бу йироқлик менга —
 англатайин сенга!
 Чунки сенинг қаршингда мен айрилиқни ўйламай,
 кўзларингга тикилдим,
 Узлигимга, борлигимга баҳо қўймай, сонламай
 ерга қадар эгилдим.
 У кўзларнинг тошқинида балиқ каби сузган мен,
 айрилиқни ўйлайми?

Бошқа дунё, бошқа ўйдан боғланишни узган мен,
сенга қўраб тўяйми?
Мана энди бир неча кун сендан йироқ қолдим-да,
қайғуларга кўмилдим.
Айрилиқда — қайғу ичра улушимни олдим-да,
кўзларингни хўп билдим!
Энди сенга кўнгил дардин буткул очиб берайми,
истайсанми сен уни?

Истамасанг, қистамайман... олдин сени кўрайми,
сўнг айтайми мен уни?
Яхши... Энди қанотимни ростлайин,
Учиб бориб олдин сени топайин,
сўнг дардимни очайин!..

Тошкент, 1922 йил.

КЕТГАНИНГДА

(Клиопатрага)

Кетдингми мангуга ташлаб,
Қолдимми қайғуларим-ла?
Ҳижронинг куйини бошлаб,
Йиғловчи чолғуларим-ла?

Севгимдан сўнгги малаклар
Тўп-тўғри кўкками учди?
Кўнглимдан тоза тилаклар
Евнингми бағрига тушди?

Ортиқ сен мендан узоқда
Кўзларни ўйнатасанми?
Ортиқ сен бошқа булоқда
Дилларни қайнатасанми?

Ортиқ сен ундаги боғда...
Ортиқ мен якками қолдим?
Фарёд йўқ... барча жаҳон жим...
Ер ютса яхши шу чоғда!..

Кетдингми сен мени ташлаб?
Қолдимми қайғумни бошлаб?

Тошкент, 1922 йил.

БУЛОҚЛА *

*Жаҳон фотиҳлари чангалида эзилиб
ётган Шарқ ўлкаларига бағишланади.*

ШАРҚ УЧУН

БУЗИЛГАН УЛКАГА

Достон

Эй, тоғлари кўкларга салом берган зўр ўлка,
Нима учун бошингда қуюқ булут кўланка?

Учмоҳ*ларнинг кавсари энг покиза;
Садафларнинг донасидек топ-тоза
Салқин сувлар тоғдан қуйи тушаркан,
Томчилари ёмғир каби учаркан,
Нима учун йиғлар каби инглайлар?
Ев... борми? деб тўрт тарафни тинглайлар?
Табиатнинг ўтини йўқ ўтида,
Шарақ-шарақ қайнаб чиққан булоқлар
Ҳар қоронғу, қўрқунч туннинг бетида
Шифо истаб келмасин дер қўноқлар!
— Бу нега?

— Айт менга!

Кўм-кўк, гўзал ўтлоқларнинг босилган,
Устларида на пода бор, на йилқи.
Подачилар қайси дорга осилган?
От кишнаши, қуй маъраши ўрнига
— Оҳ, йиғи,

Бу нега?

Туморчалар, ҳамойиллар* тақинган,
Далаларда лола барги ёпинган,
Тоғ-тошларда ўйин қилган,
Чопинган

Гўзал қизлар, ёш келинлар қаерда?
Жавоб йўқми кўклардан-да, ердан-да?
Хароб бўлган элдан-да!

От минганда қушлар каби учгувчи,
Эркин-эркин ҳаволарни қучгувчи,

От чопганда учар қушни тутгувчи,
Учар қушдек ёш йигитлар қаерда?
Тоғ эгаси—сор бургутлар қаерда?

* * *

Сенинг қаттиқ сирт бағрингни кўп йиллардир эзганлар,
Сен безсанг-да, қарғасанг-да кўкрагингда кезганлар.
Сенинг эркин тупрогингда ҳеч ҳаққи йўқ хўжалар
Эгасини бир қул каби қизғонмасдан янчалар.
Нега сенинг қалин товшинг «кет!» демайди уларга?
Нега сенинг эркин кўнглинг эрк бермайди қўлларга?х
Нега тагин танларингда қамчиларнинг кулиши?
Нега сенинг турмушингда умидларнинг ўлиши?
Нега ёлғиз қон бўлмишдир улушинг?
Нега бунча умидсиздир турушинг?
Нима учун кўзларингда туташгувчи олов йўқ?
Нима учун тунларингда бўриларнинг қорни тўқ?
Нима учун ғазабингни уйғотмайди оғу-ўқ?
Нима учун борлигингда бу даража бузғунлиқ?
Нима учун ўч булуту селларини ёғдирмас?
Нима учун куч тангриси бор кучи-ла солдирмас?

* * *

Кел, мен сенга қисқагина дoston ўқий,
Қулоғингга ўтганлардан эртак тўқий.
Кел, кўзингнинг ёшларини сўриб олай,
Кел, ярали танларингни кўриб олай, тўйиб
олай...

Нима учун ағдарилган, йиқилган,
Оғир тожнинг заҳар ўқи кўксингда?
Нима учун ёвларингни бир замон
Йўқ қилгудек темирли ўч йўқ сенда?

* * *

Эй, ҳар турли қулликларни сиғдирмаган
хур ўлка,
Нега сенинг бўғзингни бўғиб ётар кўланка?..

1920 йил.

Кўнглимда йиғлаган малаклар кимлар?
Шарқнинг оналари, жувоиларими?
Қаршимда йиғлаган бу жонлар кимлар?
Қуллар ўлкасининг инсонларими?

На учун уларнинг товушларида
Ўтган асрларнинг оҳанги йиғлар?
На учун ёзмишнинг ўйнашларида
Ҳар юриш кўнглимни наштардек тиглар?

Кенглик хаёллари учдими кўкка?
Бутун умидларни ёвларми кўмди?
Мангу тутқунликка кирдими ўлка?
Хаёлда порлаган шамларми сўнди?

Кечанинг жон олғич қоронғулиги,
Нажот юлдузини хаёлми билди?
Шунча тутқунларнинг ҳаққи, ҳақлиги
Бир ҳовуч тупроққа қурбонми бўлди?

Оҳимнинг ўтидан чиққан шуълалар,
Шарқнинг кўкрагида бир жой топмасми?
Кўксимдан қисилиб чиққан наъралар,
Ухлаган дилларга силжиб оқмасми?

Ҳар кеча кўкларда ўйнаган юлдуз,
Айтар эди менга: «Эрклик юлдузи
Тутқун эллар учун само қундузи,
Кўнгилда қолғувси унинг бир изи».

У бир из, кўзимнинг нурларидан ҳам
Юксакдир, мен уни ўпмак истайман.
Агар топилмаса бу юртлардан ҳам
Кўчиб йироқларга кетмак истайман.

Йиғлаган, инглаган амал қизими?
Кўкдаги юлдузлар унинг изими?

1921 йил.

«Таланмаган, йиқилмаган ер йўқ,
Гўдаклар найза бошида...»

(Хабар)

Нега меним қулоғимда тун ва кун
Бойқушларнинг шумли товши бақирар?
Нега меним борлиғимга ҳар ўйун
Ва ҳар кулги оғу сепар, ўт қўяр?

Қўнғлим каби йиқиқ улар, қишлоқлар,
Бойқушларга бузуқ кўксин очганми?
Ота-она, таниш-билиш, ўртоқлар
Юртни ташлаб, тоғу тошга қочганми?

Шундай катта бир ўлкада ёнмаган,
Йиқилмаган, таланмаган уй йўқми?
Бир кўз йўқми қонли ёши томмаган,
Бутун кўнгил умидсизми, синиқми?

Подаларнинг яйловида бўрилар,
Қонга тўйгач, увлайларми кўплашиб?
Йиқиқлардан ўликларни тўплашиб,
Ўтми қўяр алвастилар, парилар?

Табиатнинг бутун ёмон томони
Шу ўлкага фақат жилва қилдими?
Мўминларнинг оқ виждони, имони,
Шам сўнгандай тинсизгина сўндими?

Қиличларнинг тилларида қизил қон
Булоқларнинг суви янглиғ тошдими?
Яланг бола, яланг гўдак, маъсум жон
Найзаларнинг бошларидан ошдими?

Кенг яйловга ўтми кетди, ёндими?
«Маданият»¹ истагига қондими?

1921 йил.

¹ «Маданият» — фотиҳ Оврүпо.

ТУФОН

(Анатўли* қишлоқисининг музаффар ўрду*лариға).

Эй Инэну*, эй Сиқарё*, эй истиқлол эрлари,
Миллий мисоқ* олингунча тўқтамасдан илгари!

Биламизким, жаннат каби тупроғингиз ёвларнинг
Гўдакларни ёстагувчи оёқлари остида.
Биламизким, довшингиз ҳақсиз чиққан довларнинг
Инсофсизча шовқинларнинг, хурушларнинг пастида,

Биламизким, «маданият» бешигида ўтирган,
Жаллодларнинг бутун таъма ва ҳирслари сизларда.
Биламизким, «озодлик» деб шовқин қилган,
бақирган,
Бўриларнинг оч кўзлари олтин тўла ерларда.

Биламизким, унлар сизни яшамоққа қўймайлар,
Биламизким, қонингизни томчи-томчи ичалар.
Биламизким, унлар сира юввош халқни севмайлар,
Биламизким, тупроқ учун инсонликдан кечалар.

Биламизким, сиз йўқсуллар сўнг чоғда,
Шундай ёмон душманларнинг қўлида.
Мангу асир, мангу тутқун бўлишни
Истамасдан қўлга қурол олдингиз.

Биламизким, қатор-қатор қишлоқлар,
Сийнасиға қон тўлдирган тупроқлар,
Ут ичида; шунинг учун ўлишни
Ортиқ кўриб, жонни ўтқа солдингиз,
Жонни қонга, ўтқа, ўққа солдингиз,
Фақат бугун тотли бир ўч олдингиз.
Яна бир қур тарихларда қолдингиз.

Эй истиқлол, эй Сиқарё, эй Инэну эрлари,
Юр, мазлумлар тўфонининг ўч олгувчи селлари! }

Тошкент, 1922 йил.

ГЕЛИЮРСИН

(Шарқ қурултойи вакилларига)

Иўлдош Файзулла Сожида армуғоним.

Гелиюрсин тоғ-тепалар ошарак,
Гелиюрсин сув-денгизлар кечарак.
Гелиюрсин амалга қўшарак,
Гелиюрсин ўз йўлинги сочарак.

Чўхдан бери сўнмаз ўлан гунашинг
Тепаларнинг энг бошинда гўрниди.
Чўхдан бери юз дўндирмиш маҳвашинг
Амалингнинг нурларига бурунди.

Ҳар саҳфаси олчолманги ёзароқ
Санинг учун қон оғлаён тарихинг.
У йўллари хаёли-ла бузароқ
Ёзмададир: порлайишини ёрининг.

Шарқ гўзали дея Гарби ёндиран,
Қора сочли, қора кўзли у санинг
Гўзал қизинг, ўлимлари олдиран
Чеҳраси-ла олга бурди. Бан унин
Гўз ёшлари орасинда ботур.
Бўғилиюр, ўлиюрдим... Гелмиюр,
Гелмиюрди имдодима ҳеч киши,
Кесилмишди сўнгки жаҳон нафаси.
Тоғ-тепалар ошиб, ават сан галдинг,

Бан-да ичимда олиюран генг нафас.
Сан-да зотан руҳан асир доғилдинг,
Елғиз санинг вужудингни қисарди
Олчоқ Гарбинг гедирдиги дор — қафас.
Вужудинга пан дорди...

Гелиюрсин тоғ — тепалар ошарак,
Гелиюрсин чўл — саҳралар кечарак.
Банлиюрам бан-да ҳаёт ичарак,
Бу элларинга гул, лолалар сочарак
Қучоғими очарак!..
Ҳароратли саломими қабул эт,
Ҳурматими бутун Шарққа тақдим эт!

СЕЗГИЛАР

ЯШАЙИШ

Оғир-оғир ва фақат қайғидан йироқ уйқу
Нечун узоқларга қочдинг-ки, кўп ёмондир

Кўзим очилди, бироқ кўрмадим гўзалликни,
Кўнглимда ёш ила кўрдим бутун тубанликни
Йўқ эмас эди гўзаллик билан чиройлилик,
Фақат улар тубида жилваланди ҳайвонлик.
Кулиб қарар эди дунёси гоҳ-гоҳлари,
Фақат кулишлар ичинда фиғон ва оҳлари.

Нечун очилди кўзим, қайга кетди уйқуларим?
Бу уйғонишда тўлиб-тошди, ошди қайғуларим...

ЕТОҚДАН

Оғриқ олди, қайғи олди, зор олди,
Сўник кўзли, бағри эзик ёр қолди.

Қайда қолди мулла Бозор — девона,
Қулоғимга ўқир эди афсона,
Эзги жойга оқ от билан кирганини,
Дил каъбасин* ўқлар билан бузганини...

Иккиқлардан, қабрлардан товушлар,
Уликларнинг саломини ўқийлар.
Борлиғимни қўрқинч ўтлар ҳовучлар
Хонақоҳлар* фано* тўрин тўқийлар.

Сирли сирдан қилдай бўлсин хабар йўқ,
Йўқса йўлда ўтганлардек сўндими?
Оқ деб, пок деб юрганларда дил бузуқ,
Йўқса фано майсалари ундими?

Алам олди, фироқ олди, қон олди,
Амал қолди... Кўзи ёшли жон қолди.

*Бухоро (Ҳарбий хастахона),
21.1.1922 йил.*

ЭРКИНЛИК ИСТАГИ

Эркин кўнглим чидай олмас бу сиқиқ,
Бу боғланган, бу «эгаллик» турмушда.
Агар шундай кетаберса, бу аниқ,
Тилак учун қила олмас бир иш-да.

Шунча чоқлар чидаб келган кўнглимга
Бу кунгина ўз чизиги тор келди.
Гўё унинг қўл тегмаган бўйнига
Ип боғланиб, жуда қаттиқ тортилди.

Ул интилиб, ул уриниб ётадир,
Тор қафасдан қутқаргали ўзини.
Теваракка аччиғ қарғиш отадир,
Билмадимки, қон босганми кўзини?

Бундан бурун ул кўп оғир тинларни
Чидам билан, тинчлик билан ўткарди.
Қаршисида авраб турган жинларни
Кўра туриб қўрамади, кеткарди.

Шунинг учун тубанларнинг тубани,
Ёвуз, бузуқ кишилар ҳам эркинча
Таларлар-да, эмарлар-ди-да уни
Сўкарларди орқасидан ҳар кеча.

Ул қандай тор, қандай сиқиқ ерларда
Қандай бузуқ чизиқларда бўлмади?
Ул қандай ҳур, қандай тубан эрларда
Қилини ҳам қимирлатмай турмади?

Энди ул ҳам тор чизикдан безгандир,
Қайтиб унга киришликни истамас.
У маъносиз «эгаллик»лар эзгандир,
Улар билан бир тин бўлсин-туролмас.

Ул эркинлик, ўзбошлилик истайдир,
Кетга қараб — ўлим бўлсин — кетмайдир.

1922 йил.

ҚИЛИЧ ВА ҚОН

(Қитъа)

Қилич қинда қолмасин, чиқсин,
Тиғига тилларим томизсин қон.
Амалим қонли тиғини ювсин,
Қолмасин қонни севмаган бир жон.

МАСТЛИҚДА

(Г. Саъдийга)

Май бу кун шишадан тошиб чиқмишдир,
Унинг бир томчиси ерга тушмасин.
Уни хаёлимиз амал демишдир,
Амаллар мажлисдан четга кўчмасин.

Майлар шишаларда қўшиқлар айтиб,
Бизнинг ийдимиз*ни қутлаб турадир.
Майнинг кўпиклари минг қатла қайтиб,
Мажлис лаззатини сўзлаб турадир.

Майнинг атрофида эски ўртоқлар
Йиғилиб, ўлтириб суҳбат қилалар.
Мажлис шодлигини кўриб «оппоқлар»,
Ҳурмат юзасидан салом бералар.

Майнинг кўпиклари тутқун ўғлини
Қайғи чоқларида юпатиб турсин.
Мастликда ўрганиб ўнг ва сўлини
Уксик болалари у йўлдан юрсин.

Майнинг кўпиклари кўзнинг қораси,
Мастлар ўлсалар-да, «эслик» қоласи...

ҚИЗЛАРНИНГ ДАФТАРИГА

Кўнгил, тинмас кўнгил, энди етар, кўз тикма гулларга,
Гўзалдир, ёшдир ул гуллар... фақат алданма унларга,
Қи, қизғонмас, кўнгил қўймас сенингдек оқ
кўнгилларга...

1922

КУКЛАМ ҚАЙҒИСИ

Эй қоронғи узун қишнинг хаёли,
Кўклам чоғи кўзларимда ўйнама.

Айрилиқнинг чидаб бўлмас малолли,
Кўкат, майса юзларида қайнама.

Бир оз... бир оз кўнгил берай кўкламда:
Шафтолининг гўзал, қизил юзига.
Бир оз... бир оз алданайин кўнглимда
Бош чиқарган йиғитликнинг сўзига.

Қаршимдаги кулиб турган юмшоқ қиз
Кўм-кўк майса ўртасида бир гулдир.
Кўп йиғладим... ёшларимни қатор чиз
Ва қаршимда гўзал қизни бир кулдир.

Кўклам чоғи сайроқ булбул сайрамас.
На учунким, танбуримининг тили йўқ.
Ул гўзал қиз чин қараш-ла қарамас,
На учунким, умидимнинг йўли йўқ.

Тилларимда ҳар кўкламнинг қўшиғи,
Юрагимда ҳар гўзалнинг севғиси.
Кўзларимда ҳар қайғидан бир йиғи,
Юзларимда алданишнинг белғиси.

Ёлғиз менми кўклам чоғи йиғлаган?
Ёлғиз менми ҳар умидда алданган?
Ёлғиз менми кўкрагимни тиглаган?
Ёлғиз менми севинч билан бўлмаган?

Эй, кўкламнинг кўз тортгувчи келини,
Нима учун йиғлатасан бир мени?

Қўйлуқ, 1922 йил,

БИНАФША

Ез қайғиси.

Бинафша сенмисан, бинафша сенми —
Кўчада ақчага сотилган?
Бинафша менманми, бинафша менми —
Севгинга, қайғинга тutilган?

Бинафша, нимага бир озроқ очилмай,
Бир эркин кулмасдан узилдинг?
Бинафша, нимага ҳидларинг сочилмай,
Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?

Бинафша,
Айт менга,
Кимлардир уларким,
Игнани бағрингга санчалар?
Бинафша,
Бир сўйла,
У қандай қўлларким,
Узалар, ҳидлайлар, янчалар?
Бинафша, шунчалар чиройли юзинг бор,
Қўнглимга исрик¹лик тўкмайсан?
Нимага узоқроқ кулмайсан?
Бинафша, шунчалар тортгувчи тусинг бор,
Бинафша, йиғлама, бинафша, кел бери,
Қайғингни қайғимга қўшгил.
Бинафша, сенинг-чун кўкрагим эрк ери,
Бу ердан кўкларга учгил.

Бинафша, гўзалим, қайғилим, келмайсан,
Қайғинг зўр, қайғимни билмайсан,
Менга бир кулмайсан!

1922 йил.

¹ исрик — кайф.

ТУН

Эркин шеър.

I

Тун ёмон, тун қоронғи,
Тун қўрқинч, тун азоб.
Тунда эски ва янги
Ҳар нарса хаёл ва сароб.
Туннинг узунлиги,
Чуқурлиги кўп ёмон.
Туннинг бузуқлиги,
Елғизлиги беомон.
Тунда ҳар нарсанинг товуши
Йироқдан гувиллаб келар.
Тунда кўп чоғлар юзимга
Жинларнинг қўллари урилар.
Оҳ, туннинг қалин пардаси
Қандай гуноҳларни яширмас.
Оҳ, туннинг товушсиз наъраси
Ҳеч жонни қўрқитмай қолмас.
Туннинг яширин қучоқларида
Ўлимлар, қонлар тўлгандир.
Унинг алдамчи боғларида
Қанча ёш гуллар сўлгандир.

II

Тинчланиб ўлтириб юлдуздан
Эртақлар эшитмак бўлсам.
Ё ўзим истаб топган қиздан
Бир қараш, бир кўриш сўрасам.

III

Ҳар ердан қанча товушлар
Девлардек наъра солурлар.

Теграмда найза — қиличлар
Жонимга ҳамла қилурлар.
Салқин сув кони булоқлар
Кундузлар чанқаганимда
Шир-ширлаб кўнглимни йўқлар.
Мен дарров олмаганимда,
Баттароқ қайнаб оқарди.
Бир хўплаб кунда мен ичсам,
Қайфимга қанча ёқарди.
Истардим: қўйнига қочсам!
Оҳ, тунда оғу бўлар ҳар
Манбадан томчи сув ичсам,
Оҳ, тунда нозли булоқлар
Кўнглимга тарқаталар ғам.

Бу тунда севгили ёрим,
Қолдингми мендан узоқда?
Билмайсан, оғриқли бағрим
Қон йиғлар тунда, бу ёқда

Бу тунким, сирли, қоронғи,
Йўлларда шарпа-да йўқдир.
Кўнглимда тўп-тўла қайғи,
Оҳ, йўллар қанча узоқдир.

Кел, энди ташлама, қўйма,
Бу туннинг қўйнида ёлғиз.
Ҳижронни бошимга ёйма
Эй тундек сочи қора қиз!..

1922 йил.

НИМАНИНГ ҲИДИ

Билмайман: бу ҳидлар ниманинг ҳиди?
Рухим ҳидлаш билан англаган эди.
Мавъуд* жаннатларнинг энг гўзалида
Энг гўзал малика атрлар сочди.
Кўкларнинг энг нозли ўйноқ париси
Атр қутисининг оғзини очди.

Кўнглимни мулойим қитиқлагувчи,
Узида бир турли сир сақлагувчи,
Бу ҳиддирким, ҳорғин, чарчаган дилга
Янги умид, тоза қувват бергувчи...
Муҳаббат булбули берилди тилга.

Эзилиб-эзилиб йиғлаган кўнгил,
Азалдан юмшоқлик кўрмаган кўнгил,
Гуллик боқчаларда юрмаган кўнгил,
Ўзини гулларга урмаган кўнгил,
Азал малагидан бир ҳид ҳидлади,
Эсирди¹, йиқилди, ўзи билмади,
Хидсиз тилакларнинг тотли умиди
Сонсиз ҳавасларни кўнглимга солди
Оппоқ маликанинг тарқатган ҳиди
Танимни, руҳимни, жонимни олди.

Энг гўзал ҳаваслар сунгувчи ҳидни
Руҳим ҳидлаш билан англаган эди.

ИШҚ ИУЛИ

(Эркин шеър)

Сабрнинг косаси тўлгандир,
Бу оғир айрилиқ тўйдирган.
Оҳ, қанча ғазаблар бўлгандир,
Гўзалим, хабаринг бўлмаган,

Оч, ахир, очгилким кўксингни,
Бир нафас ўзимни унутай.
Унутмоқ бутунлай ўзликни,
Оҳ, шундан нажотни мен топай.

Кечалар, кечалар... оҳ, сенсиз ва ойсиз.
Бир кеча менга худди бир йилдир.
Қайтариб айталар: «Кечалар — рўёсиз —
Олдинда...» кўп оғир бир йўлдир.

Эй дарвеш, бу йўлда биргина йўлчи сен,
Кетабер, бир куни сўнггига етарсен.

КЕТ

Кет, кўзимни алдагувчи хоин нур,
Кет, оловли чизигимдан нари юр.
Кет, заҳарли қизғалдоқни ирғитма,

¹ Э с и р д и м — маст бўлдим.

Кўнглимдаги сўнг умидим йўқ этма!
Кет, илоҳий виждонимни булғама,
Бутлар билан тегарамни чулғама.
Кет, эй тўққиз пари, гўзал қора қуш,
Пиқин бўлган кўкрагимдан, четда уч.
Кет, севгимнинг улуғ ёви, кўринма,
Лаънат сочиб ёнларимда юринма.

Эски дўстлар йўл адашиб ўлдилар,
Янги дўстлар бунинг учун кулдилар.
Янги йўлга оёқ босмай тўхтасам,
Бу йўлларда қутулишлик йўқ десам,
Сен ул чоқда қайси йўлга солардинг,
Фалокатдан қандай тортиб олардинг?
«Ун»инг қўпол... қийнағувчи олардинг?
Кет, мангулик йўққа кўчсин борлигинг.
Кет, малаклар достонини ўқима,
Кет, аслсиз эртакларни тўқима.
Кет, севгили кўкрагимга тинчлик бер,
Кет, сенинг-чун қучоқ очган қора ер.

Кет, жонимни қийнағувчи жоду — ҳур,
Кет, кўнглимни алдағувчи ёлғон нур.

1922 йил.

АЛДАНИШ

Беш йиллик ёнишим* бир йил учунми?
Эркалаб ўтқувчи бир ел учунми?

Кўзимга кўринган саробми эди,
Мен шунга алданиб тоғларми ошдим?
Севгимнинг боқчаси харобми эди,
Шу боқча ичида йўлми адашдим?

Кўзимни ўраган киприкми эди,
Еки кўк тусида пардами эди?
Кўнгил шу чоққача тирикми эди,
Жоним кўклардами, тандами эди?

Кўлимни тегиздим... Одам эди-ку,
Кўзимда ўйнаган бир нур эди-ку,
Сезгим-да соғ, тетик, бардам эди-ку,
Бўйнимга қўл солган бир ҳур эди-ку.

Нега мен сезмадим? Ўт эмасмиди?
Шул ўт ичида мен эмасмидим?
Каъбамга осилган бут* эмасмиди?
Бутни тангри деган мен эмасмидим?

Мен уни хаёлий, тотли бир севиш,
Илоҳий бир муҳаббат, ишқ билан севдим.
Беш йил, шунинг учун беш йил англайиш...
Ёниш, куйишларим... оҳ, энди билдим.

Оҳ, энди билдимки, барчаси хаёл,
Барчаси бир тотли роҳат туш экан.
Кет, йўқол кўзимдан, ҳақиқат, йўқол,
Бағримга ботмоқда оғули тикан.

Чиндан-да мен у кун ёлғизми қолдим,
Чиндан-да у ўтли севги битдим?
Чиндан-да турмушдан оғизми олдим?
Чиндан-да умидим буткул кетдим?

Чиндан-да кўнглимда севги ўтлари
Чўғсиз ўчиб қолган шамдек ўчдим?
Чиндан-да каъбамнинг санам, бутлари
Кул-парча бўлдим, буткул кўчдим?

Чиндан-да мен бу кун севмасми бўлдим?
Чиндан-да муҳаббат ўтими сўнди?
Чиндан-да мен бу кун тиканми илдим?
Кўнглим бу алданишга, оҳ, қандай кўнди?

Севгимнинг яшаши бир йилми эди?
«Гув» этиб ўтгувчи бир елми эди?

1922 йил.

ИШҚ

Усмонлича

Илк — аввал кўзимни ишқ ила очдим,
Ишқнинг майдонина қоними сочдим,
Ишқсиз Улкалардан у онда қочдим,
На замон боғладим зуннор ишқи.

Ишқ дея айрилдим диндан, имондан,
Англамам ҳеч бир шай инсоф, виждондан.

Ишқа сажда этдим, бўлдим у ондан
На замон қатл этдим куффор ишқи.

Жаннат баним учун қуру саҳродир,
Ишқинг саҳросиким, банга маъводир.
Аксим сан банга на қадар қондир,
Қонмам, чунки билдим гулзор ишқи.

Ишқинг майдонинда бир жаҳлу оним,
Бир маҳшар қўпарур ҳар дам-да қоним,
На буюк баним, боқ, ишқа имоним,
Ера диз чўқдирдим жаббор ишқи.

Бан ишқинг мулкина ягона ҳоқон,
Банга бўйин эгар болжумла султон,
Инанур ўрдума шуйла бир боққан
Кўр инжа соф биста ашжор ишқи.

Сўйларкан дилларим на ёмон сўзлар,
Ёзаркан қаламим на ҳазин оғлар,
Соддадил бунлардан на маъни онглар,
Билмаз-ку ўлдуғин изҳор ишқи.

БИТДИ

Бер қўлингни, шу титраган қўлим билан сўнг дафъа
Бир қисайин, сўнгра ортиқ у қўлларга тегмак йўқ.
Кўзларингни сўнгги марта тушир хира кўзимга,
Кўкрагимга киприкларинг сўнг мартаба отсин ўқ.

Кўкимизда ҳануз учмай қараб турган юлдузнинг
Кўр юзини, айрилиқнинг кузи билан сарғайган.
Сен кетасан, юлдуз учар, ёлғизликда ташланган
Уксингга хаёт бермас ёғдулари кундузнинг.

Бер қўлингни сўнг мартаба ёлғиз қолган ўксикка,
От ўқингни сўнг мартаба алам кутган кўксимга.

† 1922 йил.

МАҲМУДХУЖА БЕҲБУДИЙ ХОТИРАСИ

Белгисиз қабрингни қора тунларда
Амалимнинг шамин ёқиб изладим.
Қизил ва пок қонинг исларин сочгач,
Кучсиз кўйи юришимни тезладим.

Амалимнинг юлдузиким, кўз тикди
Қора, жирканч ўлим кони ерларга.
Савол бердим: «Йўқотганим қайда?» деб,
Ўзимни ҳам ютмоқ бўлган эрларга.

Қўлимдаги тутам-тутам гулларим
Қабринг топиб, сочмоқ учун теринди.
Гул ўрнига заҳар тилар муҳитда
Унинг қилган бу ишлари бўш энди.

Мен-да ожиз у муҳитнинг олдида,
Қабринг топиб кўз ёшимни тўкмакка.
Ҳамда аччиқ ҳиддатим-ла ул ерда,
Оқ каллалик қора девни* сўкмакка.

Шунинг учун юлдуз каби ярқираб,
Элда қолган исминг билан тураман.
Шул исмни эслаб, чизган йўлингдан
Йироқ кетмай, қимирламай юраман.

Азиз отам, қўлимдаги гулларнинг
Мотам гули эканлигин билмайсан.
Шодлик гули кўпдан бери сўлганин,
Ер остида пок руҳинг-ла сезмайсан.

Ана сочдим қалбимдаги гулларни,
Термак учун чақираман қўлларни.

1920 йил.

КЕТДИНГ

Марҳум Раҳматулло Султоновга

Йўлдошим, замзама бўлдинг-да, кетдинг.
Бор эдинг, йўқолдинг, ўлдинг-да кетдинг.
Гул эдинг, очилмай сўлдинг-да, кетдинг,
Йўқлик денгизига тўлдинг-да, кетдинг.

Қичқириб орқангдан югурдим, чопдим,
Ғариблар мазорини натадим, топдим.
Кўрай деб сўнг чоғда телмуриб боқдим,
Сен эсанг юзингни бурдинг-да, кетдинг.

Элингнинг тилаги етимми қолди?
Бошига қайғини ўлимми солди?
Жонингни тангриси севибми олди?
Айтмадинг, оғзингни юмдинг-да, кетдинг.

Боқчанга ёш қўллар экалар гуллар,
Очилмоқ истайлар лола, сунбуллар,
Фироқ куйларини куйлар булбуллар,
Сен бўлсанг йўқликка урдинг-да кетдинг,
Кўкармай, яшармай, қурдинг-да кетдинг.

ҚИТЪА

Ўлимдан кучли

— Ўлим, сендан кучли бошқа куч борми?
Тарафингдан бир марҳамат бўлганми?
— Мендан кучли, мендан қувватлилар бор:
Мана, мендан ҳеч қўрқмайлар одамлар.

УЛУҒ ЙУЛОВЧИГА

А. М. руҳига*
«Дунёга ишлар учунгина келганман.»

(Ўз сўзи)

Боқчаларда гуллар сўлди, сезмадим,
Устирганлар етим бўлди, сезмадим,

Кўнгилларга қора тўлди, сезмадим,
Сездим сенинг кетганингни кўнгилдан.

Кетган йўлинг йироқ йўлдир, кети йўқ,
Бошланиши: қуруқ ва кенг бир бўшлиқ,
Тугалиши: яна чексиз бир йўқлиқ,
Бироқ қайтмоқ йўқдир тушган йўлингдан.

Кетдинг, бироқ изларингда кўз қолди,
Тилларингда айтилмаган сўз қолди,
Ўксиз бўлиб ётлар эмас, «ўз» қолди,
Чуқур маъно истаб эски сўзингдан.

1921 йил.

ҚОР ҚҰЙНИДА

ЯНА ҚОР

Яна қор! Оқ кафан ўралди яна,
Яна кўк қуйди ерга парларини.
Қарғанинг тиллари бурилди яна,
Яна қиш чорлади навкарларини.

Қоп-қора дев каби булут йиғини !
Қоплаб олди яна қуёш юзини.
Етқизиб ёз ботир енгиш туғини
Уйқудан очмади сира кўзини.

Кутдилар ёз қизи — баҳор ойнанинг
Янги кунда ясалғувси тўйини.
Ёз каби турли гулга бойнинг
Дедилар: бўлғувси чечак ўйини.

Қариган қиш бобой чидолмасдан,
Тўй кутилганда қилди бир босқин.
Нега эргашди унга қорли бўрон,
Кўп кўпол эди асти ул-озгин.

Бир фақат қарғалар қор устида
Қағлашиб қиш бобойни олқайлар.
Тўнгдирувчи заҳар совуқ тунда
Бева-бечоралар ёмонлайлар.

Ҳар етим кўзда томчи-томчи заҳар,
Ҳар фақир уйида инглайиш ва йиғи.
Ҳар сарниғ юзида сўнгги шуъла сўнар,
Ҳар томон, ҳар тарафда бир қайғи.

Яна қиш... Қор — кафан ёпилди яна,
Қарғага тўй... ўйин топилди яна.

ОППОҚ ОЙ

Қучоғингда қалтирайман, титрайман,
Ортиқ сендан безди кўнглим, оппоқ ой.
Йўлни очсанг, энди бундан кетаман,
Кўклам яқин келган дейлар, бир қарай.

Кўкдан тушган енгил оппоқ парлардан,
Қудрат кўли сенга кўйлак тўқийди.
Учиб келиб узоқ-яқин ерлардан
Бир тўп қарға мадҳиянгни ўқийди,

Кўклам яқин, деган сўзни эшитиб,
Кўзларингга замҳарирдек* ёш келди.
У ёшларинг хирмон бўлиб, уйишиб,
Осилдилар... бўйнинг ерга эгилди.

Ҳовуз юзи икки қарич муз бўлган,
Ёш болалар тийғанишиб ўйнайлар.
Учиб, тўнғиб масжиддаги чол ўлган,
Етим қолган болаларни йиғлайлар.

Жарқишлоқнинг йўлида ҳам шаҳарга
Қаймоқ ва сут келтиргувчи бир бола
Тўнғиб ўлган, ҳар кун эрта саҳарда
Шундай қилиб бир неча жон йўқола.

Қучоғинг-да жуда совуқ, оппоқ ой,
Кўклам келсин, бир севинай, бир ўйнай.

1922 йил .

«ТОНГ СИРЛАРИ» ТУПЛАМИДАГИ ШЕЪРЛАР

* * *

Бир эсиб ўтдилар «Уйғониш» еллари,
Бир қайнаб-тошдилар кўз ёши — «Булоқлар».
Ай, тонгда қалтираб ўйнашқон япроқлар,
Тек туринг, ёйилсин энди...
«Тонг сирлари!»..

ҚУНГИЛ

Қўнгил, сен мунчалар нега
Қишанлар бирла дўстлашдинг?
На фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен мунча сушлашдинг?

Ҳақорат дилни оғритмас,
Тубанлик мангу кетмасми?
Қишанлар парчаланмасми?
Қиличлар энди синмасми?

Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсан;
Қишан кийма, бўйин эгма,
Ки, сен ҳам ҳур туғилғонсан!..

Тошкент, 1922 йил.

БАС ЭНДИ

Етар, бас, чекдан ошқондур
Бу қарғиш, бу ҳақоратлар!
Тўлуғдур, балки тошқондур
Тубанлик ҳам сафолатлар!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Кўнгилда сўнгги интилмак;
Кўзимда сўнгги ёш қолди,
Кучимда сўнгги талпинмак!

Бу қарғиш, бу ҳақоратлар,
Кучимни тортмоқ истайлар;
Тубанлик ҳам сафолатлар,
Ўзимни ютмоқ истайлар!

Кўнгилда сўнгги интилмак,
Шу ҳолда кетмак истаймен;
Кучимда сўнгги талпинмак,
Амалга етмак истаймен!

Қўлимда сўнгги тош қолди,
Ёвимга отмоқ истаймен!
Кўзимда сўнгги ёш қолди,
Амалга етмак истаймен!..

Тошкент, 1923 йил.

«КЛЕУПАТРА» УЙҚУСИ,

«Клеупатра» номи сояма ҳикоянинг тизма шаклидир.

I

«Клеупатра» — Нилнинг бўйида,
Ўз қўли бирлан нилуфар узди.
Гўзал чечакни, ёзуқсиз гулни
Ишдан чиқарди, турмушин бузди.

Бир тўплам қилди, бир ипак бирлан
Бошига осиб — уйқуга кетди;
Ул ухлаганда — бутун Мисрда,
Бутун ўлкада уйғоқлик битди...

Жим тур фаришта, қанотинг қоқма,
Фиръавннинг қизи тинчлаб ухласин!
Унинг юзидан, гўзаллигидан
Ошиқнинг кўнгли бир ором олсин!

Унинг ётиши: куннинг ботиши!
Қоронғилиқда юлдузлар ўйнар;

Бутун ошиқлар, кўнгли ёниқлар
Гўзал ўйларни шу чоқда ўйлар.

Тубан қараб юр, Нилнинг сувин кўр:
Қандай чиройлик лимиллаб оқар.
Фираъавн қизидай, илон изидай
Буралиб оқар, қимирлаб оқар...

II

«Клеопатра» — уйғонди нега?
Нега ул чоғсиз уйқусин очди?
Унинг кўзидан, гўзал юзидан
Уйқу, қизиллик, тўлилик қочди!

Ана: қўлини гулга узатди,
Боқ: ипни узди... гуллар қўлида!
Оҳ...ғижим қилди, ерга ташлади;
Кўп йўқсул гуллар қурбон йўлида!..

— Нега ташлади?
— Гул сўлган эди...
Шунинг-чун золим ерга ташлади!
Ўзини кўр бир маст илон янглиғ,
Жойинга ётиб, тўлғоқ бошлади.

Бор, эй йигит сен, Нилнинг бўйидан
Золим қиз учун нилуфар келтир!
Золим қизини бу сирли кечда,
Кўп урунтирма, тезрак тинчлантир!

Бир тўплам гулни бошига осса,
Яна уйқуга очар қучоғин,
Йўқса — бу золим ҳеч боса олмас,
Юрагидаги «севмаслик» доғин...

III

Қўй, сен қўзғолма... менинг кўксимда
Кўз ёшим бирлан ўсган чечак бор,
Шуни берарман, бир ҳидлаш бирлан
Севгига ботиб бир умр ухлар!..

Бужоро, 1921 йил.

МЕН ШОИРМИ?¹

(«Таржимаи ҳолим»га)

Хаёлим бир учиб кетиб қоладир,
Мен ҳам тизгинини қўйиб бераман.
Зотан, қандоқ қилиб тутиб тураман? —
Энг нозик қилимга тегиб қоладир.

Учадир... учадир... минг қават кўкни,
Бир бошдан сийпалаб ўта берадир.
Зерикмай, эринмай кета берадир,
Баъзан, ҳовлиқтириб жинни юракни...

Қўланка кабидир; ўтган еридан
Сўнгра қарасангиз бир нишон қолмас.

Юрган ерларидан озиқ ҳам олмас.
Шунда зерикаман унинг сайридан...
Бир замон бир ширин жойга етганда,
Нарига ўтмасдан тўхтаб қоладир;

Ошиқдак ястаниб, ётиб оладир...
Шу чоқда қийналиш бошланар менда.

Чунки, хаёлимнинг кўзлари билан,
Бир гўзал ҳолатни кўриб тураман;
Лаззатга фарқ бўлиб, ўлиб тураман.
У ҳолни борлиқнинг сўзлари билан —

Англатиш, қўлимдан келмай қоладир.
Шу чоқда тилларим калдираб кетиб,
Борлигим-йўқликка ғалдираб кетиб
Дейманки: «Бошқалар билмай қоладир —

Шундай гўзалликни! Аттанг, агар мен
Рассом бўлсам эди, чизиб берардим,
Ўхшаш нусха билан, ёзиб берардим,
Шу ожиз ҳолимда, шоирманми мен?...»

¹ Бу шеър, Тошкентдаги «Улка ўзбек билим юрти»нинг юқори синф ўқувчиларига атаб ёзилиб, улар томонидан дарсда текширилган бир шеърдир.

Шоирлик менда бир соями дейман,
Ҳар бир тушунчамни ёза олмагач!
Рассомдек хаёлни чиза олмагач!
Ҳақир борлиғимга кўп афсус ейман...

Хаёлим юксакдан тушиб кетадир,
Шоирлик чанг бўлиб, учиб кетадир...

Қўқон. 1923 йил.

СОЗИМ

Нафрат ўлкасидан ҳижрат қилганман,
Улфат диёрига маскан қурганман,
Юзимни ўт эмас, гулга бурганман;
Самовий завқларга тўлиб турганман
Булбуллар севгини мақтаган дамда!

Чечаклар ўсгуси кўз ёшларимдан,
Бўғинлар унгуси ўйлашларимдан,
Қалблар юмшагуси сайрашларимдан;
Севги чаманида яйрашларимдан
Жаннатлар яратгай ташланган жанда!

Тилинган тилларга қон югургуси,
Бўшалган инларга жонлар киргуси,
Тиканли боғчалар чечак кўргуси,
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси
Жандалар жонимга теккан кунларда!..

Уш. 1924 йил.

ҚЎЗҒОЛИШ

Ай! Сен-мени ҳақир кўрган, тубан деган афанди!
Ай! Устимдан бир умрга хўжа бўлмоқ истаган!
Ай! Бўйнимга кишан солиб, ҳалокатга судраган,
Кўзларингни заҳарлатиб ўйнатмагил, бас энди!

Кишанларинг занг босгандир, сергак бўлким,
узилур;
Томиримда қўзғолишнинг, ваҳший қони гупурди,

Эски фикр, анъаналар энди буткул узилди,
Е битарман, ёки сенинг салтанатинг бузилур!

Эй! Сен, мени қул ўрнида ишлатгувчи афанди!
Титра, қўрқким, боғлиқ қулинг бош кўтарган куч
энди..!

Тошкент, 1922 йил.

ДАМЛАР...

Дам бўлурки, қалбим тонгинг шамоли
Қаршисида қалтираган япроқдек —
Аста-секин титраб кетар... мен ҳам тек.
Жим қоламан унга қулоқ солгали,
Бутун эсим, сезгим билан толгалм...

Баъзан хаёл этагини тутқизмас,
Ёт ерларда ўз бошича йўқ бўлур,
Шунда эс ҳам қалб тилига тушунмас,
Боши қотар, қўполланур, тўнганур...

Шунда бирдан, ғайбдан товуш: «Ай шоир,
Қуруқ қолдинг саодатли дамдан!» дер,
«Дамдан!» дер...

Андижон, 1923 йил

КИШАН!

Кишан, гавдамдаги излар, бугун ҳам битгани йўқдир!
Темир бармоқларингнинг доғи, буткул кетгани йўқдир!

На мудҳиш, на совуқ — манхус, на қизғонмас қучоғинг
бор!

Башар тарихининг ҳар саҳфасида¹ қонли доғинг бор!

¹ «Д»ни «нд»га айлантириб, қаттиқроқ чўзиб ўқимоқ лозим («сафҳасида» каби). Иўқса, аруз вазида ёзилган бу парчанинг вазни бузиладир. Бу парчада, шунга ўхшаган жойлар яна бирмунча бор. Умуман, аруз вазида ёзилган парчаларда шу қоида кузатилмаги керак.

Юмилмас кўзларингнинг ҳар бири бир элни қаҳр айлар;
Фақат, бир борлигингдурким, бутун борлиқни заҳр айлар!

Қилич бирлан сенинг эркингда кўп йиллар қолиб
кетдим...
Фақат, ҳар тебранишдан қутулишлиқни умид этдим.

Кишан, гавдамдаги доғинг ҳануз ҳам битгани йўқдир,
Фақат, буткул қутулмоққа умидим энди ортиқдир!..

Тошкент, 1922 йил.

БАҲОР ВА МЕН

Баҳор келди... лекин унинг даврида
Кетиб қолди баҳорларнинг султони.
Умид узди, рақибимнинг бағрида,
Ортиб кетди келгусига имони.

Баҳор чоғи... рақибларим кетарлар,
Лекин, меним ҳасратларим кетмайлар.
Бу рақиблар мени маълул этарлар,
Фиғонларим султонимга етмайлар!..

Қўқон. 1924 йил

ГУЛСАРА

Термак истаб бир-икки даста чечак,
Гулсара чиқди қўшни боқчасига.
Илашиб бир «тикан-шоҳ» орқасига
Йиртилиб қолди шунда шоҳи этак...

Гулни бермакчи бўлди севганига,
Севиниб, ҳовлиқиб, шошиб келди.
«Мана бир арзимас ҳадя» — деди,
Севиниб, гердайиб шу қилганига.

Севгани кўрди; йиртилибдур этак!
Деди: «Кимлар билан қувишдинг сен?»
Деди: «Елғиз тиканни кўрдим мен...»
Деди: «Мен эмас сен ўйлаган тентак!»
Ерга—тупроққа тушди гулдаста,
Синди қиз қалби шунда бирпасда...

Чимкент. 1924 йил

КАПТАР

(Семирамис-семирамида)

Семирамис-Калдонива осурийлар хурофотида «маъбуда» саналиб юрган бир қиз. Бош томони қиз, танаси балиқ бўлган эмиш. Онаси уни туққандан кейин қамишзорга ташлаган, унда уни каптарлар ўсдириб, парвариш қилганлар. Шу учун исми «каптар» маъносида «семирамис» қўйилган. Қалъалар фатҳ этган, кўп урушлар кўрган, Ҳиндистонга қадар борган бир фотиҳа эмиш.

Мисрда бир парихонга фол очдирган, ўша фоли тўғри келиб, охирда сувга тушиб йўқ бўлиб кетган эмиш. Урнига ўғли подшоҳ бўлган. Ўзи кечалари денгизга чўкар, кундузлари ҳукм сураб экан.

Бир ривоятда «Семирамис» турк қизи бўлиб*, Эрон подшоҳларидан машҳур Қайхусров-Қирни ўлдирган эмиш.

Эй, денгизнинг сувларидан қудрат олган ботир қиз
Кел, шундоғи тутқун қизга ёлборайлик иккимиз,
Сен сувларнинг кўпигидан оқ чечаклар терганда,
Сен қиличдан илҳом олиб кун чиқишда юрганда,
Сенинг билан бирга чопқон, бирга учқон оналар,
Нима учун, бу тутқунлик оловида ёналар?

Сен кундузлар қизғин қуёш ёғдусида ёнаркан,
Тонг отганда танларингдан денгиз суви томаркан,
Кенг далада қушлар каби қанот қоққан оналар,
Нега ёлғиз оғуларга — заҳарларга қоналар?

Сен эркаклар кийимида зўр қалъалар очганда,
Отларингнинг чангларини Синд* бўйига сочганда,
Йўлларингда қон денгизи кўпирганда, тошганда,
Сенинг каби истагига эга бўлган оналар,
Нега бугун турмушдаги ҳар тилакдан тоналар?

Сен Мисрда гўзал Нилнинг уйқусини бузмасдан,
Нимагадир ҳовлиқмасдан, кўпирмасдан, қизмасдан,
Йўлингдаги жонсиз ётган чўпларни-да узмасдан,

Қари қоҳин* маъбадига юрганигда; сезмасдан,
Кечаларнинг сирларини... тўлиб ётган оналар,
Нима учун тонгга қадар қон — ёш тўкиб қолалар?

«Мен дунёда хотин бўлиб яратилган эдим-да,
Энг қаҳрамон эркаклардек мўъжизалар кўрсатдим!»
Деб ёздирган сўзларингни бўз қирларда кўрдим-да,
Тутқун бўлган оналарни қутқармоққа аҳд этдим!
Бу аҳдимга етмак учун сендан кўмак кутамен;
Кел, бу йўлда кўмаклашсанг, ҳар тўсиқни ўтамен!

Эй денгизнинг тубларига қочиб кирган каптар қиз,
Кел, мундоғи оналарни уйғотайлик иккимиз!..

Тошкент, 1922 йил.

ОЙ ҚҲЙНИДА

Шафтоли келинчак,
Унинг қўйнида мен тентак...
«Мен боғингга кирмасдан,
Одоқ бўпти емасдан;
Мунча тўлиб йиғлайсан
Мен қўйингга кирмасдан...»

(Халқ қўшиғи)

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлишми?
Бу боқчада гул кўп эди — сўлди амалимдек!
Кўнглингда бирор шарпани сезсам эди, гулдек,
Улганда-да сен менда кўрардинг севинишни!

Шафтолида ой нурини кўргач яна кўнглим
Ойлар каби ёш даврига суқлар каби боқди.
Ёшлик ўзи-севнинг каби-тортилмади бир зум;
Бир зум ўзи, бир гул ўзи... дўзах каби ёқди!
Кўп титрама, кўп ўйнама, кўп қайнама, эй барг!
Ҳирс кўзлари соф кўксингга оғули тикандек
Бир ботса-да, йиғлатса-да, додлатса-да... мендак
Ҳар кўзга боқурсанки... «топилмас тоза истак!»

Мендан сўра: ёлғиз мана мен алданиб ўтдим,
Ҳар саҳфаси, ҳар япроғи: «алдаш» — бу китобнинг!
Бир ўққа илинмасми, тилинмасмиди жонинг?
...Ой қўйнида тонг отгунча сенга шунни айтдим...

Бир томчи тўкилган ёш учун шунча сўлибсан,
Алдамчи, фано кўзлара тентакча кулибсан!..

Тошкент. 1923 йил.

СИРЛАРДАН...

I

Бир тутам сочларинг менинг қўлимда;
Ғижимлаб ўпайми, ё тараб очай?
«Сир» деб сақлаганинг менинг қўйнимда;
«Сир» деб сақлайинми, ё элга сочай?

Сочилган сочингдай сочилса сириг,
Анор юзларингни кимга тутасан?
Ўзингку — «Уларда вафо йўқ!» дединг,
Нимага уларни тағин кутасан?

II

Очилган қўйнимда тўлғонган танинг,
Кўнглингдан қилча ҳам ҳид етказмаса,
— Менга яқинлашма! Ай, тирик бўса!
«Севдим» деганларинг, ёлғондир сенинг!..

Тошкент, 1925 йил.

ҚИШ ОЛДИДА

Кўклам кетидан ёзни узатдик, у-да кетди.
Кузнинг-да булутлик, қора даври келиб—ўтди.

Барглар яна сарғайди, тўкилди... яна бўшлвқ...
Қушлар яна тўп-тўп қочалар... қарға фақат шод!
Ҳар нарсада бир қайғи, кадар, рангги сўлишлик...
Ичдангина, тинсизгина ҳар нарсада бир «дод»...

Дунё яратилганда хунук, чиркин эмиш-да
Кўклам била ёз унга кийимлар кийгизармиш.
Куз ҳеч кўра олмас, ичи тор, қизгин эмиш-да,
Ҳар нарсани сўлдиргувчи қўлини тегизармиш.

Куз даврида, дунё—кийими қолмас эмиш-да,
Қиш чоғида унга қарамоқлиқ-да ёмонмиш.

Бир қарға, фақат, кўзларини олмас эмиш-да
Қарға; шу учун — қишда куярмиш-да, ёнармиш...

Холбуки, на куздан ва на қишдан юз ўгирмай,
Ҳар қайсисидан кўнглим учун топдим ўйинлар;
Ёзлар каби қишларда-да ҳам рангини кўрмай,
Ўтмакда қуёш қўйнида кунлар каби тунлар!

Дунё кийими йиртиқ эса қайғи керакмас,
Куннинг бирида ерга тушар пахта каби қор.
Дунё танига қор кийими нега келишмас?
Оқлик ичида қоп-қора кўз... ўт каби чақнар!

Кўклам каби қишнинг-да гўзал гуллари бордир,
Ёзлар каби, қишларда-да олтун кечалар бор.
Кўклам каби қишнинг-да гўзал тунлари бордир.
Қишларда-да ёзлар каби жон — муғбачалар бор!

Кўклам-да кетиб, ёз-да битиб, куз-да тугалди:
Ай қиш бобо, чиқ ўртага, навбат сенга келди!..

Тошкент, 1923 йил.

ЯНА КЎКЛАМ

Яна мен сенга қайтдим, ай кўклам,
Чунки, борган сари юзунг очилиб,
Чунки, борган сари ҳиднинг сочилиб,
Сил кўнгилларга бахш этар малҳам!

Кечанинг сирли қўйнига бекиниб,
Кечага тотли бўсаларни бериб,
Юзидан пардаларни иргитган,
Дунёга бир келин каби чиққан —

Турли туслардаги чечакларни
Кўрсам, айниқса, тонг отар чоқда;
Сўнгра: кун, қон сочиб ботар чоқда;
Сўнгни нур ўйнаган теракларни —

Шунда: шаббода — қиз билан бирга,
Қувлашиб ўйнаганда япроқлар,
Шу жувон толдаги қуруқ бир шох,
— Қуп-қуруқ гавдасини тутиб елга —

Қайси кўкламни! Билмадим, йўқлар!
Қимга ҳасратини англатар?!
— Э воҳ!..

Тошкент. 1924 йил.

ҚИЗ ҚУШИҒИ¹

Уксуз кўнгил қуши
Тушди қафасга.
Сира етолмайди
Эркин нафасга
Қора кунлар тушди меним бошимга.

Сиқиқ қафасларда
Яйрай олмайман.
Жаннат боғлар бор-ку,
Сайрай олмайман
Емон кунлар тушди меним бошимга.
Қип-қизил қон бўлиб
Кунлар ботади...
Емон ҳидга тўлиб
Тонглар отади...
Оғир кунлар тушди меним бошимга.

Жаннат каби боғлар
Булбулсиз қолган...
Осмон бўйи тоғлар
Қулунсиз қолган...
Қийин кунлар тушди меним бошимга.

Кўз ёшимда ювсам
Юртнинг бағрини.
Тилим билан сўрсам
Оққан қонини...
Қонли кунлар тушди меним бошимга.
Ҳасратим, кўп, элга
Айта олмайман.
Армоним кўп, дилга

¹. Бу нарса; «Қора сочим ўсуб» деган халқ қушиғининг «Ал-дижонча», «Искобилча»ларига ва ҳам «Адолчахон» деган куйга тўғри келадир. Чўлпон.

Жойлай олмайман.

Утли кунлар тушди меним бошимга.

Қафасларни бузиб,

Учсам осмонга;

Кишанларни узиб

Етсам жононга!..

Ерсиз кунлар тушди меним бошимга.

Анджон, 1923 йил.

ГАФЛАТ

«...Биз, олам китобини янглиш ўқиймиз-да,
у бизни «алдайди» деймиз».

Р. Тагор

Тонгларнинг сирлари тўрни кенг ёйганда,

Биз — ғофил, уйқунинг қаърида қоламиз.

Тўлган ой кўкларда сузилиб борганда,

Биз — қўпол, тўнгликнинг қаърида қоламиз.

Ёлғонлар, алдашлар бошланган дамларда

Уйқумиз очилиб, борлиққа чиқамиз.

Бир замон қиличлар ҳеч турмас қинларда...

Шул замон, биз, ҳатто, кўкларда учамиз!

Дерларки: «Ойларнинг нурида вафо йўқ!»

Демаслар уларки: «Айб бизда, биз бузуқ!»

Анджон. 1924 йил.

КЕЧ КИРИШ

Баланд-пастлик, катта-кичик бинолар;

Қизил, кўм-кўк, яшил томлар устида,

Ола-була, қуюқ-сууқ булутлар...

Кўкни қоплаб бир томонда тўпланган!

Кун ботадир... тарқов, ёйиқ лолалар,

Унда-мунда булутларнинг юзида

Сил юзидек рангги кетиб сўлиблар...

Қоронғилик Шарқ томондан қўзғалган!

Шом азони... муаззиннинг йўсунсиз,
Кучсиз товши титрабгина чўзилган...
Емғир пича ёғиб ўтган; бузилган —
Қинғир кўча четидаги узун из...

Қисмат излаб ҳар томонга тарқалган
Катта-кичик, ёшу қари бўшашиб,
Ҳориб, чарчаб, секингина қайтадир.
Маҳалланинг бир ерига тўпланган
Бир тўп бола турлук ўйин ўйнашиб,
кетганларни кутадир...

Белгисизлик қанотини кенг ёйиб,
Қоинотни қучоғига тортадир.
Чироқлар ҳам «жин кўзидек йилтиллаб» —
Хира қараб, мунгғайиб
Кўриндилар.
Килкиллаб —
Емғир суви ер бағрида йитадир...

Тошкент, 1923 йил.

ШАФТОЛИГА

Ун саккизга кирган қишлоқ қизларининг юзидек
Қип-қизарган юзларингдан бир ўпич бер, шафтоли!
Сенга қараб турганимда-бир озгина бўлса ҳам —
Бўлмас каби, йўқ кабидир... умидимнинг заволи!

Умидимнинг заволига қон йиғлаган кўзларим,
Ешларини юзларингга томчи-томчи тўқдимми!
Еки, севги армонида шаҳид бўлган йигитнинг
Есир* руҳи қони билан лабларингдан ўпдимми?
Майли, севган ошиқларинг юзларингга тўймасин,
Лекин рақиб лабларингга лабларини қўймасин,
Заҳарини қўймасин!..

Қўқон. 1924 йил.

УШ КЕЧАСИ

Қоп-қоронғи кеча... Чироқлардан
Сўнги нур кетди. У — йироқлардан

Укириб, гувиллаган товуш келадир,
Кечанинг кенг сукутини тиладир....

— Нима?

— Қандоқ товуш бу?

Билмайман;

Қулоғимни сира ололмайман.

Балки, бир тўп ажинанинг қўшиғи,

Ёки, албасти товушининг чўзиғи?

Ёки тоғларда дев ботур ўйнар,

Ёки, саҳрода бўрилар тўйи бор...

Кечанинг, балки, йиғлаган доди,

Балки, куннинг аламли фарёди!..

Уш. 1924 йил.

ИККИ УТ УРТАСИДА

«Между двух огней»

(Русча бир асардан)

Бир тарафда сенинг кўзинг

кулмакдадир, ай юлдуз!

Бир тарафда жигаримни

тилмакдадир, гўзал қиз,

сенинг ўткир кўзларинг!

Юксакдаги, абадият қучоғини очадир,

Қуйидаги ёниб-ўчиш ҳидларини сочадир;

Тўғри экан сўзларинг.

Ай, ҳар замон одамларни юксалишга чақирган!

Ва бу қўпол мияларга сиғолмаган ҳур виждон!

Қўқон. 1924 йил.

° ЖАР БҮЙЛАРИНДА¹

Яна жар бўйларинда ёнбошлаб,
Кўзни атрофга юргизиб қолдим;
Яна «себарга»ларга гап ташлаб,
Толда қилларни тиргизиб қолдим..

Яна дўстлар билан кулиб, ўйнаб;
Қайғини кўммак истадим ерга.
Яна бор-йўқни мунгланиб куйлаб,
Яна товушимни қувладим қирга.

Яна жарларда сакрашиб, чопиб;
Яна қозларни қувлашиш кетди.
Яна гулларни ясташиб, янчиб;
Кўкат устида ўйнашиш кетди.

Яна юмшоқ шамол бошимдан учиб,
Яна сочларни тарқатиб кетди.
Яна ўйлар баландга — кўкка кўчиб,
Яна умидга йўл топпиб кетди...

Қўрка-қўрка секин кулиб гуллар,
Яна кун тиғини қучоқлайлар.
Йўқ, мунда, фақат тоза сунбуллар,
«Шу» учун чин амаллар йиғлайлар...

Куйинда сув оқар қўшиқ айтиб,
Жимгина тинглашмоқда бир тўп тол...
«Мен ўроз² ахтарай тубанга кетиб,
Сен бу жар бўйларинда яшнаб қол!»

Бу қўшиқлар меним-да кўнглимда
Эски ўйларни кўзғатиб қўядир.
Гул эмас, шох — тикан-ку қўйнимда,
Ҳар баҳор бир ботиб, эзиб қўядир...

Яна жар бўйларинда... қайғи фақат,
Яна ястанди, сўлди... майса, кўкат...

Тошкент, 1923 йил.

¹ Бу парчада ҳам вази орқасида келган «ҳижо» бузилиши бор. Чунончи: «бўйларида» ўрнига «бўйларинда» ишлатилган («и» ўрнида «ин»). Шу хил ўйинлар ҳозир ўзимга белгили бўлсалар-да, кўчирган вақтда тузатиб ўтирмадим. Ундоқ қилсам ҳар бир парчанинг кетига қўйилган тарихнинг унча ҳам аҳамияти қолмас эди...

² Уроз — бахт.

ЕР АСИРАЛАРИ

Ер асиралари, ер асиралари!
Олтин билагузуклар, ёқут маржонлар,
Садаф доналарми тасаллилари,
Қўрғонми, деворми насибалари,
Кун санаб ўтарми ою йиллари,
Тилга келмасларми шу қадар жонлар?

Ер асиралари, гўзал тонгларнинг
Сочидан кўнгилга қувват олингиз!
Ўзингиз тиришиб, бевиждонларнинг
Кўнглига эрк учун илҳом солингиз!
Ер асиралари, ер асиралари,
Еш тўкиб йиғлашми насибалари?!

Андижон. 1924 йил.

ЯНГЛИШАСИЗ!

Сиз дейсизким, мен кўкларни ўйлаймен,
Ер бетига сира назар солмаймен!
Янглишасиз: мен кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни олмаймен...

Қўқон. 1924 йил.

АЙ, БУЛУТ!

(Саёҳат эсдаликларидан.)

Талалар-қирларда, адирнинг ёнида,
Ҳар турли ёввойи кўкатлар қўйнида
Ухлаган йўлчини нимага уйғотдинг,
На учун кўзингдан садафдек ёш тўқдинг?

Бевафо бир этак қўлингдан чиқдимни,
Ё, гўзал масканинг илонга ин бўлди,
Ё эзгин кўнглингни тириклик сиқдимни,
Ё, севган гўдагинг бўрига ем бўлди?

Ҳар ҳолда мен каби бир саёқ — телбасен,
Юзунга ҳеч қайда бир эшик очилмас.

Сен қочган йўл билан, одатда, қочилмас;
Ва йўл ҳам — бошқадек — маҳв этар...
билгайсен!..

Адирнинг тепаси бир озроқ жой берди,
Киприкни-киприкка қўйдим-да, ёйладим.
Шу чоқда кўкларда кўланканг кўринди,
Туш билан кўришар-кўришмас айрилдим...

Кўзимда сен каби уйқу йўқ, ай булут!
Истаймен ўлимдек умрли бир сукут!..

Чимкент. 1924 йил.

ТАН БЕРДИМ'

(«Умид учқунлари» шоирига*.)

Тан бердим мен, унадим мен сенга,
Сенга, ай ёш куч!
Ҳақиқатан ҳам бу келишинг зўр исён!
Умид билан зич тўлибдир ҳамма ён.
Қанотларинг қарши елни сезмайдирлар,
Юксал, уч!
Ер кунини кўкка бер!
«Юнкерс»* «Марс»га бормоқчи,
Бўшлиқларни олмоқчи
Қанотингни кенгроқ кер!
Томирингда исёнчи қон, тўхтамасдан югуриб,
Сени, доим бир талваса қучоғида сақлайдир;
Алангали тили билан «келгуси»ни ёқлайдир.
Сен ҳам бугун, юзларингни келгусига ўгуриб,
Уни мақтаб — олқайсан.
Ўтганларга ёмон «гина» сақлайсан...
Бизлар, фақат, ўтганларга боғланиб,
Ўтганлардек аста-аста йўқ бўлдик;
«Кўнгил» дедик, кўнгилларда «кул» бўлдик...
Ўтганларнинг кафанига чулғониб,
У оловли кўзларингга қарасам,
Ҳамма ёндан учиб чиққан учқунларни санасам,
Исён ўқи ўлик танга кирмасин,
Отгувчиси тош —
Ватандош бўлмасин!..

Андижон, 1925 йил.

КҰКЛАМ КЕЛАДИР!

Кўклам ойим йўлга чиққан, кўклам ойим қўзғалган;
Кўк кўйлакнинг битишига, унча кўп ҳам қолмаган!

Тиниқ ҳаво... Кўк юзинда оппоқ, ҳарир пардадек
Оқ булутлар унда-мунда ёйилганлар паришон.
Шуълаларнинг акси билан, йилтиллаган игнадек,
Кун тиглари қарашларга ўткир-ўткир санчилган.

Қип-яланғоч дарахтлар ҳам қучоқ очиб, кўз тутиб,
Кўк кўйлакнинг битишини, чидамасдан куталар.
Қарғалар ҳам қишда қилган, гуноҳларни унутиб,
Узр айтмасдан, индамасдан, учиб-учиб кеталар...

Сезиларни уйғотувчи ҳидли гуллар тўпланиб:
«Биз ҳам йўлга чиқдик» дея юборганлар бир чопар.
Гул ҳидидан ризқ эмгувчи жониворлар уйғониб,
Эрта-индин боғчаларга, чаманларга тарқалар.

Кўклам ойнинг ипак кўйлак этаклари судралиб,
Қора ернинг бошларини силаб-сийпаб келади.
У силашдан, у сийпашдан қувват олиб, куч олиб,
Қора ер ҳам кўксидаги олтинларни беради.

Кўклам билан юртимга ҳам бир қўқариш келсайди,
Кўнгиллар ҳам ҳаволардек кўклам ҳиди берсайди,
Дилларга ҳам ҳаволардек кўклам руҳи кирсайди!..

Анджон. 1924 йил.

МЕН ҲАМ СЕВАМАН!

Ойдин кечаларда кўкка кўз тикиб,
Еруғ юлдузлардан севги кутдим мен;
Ҳар юлдуз тиғига, руҳ билан тегиб,
Узун тунлар бўйи кутиб ўтдим мен.

Юрганда, турганда ҳар гўзал нарса,
Меним кўзларимга севги кўринди;
Севгига ёт бўлган ҳақиқий шуъла,
Утлар оловлар-чи,
Пилпиллаб сўнди!

Йигитлик кўкариб яшарган дамда,
Ҳар юмшоқ товушга тутқун бўлдим мен...
Ҳар гўзал чеҳрага кўнгил берганда,
Борлиқни «у» учун қурбон қилдим мен...

II

Энди у кунларим ўтиб кетдилар...
Энди турмушимда ойдин кечлар йўқ.
Вафосиз севгилар учиб битдилар...
Англадим: севгида ҳар кўнгил бузуқ!

Кўнглим қуруқ эмас, яна севги бор;
Фақат бу севгида алданиш йўқдир.
Ҳорғин кўзларимда хаёл яна бор;
Фақат бу хаёллар нурдан тиниқдир.

Энди ҳар нафасда яна куямен,
Фақат, Мажнун бўлиб элни севамен,
Унга ҳурмат билан бўйин эгамен,
Бошимни «у» учун дорга қўямен!..

Тошкент. 1923 йил.

«ЭРКИН СИНГИЛ»ГА

I

Бурун—ҳаммадан
Тубан тугулган,
«Чиркин пардадан
Энди қутулган». —
Эркин синглимиз,
Биздан ҳам эшит!
Биз ҳам «ўз» йигит,
«Бошқа» эмасмиз!

II

Кун чиқмай кўзғол,
Уроғингин ол,

Талаларга бор,
Экинларни ёр,
Бўғдойларга сол!
Йўқса—тонг увол...

Қаршингдаги чол,
Хийла қариган,
Яшаб ҳориган.
Соқоли оппоқ...
Шундоқ бўлса ҳам
Сендан бурунроқ
Далага чиқиб,
Ғарамлар йиғиб,
Қанча боғлаган!
Ҳеч чарчамаган,
Оёқ-қўл илдам!
Яқин бориб кўр,
Гул-юзингни бур.
Уйноқлаб туриб,
Шарақлаб кулиб
«Ота, ҳорманг!» — де,
«Чарчаб толманг!»-де.
Кўнглини кўтар!
Яшариб ёши,
Қариган боши
Кўкларга етар!

III

Кучинг кетадир,
Ҳолинг битадир.
Чарчаб қоласан,
Ҳориб-толасан.
Қишлоққа қараб,
Экин оралаб
Йўлни соласан...
Йўлингда дала,
Далада «лола»
Қип-қизил бўлиб,
Ҳаётга тўлиб,
Кулиб турадир...
Сенга тикилиб,
«Опажон, ол!» деб;
Агар олмасанг,

Назар солмасанг,
«Қул»дек ялиниб,
«Қуш»дек талпиниб,
Улиб турадир...

Чидай олмайсан,
Тек қололмайсан;
Ҳавас қўзғолур,
Қўлинг узолур,
Узиб олурсан...
Кўкат-ипларга
Бир мунчасини
Чизиб олурсан...
Кулиб боқурсан,
Сўнгра тоқурсан...
Энг кенжасини
Ахтариб топиб,
Қулоққа тоқиб.
Жаъли сепларга
Упкалар бошлаб,
Пичинглар ташлаб,
Дашном берурсан,
Йўлга кирурсан...

IV

Бир деҳқон йигит,
Шаҳарга келиб,
Йиғинга кириб,
Аҳволни билиб,
Қарор ўқилгач,
Йиғин ёпилгач,
Аста... пиёда -
Қайтиб борадир.
Қўшиқ: «Ёр, дод-а...»
Айтиб борадир.

Йўлида дала,
Далада «хола» -
«Хола»да лола...
Хуштор бўладир,
Ҳавас тўладир.
«Ҳорма қиз!» дейдир,
«Ҳорманг сиз!» дейсан.

Юмшоқ куласан;
Баттар эрийдир...

V

Буғдой оралаб,
Қишлоққа қараб
Кетган вақтингда,
Оёқ остингда
Сомон парчалар,
Албат янчилар...
Фақат уларнинг
У мискинларнинг
Улуғ хирмондан,
Ўртоқдан-дондан,
Энг зарур «нон»дан
Увалаб тушган,
Ерда увишган
Улуғ зарралар,
Миллион карралар
Бўлганлигини
Унутма, синглим!
Чўпсиз ерларнинг,
Донсиз йилларнинг
Ўлимлар билан
Тўлганлигини
Унутма, синглим!

VI

Кун тугал ботгач,
Даладан қайтгач
«Лола»дан чамбар
Тақиб оласан,
Гуллардан камар
Топиб оласан...

Бир тўп толинг бор;
Тумшўқ қилмарлар
Еш новдалари
Кечки еллардан.
Ёз савдолари
Ёруғ йиллардан
Мунда қувлаган,

Дарбадар қолган
Кечки елларни,
Қаландарларни...
Тол шохи пастак;
Чўзилиб жиндак,
Узун, толасин
Тол новдаларни
У соддаларни
Сочига илиб —
«Чочпопук» қилиб,
Юруб қоласан.

Шунда ой чиқар,
Зулматни сиқар.
Сути тўкилур...
Бутун ер юзи
«Оппоқ кўл» бўлур...
Юлдузнинг кўзи,
«Ҳафиф» жимиллаб
Сенга тикилар.
— Қандай «ойдинлиқ!»
— Гўзал шу борлиқ!
— Кечалар қутлук!
Деган сўз билан,
Енган кўз билан
Аста... импллаб
У... йнгит келар!
«Ҳафиф ойдинлиқ!»
Кишлоқда тинлиқ...
Кўкда ой-юлдуз,
Ерда йнгит-қиз
Тунга чўмарсиз,
Ҳаёт эмарсиз...

VII

Ёш куч... кунларда!
Шундоқ тунларда
«Ҳафиф ойдинлиқ»
Пуч нарса эмас!
«Асл жонлилик,
Йнгит қонлилик
Шунда!» демаса,
Шуни сезмаса...
Сени танимас,
Ҳеч нарса билмас!..

Синглим!
Шундоқ тунлардан,
Лола-гуллардан
Тортинма, безма,
Бағримни эзма!..

Қўқон. 1925 йил.

СОМОН ПАРЧА

(«Кундалик дафтарим»дан.)

«Даҳр бир силобдир мулҳақ фано дарёсина
Бизга саргарониз ул силоба душмиш хору хас.
Чиркинур хору хас ул силоба ўлдуқча равон
Етимдан дарёя роҳат мумкин ўлмас бир
нафас...» Фузулий.

Топширдим ўзимни муҳитнинг эркига...

Муҳит гирдобида бир сомон парча,
Бир похол чўпдек оқиб бораман.
Ҳар амал, ҳар ишни «ҳақ» деб бораман.
Вазминим қолмади бир узук қилча...

Муҳит кучлик экан, эгдим бўйнимни,
Чақмоқдек ялтираб ўчиш йўқ энди.
Елғон хаёлларга кўчиш йўқ энди.
Оқишнинг йўлига солдим ўзимни.

На исён, на тўлқин, на тўфон, на ўт!
Кўзимда оғир бир «таслим» нури бор.
Эй ўтлик кечмишим, юзингни беркит!
Сенда шайтонларнинг ҳақсиз зўри бор!

Мен энди худди бир сомон парчаси...
Лекин, зўр денгизнинг чексиз қўйнида;
Жимгина борадир кирсиз қўйнимда
Эркин кўпикларнинг аллақанчаси!..

Қирмайман кўчанинг боши беркига,
Чунки, «таслим» бўлдим муҳит эркига...

Андижон. 1923 йил.

УЗИМНИКИГА

Кўб кўркам чечаклар ўраб олганда,
Беҳуда ҳирсларим хийла қонади.
Бутун кўркамликни сен менга сақла.
Сендан бошқа гуллар «ўз эмас» энди!..

Тошкент. 1923 йил.

НА ОРИЮР?

(усмонлича)

Гўнлим, бўшлиқлардан бир шай ориюр.
Таъмин эдирамки, гунаш ўламаз.
Надир оридиғи, кимса билмиюр,
Гунаш, кандисиша бир эш ўламаз!..

Тошкент. 1923 йил.

ҚУШНИНГ ҲАДИГИ

1

Қуш бечора қўрқадурким, уясидан айиргайлар,
Уясидан айирмоқ-ла қайиргайлар.
Майда симдан силлиқ қилиб, моҳирона тўқилган бир

Қафас топиб, дарчасини очиб дерлар: «Масканга кир!»

2

Мискин қуш ҳам янги маскан «чеккаси»га қўниб олар,
Масканига кўз югуртар, теграсига назар солар.

Ва кўрурким, маскан ўзи машинада қуйилмишдир,
Уни ҳозир қилмоқ учун кўп зеҳният сарф бўлмишдир.

Дарчалари маҳкамгина, пухтагина, хотиржамлик.
Сув ичгали, дон егали тешиқлар бор кичик-кичик...

Симлар билан иши йўқдир, чиқмоқ учун учиб кўрар-
 Ўрмонларнинг хаёлида ҳар томонга ўзни урар.
 Томни тешиб чиқмоқ учун шипларга ҳам кўп ялинар,
 Ундай қилиб бир интилар,—мундай қилиб бир интилар.

Фақат, заиф вужудини қанча урсин деворларга,
 Балки, унинг юмшоқ тани, тўлиб кетсин ол қонларга,
 Деворларнинг сезгиси йўқ, туйғуси йўқ, товуш бермас;
 Тсгра бутун руҳсиз гавда:
 «Нечун мундоқ бўлдик?» дмас.

Унинг бутун тасаллиси; тўлиб-тошиб сайрамоқдир,
 Кўм-кўк тала-ўрмонларни эслаб-эслаб йиғламоқдир,
 Йиғламоқдир!..

Уш, 1924 йил.

«БОЙЧЕЧАК»

Кўклам қўшиқлари»дан

«Бойчечакнинг боласи»
 Очди юзини;
 Сувга чиққан холаси
 Кўрди қизини!

«Бойчечакнинг боласи»
 Етимча бир қиз...
 Унинг ўгай онаси
 Жуда ёмон тез!

«Бойчечакнинг боласи»
 Юлиб олинди,
 Юртнинг кўзи оласи
 Жуда севинди!

«Бойчечакнинг боласи»
Ҳар уйда кулди,
Гўдакларнинг халтаси
Нон билан тўлди!..

Андижон, 1925 йил.

САТАНГ

Қоп-қора сочидан иккита гажжак
Буралиб-буралиб юзига тушмиш.
Қолганлари яна бўлакма-бўлак
Белидан илондек ерга чўзилмиш.

Унинг юзларида бошқа қизлардек
Кетсиз қайғуларнинг излари йўқдир;
Балки, эрқда ўсган эрка қизлардек
Тўлғин юзларида доим шўхликдир.

Кўзлари кулишдан бошқани билмас.
Ҳар доим оғзидан шаккар тўкилур.
Севгидан бошқага бўйни эгилмас.
Олдида сўфининг аҳди бузилур...

Ихчам бармоқлари қилда югурса,
Жонсиз қиллар-да қуш каби сайрар.
Енгил оёқлари йўрғалаб кетса,
Сил бўлган кўнгил ҳам очилар, яйрар!

Қизил юзларида икки гажжакча...
Айниқса кўп кўркам бўлган шу кеча!..

Тошкент; 1922 йил.

ИККИ БОШ БИР ТАНА

«Фәшизм»,
«Патсифизм» (1)
Икки бош,
Бир тана.

— Шарқли ўртоқ!
«Понсунби»: (2)
«Муссолини»: (3)
Ака-ука;
Эзмакчилар сени...

Қалбларида—шайтонлар кини...
Кўрдиларким, уйғоқ
— Қўлларида «нажот» ёзилган байроқ—
Арабистонни, Ҳиндни;
Юраклари така-пука...

— Ҳой Шарқли ёш!
«Мандат», (4)
«Протектурат»: (5)
Икки бош,
Бир тана!
Кучсизни эзишга баҳона!

Оврупо — маҳмадона,
«Ҳуқуқ! Ҳуқуқ!»
 дейди.
Муштдан бошқа
 нарсаяўқ!
П ейди!

«Миллатлар иттифоқи» — (6)
Алдаш тузоғи!
«Холислар сўроғи» — (7)
Азронл ўроғи!
Икки бош,
Бир тана!
Ишонма,
Бари — бир
Қора гўр!

Уқдиришлар: 1 — «патсифизм». — Оврупода «умумий яраш та-
рафдорлиги» маъносида юргизилган алдамчи бир маслак. 2 — «Пон-
сунби» — Англияда бир оз ҳукм суриб ўтган «ишчилар» ҳу-
куматининг аъзоларидан; Макдоналднинг ёт эл ишларидаги муови-
ни. 3 — «Муссолини», Италия фашистларининг сардори. 4 — «Ман-
дат», Шарқ ўлкаларини идора қилмоқ учун Англия ва Франция
давлатларига «Миллатлар иттифоқи» томонидан берилган вас-
қа. 5 — «Протектурат» ҳимоя қилиш ва қўриқлаш маъносида юр-
гизилади. Англия ҳукумати ҳам Ироқ ўлкасини «ҳимоя» қила-
дир, яъни «асрайдир». Фақат кимдан, қайси ёвдан? Уша мам-
лакатнинг ўз халқидан албатта... 6 — «Миллатлар иттифоқи», бир-
ровларнинг мулкига «мандат» бериб катталиқ қилатурган бир маҳ-
кама. 7 — «Холислар сўроғи» — (Ҳакам мажлиси — Третейский суд)
ва ҳам (Байналхалқ ҳукм мажлиси — Международный суд) маъ-
ноларида олинди.

Мақсад — олтун,
Олтин — қонун!
Ҳақиқат — ўт!
Ҳуқуқ — тўп, пулимут!..

Ол:
Тўп, пулимут!
Еқ; Ут!
«Қон»ни — ўп!
Чиз, ўқларни қатор-қатор!
Қўзғолиш карнайини чал!
Юр, Ур, «Ҳуқуқ»ларни парчала, эз!
Шундагина қутулиш бор!..

Қўқон, 1924 йил.

ОДАМ ВА ҚУШ

(Русчадан.)

Гўзал қушлар! Менинг мунда борлигим,
Ҳеч сабабсиз қўрқитадир сизларни!
Сира қўрқманг! Сайрай беринг эркинлаб,
Қўнглингизда яширин ётган сирларни!
Ҳам далада, ҳам боқчада—тинч бўлинг!
Тутмоқ учун сизга тузоқ қўймайман,
Эркинликда эркин бўлиб яшашнинг
Қимматини мен ўзим ҳам биламан!..

Тошкент, 1922 йил.

УЗБЕК ЧИНОВЧИЛАРИГА¹

*(Унга йигитнинг танобчилик курсини
битириши муносабати билан.)*

Ерни ўлчанг, таноб тортинг, қандасага тўғриланг!
Ер эккувчи деҳқонларнинг ҳолини ҳам хўп ўйланг!

Таноб деган жонсиз нарса қанча тортса чўзилур,
Аммо жонли деҳқонлар-чи? Унга етмай узилур!

¹ Чиновчи — «землемер танобчи» демак. Чўлпон

Ер сизларга кўрагини катта очиб кўрсатар,
Деҳқон бўлса кўз ёшини бирга сочиб кўрсатар.

Рақам билган мия билан деҳқон ғамин англангиз!
Таноб тортган қўллар билан ярасини боғлангиз!

Узингизни ер экканнинг хизматига чоғлангиз,
Ер ва меҳнат ёвларининг юрагини доғлангиз!..

Кўқон, 1925 йил.

ГАЛДИР¹

Мен дутор бирлан туғишган, кўҳна бир девонаман,
Ул туғишқоним билан, бир ўтда, донм ёнаман.

Дилларида ғам тўла бечораларга ёрман,
Вақти хуш, ғам кўрмаганлардан тамом безорман.

Мен дуторнинг торларига беркиниб олсам агар,
Пардаларнинг ҳар бири бергай бўлак ғамдан хабар.

Пардалар узра юриб турган одам бармоқлари
Кўкрагимдан кўп босар, шундан бўлур толмоқлари.

Икки торни қақшатиб, бармоқлар ўтса тўхтамай,
Ғамли ун чиқмас ўшал торларда «галдир» йиғламай.

Иўқ ишим: ҳоким, амалдор, шоҳу ҳоқонлар билан;
Биргадурман доимо — ҳамдард бўлганлар билан!..

Аҳли ғамлар, мен каби мажнунсифат галдир бўлар,
Шул сабабдан, банданинг номини «галдир» қўйдилар...

Андижон. 1925 йил.

¹ «Галдир»: 1) — Девона, телба, «паршонҳол» одам;

2) — Бир куй (машқ)нинг исми.

Бу шеър, ўша куйга солиниб ва ўша куйнинг исмидан айтилган.
Чўлпон.

ПАРАНЖИ¹

Кўклам чоғи бўлса,
Ой тўлса,
Юлдуз кулса,
Сени шунда кўрсам.
Бир даста гул берсам,
Олсанг,
Маст назар солсанг,
Бир нафас бирга қолсанг,
Абадий завқларга тўлсам!

Эмсақ—юлдузлардан нур!
Кийсақ —
Шуълалардан тўр!
Уйнаса, қуйласа
— Тиниқ кўлдан чиқиб —
Бир тўда пари — ҳур!

Ҳой қиз,
Ҳой қизга ўхшаган жувон,
Юр!
Ким сени ўйласа;
Борлиғимни йиқиб,
Ерларга кўмилсин!

Иўқ бўлсин,
Иўқ бўлсин,
Ииртингиз!
Иўқ бўлсин
Паранжи!
Гўрларга элтингиз!
Ёндилинг чимматни;
Бўғмасин,
Тўсмасин
Табиий зийнатни!

Иўқ бўлсин,
Иўқ бўлсин
Паранжи!

¹ Бу шеърни бировнинг қўлида кўргандан сўнг дўстим Боту ҳам бир «Паранжи» ёзиб, ўзининг «Умид учқунларида» босдириб чиқарди. (бёт: 34) *Чўлпон*

Очилсин,
Гулласин,
Яшнасин
Паранжи остига беркинган,
«Менга ҳам эрк!» деган.
Инжу, инжу!!

Қўқон, 1924 йил.

КУЗ ГУЛИГА

• Ранги ўчган,
Умри кечган
Куз гули,
Бу йўли
Пастрак эгил,
Менга бир ўпич бергил!

Бурун ёз эди,
Тўла ноз эди,
Энди куз келди,
Қаддинг эгилди,
Рангинг сўлмоқда
Ешлар тўлмоқда
Ғамли кўзингга;
Сўлғун юзунгга
Кимса қарамай,
«Узайин» демай...
Утиб кетмакда!
Куз етилмакда,
Қишдан чопар бор,
Ёмон хабар бор!..
Энди ноз қилма,
Нозланиб кулма!
Кел, лабимга кел,
Бир озроқ эгил,
Бир яйраб ўпай!
Шунда эсириб,
Рухингга кириб
Кўкламга етай!..

Андижон, 1925 йил.

XX АСР

(усмонлича)

Бу эмиш: билги — фан, ҳунар асри,
Бу эмиш: юксалан башар асри,
Ҳодисот уйла гўстарарки, бу аср
Елғиз: шар ва шар ва шар асри!..

БАЛАНДЛИКДА

Оқшом чоғи мунда кел-да сайр эт,
Кобуси адам* билан фанони.
Интилма самога, тўхта, сабр эт,
Бу ерда таниб ол оқ-қорани!..

*Бухоро, (Амир саройи: «Ситораи махоса»)
1923 йил.*

ЧЕЧАК

(Бир кечанинг хаёли.)

Янгигина япроқ ёриб чиққан чечак,
Беш-олти кун ҳар ким учун тансиқ бўлур;
«Битди нси» деб ташласа бирор тентак,
Ҳар ким тепса, ҳар ким эзса, бу — ҳақлиқдир!
Беш-олти кун кўкракларда улуғланиб,
«Мен гўзалман, чиройликман!» деган гулни,
Ерга тушгач олиб кўринг... сўлғинланиб,
Улим тусли ранги билан истар чўлни!
Ва айтарки: «Агар чўлда, биёбонда,
Бир ёввойи, ҳидсиз чечак бўлса эдим,
Узиб олиб ерга урмас ҳар инсоң-да,
Кенг саҳрода ўзим яшнаб, сарғаярдим!
Ҳар хонн қўл, мени ерга урмас эди,
Ҳар бир оёқ кўкрагимдан юрмас эди!..»

Тошкент. 1923 йил.

КЕЛИНЧАК

Бутун гуноҳи
«Кўк қарға шоҳи»
Қийиб юргани...

Дунё кўркини,
Уйин-кулгини
Яхши кўргани...

Ҳар кун саҳар,
Боқчага чиқар
Гуллар тергали...

Эрига эмас,
— Чунки арзимас!—
Дилга бергали...

Бўйнига осиб,
Бағрига босиб
Овунган бўлар...

Бир талай ғамдан,
Ҳасрат-аламдан
Совунган бўлар...

Ойнакка қараб,
Сочини тараб
Узига ошиқ...

«Шу эрга тегдим,
Қаддимни эгдим,
Улганим өртиқ!»

Ҳар кун эрталаб,
Бир талай ғазаб
Эр ўлгуридан...

Кундуз нағмаси —
Қайин онаси
Кўмилгуридан...

Қўшни келинчак,
Истаб «ҳалинчак»
Чиқиб қоладир.

Ултириб ерга,—
Уша келинга
Ҳасрат қиладир.

Шунда очилиб,
Хийла сочилиб,
Анча яйрайдир.

Қайғуга тўлса,
Ўзи жим бўлса...
Дутор сайрайди!..

Анджон, 1925 йил.

ЯНА ЗАРАФШОН

Фил миниб, ўт ёқиб ўтиб кетдим
Яна устингдан, эй чўзуқ дарё!
Яна қирғоқларингга ҳис сепдим.
Мунга сен берма бошқа хил маъно:

Ҳисни қирғоқларингга сепмаклик
Менда бир эски, тентак одатдир.
Ёш тўкиб тупроғингни ўпмаклик
Кенг хаёлимда бир саодатдир.

Тўрт ёгинг кўм-кўк ўт ва майса экан,
Қучоғим шу қадар очилдики, мен
Танларимга ботиб кетибди тикан
Сезмадим, «гул» дедим... йўқолдинг сен
Кўзларим олдидан... қараб қолдим,
Яна йўлларга оч назар солдим.

Бой табиат бутун гўзаллигини,
Биламан, кўкрагингдан олгандир;
Бой тала мақтанувчи «менлиги»ни
Яшнатиб, кўксингга қадалгандир.

Шу гўзал чехраларга сув эмизиб,
Буралиб, айланиб оқиб ётасан;
Шу қадар жонлиларга ем егизиб
Қора даштлар томон чопиб ётасан.

Шу гўзал чехралар кулиб ётсин;
Қора даштлар томон чопиб оқабەر!
Товушинг йўқсул элни уйғотсин;

Кучли, лой сувларинг билан бирга
У ўлим уйқуси оқиб битсин!

Яна бир қатла ҳурматим сенга!..

*Самарқанд (темир йўл бекати),
1923 йил.*

ЯНА УТ¹

Яна теграмда ўт, олов учқун;
Яна кўкларда сор ва бургутлар;
Яна қўзғолмоқ олдида тутқун;
Яна сарҳадда «ур, йиқит, тут!»лар?

У оғир занжирингни шалдиратиб,
Қари Шарқ, сен-да қўзғолурсанми?
Уюшиқ қўлларингни қалтиратиб,
«Маданият»га шоп солурсанми?

Ёки ўтгандаги эринчаклик,
Яна йилларча тебратурми сени?
Ёки, бир ҳовлиқур-да эркаклик,
Қонли майдонга тезлатурми сени?

Қўзғолиб кетганингни бир кўрсам,
«Қутулурман!» деган ишонч бўлса;
Қишанинг парча-парча тўғралса,
Қутулиш изларингга юз сурсам!..

Руҳи йўқ бир «машина» олдида
Нега ерлар қадар тубанландинг?
Нега жонсиз темирга боғландинг?
Хорланиш шумчаларми инсонда?

Яна ҳар ёнда ўт ва учқунлар,
Яна қўзғолди қонли тўлқинлар!..

Тошкент; 1923 йил.

¹ Бу шеърни бировнинг қўлида кўргандан сўнг дўстим Боту ҳам бир «Паранжи» ёзиб, ўзининг «Эмид учқушларида» Сосдириб чиқарди. (бет: 34) *Чўлпон*

ИРФОН КЕЛАДИР

(Ўзбек билим юртини биринчи мартаба битириб чиққан беш йигитга.)

Шу йигитларки, қўлга нурли асо
Ушлашиб йўлчиликни кўзлайлар;
У улуғ йўлки, бир улуғ сахро
Чин саодатни шундан излайлар.

У қуруқ, кимсасиз, ваҳм йўлдан
Чарчамай, сувсамай ўтиб кетмак!
Тугамай ўтли интилиш дилдан,
Бор тўсиқларни йўқ этиб кетмак!

Шу ёмон, зим-зиё узун кечалар.
Бизни ютмак, битирмак истайлар.
Эскилар қутқаришга келмайлар,
Балки, қонларни томчилаб ичалар.

Тоза қонларга иштаҳа сақлаб,
Кутадири йўлда: оч, ҳарис душман.
У улуғ йўлни нур билан тозалаб,
Етасан истагингга, эй, ирфон!

Чунки, сен — янги, тоза бир кучсан,
Билагинг бир темир, пўлат кабидир.
Чунки, сен — ёғду — нурга кўп ўчсан,
Тилагинг бир олов, бир ўт кабидир.

Сен учун йўқ: ўлим, мазор, йўқолиш,
Сен учун бор: ҳаёт, — яшаш, уруниш;
Эзгу истакка тўғрилаб йўл олиш,
Ва у йўлларда чарчамай югуриш!

Шу тилакларга зўр, улуғ ҳурмат!
Шу юракларга сўнги йўқ ҳиммат!..

Тошкент, 1923 йил.

КҶКЛАМ ЕҒМИРИ

«Кўклам қўшиқлари»дан.

Уч кунлик ёмғур,
Тўхтади базўр;
Булутлар кўчди.

Кеч кирган чоғда,
Тол шохларига
Шуълалар тушди...

Ҳавонинг юзи
Заҳарли кўзи
Мулойимлашди...

Шарқнинг малаги —
Най камалаги
Кўкка улашди...

Толда «чочпопук»,
Қиз кўнгли «пўк-пўк»..
Тақмоқ истайди.

Уртоқжонини —
Хайрихонини
«Ҳа» деб қистайдир.

Лекин шуълалар
Сингиб боралар...
Оқшом тўр солди.

«Чочпопук» тақш,
Йигитга ёқиш
Эртага қолди.

Анджон; 1925 йил.

ШУ КУНДА

Истагингга етар экан, қанотларинг синдим,
Эй кўнглимнинг булбули?
Сенга қарши кулиб турган гўзал чечак тиндим,
Ташладими бир йўли?
Ҳаво ёрган кўкрагингни севги ели тилдим,
Қон тўлами ҳар томон?
Кўзларингга айрилиқнинг ипларини илдими —
Шу қилиғи кўп ёмон...
Е эркинлаб ҳидлагали бермайларми гулингни,
Тўсарларми йўлингни?

Гул ўзими кўзларингдан кўзларини қочирди,
йўқликларга яширди?

Шу юлинган парларинг-ла учолмассан йўқсил қуш,
У умидлар ҳавосидан энди бир оз тубан туш!..

Андижон, 1925 йил, 22 март

А. БЛОКДАН

Кўнгил жимдур, совуқ кўкда
Қараб унга ёниб турган .
Ҳануз — холи у юлдуз!

Бутун атроф ва ҳар ёқда,
«Нон, олтин!» деб фиғон қилган
Талашчи, ғалвачи эл!

У жим, лекин фиғонларга
Қулоқ берган ва кўз тиккан
Узоқларга — йироқларга!..

Тошкент. 1922 йил.

3—4 та ЮЛДУЗ

Гўристон, қоронғи. Зим-зиё бўшлиқда,
Адашган бир йўлчи тасаввур қилингиз!
Қўрқарсиз! Қўрқарсиз!..

ва лекин уфқда

3—4 та юлдузнинг ўчмасдан ярқираб,
Нур сочиб тургани кўрилса... дилингиз
Қўрқишдан бир қадар тўхтар-да, ярқираб
Кўзингиз олдида бир умид кўринур.

Шу умид: қутулиш тонгининг нуридир!..

Бухоро, 1923 йил.

КЎРИНГАН АЛАНГА

(Германия ҳодисаларига тўғролик)*

«Кун ботиш»га ўт кетибдур, алангаси кўрилди!
Хунук, бузуқ, совуқ юзлар — аланганинг бағрида

Қон ўйнаган кўзларини катта очиб турарлар.
Тўп кишилар алангага ўзларини урарлар
Оналарнинг кўз ёшлари, болаларнинг доғида.

Эй маданий, эй файласуф, эй аллома «кун ботиш»!
Ер юзига кишан ёйиб, қуллик сепиб охирда
Бу нима, бу алангалар тўри билан ўралиш?
Ҳеч мумкинми қаҳр этилсин қаҳр этгувчи қаҳрда?!

Ер юзининг ҳар бурчида сизлар базм қурганда,
Олам — олам бечоралар ботқоқ ичра сурунди.
Нима учун атрофингиз алангага бурунди
Қон ноқуси сизнинг учун зафар машқин урганда?

Ҳар тарафда сизнинг ғолиб қўлларингиз юрганда,
Нима учун олов чиқди, алангаси кўрунди?..

Андижон, 1923 йил.

КЎКЛАМДАН ХАБАР

Бақа сайраса,
«Ваққа-вақ» деса,
«Кўклам кўзғолди!»
Деб хабар берса:
Шунда ҳам кўнглим
Анча яйрайдир!

На учун япроқ,
Чойшаб ёпмайдир →
Танларига қон
Тўлиб қолса ҳам,
Кўкрагига жон
Кириб қолса ҳам?

Эй гўзал кўклам,
Судралма сен ҳам!
Югуриб елиб,
Тезрак келиб,
Упиб ол баргни,
У эринчакни,
Очсин кўзини,
Алвон юзини!..

Андижон. 1925 йил.

БЕЗГАК ҚУНИДА¹

Уч кун бўлди сув келмас,
Ариқлардан ғув келмас,
Шамоллардан «хув» келмас
Чанқаганимда...

Нега кулдим?— Билмадим
Хурсанд бўлдим — билмадим
Ёшга тўлдим — билмадим,
Уйнаганимда...

Сув керакмас, ёр керак,
Ёр эмас, диёр керак.
Диёрга фанор керак
Уйғоқ чоғимда...

«Фанор» топиб ёқайин,
Қанотимни тақайин,
Диёр ичра оқайин
Соғайганимда!..

Андижон. 1925 йил.

ШАРАФЛИК ХИЗМАТ¹

(Ўзбек саҳнасининг қимматли санъаткори М. Саъдия Туташга.)

Эй йўқсуллар саҳнасида энг қимматли санъаткор,
Эй занг босган кўнгилларни оқартгувчи малика,
Бу кун сени кўнглим бутун борлиғи-ла олқишлар,
Фақат қанча олқиш, ҳурмат қилинса-да оз сенга!

Ўзбек қизи ўз оғзи-ла айтолмаган сўзини,
Сенинг ўткир тилинг билан эшиттирди элига.
Ўзбек қизи сил оқартган, сўлғин, ғамли юзини
Кўрсатди-да сен орқали, қутултириш йўлига

¹ Бу нарса безгак иситмасининг 38,2 даражасида «айтиб бериш» йўли билан ёзилган. Чўлпон.

¹ — Бу шеър Саъдия Туташнинг ўзбек саҳнасида қилган айиллик хизмати шарафига ясалган банифис кўни ўқилган эди.

Бу кун юртнинг ҳар ерида ўзни тиккан йигитлар
У қоп-қора пардаларга: «Ииртил, энди бас!» дейлар.

Эй, пардалар, чимматларнинг остидаги қайғини
Тирик, жонли шакли билан эл кўзига кўрсатган,
Эй, деворлар орқасида йиғлагувчи чолғини
Қулоқларга эшиттириб, шафқат ҳисси уйғотган,
Эй, санъатнинг энг ҳаваслик, энг берилган малағи,
Бу кун сенда саҳнамизнинг барча уммед, тилағи!

Ўзбек қизи яна кўп йил кишанлардан қутулмас,
Кўз ёшлари яна кўп йил ўз юзига тўкилуру.
Унинг юзи яна кўп йил шодлик кўрмас, очилмас,
Яна кўп йил товушлари қоронғида йўқ бўлуру...
Эй йўқсуллар саҳнасида энг қимматли санъаткор,
Мендан сенга энг самимий, ҳароратли олқишлар!

Тошкент, 1922 йил.

ТАШЛАМА!

Кўксингдан гулингни олиб ташлама,
Хаёлинг кўкларда учиб юганда,
Уйноқ истакларни қучиб юганда...
Кўзларим кўксингга боғланиб турди,
Қарашим ўзини у гулга урди.

Севганинг сен гулга боқмас бўлса-да,
Сен жафо расмини асло ушлама!
Кўксингда бир кунни қуриб бўлса-да,
Гўзал қиз, у гулни олиб ташлама!..

Қўқон. 1923 йил.

«ИЧКИ ҲИСЛАР» остида...

(Танца кечасида қоғоздан гул сотиб юрган бир қизга.)

Ҳой туташ, кўп чопдингиз... бизлар туташдик
сиз учун!
Бир кулиш, бир жилмайиш ортиқми дерсиз
биз учун?
Тўлди кўкракка бутун гуллар, чечаклар, лолалар,

Сиз қадаб қўймасангиз бир пулга турмайди улар...
Жингалак сочлар билан кўз ўйнатиб, гул сочдингиз
Оҳ, фақат дилда муҳаббатдан жароҳат очдингиз.
Гул-чечак ҳам лолалар бағримда сўлгай тезгина,
Кўп замон яшнаб юарсиз кўп кўнгилда сизгина...
Биз фақир... кўп оқча йўқ... топганни солдик халтага,
Ҳар ўтиш, ҳар бир кўриш чоғида аччиқ — бу нега?
Тубда биз бундай ўйинлардан тоқир тот олмадик,
Бошқалардай чопишиб, масрур бўлиб ўйнолмадик...
Бу кеча кўрдик фақат сизни... юрак бир ўйнади!
Езмас эрдим, афв этарсиз... ички ҳислар қўймади.

Тошкент. 1923 йил.

ЖАВОЛАШ*

(Бир ўлимнинг изи)

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Танларимда чўзиқ, оғир бир титраш
Бошланди-да япроқ каби чўзилдим,
Бир қанча чоғ тушунчада йўқ бўлдим ..

Ҳой, қушлардек учиб юрган енгил жон,
Гавданг энди тупроқларга қўйилди,
Изларинг ҳам ер бетидан ювилди,
Фақат, руҳинг кетмас она бағридан!

Бошқа дунё тортганида ўзига
Унамоқдан ўзга йўлинг бўлмаган.
Оз бўлса-да бир марҳамат қилмаган,
Маъюс-маъюс қарасанг ҳам юзига...

Дедиларким: «Вафот этди Жаволаш!»
Қалб кўзидан чиқиб кетди қатор ёш...

Қўқон (темир йўл бекати.) 1924 йил.

СЕЗГИ

Боқчаларда сўлди гуллар — сўлди гуллар, сезмадим.
Қип-қизориб отди кунлар-ботди кунлар, сезмадим.

Қайда қолди қонли кинлар — қонли кинлар, сезмадим.
Сочларинг боғлаб олиб, боғлаб олибдир сезгини!..

Бир йироқ йўлким, унинг йўқдир кети — йўқдир кети.
Чанг ва тупроқ бўлди, кетди... унда кўпларнинг бети,
Минг жаҳаннамдир — жаҳаннамдир унинг икки чети,
Бир куни ўлгай адашиб қон муҳитнинг келгини..

Кўзларимни мен тикиб қолдим — тикиб қолдим унга,
Лола гулларни экиб қолдим-экиб қолдим унга,
Тоза уммидни тутиб қолдим-тутиб қолдим унга,
Чунки мен кўрдим, кўриб қолдим кераклик белгини!..

Қўқон. 1923 йил.

ЯНА ОЛДИМ СОЗИМНИ!

Бир неча йил қантаргач
Яна олдим созимни,
Энди айтиб йиғламас
Кўнгилдаги розимни.

Кўнгилдаги кудурат
Кўтарилди, ниҳоят,
Энди, илҳом манбаи —
Қайнаб ётган шу ҳаёт!

Қилларидан созимнинг
Тўкилажак шан куйлар,
Ҳур ўлканинг ҳур қизи
Сингари ҳашанг¹ куйлар.

Қурилиш дostonлари
Пардалардан оқажак.
Эҳ, кўнгил, янги дардлар
Тағин сени ёқажак!

1934 йил, ноябрь.

ЯНГИ МЕН!

Менда энди қайғулар йўқ,
Мен баҳорлар каби шанман,

¹ — Шўх, чиройли.

² Бу шеърнинг асли озарбайжов туркчасида ёзилган.

Кечаларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган менман!

Ўлик руҳли кечалардан
Сир кутишлик менда йўқдур,
Мен истамам — қора савдо!—
Кишанингни Мажнунга ур!

Менинг янги ватанимда
На Мажнун бор, на-да занжир!
Мунда ҳар бир ишлаганнинг
Бахти қучоғида — келур!

Мунда меҳнат бир ҳукмдор:
Амр этади, чарчатмайди:
Чунки машшоқ ўз созига
Севгисини йўқотмайди.

Мунда меҳнат қувнаб-қувнаб
Мўъжизалар яратади.
Мунда ҳар кун шўх қўшиқлар,
Куйлар ила тонг отади.

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам ҳар кун тер тўкаман;
Ҳар кун янги ҳаяжонлар,
Зафарларга кўникаман!

Миллионларнинг бири каби
Мен ҳам қувноқ, мен ҳам шанман
Кечмишларнинг ўлимига
Қаҳқаҳалар солган менман!..

1934 йил, август.

БИР ЛАВҲА

(Шанхай воқеаларидан)

«Нагасаки» лимани*дан жилди пароход,
Бир пароход эмас, балки улкан бир флот!
«Вампу»* дарё сувларини қоплади тўлқин;

«Сизиван»*нинг ҳавосини заҳарлик тутун —
Бир ҳафтадан бери бирдек босиб туради.
Тақ — тўплари кемаларга олов уради!

«Сеттилмент»дан ташқарида бу мудҳиш учиш,
Кеча-кундуз — оғир тушдай!— давом этади.
Оғир ўқлар ер бағрини ёриб титади!

Кенг майдонда ўликлар йўқ, ўлганлар сонсиз!
Кўп «маданий» уруш бўлди ўликсиз, қонсиз:
Ҳар бир ўлик бир нечага бўлиниб кетган,

Ё қўлини, ё путини бирдан ғайб этган,
Бири қумлар орасида аранг кўринар,
Бири оёқ остларида қолиб суринар...

Кўп «маданий» уруш эмиш — ўликсиз, қонсиз!
Обрўйлик бир газетда қайси виждонсиз,
Шу мазмунда ёзув ёзиб, жар чиқаради.
Хўжайини дам чиқармай элни қиради!

Иккови ҳам «ваҳшийлар»ни йўлга солмоқчи,
Иккови ҳам ваҳший элда туриб қолмоқчи,
Иккови ҳам ваҳшийларни ёмон кўради,
Кўча-кўйда кўринганда юз ўгиради.
Иккови ҳам «ваҳшийлар»нинг кучига хуштор!
«Ваҳшийлар»га бу севгидан нима фойда бор?

«Сеттилмент»дан учиб ўтди хунук қора қуш!
Ресторанда билинмади бу мудҳиш учиш,
Чунки унда: «жаз» шовқини қулоқ ёради.
Ташқарида оч бир Хитой, ҳей ёлворади,
Ҳей ёлворади!..

1932 йил, феврал.

УН ЙИЛ ЛЕНИНСИЗ¹

1. Ун йилимиз, ўн йилимиз ўтди Ленинсиз!
Шу ўн йилда кемамизни шу очиқ денгиз

¹. Партиянинг 17-қурултойи чоғида ёзилган.

Ўз қаърига тортиб кўрди неча марталар!
Оҳ, нималар кечирмади бу буюк сафар!

Бизни очиқ денгизларга бошлаган Ленин,
Энг даҳшатли онларда ҳам — гўзал ва майин —
Кулишини тарк этмасдан сурди кемани,
Ҳар этапда усталик-ла бурди кемани!
Энг биринчи тўлқинларни у билан енгдик,
У биринчи енгиларга қандай севиндик!..

Фақат ўн йил бундан бурун улуғ капитан
Кўзларини мангу юмиб кетди орадан...
Очиқ денгиз қўйнидайдн ҳали кемамиз,
Кемамизга жон бағишлаб бизлар ҳаммамиз;
Ундан сўнгги тўлқинларга мунтазир эдик!
Фақат бутун кўнгилларда бир алам сездик...

Шунда бизнинг энг яхшимиз ва энг сарамиз
Сўз олди-да, миллионларга юзланиб деди:
«Ўлган одам ҳақиқатан зўр одам эди.
Кемамизни тўғри йўлга бошлаган эди,
Миллионларни зўр курашга ташлаган эди,
Унинг ўткир кўзларида порларди «даҳо»,
У ҳар қандай оғирликни тинч қаршиларди.
Бу бошлаган катта ишни битирмоқ учун,
Кемамизни паккасига етирмоқ учун
Унинг улуғ тадбирига муҳтож эдик биз...
...Энди бизни қўллаяжак у қолдирган из!
Биз у издан кемамизни сура берамиз,
У кўрсатган тўғри йўлдан юра берамиз!
Унинг айтган сўзларидан машъал тутамиз,
У машъал-ла оғир йўлни босиб ўтамиз!»

Шундай дегач энг яхшимиз ва энг сарамиз,
Кўзимизни унга томон тикдик ҳаммамиз.
Орамизда қандай қувват борлигин сездик,
«Хотиржам бўл, эй кўзлари юмилган!» дедик
Энг сарамиз капитанлик рулини олди,
Кемамизни яна оғир йўлларга солди.
Тоғлар қадар тўлқинлар-ла олишиб ҳар кун,
Кечалари кундуз каби чолишиб ҳар кун,
Ҳар қадамда ўнгу сўлга зарбалар бериб,
Бўронларга темирлардан қанотлар кериб,
Ленин унга қўйиб кетган майин кулиш-ла,

Бир мақсадда тоғлар каби метин туриш-ла,
Кемамизни ўн йил бўйи сурди олдинга,
Ун йил бўйи тўхтамасдан юрди олдинга.
Билаклари пўлат эди, кўкраги олов,
Унинг қайтмас азми билан забун бўлди ёв!
Очиқ денгиз ўртасида яна кемамиз,
Капитаннинг буйруғини кутиб ҳаммамиз,
— Улуғ Ленин чизиб кетган йўлларга содиқ —
17 нчи даврамизни яна қуршадик.
Эй, инқилоб кемасини олдин сурган эр!
Қани, мана — бизлар тайёр:
Буйруғингни бер!..

1934 йил.

БИЗНИНГ ВАТАН

(Эски йўлда)

Ер юзинда ўзга бир олам эрур бизнинг ватан,
Бошқа ҳар бир ўлкадан кенг, ҳар диёрдан каттакон.

Ҳар томондан юксалиш сорига ташлаб зўр қадам,
Дашту саҳроси анинг гул-гул очилмишдир чаман!

Дарёси, аввалгидек, ердан олиб қочмас ўзин,
Чунки пойига анинг маҳкам урилмишдир кишан.

Мунда меҳнат — ҳурлик олган, барча меҳнат аҳли —
Кимки меҳнат қилса — қувноқ, кимки меҳнат қилса —
хур!
шан!

Фан билан меҳнат иковлон қўл беришган, иттифоқ,
Эркин-эркин яйрашиб ижод этар меҳнат ва фан!

Янги жамият қуриб, дунёга ўртак бўлгали,
Барча меҳнат аҳли бирга, ҳамма бир жон, бир бадан!

Бу ватанни жон билан сақлашга, Чўлпон, ҳозир ўл,
Кимки қасд этса анга, кийсин пушаймондин кафан!..

1934 йил, август.

ҚУШИҚ

(«Хуш келдингиз Хоразмга» куйига)

Бузиб эски турмушларни,
Бажардингиз зўр ишларни:
Адо қилиб юмушларни,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Оқ олтинлар ривожланди,
Кўп ишлаган кўп қозонди,
Меҳнат душманлари ёнди,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Интизомни жойлаб сафга,
Ғайрат солиб ҳар тарафга —
Эришдингиз зўр шарафга;
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Қўлга олиб тупроқ — конни,
Азиз кўриб ишлаганни —
Бажардингиз зўр планни;
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Фирқа сизнинг раҳбарингиз,
Бузилмайди сафларингиз,
Шараф тўла дафтарингиз,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

1933 йил

БУ КУННИНГ ШОИРИ

(Октябрнинг 17 йиллиги кунда)

Шоирнинг қалами кўнглидан куч олиб,
— Шу куннинг шаънига —
Ҳар йил бир янги куй тўқийди.
Шу улуғ кунларда миллионлар олдида,
Муаззам майдонда ўқийди!

Шоирнинг кўнглида барқ урган туйғулар
Муаззам майдонлар туйғуси!

Чўллардан жаннатлар яратган янги синф —
— Миллионлар, миллионлар туйғуси!

Миллионлар тилмочи — янги синф шоири
Бу кунга бағишлаб —

Ҳар йил бир янги куй тўқиркан,
У куйни ҳар жойда, ҳар колхоз аъзоси,
Ҳар совхоз ишчиси ўқиркан;

Ҳар ишчи дастгоҳи бошида ўзича,
У куйни оҳиста куйларкан,
Шоирнинг ўзини кўрмаган пионер
Шеърининг мақтовин сўйларкан:

Шоир ҳам миллионнинг биттаси бўлганин,
Ҳар жойда, ҳар онда сезади;
«Бу ишим — миллионлар иши!», деб ўйлайди,
— Ва муни —

Ҳам жонда, ҳам қонда сезади!..

1934 йил, ноябрь.

ҲЕНРИХ ҲЕЙНЕДАН

(Таржима)

Ҳамма эснаб турди, қулоқ солмади,
Қайғумни гапириб берган вақтимда.

Мени алқамаган киши қолмади,
Қайғумни назмга терган вақтимда...

1927 йил, март.

ЭМАР

Ҳали ҳам арабчанинг
Узун думлик «ё»сини,
Атторлик растасининг
Атирли хулёсини —
Ит ёқа камзулининг
Чўнтагида сақлайди...
Мажлис бўлса, сўз олиб,

— Қичқирмоқдан йўталиб —
Лотинчани «ёқлайди»...

Кўча-кўйда оғзидан
— Бир томчи ҳам!— ярамас,
Зарарлик сўз тўкмайди.
Раис дегандай: «эпчил,
Иш дегандан қўрқмайди!»

Колхоз унинг фикрича,
Қулайдиган бир нарса!
Фақат, «шўро, бир озроқ,
Кенглик билан қараса...
Қи яъни:
Олиқ-солиқнинг,
Коммунист — фирқаликнинг
Ипини тортиб қўйса...

— Муштумзўрсан, Матмуса
Тур нарига!— демаса;
Молияда ўтирган
«Шўро душманлари»га
Кўп ҳам ҳурлик бермаса...
Бозорларни ёпмаса,
Ёт унсурни топмаса!..

Шунда: колхоз гуллайди;
Эл барчаси бир бўлиб,
Колхоз душманларига
Муштини тугунлайди!..»

Ҳали ҳам арабчанинг
Узун думлик «нун»ини
Дастмоя қилиб олиб,
Баъзи эчкиэмарлар —
Ейди колхоз нонини!

Хорижда дўстлари бор,
Оқ ниқобли газетда
Сўкадилар колхозни;
У қутурган бўрилар
Сўкадилар — ошикор,
Кўнгилдаги заҳарни
Тўкадилар — ошикор!

Сўнгилар, кеча-кундуз,
Уларни, чегарада
Кузатиб ўлтиради!

Беригилар солмайди
Кимсага қовоғини;

Донм кулиб туради.
Қўллари ишдан кўпрак
Чапаклардан қаварган...
Ҳар тадбирга тарафдор,
Оҳ, қандай яхши «дўстлар»!

Улар бизнинг орада;
Ҳар қанақа ярада —
Ўткир тирноқлари бор!
Ҳар бир доғдан, қорадан,
Пучак бўлган сарадан —
Хиёнатлари томар!..

Ҳали ҳам арабчанинг
Домоналик «мим»ини
Тортиб қоғоз бетига
Эмар колхоз минггини!
Ҳар куни туя қилиб
Миллионларнинг нонини,
Оқлайди жон борича
Ўз синфий виждонини!..

ХИЗМАТЧИ БОЛА ҚУШИҒИ

*(«Торт наърангни Хитой» пьесасида ўзини
ўлдираётган хизматчи бола айтади.)*

Томиримни ҳакимлар қачон кўради?
Жон олувчи бўронлар қачон юради?
Куз барглари тўкилди: сап-сарик сомон!
Йўқсулларга тириклик ўлимдан ёмон...
Бу қоронғи кечалар бойлар учун соз,
Биздек боёқишларга ўлимдан ҳам ноз..

1928 йил.

ЖАН—ЗИ

Шоли десанг дайронда, жан-зи,
Бошоқлари ҳар ёнда, жан-зи.
Бойлар ҳар кун ош еса, жан-зи,
Камбағаллар ҳайронда, жан-зи.

Қамиш баланд ўсади, жан-зи,
Ўсиб йўлни тўсади, жан-зи.
Ҳамма чиққан генерал, жан-зи,
Камбағални кесади, жан-зи.

1928 йил.

ҚАДОҚЧИ ҚУШИҒИ

(«Хужум» пьесасида қашқарлик қадоқчи куйлайди.
«Ушалди хумморим» куйига)

Ҳаволарда қулоч отиб келган турналар,
Бизнинг Қашқар элларидан йўқми бир хабар?

Бизнинг эллар довларнинг кетида қолди,
Зодим фалак бошимга айрилиқ солди...

Олис йўлларга қараб телмирган ёрим,
Бу йил қайтай десам, найлай, етмас мадорим!

Ҳаволарда қаторлашиб учган турналар,
Омонда борми элда қолган ота-оналар?..

1927 йил.

ОЛИСЛАРГА ҚАРАЙМАН

(Лу-Цзин-Ван шеъри, таржима)

Туғилган ерлардан айрилиб
Яшайман шу йироқ «Сан-ба»да.
Бир куни шийпондан қайрилиб
Қарадим: баҳор кўп озода...

Толғали сойларнинг бўйида
Бир таниш кишини кўрмасам,
У олис элимнинг ўйида
Мумкинми ёнмасам, куймасам?

УРДАК ОВОЗИ

(Вей Ин Ю* шеъри, таржима)

Севгили юртимни қолдириб келдим
Йироқда... йироқда... аллақайларда.
Баъзида ўйлайман ёниб юрагим:
— Оҳ, қачон бўламан ўсган жойларда?»

«Ху — Ан-Нан»* оқшоми...

Куз фасли...

Емғир...

Мунғайиб тураман болохонамда.

Тинглайман: учмакда тепамда, томда

Юртимдан келувчи ўрдаклар қур-қур...

1930 йил.

ТОҒДА ТУНАДИМ

(Вей Ин шеъри, таржима)

Шу юксак тоғларнинг бошига

Учағон булут ҳам етолмас.

Ҳар томон туманли...

Қуюқ нилгунлик*.

Кўзларни хиралик ва парда босмоқда.

Тонг чоғи...

Бир дамда мингларча дарахтда

— Дам очиб, дам ёпиб —

Нурлар-ла ўйнар ой.

Саноқсиз тоғларнинг кетида,

Кузларнинг мусаффо сувлари

Тубанга чопмоқда...

1930. йил.

ОЛТМИШЛАРГА

1934 йилда Московда юқори мактабни битирган
(олтмиш йигитимизга бағишланган)

Эй, олтмиш баҳодир,

Олтмиш азамат!

Сизга чин кўнгиладан

Олқиш ва ҳурмат!

Эй, олтмиш азамат,
Олтмиш курашчи!
Машина бошида
Кутади ишчи!

Эй, олтмиш курашчи,
Олтмиш билимдон!
Далада кутади
Колхозчи деҳқон.

Сиз буюк ўлкада,
Буюк ишдасиз!
Тарихда мисли йўқ
Қурилишдасиз!

Бу кунги кунингиз
Жонли ва порлоқ.
Эртаги кунингиз
Яна шонлироқ!

Сиз ўқиб чиққансиз
Яратмоқ учун;
Дунёни биз томон
Қаратмоқ учун.

Сиз ўқиб чиққансиз
Абадлик учун.
Яшатиш, яшнатиш
Ва шодлик учун.

Сизнинг билимингиз
— Иш билан бирга,
Севинчлар сочади
Осмонга, ерга!

Ушқириб келмайди
Фабрикачи бой.
Ишлайсиз эртани
Ғамини қилмай!

Эртанинг ипи ҳам
Уз қўлингизда.
Утилмас гов йўқдир
Бу йўлингизда.

Барингиз, билакни
Маҳкам шимариб,
Ёруғлик сочингиз
Зулматни ёриб!..

Билимни иш билан
Ясантирингиз!
Ишни ҳам билимга
Хўп қондирингиз!

Эй, олтмиш билимдон,
Олтмиш инженер!
Улуғ Ватанингга
Билимингни бер!

1934 йил, июнь.

ЧИММАТ ҚЎШИҒИ

(«Ўзганча»га)

— Чимматимни кўтариб кўрди хушторим,
Дедим: «Тирикликда шудир мозорим!»

Чимматимнинг қиллари юзимга ботар,
Бу қафаслар ичида қачон тонг отар?

Чимматимни ташласам ҳеч ким олмайди,
Ота-онам ҳолимга назар солмайди.

«Чиммат», «чачвон» дегани ҳаммаси бир гап,
Кўп чиройлик кўзларнинг ёшига сабаб.

Чиммат теккан юзларим сўлиб боради,
Кўнгилдаги умидларим ўлиб боради...

Чимматимни ирғитай, ушла, хушторим!
— Паранжини қўшиб ташла, озодсан ёрим!

1927 йил.

ОКТАБРЬ

(7 ноябрь)

— Эй бу кун, эй, бу кун
Дунёлар сарсилди!
Фикрлар, хаёллар
Рўёлар сарсилди!

Эй бу кун оловлар
Дунёни ёндирди!
Инсонлар оч ерни
Қонларга қондирди!

Эй бу кун кўкларда
Қуёшлар тутилди!
Эй бу кун шамоллар
Бўронлар қутурди!

Эй бу кун жаҳаннам
Оловлар пускурди;
Эй бу кун вулқонлар
Зулматга тўкирди!

Эй бу кун чақмоқлар
Чақдилар, чақдилар..
Эй бу кун тўфонлар
Оқдилар, оқдилар...

Эй бу кун дўл келиб
Аламни йиққан кун!
Эй бу кун куррамиз
Мехвардан чиққан кун!

II

Йўқ, дўстим, ҳовлиқма,
Хаёлга берилма,
Ортиқча ҳашамга
Берилиб сўз дема.

Ҳеч нарса бўлмади:
На тўфон, на вулқон,
Ёлғиз, ҳақ йўлларда
Оқди қон, оқди қон...

Ёлғиз бир ҳаракат,
Қимирлаш кўрилди,
Чайладан чиқилиб,
Урдага юрилди.

Осилди «йўқ» — «бор»га,
Йўқсуллар бойларга.
(Ҳеч нарса бўлмади
Кун, булут, ойларга.
Табиат жим қолди;
На иссиқ, на совуқ.
Октябр ойида,
Кўз кетган, қиш ёвуқ)

Кўксида ёнарди,
Лекин, бир ҳамият!

Улимга завқ ила
Судраган ҳамият!
Улимдан ўзгани
Кўрмаган ҳамият!

Ҳамият, ё ғазаб,
Ё шиддат...
Барибир!
Ёлғиз у — дунёнинг
Фотиҳи, оламгир!

Ана шул ҳамият,
Ана шул жамият.
Ана шул прода,
Ана шул ҳақ ният.

Золимнинг қўлидан
Қудратни олди-да,
Ўзининг маҳсули —
Зиндонга солди-да,
Ўзича яшашнинг
Йўлига қаради;
Ўзига бир олам
Қурмоққа яради.

Шугина:
Дўл келиб

Оламни йиқмади,
Ва ернинг курраси
Меҳвардан чиқмади.

Қўзғолди оч қолган,
Энтиккан бир йиғин.
Ўлимнинг кўзига
Кўз тиккан бир йиғин.
Қўзғолди бечора,
Яланғоч жамият,

III

У куннинг куйи ҳам,
Шеъри ҳам кўп содда,
Лекин у соддалик.
Равонлик олдида:
Дўлларнинг оламни йиқиши:
 Ҳечдир!
Курранинг меҳвардан чиқиши:
 Ҳечдир!

1930 йил.

ДАРЕ БУЙИ

Эски йўлда:

(Ғафур Ғуломга)

Бу Учқўрғон, ажаб, оби-ҳавоси дилнавоз эрмиш,
Хусусан дарёнинг қирғоқлари кеч куз фасли соз эрмиш.

Талотум айлашиб сувлар чопармиш телба, мажнундек,
Қироқлар бевафо маҳбублардек йўлда ғоз эрмиш...

Тиниқ ой нурлари сувлар юзинда ўйнашиб тунлар,
Тонг отгунча уларнинг ишлари минг турфа ноз эрмиш.

Бўлак жойларда тан роҳат тополмай чекса заҳматлар,
Бутун ёз ўткунча дарё сувида «аббоз» эрмиш.

Кўриб Норинни¹ таъби жўш уриб бир-икки сўз айтган,
Аруздан баҳрасиз бир — Чўлпон отлиқ бенамоз эрмиш...

1931 йил.

НИЛ ҚИЗИ

(1 — ҚУШИҚ)

Гўзал Нил бўйидан
«Фаллоҳ»¹ қизиман.
Эҳромлар* йўлида
Карвон изиман.

Тошқиндан туғилдим
Эрта баҳорда,
Улуғ нурлар эмдим
Кундан наҳорда.

Тўкилган хурмолар
Емишим бўлди...
Оловли севгилар
Елга тутилди.

Севганим қул бўлиб
Сотилиб кетди;
Мингларча қулларга
Қотилиб кетди...

Бутун ҳаётимни
Бир заҳар сирди:
Қўйнимга, севмаган
Бир эркак кирди!

Онамдан айрилдим
«Она» дегунча,
Отамни кўрмадим
Кўзим тўйгунча...

Нилнинг баракаси
Дунёга татир;
«Фаллоҳ»нинг бахтини
Қимлар уйғотур?..

¹. Фарғона водийсидаги «Норин» дарёси

Мунбит* Нилнинг меҳнатсевар «фаллоҳ» қизийдим,
Мунбит ерлар, далаларнинг шан юлдузийдим.

Нил сувлари қирғоқлардан ошгач туғилдим,
Кўзни очгач қум аралаш сувларга кулдим.

Бошқалардек бу дунёга яйраб келувдим,
Оламга бир қуш каби, сайраб келувдим.

Бу унумли тупроқларда тўярман дердим,
Ешлигимда бор меҳримни шуларга бердим

Кеча-кундуз ишлаганим қора ер бўлди,
Бор кучимни хашлаганим қора ер бўлди.

Меҳнатимга роҳат кўриб яйрайин дердим,
Хурмозорлар орасида сайрайин дердим!

Фақат дунё йўқсулларга жуда тор экан,
Золим фалак йўқсуллар-ла кўп ўйнар экан..

Еш умримни меҳнат билан нобуд қилдилар,
Улмай туриб кенг дунёни тобут қилдилар!..

1934 йил, март.

1—МАЙ

I

Бу буюк кун йиллар бўйи зўр ўрмонларнинг
Қуёш тушмас жойларида қарши олинди.
Еҳуд чуқур ва қоронғи ертўлаларнинг
Зах бағрида нафас, баъзан, ичка солинди.

Қизил байроқ алангадек ловулар экан,
Хуштак чалиб ўтган ўқлар бағрини тилди.
Уни қўлдан бермайман деб май кунларида
Кўп ишчилар тикланолмас бўлиб йиқилди.

Бу буюк кун, ҳар йил келиб, ўз теграсига
Қуйилардан янги-янги қувват тўпларди.
Ун олти йил мундан бурун кеч куз фаслида
У зўр қувват душманларнинг сафини ёрди!

II

Шундан бери у зўр кунни ҳар келганида,
Миллион-миллион кулар юзлар қарши олади.
Байналмилал овозлари юксалар экан,
Бор шундайлар: нафасини ичка солади...

Миллион-миллион кулар юзлар ҳар кун шу кунда
Бир қайрилиб — ўтганлари йўлга қарайлар:
Шундай улуғ довларни нечук ошганлар,
Нечук мунча тез кетганлар... англай олмайлар.

Тарих бўйи ҳеч бир қувват ботинолмаган,
Жуда оғир, жуда мушкул бир йўлни тутиб;
Ўтиш учун лоқалли икки-уч аср
Керак бўлган узун йўлни беш йилда ўтиб
Қари тарих бетларига шараф битганлар,
Ер юзини ҳайрон қилиб гангиратганлар!

Фақат, яна қизил байроқ ҳилпирар экан
Миллионларнинг ўткир кўзи — тагин йўлларда.
Янги ҳаёт, синфсиз ҳаёт қуриш истаги:
Миллион-миллион
Эркак, хотин, қиз, ўғилларда!..

1933 йил, май.

НОРИН ДАРЕ

Бош кўтарган қуллар каби ҳиддат билан,
Ҳужум қилган қўшин каби шиддат билан,
Тўлқинлардан ўркак отиб юксакларга,
Аччиқ билан ўзни уриб тирсақларга,
Оч йўлбарсдай наъра тортиб келишинг бор!
Асов отдай телбаланиб елишинг бор!

Бир оз тўхтаб дам олишни билмайсан ҳеч!
Ҳей чопасан, югурасан — эртаю кеч!
Укиришинг авж олади кечалари!
Юракларга хавф солади кечалари!
Кечаларнинг жимлигини битирасан!
Аммо лекни жинниликни ёқтирасан!

Иўлларингда оч саҳролар энтикади.
Ташна тупроқ суқи кириб кўз тикади!
Қуриб битган ариқларнинг кўзи — сенда!
Кўп бўғиннинг ҳасрат тўла сўз — сенда!
Сенда, кошки, бир айланиб қараш бўлса,
Қирғоқлардан ҳолу аҳвол сўраш бўлса!

Шу оқиш-ла юз йилларни оқизган — сен!
Кўп бўғинни тобутига ётқизган — сен!
Сенга қолса шу оқиш-ла яна юз йил,
Яна минг йил, мингларча йил...

— Бас энди! Бил:

Юз йилларнинг ихтиёри сенда эмас!
Одам бугун, ҳеч бир кучга банда эмас!

Сен азамат, шундай ердан ўтасанким,
Сенга ўхшаш узиқора дарёлар — жим,
Укирмасдан, бўкирмасдан оқадилар:
Буйруқ кутиб қирғоқларга боқадилар!
Сендан асов, сендан ёмон дарёлар ҳам
Бўйин эгиб келишдилар бирам-биррам!

«Днепр»ни* билармидинг? — Бало эди!
«Мен телбага кишан борми, қалай!» дерди.
Озод меҳнат бир ҳамлада ушлаб олиб,
Оз фурсатда одам қилиб йўлга солиб
Ўз эркида ўйнатади у телбангни!
Шошма, ҳали, тизгинлайди бир кун...
«Ганг»ни!*

Сен мағрурсан! Сенга ҳали тегмаганлар.
Сенинг темир иродангни эгмаганлар.
Ҳали сени пўлат қўлга олмаганлар,
Иўлларингни оч чўлларга солмаганлар.
Қуриб ётган ариқларга оққанинг йўқ!
Оқ олтиндан шокилдалар таққанинг йўқ!
Электрик юлдузларни ёққанинг йўқ!
Лампа кўз-ла мамлакатга боққанинг йўқ!

Эрта-индин сен жиннига тегажаклар!
Иродангни — метин бўлсин! — эгажаклар!
Сени пўлат қўлларига олажаклар!
Йўлларингни оч чўлларга солажаклар!
Қуриб ётган ариқларга оқажаксан!
Оқ олтиндан шокилдалар тақажаксан!

Электрик юлдузларни ёқажаксан!
Лампа кўз-ла мамлакатга боқажаксан!
Ниагара^{2*}, ори, сендан анча катта,
Днепр ҳам ундан кичик шу фурсатда.
Ниагара кўпдан бери тизгинланган,
Унинг асов елкасига одам минган!

Фақат уни биласанми, кимнинг қули?
Паррасини айлантирган кимнинг пули?
Бошқаларнинг терисини оқизганлар,
Банкаларга пулларини ётқизганлар,
Йўқсулларни зулук каби сўрувчилар,
Манфаатга ўзларини урувчилар,
Бировларнинг елкасида яшовчилар,
Миллионларнинг луқмасини ошовчилар!

Днепр-ла сенинг ўрнинг ундан юксак!
Сизга эга: буюк меҳнат, улуғ эмак!
Сизга эга: ўз кучи-ла ишловчилар,
Луқмасини ҳалол қилиб тишловчилар!
Қул зотини озодликка бошловчилар,
Ҳақ курашга миллионларни ташловчилар!
Улар сизни ҳақ йўлларга оқизажак,
Кўз нуриддек азиз қилиб боқизажак!
Ҳеч бир кучни қўймажак, тегсин сизга!
Қонга ботган қўлларини эгсин сизга!..

1934 йил, март

) 7

16 НЧИ

Ун олти мартаба тўпландик бизлар —
Тутқун оталарнинг эркин авлоди.
Пўлатдек пишиқлик, матонат берди,
Темир кишанларнинг даҳшатли ёди.

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Асрнинг чораги ўтмасдан туриб.
Биз, янги етишган — навқирон кучмиз,
Матлабга етамиз чопиб, югуриб.

Бизнинг асабимиз неча минг йиллар
Кишанлар остида шу қадар пишди,
Ки, шунча оғирлик остида асло
Шошмадик, душманлар ҳайрон қолишди!

Бизнинг сафимизни оралаб баъзан
Душманнинг заҳарлик фикри кирса-да,
Биз сергак одамлар, ва қаршимизда
Сақланиб қололмас ҳеч қандай парда!

Бизнинг йўлимизда оғирлик сонсиз,
Бирма-бир уларни енгмай қўймаймиз!
Биздаги бу имон сенда йўқ асло,
Эй душман, негаким: кўнглимиз тамиз!

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Режалар тортишдик янги ишларга,
Нима дейишини билмайди душман:
Бир режа бўйича югуришларга!

Ун олти мартаба тўпландик бизлар
Кўл солдик ҳаётнинг томирларига!
Ўзимиз ҳаётни тебратувчи куч!

Жонлилар қайрилиб боқмаяжаклар,
Шафақлар қизариб оқмаяжаклар,
Ўлим олқишини юксалтиражак,
Зулмат ғурублардан салом беражак:
Ҳаётнинг ёлгончи амирларига!..

1930 йил; июл.

КУЗ

Дарахтлар танига тирмашди изғирин,
Шохларга илондай чирмашди изғирин.
Қўллари баргларнинг бетида сурунди,
Баргларнинг бандини қирт этиб кесишга
Урунди...

Ер бети қопланди малла ранг чойшаб-ла;
Боқчалар ранг-баранг чойшаб-ла!
Қиш қиров орқали жўнатти номасин,
Яқинда чалажак ёқимсиз нағмасин...
Гуппи тўн вазминин солажак бус-бутун;
Ишига қайтажак ўт, ўтин!

Лекин биз қош-қовоқ солмаймиз куз каби,
Юзларга ғам ранги олмаймиз куз каби.
Юлдуздай ёнувчи кўзларни ўйнатиб,
Шу катта,
Думалоқ курранинг —
Олтидан бирига қараймиз!
Қишу ёз
Бир хилда ишлаган,
Бир хилда яратган,
Шу тинмас
Ва саёқ курранинг
Олтидан бешини ўзига қаратган;
Ишлаш-ла тишлаган
Ерига яраймиз!
Ишлашда — буюк завқ,
Меҳнатда — улуғ шавқ,
Ижодда — ўлмаслик
Ва фоний бўлмаслик
Кўрамиз!
Кузда ҳам,
Қишда ҳам,
Баҳорлар шавқи-ла,
Айланар куррамиз!

Майли,
Ҳар дарахтга тирмашсин изғирин!
Шохларга илондай чирмашсин изғирин!
Қиш агар
Майлига,
Йўлласа номасин!
Бошласа
Бетаъсир,
Ёқимсиз нағмасин!
Биз,
Қишдан

Ёзларнинг ризқини оламиз!
Қишни ҳам,
Ёзни ҳам
Режага соламиз!..

1934 йил, ноябр.

ДИЁРИМ

(Ўзбекистоннинг 10 йиллигига)

Титилиб ўқилмас бўлганда тарихинг,
Ҳасрат-ла аламга тўлганда тарихинг,
Ҳазоннинг баргидай сўлганда тарихинг —
Кўзимнинг нурини аямай ўқидим.

Ҳеч қайдан мен кутган зарвароқ чиқмади,
Игнадек ялтираб бир вароқ чиқмади,
Ҳасрат-ла аламга бир қироқ чиқмади —
Миямда беҳуда хаёллар тўқидим...

Ҳар ерда бошкесар хонларнинг таърифи,
Беҳуда шуҳратлар, шонларнинг таърифи,
Дарёдек оқувчи қонларнинг таърифи —
Шул эди минг йиллаб битилган тарихинг

Фуқаро ким эди одам деб саналса?
Бир раҳбар кўрдими жон бериб жон олса?
Бир ҳақим топдими бемордан қон олса?
Шул эди саждалар этилган тарихинг.

Беъмани тарихни ёндирди инқилоб,
Сен қўйган талабни қондирди инқилоб,
Қарғалган кечмишдан тондирди инқилоб —
Келажак меҳрини кўнгилга жо айлаб!

Шоирлар, адиблар, ҳақимлар ёнмади,
Маъқулдан инқилоб ҳеч қачон тонмади,
Кечмишнинг барчасин сафсата сонмади;
Урганиб ётади кечмишни бел бойлаб!

Диёрим, қаттакон рўзғорда бир тансан,
Қандай жой, нима иш — хўп яхши билгансан,

Дунёга янгидан туғилиб келгансан;
Ун йилда бошқатдан ясанди тарихинг!

Дунёлар тарихи жой берди кўксидан,
Хавфинг йўқ гардишнинг ҳар қанча аксидан,
Йўлдошинг — меҳнатдир, ўртоғинг — илму фан;
Тарихлик номини қозонди тарихинг!..

1934 йил, ноябр.

ТУРЛИ ЙИЛЛАР МАТБУОТИДА ЭЪЛ ОН ҚИЛИНГАН ШЕЪРЛАР

ТУРКИСТОНЛИ ҚАРДОШЛАРИМИЗГА

Илму маърифат ҳам ҳунардан қолди маҳрум бизни
Маърифатсизлик балосига йўлиққан бизни халқ, халқ,

Бир киши миллатпараст ўлса деюрлар даҳрий деб,
Бир киши миллатни сўкса, иззат айлар бизни халқ.

Мактаб ўрнига очилди ҳар маҳалда майхона,
Нафрат этмак нари турсин, шоду хандон бизни халқ.

Мактаба йўқ бир тийини, тўйга минг сўмлаб берар,
Чорасиз мушкул касалга мубталодир бизни халқ.

Ибрат олмайдир, бошига шунча кулфат келса ҳам,
Мисли бир калтак йўқотган кўрга ўхшар бизни халқ.

Кўр-да фарқ айлар йўли тўғри ила нотўғрини,
Тўғри йўлга бошласанг-да, эгри хоҳлар бизни халқ.

Ҳар шаҳарда ихтилофдан, жиққа мушт дан сўз бўлур,
Иттифоқдан сўз очилса, мисли қуён бизни халқ.

Орзу қилмас ўғлини мактабда айлай тарбия,
Тўй қилиб, карнай чалурни орзу айлар бизни халқ.

Бошқа миллатлар солурлар ҳар маҳалда мадраса,
Онларнинг икисига солган чойхоналар бизни халқ.

Бўлдилар бой, ўсдилар пиво сотмаклик ила,
Топганига олиб ичгай, хор бўлгай бизни халқ.

Бошқалар бонка очиб, савдо қилиб, пул топса-да,
Топганини шунда бериб, оч-яланғоч бизни халқ.

Кес сўзингни, эй қалам, бас мунча фарёдинг етар,
Қўп бақирсанг оғзингга тошларни отгай бизни халқ.

Андижон, 1914 йил.

МАОРИФПАРВАР БОБОМИЗ МУҲТАРАМ ИСМОИЛ ГАСПИРИНСКИ ҲАЗРАТЛАРИ ҲАҚИНДА ТАЪЗИЯНОМАМИЗ

Муттақои* аҳли ислом эрдингиз.
Миллатимиз йўлида жон эрдингиз.
Эй бизни уйғотгучи устодимиз.
Ифтихори равнақи исломимиз.
Эскиларни қилдингизким тор-мор,
Жойингиз жаннатда бўлсун барқарор.
Олтмиш бешда сиза етти ажал
Бу ажал нўш эткузубдур бемаҳал.
Миллатинг порлоқ чароғи ўчти, оҳ,
Биз жужуқларни бобоси кўчти, оҳ...
Эй Ҳамидий, қил дуони доимо,
Васфинга ожиз эрурмиз оҳ-у-оҳ.

1914 йил

ОЗОД ТУРК БАЙРАМИ

Кўз очинг, боқинг ҳар ён!
Қардошлар, қандай замон!
Шодликка тўлди жаҳон!
Фидо бу кунларга жон!

Н а қ а р о т

Туркистонли — шонимиз, туронли — унвонимиз,
Ватан — бизим жонимиз, фидо ўлсун қонимиз!

Бизлар темир жонлимиз!
Шавкатлимиз, шонлимиз!
Номусли, виждонлимиз!
Қайнаган турк қонлимиз!

Н а қ а р о т

Бўлди кенглик, зўрлик йўқ;
Берилди бизга ҳуқуқ!
Тараққийга йўл очуқ!
Жаҳолатга йўл ёпуқ!

Н а қ а р о т

Мухторият олинди,
Ишлар йўлга солинди,
Миллий маршлар чолинди,
Душман ўртансун энди!

Н а қ а р о т

Шодлик, хурсандлик чоғлар,
Кетсун юракдан доғлар,
Ватан боғиндан зоғлар!
Селкилласун байроғлар!

Н а қ а р о т

Ҳуррият — байроғимиз,
Адолат — ўртоғимиз,
Хурсанд бўлган чоғимиз
Мевалансун боғимиз!

Н а қ а р о т

Турк бешиги — Туркистон!
Ери олтун, тоғлари кон!
Болалари қаҳрамон!
Ватан учун берур жон!

Н а қ а р о т

Туркистонли — шонимиз, туронли — унвонимиз,
Ватан — бизни жонимиз, фидо ўлсун қонимиз!

1917 йил, ноябр-декабр.

ҚИЗИЛ БАЙРОҚ

(Низомиддин Асомиё ўртоққа)

Қизил байроқ! Ана, қандай силкиллайдди шамолда,
Гўё уни саломлайди қибла ёқнинг шамоли,
Камбағалга не саодат уни кўрмоқ бу ҳолда,
Ҳам ҳаққи бор камбағалнинг, чунки ўзининг моли.

Уни олиб чиқмоқ учун қоронғудан ёруққа —
Дарёлардай оқмадими камбағалнинг қонлари?
Уни олиб бермоқ учун мазлум, ожиз бу халққа
Қолмадими, Сибирларда ишчиларнинг жонлари?

Сиз, буржуйлар, кибор синфлар, яқин келманг байроққа,
Сиз эмасми илгаридан унинг қонхўр душмани?!
Энди қора яқин келмас нурлар сачратган оққа,
Кўпдан энди ўтиб кетди қораларнинг замони!

Қизил байроқ қип-қизил қон. У қон ишчилар қони.
Кибор синфлар, у қонларни тўккан золим, жаллодлар.
Мазлумларнинг энг севгани — ишчиларнинг азони
Қулоқларни беркитганлар кибор синфлар — қаллоблар.

Ай, ол байроқ, сен мазлумлар устларида селкилла,
Сенинг учун қонлар тўккан, жонлар берган мазлумлар.
Ишчилардан, аскарлардан, мазлумлардан саломлар.
Золим бойлар, буржуйлардан дардлар, ғамлар, аламлар.
Фаришталар, малаклар ҳам ризвонлардан тақвият
Қаламимдан, қоғозимдан ва ўзимдан муҳаббат!

1917 йил.

ЎЗБЕГИМ

Сўлқиллаб келасан, ўзбегим,
Маърифат отига отланиб,
Бир мири топган боладай —
Оғзингни иржайтиб... суюниб!
Дунёда ҳамма халқ қизиққан —
Гавҳардек бебаҳо от эдинг
Ҳуррият бўлганда сен келдинг,
Минайин семирган отга деб,
Оғзингга «маллалар» бир тепди,

«Маърифат харомдур сартга», деб...
Оғзингдан қон келди, йиғладинг,
Кўзингдан заҳарли ёш келди.
Кўраман: охирда минибсан,
Чарчаган бўлса-да — отингга.
Тангрига шукр қил, юрабер,
Кўз солиб, ўнгингга, чапингга!
Тез тузат, оҳ... мана бир хатонг:
Отингни чопасан шаҳарда.
Қишлоқда фақирлар кутадур —
Кечада, кундузда, саҳарда!
Билгилким, ҳаётинг, томиринг,
Ўзбегим, камбағал қишлоқда.
Қишлоқда чопасан отингни,
Чопишинг беҳуда: тошлоқда!..

1919 йил.

ТЕМИРЧИ

(Меҳнаткаш икқилобнинг икки сана даври мумосабати-ла.)
Манзара — Темирчи дўқони:

(Йиғи.)

Т о в у ш: тақ, тақ! — тақ, тақ, тақ;
Т е м и р ч и: (Ишлаб туриб) Қабул қилгин тилагимни
тангрим,

Бақувват қил билагимни, раббим!
Шу билакнинг кучи билан ўн жон,
Топиб ейдур кечингундай ош-нон.
Ёш гўдаклар менга кўзни тиккан,
Қари чол ҳам кампир бошни буккан.
Аввалгилар «оға — нон!» дер менга,
Кейингилар «бола — жой!» дер менга.
Ҳаммасининг оч-тўқлиги мендан,
Меним эсонлигим эса: сендан!
Қайтармагин тилагимни, шоҳим,
Сенгагина бутун додим, оҳим!..

Т е м и р ч и: (Ўғлига) Ур ўғлим, ур қаттиқроқ ур,
Темир кўпроқ чўзилсин!
Ўғли: Омбир билан сен маҳкам бўл,
Қайрилсин-да узилсин...

Темирчи: Нега ўғлим?

Ўғли: Оҳ, отажон! Жуда ёмон чарчадим... қорним
очди...

Темирчи: Кел болажон, яна жиндак ростладим мен
бу ёғни.

Ўғли: Кун кеч кирди.

Темирчи: Ишимизни тамомлаб уйга бориб
тинчланармиз,

Озуғимизни ғамлаб!..

Темирчи: Ушла маҳкам!

Ўғли: Хўп ушладим!

Темирчи: Яқинроқ тут!

Ўғли: Хўп мана! Вой!..

Темирчи: Не бўлди?

Ўғли: Қўлим куйди... нима қилай, жон дада...

(Йиғи.)

Темирчи: Эй худойим, бир ўғлимни — ёрдамчимни
кўп кўрдинг:
Келиб-келиб бир бечора темирчини куйдирдинг...

(Оққан ёшни суртар.)

(Ўзи бир қўлида темирни ушлаб, бир
қўлида болға билан урар.)

Овоз: тақ!

Темирчи: Вой болам!..

Ўғли: (ҳайрон) Нима бўлди?

Темирчи: Ўзди болға қўлимни!..

Ўғли: Вой худоей!..

Темирчи: Нега мунча эзадурсан қулингни?..

Шундай бойлар бўларким, ...бир неча йил ишламас, оч
қолмас.

Мен бечора бир кунгина ишламасам, топмасам,

Уй ичимда ўн жон бордур...

Ўғли: Бир бурда нон топилмас...

Темирчи: Мен бечора ўғлим билан то эртадан-

кечгача

Тинмай ишлаб бир рўзгорни нари-бери эплардим.

Бир-икки кун ишлай олмай қолсам бутун рўзгорнинг

Бир бурда нон тополмай оч қолишин...

Ўғли: Билардим!

Темирчи: Шунинг учун билакда куч бор вақтда
ишладим.

Езда ёниб ёз ўткардим, қишда ушуб қишладим.
Энди бу кун ёрдам этган бир ўғлимнинг қўлини
Яра қилиб, сўлдирдинг сен умидимнинг гулини...
Ўз билагим кучлик бўлса яна ишни қилардим,
Рўзғоримни бир иш қилиб эплаб олиб юрардим.
Ўзим соғ деб шукур қилиб ўз қўлима зўр бердим,
Ўз қўлимнинг зарбаси-ла бармоқларимни эзим...

Энди менинг рўзғорим нима бўлуб қоладир?
Ўғли: Кераксиз бу оилани... худо қайтиб оладир...

(Ифғи.)

1919 йил, декабр.

ҲУКМ КҮНИДА

(Золимлар ҳукми олдида турган қизил мажор қардошларимиз учун.)

Кенг, эркин, ҳур Мажористон,
Ёвларнинг келиши бирлан —
Бўлди бир қора зиндон,
Ўлтурди тахтга шайтон...

Ундаги мазлумлар бечора —
Камбағал халқ учун ёлғон
Қаҳрамон эрлар-ла оҳ... яна бир қора
«Ҳукмлар» олдида турган.
«Ҳукмлар» олдида турган,

Ёзлари қайғули, маъюс...
Ўйлама, ўлимдан қўрққан,
Ўйлама, сўйлама тек!
Улар ҳеч қўрқмаслар ўлимдан,
Уларга яшамак, ўлмак —
Энг оддий бир нарса... ўлимдан.
Номусдир, жиноят — қайтмоқ!
Номусдир!

Маҳзундир...
Маъюсдир...
Қайғули... юзлари.
Негаким: байроқлар тушди.

Бўш қолди орқада муқаддас излари...
Хукмлиқ «олтин»га кўчди...

Кўнгиллар ўйлайдир бу аччиқ ўйларни,
Ийғлайдир ёш тўкиб кўзлар,
Фақирлар қалбида бўлаётган «тўйлар»ни
Кўрганда сўладир кўзлар...
Юзлари қайғули, кўзлари ёшлидир,
Узлари қаҳрамон, дадил,
Кўрмас ўлимни, дастлари эслидир
Дунёни тебратар у эл...

Эй ҳукм, эй ҳоқон,
Эй қарол, эй шайтон,
Хукм этар,
Қутранар —

Кунингдир бу кун.
Тантананг, дабдабанг олмасин ёддан:
Уч олиш кунни бор, ўкур!..

Ул кунда тўкулуб кўп танлар, кўп жонлар —
Сенинг учун этилур қурбон.
Охирда ёндирар юлдузлар: имонлар —
Покланар, оқланар виждон. ;
Эй шитоф,
Ийграгай инсон...

1919 йил, декабр.

ҚИЗИЛ БАЙНАЛМИЛАЛ

— Ҳаво бузуқ!..
— Кўк юзида қоп-қора
Кўмир каби қатор-қатор булутлар;
Иблисларнинг кўзларидай оч-ола
ёнган нима?
— Олтин учун»-да ўтлар...

Ҳаво бузуқ... Тўғри, Шарқнинг ҳавоси
Неча йилдир жуда ёмон бузилган;
Уни бузган оппоқ қўллар жафоси
Ёзмишига қора чизиқ чизилган...
Кўк юзида қатор-қатор чизилган

Кўмир каби булутлари — ёт эллар;
Ул элларнинг қуллигида эзилган
Шарқ эллари... бузуқ, қуруқ кўп ерлар...
Шарқ эллари асир каби ишлайлар,
Бир ҳовуч ҳам келмайдиган халқ учун;
«Бир ҳовучлар» казо-казо хашлайлар,
«Маданият топган» деганлар учун...
Шарқли киши қатиқ еса, нон топмас,
Нон тополса, қуруқ нон бор. чойи йўқ;
«Бир ҳовучлар» емагига «ном» топмас,
Бойликларни сиғдиришга жойи йўқ...
Шарқда, мана бир онла ичида
Олти-етти киши очдан ўлмишдир!

Яна қара, ёш боқчанинг ичида
Кўп чечаклар очилмасдан сўлмишдир...
Қара Ғарбни, базмгоҳ-ла боғчалар,
Қизил юзли одамларга тўлуғдир...
Унда маъбуд қаторида оқчалар,
Шунинг учун оқчалилар улуғдир...
Ресторанлар, боғчаларда бузуқлик,
Исрофларнинг охири йўқ, чеки йўқ;
Ҳар бир ерда поклик ҳамда тузуклик,
Қисқа мақол — «Саодатнинг беки йўқ».
Шарқ элига қутулишга йўл йўқми,
Унга ҳеч ким шафқат кўзин солмасми?
Ғарблиларда инсоф-виждон ҳеч йўқми,
Бирор қувват бу зулмни олмасми?..

— Илгарида бўлмаса ҳам энди бор,
Ғарб устида бош кўтарган улуғ куч.
Ул кучдирким, мазлумларга йўл очар,
Золимларга наъра тортар:

— Уч, ўч, ўч?!..

Бир йилдирким, кўк юзида туғилди,
Қизил қонлар орасидан «қизил ой»,
Бир тарафдан қаҳр, зулмат қувилди,
Шарқни яна ул қизил ой қутқаргай...
Ортиқ етар эзилганинг, ай Шарқ!
Қанот қоқиб ойга қараб юксал;
Асирликдан қутулмоққа зўр шарт:
— Қўлда яроғ, тилда «Байналмилал»!..

1918 йил.

УЛУҒ БРИТАНИЯНИҒ БУ КУНГИ ҲОКИМИЯТИГА

Темза буйларига беш-ўнта
Тоғлардай ҳайбатли зиндонлар солинг!
Риёкор бўлмаган, ҳақ деган эрни
Зулм қўли билан зиндонга солинг!

Ланкастар шаҳрининг кўчаларида
Полис нафарлари тинмай айлансин.
Ишладим, ҳаққимни сўрайман, деган
Ҳар ишчи занжирга сиқиб боғлансин!

Қиличлар, милтиқлар, пулемёт, тўплар
Токай амрингизга бўйин эгади?
Токай ҳақ сўзлаган миялар, бошлар
Дорларнинг ипига бориб тегади?

Токай иғво билан, алдашлар билан
Миллион-миллионларни асир қиласиз?
Токай англамаган, хом мияларга
Жаннат ваъдаси-ла таъсир қиласиз?

Ўн қават, юз қават зиндонларингиз
Ўзингиз учун ҳам тор катак бўлур!
Риёкор сўзлаган у тариқ тиллар,
Яна ўзингизга қарши ўгрилур!

Мазлумлар, эзилган, хор бўлганларнинг
Ғазаб оловлари бир кун туташар!
«Интиқом! Интиқом!» деган наъралар
Тўлқиндай қутуриб Темзадан ошар!

Ушанда Темзанинг сувлари қадар
Қутуриб ошишлик бизда ҳам бўлар.

1920 йил.

ТОНГ

«Сайра» дедим, қайғу чеккан булбулга,
Кўнглингдаги қайғу-ҳасратларни.

¹ — Уша тарздаги тиллар, демоқчи.

Булбул деди: «Тонг отсин-да ерни
Ясантирсин маним маъшуқам: Гул!»

«Эй чўзанақ, дедим, жонсиз ётма,
Қанотчангни визиллатиб учгил —
Учиб гулзорларга бориб тушгил!»
Дейди: «Ғофил, тонг отгунча шошма!»

Дедим: «Ялқов деҳқон, олиб кетаман,
Юр далага — қўш ҳўкизни ҳайдаб!»
Ётган ердан деҳқон бошин чайқаб,
Деди: «Ҳеч ким бормас, олдин тонгдан!»

Уйғон, дедим, тўлғон, дедим, эй Шарқ,
Занжирларни узиш вақти келди.
Эрк олишга «вақт»лаган боди,
Шунинг учун тўлқинланди кўп халқ.

Бу кун кураш, талашдурким, бундан,
Енгиб чиққан бир умрлик эркин.
Енгилганлар бу курашда лекин,
Иўқ дунёга сурурлар элдан!

Шарқ дедиким: «Сен ўргатма бизга,
Биз ўргандик уни кечмишлардан.
Елкадаги оғир занжирлардан:
«Тўлғон!» деган буйруқ бўлди бизга.

Кўп қўзғолдик, кўп тўлғондик, бироқ,
Оғир занжирларни узолмадик.
Қўлимиздан келмай қолди йиртмоқ,
Зўр тўсиқни ошиб ўтолмадик...

Энди бизга кутмок керак бўлди.
Бахтимизнинг эшик очишин.
Амалимиз бизга шуни деди:
«Куннинг, ёруғ тонгнинг отишин!»

Бу ишлардан ўтди бир неча йиллар,
Чиқиб янги эллар, эскилар битди.
Эрklarини олди қўлга кўп эллар, —
Кўп элларнинг эса давлати кетди.

Денгиз тўлиб, қайнаб тўлқинлар сочди,
Бўкирди қутурган арслонга ўхшаб.

Кўпларга қўйнида қабрлар очди,
Укирди неча йил қонсираб, чанқаб...

Кўп тахтлар йиқилиб, синди кўп тожлар,
Тож-тахт эгалари қонларга ботди.
Охири зўр келиб қашшоқлар, очлар,
Қизил тонг устида эрк «тонги» отди.

Ҳали ҳам ухласа Шарқдаги эллар,
Ҳали ҳам ўзгага қул бўлиб турса.
Нима дер, «хўб» дерми, айтгингиз эрлар,
Уроғин кўтариб Азроил келса?..

Тошкент, 1920 йил, март.

БУ КУН

(Биринчи май.)

Бу кундирки, кетмон билан болталар,
Белкураклар, темиркурак, болғалар,
Заҳда ётган арра, теша қўзғаялар,
Меҳнат дарёсини қўзғатарга!

Бу кундирки, меҳнаткашнинг юраги,
Кенг майдонда душман билан олишар;
Уйда бўлган кетмон, теша, болталар,
Душманларнинг бошларига солишар.

Бу кундирки, билак кучи ўзининг,
Чин юзини очиқ-ойдин кўрсатар;
Ул тонг кучнинг қаршисида йўқликлар,
Ер тагидан ўзларига жой истар.

Бу кун кетмон, болта, курак кунидир,
Бу кун ботир, кучли юрак кунидир!

1920 йил, май.

УЧ ЙИЛДИРКИ...

Уч йилдирки, янги боғда булбул: «меҳнат»
сайради;

Хали бутун чиқариларди — қуллар...
Шундай чоқда буюк Париж устида,
Ярқираган қизил бир нур кўрунди.
Подшоҳларни олқишлаган байроқлар,
Қанча чоқлар қора ёрда сурунди...

Йўқсул, қашшоқ анча чоқлар қўлида,
Мамлакатнинг тизгинини ушлади.
Умр бўйи ёш тўкмаган, шод, очиқ,
Ёш кўзларни бу ҳукумат ёшлади.
Янги турмуш қурмоқ бўлган фақирлар,
Эскиликка қўрқинч кураш бошлади.

Бироқ зулм, қоронғилик эрлари,
Эзувчини, таловчини қўллади.
Эзилгучи, қашшоқларни, йўқсулни,
Иш бошида узоқ чоқлар қўймади.

Париж коммунаси эди — қизил нур,
Қоронғилик, зулмат уни ўчирди.
Ёвлар уни ўчар дея бир умр,
Бироқ ул нур бир умрга ўчмади.

Бу кун шунда ёниб турган қизил нур —
Париждаги коммунанинг аксидир!

1921 йил, март.

КАМПИРНИНГ ТҶИЧИСИ

Мен бир умр бундай совуқ кўрмадим,
Жуда қаттиғ... деди кампир чолига.
Чол чарчаган кўзларини кўтариб,
Оғиргина қараб олди ёнига...

Ёмон совуқ... деган сўзни айтди-да,
Чол ўзининг уйқусига берилди.
Кампир яна сўз бошлагач эриниб,
Узунгина бир эснади, керилди...

— Уйқу келди, кампир, бошга болиш бер
Чарчаганман, бир тўхтамай сўйлайсан.
Қундуз этик шилиб кетган кишини
Кеч тинчгина дам олишга қўймайсан...

Сўнгра кампир чидолмади: чолига
Аччиғланиб кўзларини югуртди;
— Шу совуқда Тўйчи болам қаерда:
Музлагандир, ўйламайсиз сиз — деди.

Чолга бирдан жон кирдим, ўрнидан
Ирғиб туриб остонадан ҳатлади.
Уз ўйида шу иш билан ўзининг
Гуноҳини бир даража оқлади...

Эшик совуқ... бир тўхтамай совуқ ел,
Қарға янглиғ уча-уча ўйнайди;
Бироқ чолнинг юрагида зўр қўрқув,
Зўр ошиқув туйғулари қайнайди.

Меҳридилнинг болалари ҳаммаси,
Гўристоннинг ҳовлисига тўпланган.
Шу совуқда — парво қилмай ўйнайлар,
Юраклари ўйин билан ўтланган...

Чол қалтираб, титраб келди, олдида
Қизил анор юзлар билан Тўйчиси;
Шундан кейин тинди кампир, йўқолгач,
Юрагини тирнаб турган қайғиси...

Бир сандалнинг теграсида учови,
Қатор-қатор тизилишиб ётдилар;
Тешда совуқ эркаланиб ўйнаркан,
Чарчаганлар уйқусига ботдилар...

1921 йил. март

КАПАЛАК

Озроқ тўхта, учмай тур, ҳой капалак,
Қанотингдан чимдиб тутай, қиз — малак!

Тусинг худди онам менга тикдирган,
Ипак кўйлак янглиғ кўм-кўк чиройлик!
Қанотларинг онам боққа эктирган
Райҳон, жамбил япроғидай ёқимлик!

Сени тутиб озроқ ўйнай, ўйнатай,
Қисик, бўғиқ кўнглим озроқ яйрасин.

Уртоғимга савлат қилиб кўрсатай,
Менга келиб мақтамасин сирғасин.

Йўқ, тўхтама, визил-визил учабер,
Ер юзида ҳамма эркин, йўқ асир!..

1921 йил, апрел.

Юксак тоғлар меним баъзан алданган
Хаёлимдай юксакларга ўсмишлар;
Хаёлимни «ҳақиқатлар» тўсмишди,
Бироқ, тоғнинг юксалишин қандай кучлар тўсмишлар?

Денгиз!
Қип-қизил лола — қизғалдоқ денгизи!
Кенг далада, кўк майсалар ичида
Лола гулнинг кенг денгизи кўрунди,
Қизил туси хаёлимдай йиғилиб
Танларимга ипак янглиғ бурунди.

Кўзларимга қизил тусдан ингичка,
Юмшоқ парда секингина тортилди,
Ушал чоқда кенг кўргувчи кўзларим
Кўрмак бўлган истагимга тор келди...

Қизил лолалардан бириккан денгиз кенг эди.
Бутун борлиғимни ўзига ўраб, чулғаб тортар эди.
Қизил денгиз — севги.

Турдим уйқудан,
Енгил силкиндим.
Тоғ устларидан
Далага индим.
Учдим бир талай:
«Қурбонинг бўлай,
Кел, бир ўпайин,

Тотли ирингдан
Сўриб ўтайин!»
Дедим лолага,
Уялди лола,
Қизарди лола,
Ҳам зўрға-зўрға:
«Хўп» деди менга.
Упдим лолани, қучдим лолани,
Сўрдим лолани, очдим лолани...
Бошқа гуллар-да
Қизил юзларни
Менга тутдилар,
Упиб бўлгачдин
Уялиб кўзни
Менга тикдилар...
Мен ошиқман, мен.
Мен содиқман, мен.
Севгидан бошқа
Истама мандан!..

* * *

Зарафшон ишқдир...
Тоғлар, юксак тоғлар ошиқдирлар...
Қуёш, зўр денгизлар — маъшуқалардир...
Маъшуқа кулар, маъшуқа мағрур.
Ошиқ йиғлар, ошиқ эзилар,
Ошиқ оқар, ошиқ чопар, ошиқ югурар.

Дарё ошиқ, тоғлар ошиқ, қуёш ишқ,
Қорлар ошиқ, сувлар ошиқ, денгиз ишқ.
Маъшуқалар кула-кула қочарлар,
Ошиқлари йиғлай-йиғлай чопарлар,
Ўзларини ҳалокатга отарлар,
Баъзилари тилакларга етарлар,
Кўплари-да ерга сингиб кетарлар...

* * *

Меним севгим — абад билан туташган,
Азал билан қучоқлашган, ўрашган,
Унинг бордир: кундузлари, тунлари,

Ёруғлиги, қоронғиси; булари —
Барчаси-да ўта тургон нарсадир,
Бироқ, ўзи мангу бўлган нарсадир!

* * *

Милтираган, хира чироғ, сен йўқсул
Ел қаттиғроқ келиб урса ўчарсан;
Ер алдаган севгувчининг руҳидай
Бир «лип» этиб йўқликларга кўчарсан!

* * *

Хаёл... хаёл... ёлғиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан қўрқаман.
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.

Гўзал хаёл, кел бошимда гул ўйнат,
Меним исрик тилагимни эркалат!..

* * *

Эй, увли йўлдошим, юмшоқ танингни
Улимнинг омонсиз панжаси олди.
Мен сендан айрилдим, шу ондан бошлаб
Тилимда сўз дегаң нарса йўқолди.

У юмшоқ тилингда, у юмшоқ сўзлар
Шулар эмасмиди кўпни банд этган?
Демак, эй йўлдошим, қора ерларга
Ширин сўзлиларнинг Лайлоси кетган.

Дедим-ку тилим йўқ! Бу сўзсиз тилим
Теваси йўқолган бадавий бўлди.
Менинг тилим эмас, бутун бир элнинг
Мулойим шеваси ерга кўмилди.

Сен тилга ипакдан кўйлак кийгиздинг.
Йўқ, дўстим, у кўйлак битмасдан қолди.

Мен ундан айрилдим, шу кундан бошлаб
Айрилиқ тилимга камолат солди!

1921 йил.

ОҒДОРИЛИШ

(Шоирга)

Шонли Ситора...

Қонли арк...

Утган сирлар ичингга кўмилган, Ширбудин...

Гуллик, нақшлик, бўрлик хона-хонажонлар,

иморатлар...

Булар ҳаммаси ким учун эди?

Золим учун!

Шоирлар, адиблар, чолғучи ва ҳофизлар

Асрлардан бери шу золим салтанати, шу хиёнат

бурчакларғни мақтайлар эди.

Алданган шоир!

Сен зулмнинг эгри таёғини олтиндан бўлгани учун
мақтадинг.

Елғончи шоир!

Зулм таёғи эгри эди, сен уни жаннатнинг буролиб-

буролиб

оқатурғон Қавсар сувларига ўхшатдинг.

Энди ул саройлар, ул жойларда улуғ бир абадият билан
халқ салтанати қуриладур.

Дедқон эски чоригини судраб кириб келадур.

Асноф асбобини белига қистириб югуриб юрадур.

Нега индамайсан, нега тиндинг?

Елғончи шоир!

1921 йил

ҚИШ КЕЧАЛАРИ

Болаларим сизларга

Кўп яхшидир қишки тун.

«Ситора Махоса» — амирнинг ёзлик саройи ((Моҳи хосса).
«Ширбудин» — Бухоро ёнидаги маяшатгоҳ.

Эрнинбгина ётасиз
Танча иссиқ, чўғ қизғин.

Гоҳ-гоҳо чиқиб танчадан
Қувалашиб ўйнайсиз.
Эсга тушган ўйиннинг
Ҳеч бирини қўймайсиз.

Шовқин қилиб, бақириб,
Чопинасиз, тинглайсиз.
Энг сўнг ётиб кампирнинг
Чўпчагини тинглайсиз.

Ташқарида қор бўрон,
Заҳар тўкар қора қиш.
Ундан қўрқиб ўқталмак,
Сизда ўйнаш ва кулиш.

Аммо бу хил севинчлар,
Ҳаммада ҳам бўлмайдир.
Ҳамманнинг ҳам боласи
Қишда ўйнаб кулмайдир.

Ер юзида жуда кўп
Йўқсил, етим болалар.
Бечоралар нонга ҳам ..
Яхшигина тўймайлар.

Баъзиларнинг ёш чоғда
Оналари ўлгандир.
Шундоқ қилиб ёшликдан,
Гул юзлари сўлгандир.

Улар учун на танча,
На ўтин бор ва на чўғ.
На чўпчаклар айтгали,
На севгали киши йўқ.

Шундоқларни кўрсангиз,
Кўнгилларни кўтаринг.
Ё ака, ё ука деб,
Бирга ўтиринг, бир туринг.

*Асли русчадан.
Чоржўй, 1922 йил, феврал.*

СЕВГИ ВА САЛТАНАТ

Кенг далада кийик ўйнар,
Қийик кўзин йигит ўйлар,
Қийик кўзи кўнгил тортар,
Ошиқ кўрса дарди ортар.

Қийик кўзи ўйноқ бўлмас,
Йигит қанча боқса тўймас,
Еш йигитнинг ишқи ўлмас,
Кетса сира қайтиб келмас...

Севсанг севгин ёшлигингда,
Чин севгига бошлигингда,
Бир севгидан сўнгра севмак,
Севгини алдамоқ демак.

Ўрдаларда севги бўлмас,
Шаҳзодалар сева билмас.
Севги асл яйловларда,
Ўунармидир ё ёвларда.

Тангри севги яратгандир,
Яйловларга тарқатгандир,
Ўрдалари бек, хонларнинг,
Ўясидир ёмонларнинг...

1922 йил, 11 апрел

ЖАВОБ

«Секин-секин мени унутмоққа туш.»

(Бир хатдан.)

Ўзимни унутган тунларим бўлди,
Дунёни, борлиқни унута билдим;
Кўнглимда кўп излар буткул йўқ бўлди,
Сени унутмоқдан мен ожиз қолдим.

Ўйноқи бир ҳавас, ўчгувчи севги,
Албатта, абадий яшай олмас.

¹ Бу парча Чўлпон ўртоқнинг ҳануз босилмаган ва ўйналмаган «Чўлпон севгиси» отли манзум томошасидан олингандир. *Бошқарма.*

Кўнгилга ёшликдан ўзлашган қайғи
То гўрга киргунча ташлая олмас.

Эҳтимол, унутмоқ сенга мумкиндир,
Эҳтимол, севмакда қароринг йўқдир,
Эҳтимол, севмаган сенинг кўнглингдир,
Эҳтимол, севгида кўнглинг бузуқдир.

Мен фақат у йўлдан кета олмаймен,
Мен сени унутмоқ учун севмадим.
Тоза муҳаббатдан сира қолмаймен,
Зотан сенга қараб тўйганми эдим?

Истасанг нима қил, унута олмам,
Севгим абадийдир, кетидан қолмам,
Эсламай, ўйламай ҳеч тура олмам!..

1922 йил, июл-август.

ГЎЗАЛ ТУРКИСТОН

Гўзал Туркистон, сенга не бўлди?
Саҳар вақтида гулларинг сўлди.
Чаманлар барбод, қушлар ҳам фарёд,
Ҳаммаси маҳзун, бўлмасми дил шод?

Билмам, на учун қушлар учмас боқчаларингда?

Бирлигимизнинг тебранмас тоғи,
Умидимизнинг сўнмас чироғи.
Бирлаш, эй халқим, келгандир чоғи,
Безансин энди Туркистон боғи.

Қўзғол, халқим, етар шунча жабру жафолар.

Ол байроғингни, қалбинг уйғонсин,
Қуллик, асорат — барчаси ёнсин.
Қур янги давлат, ёвлар ўртансин,
Ўсиб Туркистон, қаддин кўтарсин!

Яйрат яшнат ўз Ватанинг гул боғларингда.

1922 йил.

Онам, сени қутқармоқ учун жонму керакдур?!
 Номусми, виждон ила имонму керакдур?!
 Темур ила Чингиз қони тошди томиримдан,
 Айтким, Сени қутқармоқ учун қонму керакдур?!
 .

Энг сўнгги умидни қонга бўяган,
 Оҳ, қандай хайрсиз замонлар келган?
 Фарёдим дунёни бўғиб ўлдирсин,
 Қоп-қора бахтимга шайтонлар кулсин...

1922 йил, август

БУҒОЗЛАР МАСАЛАСИ

(Ярим жиддий.)

Темир, чўян, пўлат, метин машиналар устидан
 Бошқаларнинг тупроғига қўлларини узатган,
 Милтиғи йўқ, қиличи йўқ ожизларнинг кўксидан
 Тилим-тилим яра очиб, ғазабини қўзғатган,
 Ҳой мусюлар, ҳой господин, ҳой лордлар, баронлар,
 Парча-парча йиртилгуси сиз тузган қонунлар,
 Ортиқ жуда йироқ эмас сизнинг учун сўнг кунлар!

Уялмасдан бошқаларнинг «бўғози»га чанг солиб,
 Ҳийла билан, макр билан эга бўлиб турибсиз.
 Алжазиро, Арабистон, Эрон ва Ҳинд қўзғолиб,
 «Ё истиқлол — ё ўлим!» деб чиқса нима қилурсиз?

Улуғ ҳинднинг туб халқини икки динга ажратиб,
 Бирни-бирга олқишлатиб, қонни сўриб келдингиз.
 «Маданият» номи билан ҳар ётликни қилдингиз,
 Чидаб келди бечоралар заҳар ичиб, қон ютиб.

«Адолат»нинг нурларини сочмоқ учун «албатта»,
 Ҳар томонда олий ҳукм, ҳайъатларни қурдингиз.
 Ажиб «одил», ажиб «тўғри» қонунларни ҳар ерда,
 Ҳар ўлкада «тадбиқ» қилиб, маъсумларни қирдингиз...

Қалбингизда билим — урфон оловлари ёнадир:
Маданийсиз, ҳурматликсиз, сенсирамоқ бўлмас ҳеч;
Қўлингизда тўп, пулемёт, милтиқ, найза ва қилич!
Шунинг учун шарқлик бир оз қовоғини соладир...
Чаппасига дуо қилиб, сўкиб, қарғаб қоладир...

Фақат сизга қарғиш-дуо кор этмаски, кўрқсангиз,
Шунинг учун сиз бемалол «маданият» тарқатинг:
Шарқда оз-моз, қолган-қутган «ваҳшийлар»ни йўқотинг,
Отаберинг, қираберинг, агар фурсат топсангиз!

Сақланингким, машинани англмасин шарқлилар,
Бу тилсимни сиз уларга кўрсатмоқдан сақланинг.
Кўз солингким, милтиқ, тўпга ўрганмасин «ваҳшийлар»,
У сеҳрни улар сира билмасинлар, кўз солинг.

Бир озгина қарамасдан, хабар топмай қолсангиз,
Эҳтимолким, у сеҳрлар, тилсимларни ўрганиб,
У шарқлилар, у «ваҳшийлар» сиздан бир оз... жирканиб,
«Кет!» демакка бошларлар-да, шунда сизнинг ҳолингиз,
Бир оз оғир бўлиб қолур, бу яхшимас, албатта.
«Родик» деган ёзибдирким, «Шундай бўлса, кўп катта
Тўполонлар кун ботишнинг ўзида ҳам бошланур,
Юмшоқ жойда ўлтирганлар шупурилиб ташланур!»

Ҳой мусю, ҳой господин, ҳой маркиз, ҳой пан — барун,
«Бўғоз»лардан маҳкам бўғинг, шу иш бўлмасдан бурун!

1922 йил, 5 октябр.

УПКАЛАШ

«Юнон газеталари, Юнонистон ва Туркияга бир кўз
билан қарамаганлари учун муттафиқлардан* ўпкалаб
ёзадилар.» (Радио хабари.)

Юнонлилар Анатўли тупроғида юрганда,
Унлар учун муттафиқлар «жуда яхши» эдилар.
Энди келиб «камолчи»лар лунжларига урганда,
«Яхшилар»нинг кўнглидаги ёмонликни билдилар.

«Дўст» деганнинг яхшиси бор, ёмони бор жаҳонда,
Фойдалидир дўст тутганда афъолини* саралаш;
Эссизларким, бу ҳақиқат кеч билинган Юнонда,
Иўқса сира бўлмас эди бу кунгидай УПКАЛАШ!..

1922 йил, 14 октябр.

ЭЪТИРОФ

«Мен — сортнялар маорифи учун кўп ишласам-да, натижада
сўкишгина эшитдим...»

(Остроумов.)

Ҳа тўрам, воқеъ унутдик биз,
Дарҳақиқат меҳбимиздирсиз.
Биз учун эрта—кеч демай ишлаб,
Бизни «руслаштириш»ни бошлаб,
Роҳи ҳаққа этардингиз бизни,
Аршларга кўтардингиз бизни...

Биз бу кун воқеъ озиб йўлдан,
Бошқа йўлларни ихтиёр этдик.
Айрилиб рус ва ерли «эшкул»дан,
Бошқа мактабга эътибор этдик,

Қани «семинов?» Қани «туземний газет?»
Қани Саид Расул ва қози — тўра?
Ҳамма сортня бўлди энди жадид,
Барча ишларни кўрдингиз пачава...

Яна сиз келдингиз тўрам, энди,
Балки, йўлларсиз эски йўлларга?..
Бўйнимизга тотор, жадид минди,
Интилиш жон тўрам, бир унларга!

Балки, «оқ подшо»га нома битиб,
Ушбу ҳолларни арз қилгайсиз?
Балки, «сорт» лафзини яна киритиб,
Бизга экой қарз қилгайсиз?
Эй тўрам, пойингизга минг ҳасанот,
Ўтди амри ғурурингиз... ҳайҳот!..

1922 йил, октябр.

АЛАМЗАДАЛАР...

«Уликка йиғлаш манъ қилинсин!»

(маҳкамаи шаръия қарори)

Вой бу қандай замон, бу қандай иш?
Йиғламоқ анди йўқ бўлар эмиш...

Бобом ўлганда биз отам бошлиқ,
Тўнимиз устидан чизгиб белни,
Ушладик тол таёқни, кўз ёшлиқ,
Йиғладик... йиғлатиб бутун элни...

Бизни кўрганда ҳар киши дедиким;
«Баракалла, куйиб-ёниб йиғлар!»
Бизда лекин ғараз бўлак эдиким,
Буни ақли тўла киши англа!

Бобомиз ўлди — кетди... раҳматлик...
Ўзи ҳам кўп ёмон қариб эди-да...
Ўлиши бўлди бизга заҳматлик,
Бу маҳалла — кўйи ёмон эди-да!

Бўйнимиздан ботиб кетиб қарзга,
Ҳовли жойларни балки сотгаймиз;
Сўнгра бор-йўғимизни сарф қилиб арзга,
Қозининг йўлларида ётгаймиз...

Вой, бу қандай қарор, бу қандай иш?
Шу балоларми йўқ бўлар эмиш?..

1922 йил, октябр.

ХАДРАДА УЛОҚ

Сизга маълумки, Хадра тор бир жой,
Дала эрмаски, бўлса кенг майдон;
Топилар унда: ош, кабоб, нон-чой,
Ярашар унда бўлсангиз меҳмон.

От ўйин бор эди... фақат йитди,
Тул бўлиб қолди эшаги, туяси;
Саҳна ҳам паст томон учиб кетди,
Жойи ҳам бўлди «эхтнёж» уяси...

Кўчалар шунча торки, бир арава
Утса, ёнига бир эшак сиғмас;
Шундақа ердами улоқ, ол-ҳа,
Бу хабарни ақл сира олмас!

Йўқ, афандим, бу жуда тўғри хабар,
Мен ўзим, худди мен ўзим кўрдим;
Эчкини ўмгашиб келиб эрлар,
Чопқилашганда... мен қараб турдим!

Хадрада катта бир улоқ бўлди,
Эчкини хўп чўзишдилар акалар;
Фарқи шулким — улоқчилик қилди:
Мунда бизнинг ботир милитсиялар!..

Хўб ишондимки, бизнинг отларимиз
Юрт ва халқ хизматида қонм экан.
Қилич осган ботир йигитларимиз
Эчки тортиш ишида доим экан.

Рост хабар: Хадрада улоқ бўлди,
Катта ёвринни ҳам шулар олди!..

1922 йил, октябр.

КОЙИШ

«Муаллимлар билан ўз бошича аҳднома (договор) боғлагани учун
Хужанд маориф шўъбасига Наркомпрос томонидан койиш (порци-
пание) эълон қилинди.

(Хабар.)

Эй хўжандлик, шўринг қурсин, бўйинг куйсин!
Билмайсанми: мусулмонлик аста-секин?

Улкамизнинг ҳар ёрида ғафлат ривож,
Аҳли ислом ширин-ширин ухламоқда.
Дарди борлар изламайлар даво-илож,
Аҳли имон фақат савоб тўпламоқда...

Мактаб нима? Уқиш нима? Уйловчи йўқ,
Мактабларнинг борини ҳам ёпмоқдалар.
Билим-ҳунар сўзларини сўзловчи йўқ,
Еш ва қари «худойим» деб ётмоқдалар.

Фақат Хўжанд... хўжандликни худо урган:
Мақтаб сўзи унда кўпроқ айтиладир?
Наркомпрос планини бошқа қурган,
Хўжанд бўлса ўз йўлида иш қиладир.

Наркомпрос бир кичкина Хўжанд учун,
Саккиз мактаб очмоқликка рухсат берган;
Осий Хўжанд ул рухсатдан товлаб бўйин,
Мақтабларни саккиз эмас, ўн тўрт қилган!

Тағин бунинг иккитаси қиз мактаби...
Биродарлар, мусулмонлик қайда кетди?
Яна бўлса ҳовлиққанлар Хўжанд каби,
Ул вақтда мусулмоннинг иши битди...

Хайриятким, бундай ёмон кишиларга
Наркомпрос ўз вақтида назар солган.
Хўжанддаги маорифчи кишиларга
Буйруқ билан қаттиғ «койнш» юборилган

Хўжандликнинг бу ишлари уят... ордир,
Наркомпрос койнса ҳам ҳаққи бордир...

1922 йил, декабр

ИСТИҚЛОЛ

«Туркияга биз истиқлол берамиз».

Кирзун

Кирзун тўра истиқлолни тарқатадур бемалол,
Шунинг учун билмоқ керак: у қандоғи истиқлол!

У шундоқ бир истиқлолким, Туркияга берилмиш,
Уни олган Туркияни кўрамизким, ҳур бўлмиш:
Пойтахти Истамбулга тўлиб олган англиз,
Турк халқидан у ерларда на бир асар, на бир из.
Султонини қурчоқ қилиб ўлтурғизиб қўйганлар,
Қанотини синдирганлар, патларини юлганлар;
Ҳар ҳаракат қилиғига қоровуллар қўйганлар,
Бир оз эркин тушунганнинг кўзларини ўйганлар;
Бошларида ўйнаб турар «маданият» таёғи,
Энг муқаддас жойларида номаҳрамлар оёғи.

Ет юнонни олқишлашиб турк устига солганлар.
Қизларининг иффатини, номусини олганлар.
Анатўли бошдан оёқ куйдирилган, таланган,
Турк юртида турклар учун ҳеч бир нарса қолмаган.
Турк юртини туркдан сақлаш англизлар қўлида,
Пулемётлар, замбараклар истиқлолнинг йўлида...

Кирзун тўрам, биз биламиз у қандоғи истиқлол,
Оладиган ахлоқ бўлса, бераберинг бемалол!..

1922 йил, декабр.

ЛУЗОН

Мар-мара бўйларида шовқин-сурон,
Жонланиб — қутурмоқда осий бўрон,
Византа деворлари силкинмоқда,
Бандилар озодликка интилмоқда.
Тождорлар, ҳукмдорлар сиқилмоқда,
Саройлар, салтанатлар йиқилмоқда,
Сувсаган қилчларнинг шақирлаши,
Тўпларнинг тошга тегиб тақирлаши.
Қулликка исён қилган ботир қўшун,
Милтиқлар, тўплар билан ўйнар ўйун...
Қўшуннинг орқасида исёнчи халқ,
Арслондай бўкирмоқда: «Ўлим ё ҳақ!»

Сув ичар... гўзал Лузон... гўзал сарой...
Муҳташам иморатлар... зийнатлик жой...
Трамвай... ўт-ароба... учар отлар...
Баронлар... хўжайинлар... улуғ зотлар...
Талаблар... маслаҳатлар... гаплар-сўзлар...
Асабий юзлар билан қонхўр кўзлар...
«Шарқлик ҳам одамми?» — деган қараш,
Мақсадлар, вазифалар — Шарқни талаш...
Айталар: шарқлик учун фақат кишан,
Кишаннинг натижаси: қонсиз кафан...

Турса бутун Шарқда осий бўрон,
Кишанни қалинлатар Лузон — музон!..

1923 йил, феврал.

МЕНИМ ЙЎЛЛАРИМДА

Меним йўлларимда чўзилган тоғлар,
Қорга қўйин очган қатор довлар...
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар!

Қорга қўйин очган қатор довлар,
Сизга қараб туриб кучни чоғладим.
Кўнглимда йўл юриш истаги қайнар,
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим!

Сизга қараб туриб кучни чоғладим,
Меним йўлларимда чўзилган тоғлар!
«Юриб ўтаман!» деб белни боғладим
Кўзларим йўлларга тикилган чоғлар...

1923 йил, феврал

СЕВИНЧИНГНИ ҚУРАЛА!

Уялмасдан, тортинмасдан ҳар кишининг ёнига
Уйнаб келган, кулиб келган, эй гуноҳсиз ёш бола!
Сенга ҳали жуда узоқ кирмак одам сонига:
Шунинг учун сира тинмай севинчингни қурала!

Янгигина япроқ ёрган эрка, тоза бир гулсан,
Шунинг учун ҳар бир назар, ҳар бир қараш тозадир.
Ҳар боқчада, ҳар дарахтда шарақлаган булбулсан,
Ҳар сўзингни бир фаришта қанотига ёзадир.

Бу борлиқнинг қайғусини англамаган ёш гўдак,
Пойларингга ўралашар қайғу эмас, гул — чечак.

1923 йил, март.

БАҲОР КЕЛДИ

Йўқсилларни ингратгувчи қиш кетиб,
Баҳор келди, гулбарралар очилди.
Ваҳимали қиш биноси йиқилиб,
Гўзал баҳор эшиклари очилди.

Бу севгили қўноқ учун қувониб,
Кўнгил очмоқ истаб қирга чиқармиз.
Уйнаб-кулиб, гулбарралар теришиб,
Югуришиб, адирларга чиқармиз.

Баҳор билан бирга келган булбуллар
Боқчаларда нола қилиб сайрашар.
Қизил гулнинг қаршисига қўнишиб,
«Фунча тугиб, очилгин», деб сўрашар.

Булбулларнинг мусиқадек овози
Руҳимизга ширин озиқ берадир.
Жилва билан турса баҳор шамоли
Димоқларга шодлик иси келадир.

Қуллуқ сенга, гўзал баҳор, хуш келдинг,
Энди тоғда қизил гуллар очилсин.
Олма, ўрик, шафтолилар гуллашиб,
Майдонларда кўк майсалар кўкарсин.

Анджон, 1923 йил, июл.

ҚУРБОН¹

Кўча чанг... тупроқда кўз очиб бўлмасдир,
Кун иссиқ, ҳарорат нафасни бўғадир.
Кўча чанг... тиканда йўл очиб бўлмайди,
Юракда борлиққа нафратлар туғадир...

Тили йўқ, гуноҳсиз ва юввош ҳайвонлар,
Муқаддас ном билан юз минглаб сўйилур.
Озмиди тўкилган шу қадар пок қонлар?
«Савоб» деб, «қурбон» деб янами қуйилур?

Бир юртким, беш йилдир қонларга беланган,
Отаси ўғлини «душман» деб бўғадир.
Сўнг бурда нони ҳам қолмасдан таланган,
Еш гўдак боласи: «Бир бурда нон» дейдир.

Очлик ҳам ҳар куни «қурбонлик» сўрайдир,
Ҳар куни унга ҳам юзларча қурбонлар.

Уқдириш: Бу шеър Фарғонада босмачилик даврида ёзилган.

Қирилиб тугалиш даҳшати ўрайдир,
Янами беҳуда гуноҳсиз, соф қонлар?

Бир бурда нони йўқ гўдакка бергали,
Мингларча қўйи бор қурбонлик қилгали...

1923 йил.

ЎЗБЕК ҚИЗИ

Қирган эдим бир кун боғчага,
Япроқ янглиғ титраб-қалтираб;
Қарар эди кўзим тўрт ёғимга
Қўрқа-писа ўтдай ялтираб.

Аллақайдан дейман янглишгина
Йиртқич эрим келиб чиқмасин.
Ехуд сезиб қолиб қайин она,
Устларимга тоғлар йиқмасин.

Йўқ... ул кун тангрим сақлади-да,
Улар мени сезмай қолдилар;
Менга қараб чечак-гуллар унда
Севниб кўзни солдилар.

Мана бу гул бу кун тонгдагина
Чиққан чойшаб-парда остидан;
Парда йиртиб, мен ҳам чиққанымда,
Тўсиб чиқар эрим қаршимдан.

Менинг бахтим қуллар бахти янглиғ —
Еруғ ўлкаларда яшайдир:
Бахти йироғ, кўнгли тўла қонлиғ —
Эркин Шарқнинг тутқун қизидир.

1923 йил, ноябр.

ХАЗОН

Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар,
Гезариб қолдилар куз чоғи тупроқлар.
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар,
Қизориб ёндилар сўнг дамда япроқлар.

Қарғалар боғларда қағлашиб қолдилар,
Билмадим, кимларнинг қисмати узилур?
Енғоққа ёпишиб бир чангал солдилар,
Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур?

Эй, совуқ эллардан муз кийиб келганлар,
У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсун!
Эй, меним боғимдан мевамни терганлар,
У қора бошингиз ерларга кўмилсун!

Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур,
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар...
Билмадим, кимларнинг қисмати узилур,
Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар...

¹ 1923 йил, ноябр.

МАДАНИЯТ

(*Цивилизация.*)

У — улуғ, мухташам, сеҳрли бино;
Қора тунларда худди кундуздек.
У — қизил қон билан тўлиғ дунё;
Ажали қаршисида бир қиздек.

Ҳамма нурсиз, бекорчи инсонлар
У — сеҳрли бинога ботмоқда.
Ҳамма беҳуда, кирли виждонлар
Сўнгги тортиғни қизга отмоқда.

Қора қонлар билан ҳаром гўштлар:
У — семиз гавданинг бутун шакли.
Бутун оламда бир, фақат муштлар,
Уқ, борут¹, дор, жазо, ўлим... ҳақли!

Ҳақ бўлинмас! Ҳақ ўрнида куч бор,
Ва унинг истаги фақат: олтун!
Ҳар амал, ҳар тилакда бир ўч бор,
У учун восита — қурол: қонун!

¹ Борут — порох.

Ағдарыб — йиңқувчи улуғ чақмоқ,
Шу бино устига гувиллаб оқ!

1923 йил, ноябр.

ЧЕРВОН ПАТТА

Қўқон уездида маориф ҳафтаси...

Қўлимга тегмади червоннинг паттаси.
«Бир бало бўлдими?»— дедим-да югурдим.
Маориф ҳафтаси ҳайъатига бордим,
Эшиги қуплоғлик... чанг босиб қолибдир,
Хизматчи қурғур ҳам зўр қулуп солибдир...

Ҳовлиқиш босилди, қайтмоқчи бўлдим-да,
Чанг босган эшикка яна бир қарадим.
Деворда кичкина бир эълон кўрдим-да,
«Э, мана червондан бир хабар бор!» дедим.

Ўқисам эълонда шу сўзлар ёзилган:
«Ҳайъатлар ҳаммаси беш кунлик бир тўйни
Ўтказиш ишига муқаррар қилинган,
Сизлар ҳам борингиз: кўрурсиз ўйинни!»

Бир кулдим... овозим осмонга чиқди-да,
Енимга йиқилди булутнинг ўнтаси,
Кўрингки, овозим кўкларни йиқди-да,
Қўлимга тегмади червоннинг паттаси...

Оҳ... Қўқон уезди... маориф ҳафтаси!..

1923 йил, декабр.

РАҚАМЛИК СЕВГИ

(«Найларам» куйига.)

Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарни йўлларингда ёстаб ўтсанг сен бутун,
Янги-янги саналар турса қатор эзмак учун;
Шунда ҳам бўлмасми бир шафқат, тараҳҳум, қизғониш?

Холи боғда кучли бода, хуш сабода бир кеча...
Тўлган ойнинг нурлари ўпса сочингдан тонггача,
Сўнгра оппоқ бир булут бошингда юрса шомгача,
Шунда ҳам кўнглингда сезмайсанми озроқ уйғониш?

Юзларинг бир, кўзларинг, ўн, сўзларинг минг алдади.
Борлигингда алдамоқдан бошқа нарса қолмади,
Кўкрагингда қизғонишнинг еллари қўзғолмади,
Шул сабабдандурки, кўнглимда умрлик ўртаниш...

Уйна, кул, гулдек эгил, ёвлар учун, ёвлар учун...
Биз ётайлик йўлларингда... ёста, тупроқ қил бутун.
Бир ва икки, уч ва тўрт, беш, олти, етти, саккиз, ўн —
Саналарнинг ҳаққи ёлғиз йўлларингда ёстаниш...

1923 йил. декабр.

ОЛҚИШ

(Привет)

(В. М. га)

Олқишим сенга, эй гўзал кўклам,
Яна борлиққа янги руҳ бердинг.
Яна кўнглимга уйқудек кирдинг,
Уйқудек бир ўпай-ўпай мен ҳам!

Янги баргларни кўрганымда кўзим,
Яна уммидга «ошиён» қуродир.
Яна «маъни»га томчилар қуёдир,
Лабларимда қуриб ётувчи сўзим!

Сап-сариқ, лойқа сув билан бирга
Сўзларим оқса-кетса чўлларга.
Аста-аста қуйилса кўлларга,
Жимгина кирса, сингса оч ерга.

Лойқа сувни эмиб олиб ерлар,
Ёйсалар бир гилам чечаклардан.
Тутсалар бевафо этаклардан,
Истагимни билиб олиб эрлар...

¹ Е в — рақиб.

Тонг шамолини қувлашиб кетсак,
Қўзғолиб эрта тонг отар чоғлар.
Дала йўллариди ўйнашиб кетсак,
Қалтираб ўйнаганда япроқлар.

Тол — келинчак очиб гўзал юзини,
Энди кулмакка бошлади озроқ.
Ҳали сел ёлмаган... фақат мунчоқ
Хийла тўйдирди қўшинининг қизини.

Сеп ёйилсайди... бир тутам кўм-кўк,
Новдадан сочларига боғларди.
Ўзини хон йигитига чоғларди,
Чочпопук белда ўйнаса... силк-силк...

Англатар гул билан ҳикоясини,
Тол — келинчакка боғланиб булбул.
Рашиқдан қалтираб туриб сунбул.
Гулга дер: «Хушторинг чақирди сени!»

Гул доғи уйғониб қиш уйқусидан,
Узатар кенг чаманга соясини.
Эшитиб ишқинининг ҳикоясини
Кўп баҳорларни ўтказар
Эсдан!

Шу билан уйғониб кетиб буткул,
Ҳар кеча янги бир кийим кийинар.
Ҳар кеча янги тиг билан тилинар,
Тилинар ҳар дақиқа бир булбул...

Сенга сақлар бутун умидларини,
Ер келинчаклари — асиралари.
Сендадир озгина насибалари,
Оч уларнинг қоронғи дилларини!..

Уйқудек бир ўпай-ўпай мен ҳам,
Яна кўнглимга уйқудек кирдинг.
Яна шеъримга бир чечак бердинг,
Олқишим сенга, эй гўзал кўклам!

Тошкент, 1924 йил, март.

БАҲМ

Кечаси ойдинда, ойнинг ҳам хирароқ вақтида
На учун кўзимга ҳайбатли кўриндинг,
Эй менинг айвоним олдида тек турган

Биргина туп арча?

Кейинча юзингга ой нури оқди-да,
Бутунлай бошқа хил касвага бурундинг.
Юзингга термулиб, индамай тек турган
Кўзимга нималар гапирдинг яшринча?
Елғизсан, бир тупсан, ойдин кеч қўйнида

боғимда, эй арча,

Лекин мен борлиқнинг тамоми шаклини
юзингда кўрдим-ку шу кеча!

Бир тупсан, ёлғизсан, яккасан шу боғда.

Ер ости-устида бор қадар арчалар бирлашди

Сен билан шу чоқда,

шу чоқда!

Қўқон, 1924 йил. апрел

БАҲОРДА

(Талабаларга)

Баҳор келди, табиатнинг қўллари,
Дарахтларга ипак кўйлак кийгизди.
Ер ҳам сўлган кўкатларни тиргизди,
Яшиллашди далаларнинг йўллари.

Тут тагида қайнаб ётган чойдишча
Чақирадир ишлаб ётган деҳқонни.
Бир чеккага ташлаб қўйиб кетмонни
Ул ҳам шерик деҳқонга дер: «Кулча
Бўлмаса ҳам, зоғорангни олиб кел,
Нари-бери чойни ичиб ташлайлик.
Ундан кейин жўяк оча бошлайлик,
Чойдишга ҳам бир сиқим чой солиб кел.»

Бир озгина чой ичишиб, дам олиб,
Яна ўша оғир ишга тушарлар.
Шомга яқин ишларидан бўшарлар
Ва қайтарлар ҳориб, чарчаб, судралиб.

Узун қишни китоб билан ўтказган —
Ўқиғувчи ёш ўртоқлар, ҳорманглар!
Кўнгиллардан ғам ва ғашни кетказган
Баҳор чоғи яйрашдан ҳам қолманглар!

Қўқон, 1924 йил, апрел.

ҚУЧОҚ — ТУПРОҚ

Қоронғи тунларда қучоқлаганим,
Ай, қаттиқ тупроқлар — ойдин тунларда,
Уфқимда юлдузлар порлаб кулганда,
Сизда шодлик билан ағанар чоғим!

Унутдим бир нафас қора кунларни,
Шу чоқда сиздан ҳам севинч кутамен.
Узатинг, узатинг янги гулларни!
Ўзим-да йўқ бўлиб, эриб... ўпамен!

Кўмилиб ётасиз жонсиз гулларга,
Сиз ҳам, ай жони бор, қони бөр гуллар!
Ҳожат йўқ шу чоқда жамън тўрларга,
Ҳақиқий ҳисларга тўсқундир унлар...

Ваҳм эмас, сиз бўлинг «қиз» чоғлаганим,
Ва тупроқ устида қучоқлаганим...

Анджон, 1924 йил, май

КАТТА ЙУЛ БҮЙИДА УЧРАГАН ЯПРОҚ УЧУН

Япроқ, япроқ... бутоқларда
Қалтираган варам япроқ.
Юзларингни сўнг чоқларда
Бутун босиб кетган тупроқ.

От ўтгану чанг чиқарган,
Чанглар келиб сенга қўнган.
Қўнган чанглар қола берган,
Шулар билан рангинг ўнган.

Яна ҳар кун йўлдан ўтган
Ҳар оёқдан чанг қўзғалар,
Кенг кўчадан кўтарилган
Ҳар бир зарра сенда қолар.

Сенинг кўм-кўк тоза юзинг
Кўзга тақир кўринмайдир.
Шафтолими, олхиротми,
Кўксултонми, кимсан ўзинг?
Тирикликдан нишон борми?
Нега сира билинмайди?

Сени сийпаб, эркалатиб,
Аста-секин кўкартирган
Гўзал кўклам ўтиб кетди.
Ҳозир ёзнинг энг етилган
Қирчиллама вақти етди.

Сен ётасан чангга ботиб...
Эрта-индин қовоғини
Буриштириб куз ҳам келса,
Тўплаб идиш — оёғини
Секин-секин ёз ҳам жилса.

Чанг остида сарғаясан
Бир пирпираб ерга тушиб,
Кечаларни тўнғиб, ушиб,
Охир ерга ем бўласан.

Айниб бериб ҳаво агар
Ҳозир ёмғир ёғса эди.
Бетингдаги сариқ чанглар
Лойқаланиб оқса эди.

Ёзнинг алвон кўйлагига
Тўйиб-тўйиб қарар эдинг,
Бир гулман-ку мен ҳам унга
Деб мақтаниб ён-берингга
Бир озгина яйрар эдинг...

Севинчи бер: кўк ялангга
Қора булут чодир қурди.
Юзингдаги қалин чангга
Томчи-томчи нам югурди.

Оқ томчилар тасбиҳ янглир
Чўзилишиб чизилдилар.
Сени эзган тупроқлар ҳам
Кўкдан тушган тўқмоқ билан
Хўп янчилиб эзилдилар.

Чанг остидан чиқмоқ билан
Силкинишиб, бир жонлилик
Кўрсатарлар теграсидан
Аламзада япроқлар ҳам,
Шудир ёзнинг асли рангги.

Тошкент. 1924 йил. май

БУЛОҚЛАР ҚУЧОҒИДА

(Чимкентга)

Эй кўнглимда шон аралаш уят бир оз қолдирган,
булоқларнинг қучоғи!
Кимлар-кимлар, кўкрагингга довул каби солдирган,
эй тузалиш ўчоғи!
Мен бағрингга шифо нстаб келган оғриқ бўлсам-да,
бошқа нарса излайман.
У нарсани топмагунча чарчасам-да, толсам-да,
кўкрагингга кезарман...
Мен излаган эски излар, билмадимки, қолганми,
ёки ўчиб кетганлар?
Сафҳаларда ўрунлашган китобалар ёлғонми,
ё синлиб битганлар?
Тарих учун ёздирилган «китоблар» ўчмаслар,
ўчмагунча кинот!
Тарих билан ўрнатилган ҳайкаллар ҳам кўчмаслар,
кўчмагунча мумкинот!
Тарих учун ёздирилган китобалар ўчмаслар,
шу шифолик сийнангда,
Мени эмас, яна бошқа бир ҳайкални кўргайсан
адир йўли — зинангда!..

1924 йил, июн.

ҚИРДАҢ АЙРИЛИШ

(Сайхат эсдаликларидан.)

Шу қадар гўзал ва кенг қирда бу кун бир ғам бор,
Худди қирнинг ўзидек катта ва туганмас бир ғам.
Баъзи бир кун унинг аҳволига кўклар йиғлар,
Қайфким, яшната олмас уни — ундан келган нам...

Қанча силларни тузатган эди, бу кенг сийна,
Локин ўз дардига дармон топа олмай... сўлди.
Навбаҳор кўксига бир чоқ сепини ёйган эди,
Энди: кун тиғи билан бағрига санчар игна...

Тўлган ой нурларини ерга сочиб қўйганда,
Тун билан дард ичишиб мен ҳам кўксинда юрдим.
Қоинот чачворини ерга олиб қўйганда,
Куннинг аввалги, гўдак тиғига юзни бурдим.

Қир бутун сирларини менга очиб берган эди,
Унда ҳам, мен каби, бир севги балоси бордур.
Севгида, мен каби, ағёрига кўнгил тордур.
Шу кўнгил торлигидан эрта хазонга кирди...
Ўтса қиш, келса баҳор... яшнаса унса, бу қир,
Яна келсам, яна кўрсам, яна юрсам... яна бир!..

1924 йил, июн.

ЕЗНИНГ ТУГАЛИШИ

Алвидо, эй қучоққа сизмас ер,
Алвидо, эй кўкатга кўкрак қир.
Сен-да сўлмоққа юз тутиб қолдинг,
Мен-да кетмоққа кўз тутиб қолдим.

Алвидо, «мунда қол!» деган кўкрак!
Кўп оғир сендан айрилиб қетмак!..

Чимкент, 1924 йил.

ПАРЧА

Қар қадам йўлда минг хато — янглиш
Шу учун кўп керак эмас шошилиш.
Ўй керак, ўй керак, тушунча керак,
Хавфлидир, чунки, англамай юрмак!

Тошкент, 1924 йил, июл.

ЧОПОН ВА ПАРАНЖИ

(Айнан)

Шаҳарнинг дилрабо, чиройлик боғларига кирар эдим,
Кирар эдим мен бир вақтлар шаҳарнинг дилрабо
боғларига.

Катта, ихчам бичимлик кийимлар кийган
Озода йнгитлар; келишган, кўркам устлик
Ва тортқич ранглик кўйлак кийган қизлар
Озода йнгитлар у ёқдан бу ёққа аста-аста
Босниб ўталар-ўталар эди қўлтиқлашиб.

Ихчам кийимлик, катта, келишган тугмалик
Йнгитлар ва ҳирс қўзғотгуччи кўйлак кийган
Қизлар орасида чопонлик, ола-була белбоғлик
Якка йнгитлар ҳам учраб қоладурлар эди...
Учраб қоладурлар эди шунда узун-узун
ола-була чопонлар...

Бир вақтлар бўлдиким, чопонларни ул боғларга
қўймас бўлдилар.

Бир вақтлар бўлдиким, шаҳарнинг дилрабо
боқчаси ола-була чопонни кўришдан маҳрум қолди...
Чопонни, чопонларни курсиларга ўлтиргизмай,
боғларга киргизмай қўйдилар
Чопонни шаҳарнинг дилрабо боғдан ҳайдадилар,
қувдилар...

Чопонни, чопонлиларни курсиларга ўлтиргизмай,
киргизмадилар...

1924 йил, сентябр.

ЧИРОҚЛАР

Бир айвоннинг токчасида
Тўла нурли чинни чироқ
Порл-порл ёнар эди.
Нурлар сочиб қучоқ-қучоқ,
Узига хўп бино қўйиб
Уз нурини ўзи севиб
Тиғларини сочар эди.

Ой булутнинг орқасида.
Яқинида сопол чироқ
Ешларини сўра-сўра
Деворларга тутунини
Бурқиситиб ура-ура
Ениб турар эди, бироқ,
Қарғаб-қарғаб шу кунини.
Бағри эзик...
Деди: Опа,
Бу кун ойнинг нечасидир?
Қайси ойнинг кечасидир?

Чинни чироқ хафа бўлди,
Сассиқ тутунларга тўлди.
«Сенга «опа» бўлдимми мен?
Мен кимману кимдирсан сен?
Сен одобсиз опа дейсан,
Қимлигингни ўйламайсан!»
Деб қошини чизиб кетди,
Бечорани эзиб кетди.

Қарғиш энди қизғончоқда...
Ой кўринди очиқ ёқда!
Буни кўргач чинни чироқ
Лабларини тишлаб қолди.
Кулиб туриб сопол чироқ
Синглим, ҳолинг қалай,— деди...

1924 йил. Р. Тагордан

ИШҚ ВА МУҲАББАТ

Бўрон келди, чақмоқ чақди, ўт бўлди,
Ажиналар, шайтонларга эм бўлди;
Сўнук амал юлдузимнинг ёғдуси,
Девларимнинг аждарига ем бўлди...

Уқдириш: Р. Тагор — Ҳиндистоннинг маъжуз шоирларидан.
Бутун дунёга шуҳрати чиққан. Асарлари ҳамма тилда таржима
бўлган. Юқоридаги шеърнинг мисоли шундан олинган.

Ҳасрат надир, меҳнат надир, ўйламай,
Тилагимни кўтарганман елкамга;
Ташламасман тоғ-тошлар учраса,
Ёки ўзим тутилсам-да безгакка...

1924 йил.

ҚОР

Ҳар томонда қор, қор, қор...
Ел билан тушар, чиқар.
Булутлар элаб элак,
Сепар оппоқ капалак.
Тўда-тўда учарлар,
Айланишиб қочарлар,
Елларга йўл очарлар.

Мана, ҳар томон оппоқ,
Майдон, кўча, том, чорвоқ.
Ерлар тўнган, кўк тўнган,
Ҳаво чарчаб бўғилган.
Кўкрагига тушган қор
Ўзига жой ахтарар,
Жимжит уйларни ўрар.

Оғир-оғир ёйилар,
Кафан каби керилар
Қип-яланғоч далага,
Қуши кетган уяга.
Қишлоқ бироқ кўринмас,
Бошидан булут кетмас,
На йўл, на из билинмас.

1924 йил.

ҲОЙ, ЙЎЛОВЧИ ҚИЗ

(Р. Тагорд)

Мен биламан, оҳ биламан, сени,
Ҳой йўловчи қиз!
Денгиздан нари маъбуднинг сени,
Ҳой, йўловчи қиз!

Кўрдим: куз фасли — тонг отар чоғда,
Кўрдим: кўкламда — ой ботар чоғда,
Кўрдим: қалбимда — сирлик учмоҳда,
Ҳой, йўловчи қиз!

Пироқ кўкларга кўзни соламан,
Қўшиқларингни тинглаб қоламан,
Сенинг йўлларингда қурбон бўламан,
Ҳой, йўловчи қиз!

Бутун дунёни кездим мен... Мана,
Келиб турибман белгисиз элга,
Эшигинг олдида меҳмонман сенга,
Ҳой, йўловчи қиз!..

Қўқон, 1925 йил, феврал.

ДАЛА ЙУЛЛАРИДАН...

Дала йўлларидан юриб бораман,
Ҳар япроқ бошимда битта елпингич.
Юмшоқ ел...
Юзимни буриб бораман.
Ҳисларим ел каби енгил, ўйноғич...

Қичкина ариқнинг пастак шовваси,
Майин товуш билан «шов»лаб турадир.
«Эй қўпол шаҳарнинг жанжал-ғавғоси,
Дала йўлларида мен борман!» дейдир.

Дала йўлларида телбалар каби
Эртадан-кечгача мен ҳам чопаман.
Афсоналардаги дарбадар каби
Кимсасиз ерларга қўйин очаман.

Кимсасиз ерларда сирлар айтилди,
Ғафлат уйқусидан уйғониб кетдим.
Янги нашидалар дилга битилди,
Уларда туганмас «маъни» дарж этдим.

Шовва товушлари эркин шеъримга,
Олтин қанот тақди афсоналардан,
Олқишлар қўзгалди гул-лолалардан,
«Ўзлик» ёт кўринди турган еримга...

«Узлик»дан ташқари бир дунё кўрдим...
Иккимиз ўшанда оқиб борамиз.
Фоний қирғоқларни йиқиб борамиз,
Ҳақиқий «бирлик»ка шунда йўл бурдим!

Шу он... «Узлик»ларни уриб бораман!
Дала йўлларида юриб бораман!..

Андижон. 1925 йил, апрел.

ҚИЛ ҚИЗ МАФТУНЛАРИ

Сабодан бери юмшоқ қалтираб,
Пиланглаб тез-тез
Силкиниб турган тол новдалари,
Нега — билмадим,
Бирдан тўхтади?

Қизиқиш билан уларга қараб:
«Боядан бери силкинардингиз,
Бирдан нимага мундай тиндингиз?
Эй, гўзал толларнинг ёш садолари!»
Деб хитоб қилдим.

Жавоб бердилар:
«Чолғи чалинди,
Қил қиз ялинди,
Кўнглига ўхшаб биз ҳам жим бўлдик,
Қил қизнинг майин завқига тўлдик!»

Андижон. 1925 йил, май

БИРИНЧИ ХАТ

Мен —
«Кетай» деб,
«Тез етай» деб
боғладим
Белга камар!

Сен
«Нетай» деб,
«Сабр этай» деб,
Солмадинг дилга қадар!
«Нур олай» деб,
«Юксалай» деб,
Мен
Қанот қоққан эдим!
«Айланай» деб,
«Ўргулай» деб,
Сен
Қараб қолган эдинг...

Энди:
Мен мундан —
Узоқ ерлардан
Чопар чопдириб,
Юбордим бир хат,
Бир кичик нома!

Энди:
Сен ундан —
Юмшоқ еллардан
Қанот тақдириб
Мен сари жўнат
Бир сучук нома,
Эй сочлари пат,
Эй пок муҳаббат!..

Москва, 1925 йил, ноябр

БУ НИМА НАРСА?

«Бу нима нарса?» —
Деб ҳар ким сўрса,
Дейман: «Ер юзи».

Ҳар ерда юрар,
Ҳар шайни кўрар,
Ҳар кимни тоблар:
«Фотохон» қизи!

Китобга қўлдош,
Газетга йўлдош,
Омманинг сўзи!

Тили ўқимли,
Элга ёқимли,
Ўзбекнинг ўзи!
Уроққа ўртоқ,
Болғага иноқ,
Меҳнат юлдузи!

1925 йил, ноябр.

* * *

Лолалар дардини англаган Лола,
Лолалар тилидан қилибсан нола,
Лолалар ноласи аччиқ бўлса ҳам,
То қалбдан келгувчи санчиқ бўлса ҳам,
Тинглаб келган эди карқулоқ девор,
Эркакнинг ўзидек бир нўноқ девор...
Энди бу нолангни жаҳон тингласин!
Дилларда бор эса виждон тингласин!
Яъни у муҳтарам инсон тингласин!
Мен қаламимни аламга солиб,
Нолангни қалбимга кўчирдим, Лола,
Эй лола тилидан қилгувчи нола!

1925 йил.

ҚОР ТУЙҒУЛАРИ

(Уртоғим В. М. га ҳазил)

1

Билмадим, осмонда кимлар урушди,
Ҳавонинг чеҳраси бирдан бурушди.
Менинг ҳам кўнглимга оппоқ қор тушди —
«Вов, мим»нинг мисқолий салласи каби...

Дерларки: «Элингда олма пишадир,
Елгон йўқ, деҳқонлар қон йиғлашадир!»
Бу хабар ваҳмидан каллам шишадир,
«Вов, мим»нинг файласуф калласи каби...

Замҳарир совуқлар қутуриб — тошди,
Бўронбой ел билан қувлаб — ўйнашди.
Шу «мавсум» чинакам ҳаддидан ошди,
Она тилчиларнинг «палла»си каби...

Москва, 1926 йил, феврал

СУВ

Сув;
Оч, чанқоқ ерни суғорганда,
Ернинг ҳансираб ётган талабли қўйнига
кирганда,
Ер ҳам уни қақшаган лаблари билан
шимирганда,
Шмириб ичиб қонганда,
— Индамайди сув!

Тоғлардан югуриб, чопиб оққанда,
Эркалик ёққанда,
Бўкириб,
Ўзни ҳар томонга уриб,
Куйлаб,
Сўйлаб,
— Ҳеч бир тинчлик бермайди сув!

Укириш,
Ғалва — тўполон,
«Карнай-сурнай, вадаванг»,
— Қуруқ савлати сувнинг!

Жимгина,
Тингина,
Ер қўйнига кириш,
Тупроқларга сингиш,
Эҳтиёжни енгил,
— Улуғ давлати сувнинг!..

1926 йил, август

БАҲОРНИ СОҒИНДИМ...

Баҳорни соғиндим, баҳорни...
Кўрганда ерлар, оламлар тўла қорни...

Қор... қор...
Заҳарли ниналар каби
Кўзларга қараб оқар...
Қайда сен, қайда сен
Латиф сийналар каби
Дилларга сингган баҳор.
Дала-туз, экин-тикин...
Ғамгин-ғамгин сўла бошлади.
Сарғайган япроқ,
Бўяниб тупроқ
Ула бошлади, ўла бошлади...
Йўқ... ўлим йўқдир!
Елғиз бир учиб... бир сўниш бордир!
Бир ўчиб, сўниб... яна ёниш бор,
Яна баҳорлар, яна лолалар,
Яна сиз, эй, эркин далалар!..

Самарқанд, 1926 йил, 16 сентябр.

КЎЗ ЕМҒИРИ

Тўкилди томчилар...
Япроқнинг юзлари
Томчига ўптириб
Ҳўлланди...
Чуқурча кўлланди...
Томчини кўптириб
Бетида ўйнатди
Чуқурча
У — жиндак кўлча...
Томчилар — кўкларнинг сўзлари
Ерларни қамчилар!..

1926 йил.

УЗАЛГАН ҚЎЛ

Қўлимдан тортмоқчи бўлдим?
Шу кетсиз гирдобдан қутқариб
Қирғоққа отмоқчи бўлдим?
Ким ўзи мен киби йўл озиб
Адашган йўлчига қўл берган
Ва юрғун кўзларга термулган?

Чарчаган қанотим куч сезди.
Янами кўкларга юксалиш?
Янами кўнгилда тебраниш?
Йўлимда бир фанор кўргазди,
Янами йўлчилик бошлайман
Ва совуқ маскани ташлайман?
Мен унга кечмишдан — аламли
Афсона варақлаб берайин.
Асабий, шиквали ва ғамли
Достончи руҳига кирайин.
Сиз унга айтингиз: тингласин
Қалтироқ қилларнинг зорини...
Қалтироқ қилларнинг ёрини
Йўқотгач эзилиб инглашин.
Айтингиз: тингларкан кўзлари
Марҳамат нурига буринсин!
Юзида қизғаниш излари
Оловдай қизариб кўринсин!
Бошладим шиквали чўпчакни
Қирғоқдан чўзилган қўлларга
Ва балки кирмаган йўлларга
Киарман ахтариб истакни!..

Москва. 1926 йил, ноябр.

ТАБИАТНИНГ ЖАВОБИ

Кўрунган не — туш,
Жилмайган не — алдаш.
Чорлаган не — сароб...
Сароб деб ўртанган шоир!
Сезгинг — вайрон,
Тушунчанг — хароб
Борлигинг — «ваҳм»¹ билан чириган!

Кел,
Менинг юмшоқ бағримга кел,
Тоғларимга,
Тоғли ёнбағирларимга кел!
Тўқайларимга,
«Пиллапояли — олтин сояли» Олтойларимга кел!

¹ — «М ва У»нинг, «1» сонюаги «Ваҳм» шеърига ишорат.

Урмонларимга,
Урмонлар билан ўралган қўрғонларимга кел!

Кел,
Кўтарил,
Юксал!
Майсали, гулли йўлакларимдан ҳориб-толиб
Юқориларга интил!
Юксалганинг сари чириган кўкрагингга
Ундиргучи нафасларим билан дам соламан:

Кўтарилганинг сари ҳар бир босган қадамингдан
неча йиллик эски дардларингни оламан.

Кенг ёнбағирларга етганингда йўлларингга олам-
олам алвон рангли гиламлар ёйиб ташлайман;

Кўк қўшниси — чўққиларимга чиққанингда кўзла-
рингга дунё-дунё гўзалликлар кўрсата бошлайман.

Қўйнимда — заҳар,

Бошимда — ҳаёт суви, кавсар...

«Бойлик!» деганларга қўйнимдан заҳар олиб — қўр-
ғошиндай эритиб бераман:

«Яйрайлик!» деганларга бошимдан ҳаёт суви — кав-
сар олиб маст қилиб — элтиб бераман.

Қўрғошин — қўйнимда: қайнаб, тошиб ётадир...

Бир томчиси бир ҳаётни ўчиргани яраса ҳам... ҳаёт
майдонида истаганича ҳукм суриб, кўпириб-тошиб, ҳад-
дан ошиб ётадир.

Сенинг жинсдошларинг, бир-бирларига қарши асра-
ган қаҳру ғазабларини босмоқ учун, қўйнимдаги қўр-
ғошинга чўқинадургон бўлдилар.

Ай, эс — ел.

Кўкраги — сил.

Туйғуси — сел шоир!..

Мен жилмайсам,

Урмонлар — куладир,

Урмонлар кулганда

Енгил жониворки бор, қаерда бўлса ҳам қанотлари-
дан оёқ ясаб — ўрмонларнинг қуюқ қучоқларига югу-
радир. Юзини бокира япроқларига ўгирадир.

У эмас, улар югурадилар.

Улар югурганда

Юмшоқ ел уларни сарин ўпишлар билан қутлайдир;

Юмшоқ ел қутлаганда

Жониворларнинг кўнгил қилларини билинмас туй-
ғулар қитиқлайдир.

Жониворлар, ўшанда, узиб-узиб, эсириб, эсириб сай-
райдирлар.

Шунда мен билан бирга бутун табиат болалари яй-
райдирлар...

Ер — беҳуш-беҳуш тинглайдир,

Кўк — завқларга тўлиб, йиғлайдир.

Ернинг — товуши эшитилмайдир,

Кўкнинг — кўз ёши тўкилмайдир.

Булутлар — турган жойларида қотиб қоладирлар,

Гулдураклар — дам чиқармасдан нафас оладирлар.

Чақмоқ — тошини бағрига беркитадир,

Най камалак — ўқларини атайлаб чиккитадир!¹...

Шунда сен, ай шоир,

Ясама бир чақмоқнинг чаққанини,

Сунъий бир булутнинг ўкирганини,

Қуйма най — камалакдан қўрғошинли бир ўқ
чиққанини,

Бутун теварак-атрофнинг қўрқиб бўкирганини...

Бўкирганини эшитасан, кўрасан!

Қушлар қочарлар,

Ўлим даҳшати билан ҳар бир бўшлиққа қучоқ
очарлар,

Япроқлар, ажинадан қўрққан болалардай, ранглари
ўчиб жим бўларлар.

Аллақайси уянинг етим қолган гўдаклари очлик хавфи
билан хом тукларини бўларлар...

Бир неча жонивор — ерларга чўзиладир,

Менинг оламшумул нағмам бир зумда бузиладир,

Қиллар — бирдан узиладир...

Кўрганинг — туш эмас,

Жилмайган — мен эдим,

¹ Чикиш ёки чикиб қолиш-ўқнинг отилмай, чиқмай қолиши

Чорлаган — сароб эмас,
Менинг нағмам эди.
Қардошларингдан бири, — —
Сенга ўхшаган бир одам боласи,
Бир кун келди,
Бир ўқ узди,
Менинг — туганмас важдимни,
Сенинг — тўйиб бўлмас тушингни бузди!..

1926 йил.

* * *

Севги сусаярмикан¹,
Ўти пасаярмикан,
Ёки илинчак кўнглим
Ёниб кексаярмикан?
- Бу сеvgи чинга кетса,
Эркимни асир этса,
Оқ шунн тушунганда
Эс фанори сўнганда
Сердце разрывается!

* * *

Ҳар бир кўнгил ҳавосига берилган,
Ҳар бир бўрон боронида бош яланг,
Ҳар бир бало ҳадафига кўндаланг,
Ҳар сар-сари сеvgисига сир берган.
Телба кўнглим ,тентак кўнглим, шўх кўнглим
Йўлларингда ҳадар ўлди ёш умрим.

* * *

Лола гулнинг доғидир ҳасратли дилдан кетмаган,
Ошиён айлаб ўзига бир нафас тарк этмаган.
Сенгина, эй лола — гул, аммо асир этдинг мени,
Бир узиб сўлдирмасамми, ҳап қараб тургил сени.

* * *

Кўнглимга ишонмайман,
У мени адаштирди,
Кўп доvonлар ошдирди

¹ Тўлиқ бўлмаган шеърнй парчалар

Қарши ҳам боролмайман.
Менга эгадир кўнглим,
Бошлаган йўли йўлим,
Ҳаммаси ўшаники
Бир синиқ шишаники.

* * *

Кўнглим яна, кўнглим яна илинди
Бир бевафо этакка,
Бир сержафо чечакка.
Илинди-да, илинди-да тилинди.
Ажал қайда, тилак қани билмайман.
Эсим, ҳушим ўшанда
Чўлпон яна шарманда.
Шармандаман, шармандаман, шарманда,
Бир асир банда...

* * *

Мен кўнгилни иргитдим
Оёғингиз остига.
Қани ханжар, суғурнинг
Мен адабсиз қасдига...

1927—28 йиллар

БУ ЕРНИНГ ҚИШИ

(Назираларга назира)

Кеча-кундуз қор...
Бу ерда фалак...
Эрка бир малак...
Пар сочиб ўйнар!

Бу ерда қуёш
Жуда эринчак,
Нозли келинчак,
Билгани ўйнаш!

Шундай кўриниб,
Жилмайиб, кулиб,

Бир ўпич бермай,
Қучоққа кирмай,
Яна кетади,
Ситам этади!

Қор парчалари,
Тўкилган садаф,
Ёнар йилтиллаб
Ой кечалари.

Поёнсиз боқча,
Чаман-чаман қор.
Жонли сой оқар
Кундузи — кеча...

Ит увламайди,
Ҳаёт қайнайди,
Тунни чайнайди;
Ҳеч ухламайди,

Кўз юммайди,
Сира тинмайди!

Москва, 1927 йил.

ТАБИАТ КИТОБИДАН

(БИРИНЧИ БЕТ.)

Кўклам... ернинг тинч уйқуси бузилган,
Тор қалбидан кучли ҳовур чўзилган.
Бир қиш ухлаб, бир қиш ётиб зериккан,
Кенг кўкларга яйраб-яйраб қарайди,
Кун тиғида — сочларини тарайди,
Неча ойлик ҳаваслари бириккан!
Болалари — дарахтларни эмизиб,
Шохларидан кўзларини олмайди,
Ҳар кун янги бир «усту бош» кийгизиб,
Ясаптириб чарчамайди, толмайди,
Дарахтлар ҳам соғлом, тетик боладай
Ҳар кун эмас, ҳар нафасда ўсади.
Кўланкани ёйиб ташлаб толадай —
Она ернинг юзларини тўсади...
Шохчаларга секингина ўрмалаб,
Новдаларда қанот ёзар баргчалар:

Юмшоқ еллар эркалатиб, сийпалаб
Бетларидан ўпиб-ўпиб кечалар...
Баргчаларда болаликнинг сўрури,
Енгил-енгил қалтирашиб ўйнайлар,
«Жувонмарглар» ҳеч ўйинга тўймайлар.
Болаликнинг малол келмас ғурури,
Юзларига бир кўркамлик беради,
Кўнгилларга уйқу киби киради.
Ҳар баргчанинг табиатдан тилаги:
Шу яшашнинг томприни узмаслик,
Шу нашъани, шу роҳатни бузмаслик.

(ИККИНЧИ БЕТ.)

Бошқа мавсум... ер ҳансираб ётади,
Ҳар ўтганга заҳарини отади...
Кўксидаги зийнатлари таланиб,
Эски йиртиқ кўйлак қолган устида.
Кўкрагида ғазаб ўти қаланиб,
Ҳар ўтгандан бир ўч олиш қасдида,
Дарахтларга қарагиси келмайди.
Эмчагида бир томчи ҳам сути йўқ.
Боши қотиб на қилишни билмайди,
Ранги ўчган, нафаслари қуп-қуруқ.
Дарахлар-да оғиз — соқов, қулоқ — кар...
Куз шамоли барглар учун бир наштар:
Санчилади, жонларини олади,
Юксаклардан қуйиларга солади.
Сил япроқлар шитирлашиб ерларда
Жон талашиб, буралишиб ётарлар.
Қаро булут лочинлари қирларда
Қанот ёйиб, эркин қулоқ отарлар...
Булут — кампир элагини кўтариб
Супрасини ёймоқ учун боради.
Бўрон-ботир, теракларни онтариб,
Эрта-индин ўтинини ёради.
Ўтинларни ёриб ўтган болталар
Ернинг юмшоқ бағрини ҳам эзди.
Бир бечора кунда неча марталаб
Борлиғидан, ҳаётидан беади.
Йўқ бўлади лаблардаги тилаклар
Қайрилади, эгилади билаклар!..

1927 йил.

ЗАНГБУНИНГ ҚИЗИ¹

Эрта саҳарларда тонг шабадаси,
Урик гулларини ўпиб ўткандир.
«Мени ҳам ўпмасин жувон ўлгур!»— деб,
Шафтоли япроғи юз беркиткандир...

Сўртақлар юзига чўзилган «зангбу»
Қизи «япроқхон»²ни уйғотиб олиб,
Ясан-тусанига эрта-кеч бошлар,
Билган ҳунарини ўртага ташлар.
«Япроқхон» ингичка гажаклар солиб,
Акаси ёнида қийшанглаб турар,
Ўткан-кетганларнинг кўнглидан урар...

Бечора япроқхон» тортиб олиниб,
Қиймали гўшт билан қозонга тушса...
«Қоваток» севганлар қатор турншса...
«Зангбу»нинг аҳволи нима бўлди денг!
Бирининг тўйига карнай чалиниб,
Йигитлар куёвни олиб кетганда,
Бирининг борлиғи қайнар қозонда...
Шуни, ай гофиллар, эсга бир олинг!

Ўткан шабадани ўпкан булбуллар,
Гулдан бошқасини ўйламаслармиш.
Шу қадар таъсирли буралма тиллар,
Гулдан ўзга бир сўз сўйламаслармиш.

Шабада ўзи ҳам букун бир ўпич
Берган япроғини эртага... ташлаб,
Бошқа япроқларга хушомад бошлаб
«Вафо»нинг расмини бузиб ўйнарниш.

Япроқнинг қисмати — тўкилиб, сўлиш,
Деганлар шуни ҳам англасинларким,
«Турмуш — ҳаёт» деган қудратли ҳоким,
Минг турли қонунлар тузиб ўйнарниш...

Москва, 1927 йил, июл.

¹ З а н г б у б и — узумнинг зангни.

² «Япроқхон» — узум япроғи.

КАЙТИШ

Сира ташламай сени,
Кўз ёшларида мени
Устирган асл шеърим!
Бир чоғлар кўким, ерим,
Қиблам, истагим эдинг,
Кўнгил чечагим эдинг!
Сенсиз кунларда яна
Бўшлиқ тўлди кўнглимга.
Яна ҳамдамсиз қолдим...
Кўнглимга алам олдим,
Кўлимга қалам олдим,
Яна жонланмакчиман!
Кўнглим — кўнглингдан майин,
Кўнглингга кирмакчиман!..

Фарғона. 1927 йил.

ИУЛЧИ

Қаршидаги адирнинг
Кўксига ёнбошлади.
Чарчаб қолган офтоб.
Шунда сўлим бир қирнинг
Қучоғига ташлади
Ўзини ҳорғин, бетоб...
Узоқ йўлнинг йўлчиси.

Охири заррасини
Офтоб ёйиб солди
Дарахтларнинг бошига.
Гўдак руҳли япроқнинг
Чанг йўлдаги тупроқнинг
Севиниб ўйнашига
Беҳуш тикилиб қолди
Узоқ йўлнинг йўлчиси.

Бир оздан сўнг керилди
Кенг қирларда бир қанот
Қора танли зулумот.
Кеча тўла бошлади,
Оғирини ташлади...

«Ҳорганларнинг элчиси
Мен бўламан!»— деб келди.
Тоғ томоннинг шамоли.
Йўлчи яна қўзғолди,
Назарлардан йўқолди.

Кеча қайғига толди,
Ҳансираб нафас олди...

1927 йил.

УН ЙИЛ

Келинг, келинг, илдам босинг, юринг ўртоқлар,
Титраб турсин оёғимиз остида тоғлар!
Бу кун байрам—кўчаларга одам сиғмайди,
Миллионларнинг қўлларида қизил байроқлар!

Ун йил бўлди, занжирларни узиб ташладик,
Озод элда ёрқин турмуш туза бошладик.
Эгаларни, хўжаларни ерларга уриб,
Қуллар дунёсини бутун орқа ташладик!

Ун йил бўлди «Октябр!» деб наъра чекилди!
Тор бурчаклар, зах уйлардан «лаббай» дейилди,
Маъданларни янчиб келган миллионлаб қўллар
Бирдан тўплар, пулемётлар сари ёғилди.

Бу кун байрам! Озод ўлка ўйнаб кулади,
Бу кун байрам! Қизил байроқ сўйлаб туради
Бу кун байрам! Бутун дунё меҳнаткашлари
Умид билан юзларини бизга буради!

1927 йил.

* * *

Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан,
Кўнглингизни ўзгалар ўз кўнглига олган экан.
Мен кўнгли бердим, у ҳам менга кўнгли берди десам.
Айрилиқ ўз ханжарини кўксимга ўқталган экан.

Еш эканман, билмаганман ваъдаларнинг охирин, *
Бевафоликка кишилар ўрганиб қолган экан.
Оқибат, меҳру муҳаббат зарра таъсир этмади,
Шум рақиблар ёрни бешак йўлдан оздирган экан...

1927-28 йил

* * *

Аламлар ўчоғи, Ҳасратлар
қучоғи,
Эй, қани дунё қадар
юрагинг.
Ва лоҳуд устидан тушмаган,
Қуюнга учмаган тилагинг
қолди.
Изинг-ла йўқолди.
Сен юксак ерларга чиқасан,
Юксаклар сен учун
қўйинини очажак.
Уннга-сўлга малаклар
чечаклар сочажак.
Малаклар келишиб,
баҳслар қилишиб,
Кўкларга чақириб
кетдилар.
Сен кетдинг ва бизни
тарк этдинг,
Руҳият манзилига етдинг...

1929, декабр

* * *

Сабо Ленинни уйғот,
Ўзбекистондан хабар олсун.
Тушунмай қўл кўтарган
Ишчи-деҳқондан хабар олсун.

* * *

Конфетларни олмангиз
саноққа,
Қўйманг уни меҳмону
қўноққа.

Аmmo қутисн жуда
 чиройли,
Арзийди саройга-ю
 равоққа.
Оз бўлса-да — кўп ўрнида
 создир,
Чунки акангиз — ҳамниша
 қоққа.

1932 йил

* * *

Илҳом ариғи қуриб
 ётибдур,
Пўқ ҳафсала уни
 кавламоққа.
Гар бўлса агар қирқ
 тўртинчи
Тўғри келар бу
 тўнкадай оёққа...

1932 йил

* * *

Барча умид сен карамдан, эй карам, қилғил карам,
Бир умр оғзимга олмай, қанддин етди алам.

Нон билан ун ҳам ўшал қанднинг йўлида жилвагар,
Ул икковидан ҳам тониб, минг мартаба ичдим қасам.

Мевахонлар, шиннижонлар, энди ноз этманг менга,
Сиз билан ўйнашгани йўқдир кўнгилда ҳафсалам.

Гарчи картошка менга ихлосини билдирса-да,
Ҳеч яқин бормасман асло унга энди, жон акам.

Ташладим шундай паловини, бор дебон унда гурунч,
«Овқатинг доим палов бўлсин» деган эрди дадам.

Дўстлар меҳмонга чорлаб, қўйсалар қанду шакар,
Ҳайфдир ундоқ такаллуф мен учун ортиқ хашам. :

1932—33 йиллар.

Азиз синглим, менинг
 умрим тентакдир,
 Шунинг учун бутун
 умрим эртакдир.
 Эртак эмас, бир ярамас
 хаёл денг,
 Таним учун, жоним учун
 малол денг.
 Хаёл эмас, малол эмас,
 бу — бир туш:
 Ҳар нафасни, шу
 бир пасни унутиш...

1934 йил.

ТҮРТ ХАТ

(БЕРЛИН. 10 ЯНВАРЬ) БИРИНЧИ ХАТ

Кеча буюк йўлбошчимиз радиода гап қилди,
 Бўйним яна қаршисида ҳурмат билан эгилди.
 Радиони ўпдим: нашъа бутун баданда!
 Мен немисман, қоним тоза, буюк Гитлерга банда...
 Мансаб яхши, чўнтак тўла, сернашъаман, серханда!
 Эй, худойим, бир кун келиб, қила кўрма шарманда!..

ИККИНЧИ ХАТ

Кеча «Гитлер» радиода яна узун сўз қилди,
 Бармоқларим — мушт тугумлаб!— ҳовучимга
 сиқилди...
 Радиони тепгим келди, бир қалтироқ баданда...
 Мен немисман, бир ишчиман, очман, ишсиз ва ранда,
 Оилам оч, чўнтак қуруқ, на бир нашъа, на ханда...
 «Социалист» ном қўйганлар... ер юзига шарманда!..

Токио, 25 январ

БИРИНЧИ ХАТ

Манчжурияда бир ўғлим бор, аскарларнинг тўраси,
Ботир бола, асл япон, Самурай невараси,
Кечагина бир хат ёзиб ҳолу аҳвол сўрайди,
Умид билан ўстирганман, қариб қолдим, қарайди...
Тез-тез менга пул юбориб, «роҳат яшанг сиз!» дейди,
«Манчжурияни яшнатдик биз, жаннат қилдик биз!»
дейди.

Аракининг сўзларига қойилман мен чинакам,
«Манчжур тахти, Япон тожи на кўркам!»

Токарамо.

ИККИНЧИ ХАТ

Манчжурияда бир ўғлим бор, эл қатори бир аскар,
Яхши бола ўзи, лекин кам келади хат-хабар.
Яқинда бир хат ёзибди, ташвиш тўла хатида,
Ундай десам, бошқа нарса борми одам зотида?
Бир кун унда, бир кун мунда ором олмай юрармиш,
Сал бўшаса тўралари тутиб олиб урармиш.
Қорни унча тўймас эмиш... менинг қорним тўқмиди?
Мунда қолган фуқародан оч бўлганлар йўқмиди?
Фақат болам, кунлар бўйи емас экан ҳеч нарса,
Шуни ўйлаб юрагимда қўзғалади васваса...
Бу элларда одамларнинг қадри борми чумчуқча?
Боз устига «солиқ бер» деб дағдағаси ортиқча!
Оғирлиги олтинга тенг японлар ҳам йўқ эмас,
Улар Манчжур юртида ҳам балки бизча энтикмас,
Эсим йўқми? Тентакманми? Е аслида миям тор?
Билолмайман: ўзга юртда японларга нима бор?!

1935 йил, январ, Ши Хату.

ҲОЖАР

Ҳожар — колхоз аъзоси,
Ўзи кўп чаққон.
Чаққон бўлгани учун,
Ҳаммага ёққан.

Утган йилги чопиқда
Эрлардек чопган.

Ҳатто кўп эркакларга
Пичинглар отган.

Ҳожар — терим чоғида
Хирмонда ётган.
Қўшиқ айтиб илк саҳар
Элни уйғотган.

Ҳожар — эски зарбачи,
Белгича таққан.
Зарбали ишлаш билан
Ҳаммага ёққан.

Ҳожар ўзи чиройлик,
Шуҳрат таратган.
Кўп йиғитлар шу шуҳрат
Таъминни тотган.

Кўрганларнинг кўнглида
Мутлоқ ўт ёққан.
Аммо у ўт Холматни
Ортиқроқ «чаққан».

Холмат бир кун хирмонда
Бир сўз узатган.
У ҳам бир сўз қайтариб,
Ерга қаратган.

Холмат ўзи саз йиғит
Қизларга ёққан.
Аммо эринчак бўлиб,
Хунук ном таққан.

Сўнгра Холмат у номни
Иш билан ёпган.
Шундан кейин Ҳожар ҳам
Ўзгача боққан.

Колхозда тўй қилганлар,
Севинчлар оққан.
Бу куёв ҳам бу қайлиқ
Ҳаммага ёққан.

Ҳожар — бой қизи эмас,
Йўқсул бир деҳқон.
Аmmo бўз кўйлак кийиш,
Эсидан чиққан.

1935 йил, апрел.

БАЙРАМДА ШАҲРИМИЗ

Турди роҳат уйқусидан шаҳримиз эрта-саҳар,
Тушди истиқболга олтин қуёшдан зарралар.

Тилладан япроқ тақинди, боғчалар-ла парклар,
Жонли селга очди йўл алвон кийинган арклар.

Дарёдек тошди қизил байроқ билан улкан шаҳар,
Кулди байроқлар каби қувнаб яшарган чеҳралар.

Отга минган мард йнгитлар, танка минган қаҳрамон,
Барча қувноқ чеҳраларга ёв хуружиндан омон!

Қанча лочин осмонда... Мангу қайрилмас қанот,
Сулҳпарвар ўлкамизга ёв ҳужуминдан нажот.

Уйқудан турган шаҳарнинг чеҳраси қандай ёруғ!
Ялладан тинмайди бир дам... жилдираб оққан ариқ!

1935 йил, ноябр

БИРИНЧИ САНЪАТ НИШОНДОРИ УРТОҚ УЙҒУРГА

Саҳна санъатини бола чоғидан
Меҳрибон онадек парвариш қилдинг.
Асабинг метиндан пишиқроқ эди,
Биламан, шунда ҳам қанча сиқилдинг!

Бутун ёшлигингни саҳнамиз олди,
Ёшлик ғайратини сен унга бердинг.
«Туркистон табиби» ўйналар экан,
«Саҳнамиз «Ҳамлет»га етади!» дердинг.

Бирга қадам ташлаб инқилоб билан
Саҳна санъатини шунча юксалтдинг.
Элни севинтириб қандай порлади
Энг буюк асари В. Шекспирнинг!

Бугун олдингилар сафига ўтиб,
Қандай гўзал жойни олди саҳнамиз.
Ниҳоят, сени ҳам олдинг сафда
Фахрий нишон билан кўрдик ҳаммамиз.

Кўнгилдан қутлайман! Бу улуг нишон
Янги ютуқлардан хабар демакдир.
Совет санъатининг қизил байроғин
Тобора юқори кўтар демакдир!

1936 йил.

БУ УЛҚАНИНГ КЎКЛАМИ

(Кавказ хотиралари.)

Бу ўлқанинг кўклами жуда ҳам намгарчилик,
Қуёш булутлар билан ўйнашади, шекилли.
Қачон кўрсам яширинган ўйинқароқ боладай,
Мени энтиктирмоқчи, ўйнашиб, алдай-алдай...
Мени алдарсан, қуёш! Мени алдаш осонроқ.
Нишондорни алдаб кўр,— шунда сенга берай ҳақ.
У, ҳавонинг нозини назарига илмайди,
Масковда ваъда берган, бошқа гапни билмайди.
Булут ерни қамчилаб осмон бўйи сузаркан,
Бемаҳал хуруж қилиб, мўлжалларни бузаркан,
Нишондорнинг юзлари жилмаяди бепарво:
«Қўрқутолмайсан,— дейди,— сен бизни инжиқ ҳаво!»
Адирларга қарайди: ҳар томон яшил буғдой!
«Нима қилайин,— дейди,— булутларни мақтамай?
Ризқимизни уларнинг хуружидан оламиз,
Шу томчилар остида кўкаради даламиз!»
Боя, дўллар остида чопиб ўтди ишига.
Ҳаво тушолармиди нишондорнинг пешига?
Қуёш ҳали инидан тузук-қуруқ чиқмасдан,
Булут ҳўл лунгисини қаттиққина сиқмасдан,
Майсалар эрта билан дилдирашиб қараркан,
Совуқ шамол танларни қашлоғичда тараркан,
Далаларда нишондор баҳорни боғлаб олган,
Далада бир жон борми — ҳавога назар солган?

Жўхори доналари холис олтиндай тоза,
Бежирим қурутганлар офтобга ёза-ёза.
Қора ернинг бағрига кўмилдилар доналар,
Ҳа, Қуёш, кўкдагилар кўп ёмон алданалар.
Бу ўлканинг эгаси — бутунлай янги одам,
Қўядими ғурури тиласин кўкдан ёрдам?
У сенинг кўкларингни ўз амрига олажак,
Аччиғинг келган бўлса оловингни баланд ёқ!
У, сенинг оловингдан мўл-кўл ҳосил олажак,
Сени ҳам бора-бора ўз йўлига солажак!..

1936 йил.

ТАРИХДАН

Қоронғи кеч... Кўк юзида юлдузларми отилғон?
Йўқса элнинг бахтимидир «кўланка»га сотилғон?

Узоқ йўлнинг озғин, кучсиз йўловчиси дараксиз;
Нима учун бу йўлларда ой ёғдуси кераксиз?
Нима учун тўфонларини қонатғучи олов йўқ?
Нима учун эл соққони топа олмас кучли ўқ?
Нима учун йўлчиларнинг юзларида «куз» ўйнар?
Нима учун у кўча-да кўзи келмас «ёз» қайнар?
Нима учун шунча жонлар ҳур ўлкада «озод» қул?
Нима учун йўлчиларга кўрсатилмас тўғри йўл?
— Бу ярамас!— дея оғзим очилмасдан бир буйруқ!
«Мундоғ аччиғ фиғонларга бу ўлкада лузум йўқ!»

Қоронғи кеч... Кўк юзида юлдузларми отилғон?
Йўқса меним «оҳларим»ми бўғизимда тутулғон?..

* * *

Баҳор қиз ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди,
Сочлари селкиллаб-селкиллаб келди.
Даврага кирди-ю, ўйин бошлади,
Муқомлар қилди-ю, шохлар ташлади.
Берилиб ўйнади, эсириб ўйнади,
Ҳар билган ўйинни қилмай қўймади.
Сўнгра бирданга кўздан йўқолди,

Урнида хуш бўйлар, атирлар қолди.
Кетганин ҳеч кимса тўймасдан кетди,
Хушторлар базмига тўймасдан кетди.

* * *

Йигит:— Юзингни ким ўпади, оппоқ қиз?
Қиз:— Гажжак сочларим.
Йигит:— Мен ўшалар бўлсам бўлмасмикан?
Қиз:— Тароқнинг тилишига тоб келтирсанг мумкин.

1936 йил, ёз.

* * *

Менга насиб бўлмади дунёда саодат,
Елғиз ғамига, ғуссасига айладим одат,
Дунёда бирор кун кўролмай тўла роҳат.
Билмам ким учун ушбу жаҳон жойи сафодур,
Аммо менга қисматда фақат жабру жафодур,
Дардимга менинг мулки адам ҳоки даводур.

1936 йил.

БУЛБУЛ ВА ГУЛ

(А.С. Пушкиндан.)

Баҳор чоғида холи боғда бир зулматли тун эрди,
Ғариб булбул фиғон айлаб, «гулим, раҳм айлагил»
дерди.
Бироқ ул гул қулоқ солмас эди фарёду афғона,
Фақат ором оларди ноладин тўлғона-тўлғона.

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен ҳам
Енарсан, ўртанарсан, дод этарсан, тинмайин бир дам.
Қўй энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додингга етмайди.

БАНДИ

Мен қулликда ўстирилган ёш бургут,
Утираман зах зиндонда ноумид.
Мунгли дўстим теразамнинг остида
Қанот қоқиб, луқма чўқиш қасдида.
Чўқиб қўйиб, теразага қарайди,
Худди мендек ўйлаганга ўхшайди,
Менга қараб, овоз солиб сайрайди,
У демоқчи: «Учайлик, қани, юр!
Эркин қушмиз; фурсат келди, хўп фурсат!
У ергаким, тоғлар бутун зумуррат.
У ергаким, поёни йўқ кўк денгиз,
Учишамиз, фақат шамол иккимиз!»

1936 йил.

СЕН ВА МЕН

(«Мен шод, менда дард, менда ҳавас...»)

Сен кул, мен йиғлай тонглар отгунча,
Сен ўйна, мен сиқтай еллар ётгунча,
Сен чертгил кўнглимнинг ингичка
торларин —
Сен тортқил юракнинг тонгги оқ қилларин...

ЯХШИ БОР УСТОЗ!

Максим Горькийга

Яхши бор, бизни етим қўйган буюк устозимиз!
Яхши борким, сендан олгай руҳини ижодимиз.
Сен ўзинг кўрдингки, турмуш чиркидан топдик нажот,
Энди биз эркин Ватан, юксак Ватан авлодимиз.

1936 йил, июн.

ДРАМАЛАР

«ГУНОҲ»

Шошилиш ёзилгон икки парда бир кўрунишлик кулги томоша

Каримжон: Ёш йигит
Онаси: Қари хотун
Маът Дарвиш: Ёш йигит
Икки туташ, бир баришна.

БИРИНЧИ ПАРДА.

(МАЖЛИС: 1)

- Эсонмисиз?
-
- Узатиб қўйишга рухсат этарсиз?
- Раҳмат, мен занят (бўш эмас)

(МАЖЛИС: 2)

- Туташ, мумкин бўлса...
- Нима мумкин бўлса?
- Сизнинг билан.. *(пауза)* Сизнинг билан... *(пауза)*... А... Сизнинг билан... А... *(узоқ пауза)*...
- Онгладим... Онгладим... Ҳа-ҳа-ҳа!
- Кечирасиз... Узатиб қўйсам. Мумкинми, демак ис-тайман. Бошқа эмас.
- Мен занят.

(МАЖЛИС: 3)

- Баришна, танишмоққа рухсат этингиз.
-

- Баришна!
-
- (яқинлашар) Баришна! (қўл узатар)
- Туфуу! Нахал (бе одоб)!
- Ҳа, онангни... Буниси сўфи экан. (бурилиб кетар)

(парда тушар)

ИККИНЧИ ПАРДА

(МАЖЛИС: 1)

- Тақ-тақ!
- Ким у?
- Қаерда эдинг болам?
- Бозоршабда...
- Бозоршаб... Ҳар кун бозоршаб... Бозоршаб ўлсун илоҳим!
- Сиз ким?
- Қаримжон (эшик очилар ва шовқун)... Мен... Мен
- Ҳай она, тил тегизманг, гуноҳкор бўласиз. «Моҳи рамазон, муборак айём»-а!
- Кофир бўласиз.
-
- Бозоршабга бориш савоб-ку.
- Э воҳ, савоб бўлса,, эркакларга холос-да. Боя Шарофат билан ану Қумри ҳам боришиб келмакчи бўлгон эдилар. «Қизларга нима бор, уйдан жилмасун!» деди, қола бердилар...
- Яхши бўлгон. Қизларга нима бор, номаҳрамлар ичида? Гуноҳга ботиб...
- (оғир, лекин тан берган). Ҳа, гуноҳга ботиб...

(парда тушар)

УЧИНЧИ МАНЗАРА.

(МАЖЛИС: 4)

М а с т д а р в и ш — (йиқила-тиқила чиқар. Шайтонга ўхшаб гулдираб кулар сочларини бир сийпаб юборур. Кўзлари ўтдек чақнар. Сўнгра гуруллаган товуш билан халққа қараб айтар).

Ай, ўлим олдида ёткон, жон талашкон миллат!
Биласанми, ўлишингга нима боис, иллат?
Салла, шайх, мулла, эшон, домла, зиёрат ва мазор;
Мана шунлар сен учун катта қабрларни қозар!
Кўзларинг кўр... йўқ-асло йўлда... Пўлингга зўр чоҳ,
Сени ул чоҳка йиқитгуви у бемаъни «Гуноҳ!»...

1923 йил, 29 апрел.

ЁРҚИНОЙ

6 Пардали афсонавий томоша

Водийи ваҳдат ҳақиқатда мақоми ишқдир.
Қим мушаххас ўлмас ул водийда султондин гадо.

Фузулий

Тотли ва бой тили билан эртак (чўпчак)
айтиб бериб, шу асарнинг ёзилишига сабаб
бўлган кампир онага ҳурмат билан бағиш-
лайман.

Чўлпон

БИРИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАРЛАР

Кириш тартиби билан

П ў л а т — боғбон йигит, 30-35 ларда.

К у м р и — хизматчи қиз, 17-18 ларда.

М о м о х о т и н — оқсоч, 50 ларда.

Е р қ и н — саркарданинг қизи, 20 ларда.

Ў л м а с Б о т и р — саркарда, 50-55 ларда.

Ўлмас Ботирнинг қўрғон боқчасида ўрик дарахтларининг таги.
Тўрда — ўрикзордан сўнг олмазор, унинг орқасида узун-узун сар-
вад (ишком) лар. Кўклам бошлари: ҳамма дарахтларнинг япроқ-

лари кўм-кўк, тоза, гуллар чаман-чаман бўлиб очилгонлар. Вақт ярим кечага яқинлашган, дарахтларнинг орасидан ойдинлик тушадир, йироқлар сутдек ойдин. Оғир ва сирли бир жимлик.

Бир гиламча, бир шер териси — пўстак билан иккита ястиқ кўтариб Пўлат чиқар, содда — хизматкорларча кийинган. Белида ёлғиз боғбон пичоғи осилган.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (*уёқ-буёққа жаланглаб қараб олгандан кейин ҳайрон бўлиб кўтарган нарсаларини секингина ерга қўяр*). Шу, шу! Қантак ўрикнинг таги дегани шудир. «Тагида бир туп бели сингон қари ўрик бор» деган эди. (*қараб*) Ҳа, шу, аммо, мен билмадимким, ярим кечада бу тарақ-туруқ нима учун ва ким учун бўлса? Е бирор-та нозик меҳмон келарми экан? (*Уйлаб.*) Йўқ, йўқ, ҳар қандоқ нозик меҳмон бўлса ҳам ҳовузнинг бўйига жой қилдирар эди. Е Ботирнинг ўзи чиқарми экан? Унинг ухлагали ётганига қанча бўлди-ю. Иннайкин, Ботир ярим кечаларда мундоқ тўполанг қилиб юрмайди-да. (*Қараб.*) Ҳа, ана Қумри келаётибдир. Ушандан сўрайман, бу кичиккина, жиккак, қақажон қиз ўлгур, ҳамма нарсани билади. (*Пўлат келган томондан Қумри келиб чиқадир.*)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри

Қумри. Пўлатхон, шу чоққача жойни тайёр қилмадингизми?

Пўлат. Жойни ҳозир тайёр қиламан, мана нарсаларни олиб келдим. (*Гилам, пўстакларни ёзабошлаб яна тўхтар.*) Менга қара! «Хон» и нимага керак? Тўппа-тўғри Пўлат ё боғбон деяберсанг бўлмайдирми?

Қўмри. Шунн ҳам кўп кўрдингизми? Биз камбағал, хизматкор қизмиз-да, а?

Пўлат. Нима демоқчисан?

Қўмри (*юзи бирдан қайғиланиб, сўлар; ерга қараб, секингина*). Нима демакчи бўлғонимни ўзингиз биласизку, тағин нимага сўрайсиз? Куйган юрагимни яна баттарроқ куйдирмоқчи бўласизми?

Пўлат (*кулиб*). Ҳа, сизнинг юрагингиз нимага куйар экан? Ҳа, бирортага ошинқ, бўлдингизми?

Қўмри. Бас, Пўлат, бас! Мен энди чидаёлмайман!

Пўлат (*яна қаттиқроқ кулиб*). Ҳа, нимага чидаёлмайсиз? Иссиққами, совуққами?

Қўмри. Пўлат, бас энди, бас! (*Қизиқиброқ.*) Сиз ҳар нарсани масхарага оласиз, сиз менинг ҳар бир гапимдан, сўзимдан куласиз. Мен бўлсам, шу даргоҳда ёлғиз сиз бор учунгина, сизни дебгина юрибман. (*Кўздан томган ёшларни артадир.*)

Пўлат (*қуромослик билан, жиддий*). Қўмри! Сен нимага мени деб юрасан? Сенга бошда айтиб бермадиммики, «Сен мenden умидингни уз, ёш қизсан ўзингни қийнама!» деб? Шунда ҳам англамадингми?

Қўмри (*хаёл билан*). Англамадим... Англадим... Йўқ, йўқ, англамадим...

Пўлат. Сенга ишнинг бўлган-турганини англамак учун «сени севмайман, сева олмайман. Менинг кўнглимда бошқа нарсанинг севгиси бор» деб айтиб бериш керакми? Ўзинг тағин дам англадим, дам англамадим дейсан.

Қўмри (*аламли*). Мени севаганингизни хўп яхши билар эдим. Аммо бу севмаслигингизни ўз оғзингиздан, ўз тилингиз билан айтдириб эшитмакчи эдим.

Пўлат (*бўшашиброқ*). Мен сени сева олмасамда, кўз ёшларингни кўриб раҳмим келадир. Нимага десанг, у ёшларни ҳозир мен ўзим сендан ҳам кўпроқ ва аччиғроқ тўкиб турибман.

Қўмри. Биладан, биладан, кимни севганингизни ҳам биладан, ким учун кўз ёши тўкканингизни ҳам биладан. Сиз севган гўзалнинг сиз учун кўз ёши тўкиб турганини ҳам биладан? Сизни севиб, сиз учун ёнганини ҳам биладан. (*Пўлат бесаранжом.*) Сиз севган гўзалнинг ўзингизга тенг бўлмаганини, шу учун унга ета олмаслигингизни, менга ўхшаган ноумид бўлганингизни ҳам биладан. Мана шунн ўйлаб ўзимни унча-мунча юпа-

тиб юраман. Үз-ўзимга, «Менинг севганимни мендан тортиб олмоқчи бўлган бераҳм, ўзи ҳам менга ўхшаб севганига қовушолмайдир-ку» деб кўнглимни тинчлатаман. Кўнглимдаги ғазаб оловига сув сепаман. Аммо, аммо у ёмон олов бир кун келиб кўпни куйдирмаса эди, деб қўрқаман.

П ў л а т (*оғир*). Қиз, қиз, эсингни йўқотма! (*Инжиқланиб.*) Менга ўхшаб жинни бўлма, эсингдан ажрама! Мен, бир эмас, икки-уч дарднинг ўртасида қолиб, эсу ҳушимдан ажрашга яқинлашдим. Сен ундай бўлма! Менинг севгим тўғрисида оғзингдан бир оғиз сўз чиқиб, ҳеч бир ерда, ҳеч бир жониворнинг қулоғига кирмасин. Агар киргундай бўлса, бир озроқ эшитилгудай бўлса борми, (*ғижиниб*) «ғирт!» бўғаману... ўлдираман. Биласанми?

Қ у м р и (*сира қўрқмасдан*). Ҳой, сиз — кишига биллинишдан, ошиқ номи чиқаришдан, шарманда бўлишдан шунча қўрқасизми? Шунақамни ҳали? Э... Садқайи ошиқлик кетсун сиздан... Севган кишида бир нарсадан қўрқиш бўлар эмишми? Ошиқ — шарманда дегани эмасми? Ошиқ-маъшуқ эртакларини ҳам эшитган эмасми-сиз?

П ў л а т. Йўқ, мен ўз шармандалигимни сира ўйламайман, лекин, унинг шарманда бўлишидан жуда ёмон қўрқаман. Унга тарикдай бир гап тегса хафа бўламан.

Қ у м р и. Бас, бўлди, биламан.

П ў л а т (*яна оғир*). Билсанг бўлди, бор, ишингга бор. Мен жойни солиб тайёрлай (*жой сола бошлайдир*).

Қ у м р и (*эзилган, ҳаяжонли*). Билмайман, билмайманким, бунинг охири қандай бўлиб тугар экан? (*Секингина, ўйчан чиқиб кетар.*)

П ў л а т (*жойни солиб бўлган, дарҳол Қумрининг орақасидан*). Қумри, Қумри!

Қ у м р и (*қайтиб келар*). Ҳа, яна нима гап?

П ў л а т. Бу ерга ярим кечада ким чиқиб ўлтирар экан? Ботирми?

Қ у м р и. Ботирнинг аллақачон ухлаганини ўзингиз биласиз-ку, ҳозир ҳовуз бўйидан бу ерга Ерқин пошша келадилар.

П ў л а т (*бирдан ўзгариб*). Ерқин пошша. (*Жим. Бир оздан сўнг инжиқ тез ва шиддатли.*) Бор, кет, кўзимга кўринма! (*Қиз индамай кетар.*)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (*ўзича*). Ерқин пошша, Ерқин пошша... Ерқин пошшадан шу кунларда бир умр ажралмоқ керак! — Бу — менинг учун кўп оғир бўлса-да, мен кўнглимни бошқа ёқларга бура оламан. Менинг бошимда яна бошқа дардлар ҳам бор; у дардлар мени мана бу яхши кўриш дардларидан қутқазиб кетади-я... Аммо, аммо Ерқин пошшага кўп қийин бўладир. (*Тез қадам босиб Қумри келар.*)

ТўRTИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри

Қумри (*кириб келиб*). Пўлат! Айтканча, ойим пошша «Пўлат акангга айт, менга, менинг чиқишимга гул териб қўйсин!» деб эдилар. Ҳали айтаман деб эсимдан чиқиб қолибдир.

Пўлат (*инжиқланиб*). Бор бор, кет, бориб айт, «Жой тайёр» дегин! (*Ўзича.*) Ерқин пошшанинг шармандабозлиги ҳозирданоқ бошланиб қолибдир.

Қумри. Гул-чи? (*Пўлат эшитмайдир. Яна қаттиқроқ.*) «Гул-чи?» дейман.

Пўлат. Бор, кет, хўп деди, дегин.

Қумри. Гулни териб қўясизми?

Пўлат (*инжиқ*). Ҳа, бир қучоқ қилиб териб қўяман.

Қумри (*тезгина Пўлатнинг ёнига келиб кўксини тутадир*). Пўлат, Пўлат, бир дона гулни ўз қўлининг билан узиб олиб, ўз қўлининг билан кўксимга тақиб қўй, сендан умрлик ёдгор бўлсун!

Пўлат (*яна инжиқ*). Қиз, мен сенга дедимки, «сени сева олмайман».

Қумри (*ялиниб*). Ҳеч бўлмаса менинг севгимга ёдгор бўлсин деб қил! Менинг ноумид ва бахти қора севгимга атаб битта сассиқ кўкат бўлса ҳам тақиб қўй! (*Кўзига тикилиб.*) Битта сассиқ кўкат-а?!

Пўлат (*секингина, худди суратдек юриб бориб бир гул узадир ва секингина тақиб қўядир*). Бор энди, йўқол, кўзимдан нарига бор! (*Қумри бир гулга ва бир Пўлатга қараб кета бошлайдир*.) Тўхта, Қумри! (*Қиз тўхтайдир*.) Ойим пошша нима учун бемаҳал, ярим кечада ҳаммани бесаранжом қилиб юрадир?

Қумри (*Пўлатга буткул яқинлашиб, даъвогар каби*). Нимага мендан сўрайсан? Нимага? Нимага жавобини ўз кўнглингдан сўрамайсан?

Пўлат. Қиз, қизишма! Менинг кўнглим ҳозир ҳеч нарсага жавоб бера олмайдир.

Қумри. Сен, Пўлат, нима учун мунча хом хаёлсан? Мени билмайди, сезмайди деб ўйлайсанми? Ойим пошша сенинг дардингда ёнгани учундирки, на кундуз тинадир, на кеча! Шунин сен ўзинг ҳам жуда яхши биласан.

Пўлат (*ясама*). Йўқ, йўқ... У мени севмай-дир.

Қумри (*эрмик қилиб*). Ҳа, чинакам, у сени сира севмайдир.

Пўлат (*оғир*). Севса-да, севса-да... У — осмонда, мен — ерда. У мени ўйлайдир, мен — тоғу тошларни...

Қумри (*бир оз очилиб*). Мана бу гапинг тўғри! У — сендан жуда йироқда, менинг умидим ҳам асли шунда... (*Кўзи келаётганларга тушиб*.) Келарлар! (*Пўлат шошқин, инжиқ ва питиллаган*.) Ана, кўрдингми? Қўлида қилич билан қалқон! Ҳеч қаерда у қиз шу ники нарсадан ажралмайди, айниқса, сўнг вақтларда қиличини яланғочлаб бошига қўйиб ётатурган бўлиб қолди. Илгарин миҳга осиб қўйғучи эди.

Пўлат (*шошилши*). Бор, бор, тезроқ кет. Бор, қарши ол. Сени мунда мен билан гаплашиб турганингни сезса, жинни кўзиб кетадир.

Қумри (*қўрқмас*). Қўзиса кўзий берсин! Қўрқаманми? Сени у қандай севса мен ҳам шундай севаман. Севганимнинг ёнида кўрсалар айбми?

Пўлат (*секин овоз билан ғазаб қилиб*). Жим! Оғзингни юм!

Қумри (*гинали, қалтираб туриб*). Менинг севганимни қўлимдан тортиб... (*Пўлат гаранг, шошган, ёнида Момо хотин билан бирга Ерқин киради. Гўзал текис, киборларча, фақат содда кийинмишдир, бир қўлида қилич, бирида қалқон*.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри, Ерқин, Момо хотин

Ерқин (*тез кириб, кулиб туриб Қумрига*). Нималар дединг? «Севганимни қўлимдан тортиб» дедингми? Нима демакчи бўласан? «Қани, айтиб бер-чи!»

Пўлат (*тезгина*). Пошшам, бир эртақ айтиб туриб эди...

Қумри (*дадил*). *Йўқ, ёлғон!* Эртақ айтганим йўқ! (*Пўлат бесаранжом*). Мен демакчи бўламанким, «менинг севганимни қўлимдан тортиб олмоқчи бўлганларни ерга қаратаман, шарманда қиламан!»

Ерқин (*кулимсираб туриб бемалол*). Севганинг ким сенинг? (*Секин ўлтирадир.*)

Қумри (*қалтираб*). Уни ўз қалбингиздан сўранг!

Ерқин (*ранги ўчиб, ғазабли*). Жим! Жим дейман! Яна тағин шундақа нарсаларни гапира бошласанг бошингни кесаман!

Қумри (*дадиб*). Кесинг, кесинг, кеса қолинг! Сўнгра Пўлат буткул сизники бўлсун!

Ерқин. Нима, нима? (*Қиличини олиб ўрнидан турмоқчи бўлар.*)

Пўлат (*тўхтатиб*). Қизишманг, пошшам! Сиз агар чинакам кесмак ва шу билан тотланмоқ истасангиз менинг бошимни кесинг-да, сиз ҳам тинчсиз, Қумри ҳам. (*Қумрига.*) Йўқол, кўзимга кўринма, тентак қиз! Бўлмаган нарсаларга аралашиб юргунча ишингни қилсанг-чи!

Қумри (*кетатуриб*). Кетаман, кетаман! Сиз қолинг шу ерда, мақсадингизга етинг! (*Ерқин ўрнидан турмоқчи бўладир, Момо унинг йўлини тўсадир, Қумри тез-тез чиқиб кетадир.*)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Бари бир, мен бу қизни тирик қолдирмайман!

Пўлат (*секингина боқча томонга кета бошлаб*). Қўп қизишманг, пошшам.

Ерқин (секингина пўстакка ёнбошлаб). Қаерга?
Пўлат. Сиз учун гул тергали.
Ерқин (амирона). Бор! (Пўлат кетар.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо хотив

Ерқин (Момога). Хола, сиз ҳам бора берингиз энди.

Момо. Узингни шундай вақтда ёлғиз қолдириб-а?

Ерқин. Нима бўлар эди? Бўри еб кетармиди? (Қиличини кўрсатиб.) Бунни биласиз-ку!

Момо. Болам, сени бўри емайди-ку, энди...

Ерқин. Энди, болам... Ёш, етилган қизсан, отанг эл-халқ орасида жуда обрўйлик одам, гап-сўз бўлмасин дейман-да.

Ерқин. Мана шу тўрт деворнинг орасидан чиқмай турган бўлсам, етилмай ўлайин! Обрў деган нарса одамни кишанга сола турган бўлса, у ҳам ўлсун!

Момо. Вой болам-э... Нафасингни совуқ қилмагил-э...

Ерқин. Менга ишонсангиз кетинг, ишонмасангиз пойлаб ўлтира беринг. (Аразлаб, тескари қараб ёнбошлайди.)

Момо (келиб бошларидан сийпаб). Хафа бўлма қизим, кетай, кетай. Ишқилиб ўзингга эҳтиёт бўлгил-да! (Ерқин жим. Момо кета бошлайди.)

Ерқин. (бирдан бурилиб, ўйчан). Хола, холажон, бери келинг. (Момо қайтиб келар.)

Момо. Нима дейсан қизим?

Ерқин. Ултиринг, ёнимга ўлтиринг. (Момо ўйчан ўлтирар). Хола, холажон, онам ўлгандан кейин она ўрнига сиз қолдингиз. Мени онамдан кўра яхшироқ эркалатиб, силаб-сийпаб ўстирдингиз. Менинг сиздан бошқа таянган ҳеч кимим йўқ. Отам бўлса аччиғи ёмон. Ҳеч нарса айта олмайман. Йўқ, йўқ... Отам мени жуда яхши кўради. Мен нима десам хўп дейди...

Момо. Ҳа, баракалла қизим. Узинг ҳам биласан эканку?! Отанг, сени ўгай она қўлида қолдирмаслик учун онангдан кейин уйланмай ўтиб кетди. Болам, отанг-

дай кишига ёлғизлик сира ярашмас эди. Болам, сени деб ёш умрини ёлғиз ўтказди.

Ерқин. Биламан, холажон, биламан, отамнинг менга қилган оталиғини ҳаммадан ортиқ мен биламан. Мен нима десам у «йўқ» демайди. Тилаганимни қилиб беради. Лекин... (Жим.) бу дардни унга айтиб бўлмайди. Бу дардга даво топсангиз, сиз топасиз, мени бу кети йўқ қайғидан қутқазсангиз, яна сиз қутқазасиз, холажон. Нима қилайин мен, айтинг-чи, нима қилай?

Момо (Ерқиннинг бошини сийпаб, эркалатиб). Қизим Ерқин, мен сенинг йўлингда жонимни ҳам беришга ҳозирман. Нима десанг қиламан, қўлимдан нима келса шунга ёпишиб кўраман. Лекин қизим, мен сенга айтдимки, сен юртнинг хондан кейин энг улуғ кишисининг қизисан. Отанг Улмас ботир хоннинг биринчи ботири. Унинг дегани деган, айтгани айтган. Сен шундай одамнинг қизисан. Пўлат бўлса ўз гавдасидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ бир боғбон, бир ялангоёқ. Отанг сени ҳеч вақт унга бермайди. Агар отангнинг ўрнида бошқа бир киши бўлса, у ҳам шундай қилар эди. Агар Пўлатин севганинги эл-юрт билиб қолгундай бўлса, отанг бир умр кўчага чиқолмайди.

Ерқин. Холажон, мен сизга «Пўлатни севаман» деб айтганимга икки-уч ой бўлди, шундан бери, сиз, ҳаммавақт шу гапларни айтасиз: «Сен катта одамнинг қизисан, Пўлат бир ялангоёқ...» Мен бу хил гапларни кўп эшитдим, отамнинг кимлигини ва ўзимнинг нималигимни хўп яхши биламан. Энди, менга у эртакларнинг кераги йўқ. Ҳозир менинг дардимга даво керак, даво! Биласизми, даво?

Момо. Сенинг дардингга ҳеч қандай даво кўра олмасам нима қилай? Мен ўша сен айтган кундан бери ўйлаяпман, тушунаман, ахтараман, излайман — ҳеч бир йўл кўринмайди.

Ерқин. Холажон, мен «дардимга даво» деб сизга аллақачон айтган бўлсам-да, бу чоққача ўша дардга чидаб, бардош қилиб ҳам келдим. Нимага десангиз, Пўлат ҳозиргача шу ерда, кўзимнинг олдида эди. Мен уни кўрар, шу билан юпанар эдим. Энди иш сўнг ҳаддига етди, энди жон бўғзимга келиб тақалди, энди чидашга асло имкон қолмади...

Момо (андишали). Нима бўлди, қизим нима бўлди? Е бирор совуқ хабар борми?

Е р қ и н. Оҳ, мен қандай қилиб тилга олиб айтайин? Йўқ, йўқ, бу дарднинг давоси, чинакам, йўққа ўхшайди.

М о м о. Нима бўлди, қизим? Айт, ахир, мен билайин. Эҳтимолким, бирор йўлни топармиз. Айтмасанг мен қандай бир иш қила оламан?

Е р қ и н. (оғир). Пўлат кетадир...

М о м о (тинч). Қаерга?

Е р қ и н (эшитмайди, оғир йў остида). Пўлатдан бир умр айриламиз.

М о м о. Қизим, мен сендан сўраб турибманким, қаерга кетадир?

Е р қ и н. Билмадим.

Е р қ и н. Пўлатнинг ўзи.

М о м о. Қачон кўрднинг уни? Гаплашдингми? Қаерда гаплашдинг? Нима деди?

Е р қ и н. Мен уни, холажон, кеча кечаси кўрдим. Ҳовуз бўйида эдим. Отам билан озроқ гаплашиб ўлтирдик-да, кейин отамни чақириб олиб кетдилар. Мен ўзим ёлғиз қолдим. Ушанда отамнинг бир хатими, қоғозими эсидан чиқиб қолган экан, бир оздан кейин ўша қоғозни истаб Пўлат келиб қолди. Ана дедиким: «Мен кетаман, эҳтимол, бир умр кўришмасмиз». Мен бирдан оғирлашиб кетдим, кўз олдларим қоронғиланди. Худди оғир бир юк босгандай бўлди. Бир оз вақт ҳеч нарса сезмадим. Кейин секин-секин ўзимга кела бошлаб кўзимни очсам, Пўлат йўқ эди... У менинг оғирлашганимни сезмасдан қайтиб кетган бўлса керак, йўқса, мени ўша ҳолда ёлғиз қолдириб кетмас эди. (Жим.) Шу билан менинг умидим узилди...

М о м о. Йўқ қизим, ҳали унча умидсиз бўлмай туратур. Бирор йўл топилиб қолар, дейман.

Е р қ и н (оғир ва ноумид). Кошки...

М о м о. Кечадан бери қайғириб, аллақандай бўлиб юришинг шу учунмиди?

Е р қ и н. Ҳовузнинг бўйида ўлтира олмасдан бу ерга келдим. Кўнглим тинчланармикан, дейман, ҳар қаердан кўнглимга тинчлик ахтараман. Аммо, ҳар қайда ҳам шу ғам босқини...

М о м о. Мен ҳам шошиб қолдим, болам. Нима қилсак экан? (Жим, йўга ботадилар.) Қизим, сен ўзингни унча қайғуга солмай тур. Мен Пўлатни кўрай, гаплашай, нима учун кетишлигини, қаерга боришлигини сўраб билай. Сўнгра «кетма» деб бир насиҳат қилиб кў-

рай, эҳтимол, уната олурман. (*Ерқин диққат билан тинглайдир.*)

Е р қ и н. Йўқ, моможон, энди ҳақиқатни аччиғ бўлса ҳам, кўз олдимга келтирмак керак: Пўлат кетмаса ҳам, шу ерда тура берса ҳам, мени бу уйга бир умр боғлаб қўймаганлар-ку. Отам менга неча марта «қизим, кап-катта туядай бўлиб қолдинг. Сенинг ҳам кўпайдимми?» деб тегишди.

М о м о. Йўқ қизим, у тўғрида сира қайғирма. Агар Пўлатни кўриб юриш билан кўнглинг тинчланатурган бўлса, ўзинг қаерга, кимникига борсанг, ўша жойга уни ҳам олдирсанг бўладир. Унинг йўли топилаберадир, у кейин бўлатурган нарса. Фақат, бунинг учун отанг нима деса сени «хўп» деб туришинг керак. Қизим, сен хотиржам бўл, эрта билангача мен Пўлат билан сўзлашиб қўйиб, эртага эрта билан жавобини айтаман. Энди тинч бўл. Уйқунг ҳам келгандир, кир, ёт, ўзингни кўп уринтирма!

Е р қ и н. Йўқ, холажон, сиз агар астойдил мени десангиз, менга раҳмингиз келса, бир иш қилинг.

М о м о. Жоним қизим, нима қилай? Нима истайсан?

Е р қ и н (*уялиб, тортиниб*). Пўлатнинг ўзини ҳозир менга чақириб беринг. Шу ерда мен ўзим гаплашай. Эҳтимол, у қолгани унамас, кетар. Охир чоқда бир кўришиб қолай...

М о м о. Вой қизим, кўриб-нетиб қолсалар нима бўладир?

Е р қ и н. Ҳозир уйгоқ ким бор, дейсиз? Ҳамма ухлаган... Ҳозир тинч кишилар учун уйқунинг энг ширин вақти...

М о м о. Қўй қизим, мен ўзим гаплашай.

Е р қ и н (*йиғламсираб*). Агар... сиз... мени ўлмасин, уч-тўрт кун... умр... кўрсун десангиз... менинг айтганимни қилинг. Бўлмаса мен... (*Ниғлайдир*) мен... тугайман!

М о м о. (*ялиниб, эркалатиб*). Қизим, жоним қизим, бағрим, жигарим қизим, йиғлама! Нимага йиғлайсан? Қўй, менинг эзилган бағримни баттар эзма, сенинг кўзингдан томган ҳар бир томчи ёш, менинг ярам учун бир ништар бўладир. Қўй қизим, йиғлама. Хайр, майли, мен Пўлатни чақириб бераман. (*Эслаб.*) Айтканча, ўзи ҳам келса керак, гул узгали буюрган эмасмидинг? Ўшанга кетгандир.

Ерқин. Ушанга кетганлиги-кетган-а, гул узиб келармикан?

Момо. Албатта, қизим, у сенинг айтганигни қилмай қўймайдир.

Ерқин. Бўлмаса, холажон... бўлмаса...

Момо. Бўлмаса — нима демакчисан, қизим? Айт, айтабер.

Ерқин. Бўлмаса... сиз холажон... сиз...

Момо (*кулиб тезгина*). Мен кетаман, майли, мен кетаман. Ўзим ҳам билдим, ўзим ҳам кетмакчи эдим. (*Секингина ўрнидан турадир.*) Қизим, гаплаш, кўриш, лекин, ўзингга эҳтиёт бўл, эсингни йўқотма, шайтоннинг иғвосига сира йўл берма. Отангни қариган чоғида ерга қаратма. Ўзингни ҳам дунёга масхара қилдирма!

Ерқин (*дадилланиб*). Моможон, мен у тўғрида мана бу қиличдан ҳам тезман. Мен, ёлғиз севаман... Менинг кўзимда ўз акамдай бир Пўлат бор. Менинг бағримда номусли бир севги бор. Тинч бўлинг, кўнглингни тўқ тутинг... Бу тўғрида мен қанча эҳтиётли, қанча қаттиқ бўлсам, Пўлат, ўзингиз биласиз, мендан ҳам ортиғроқ. (*Момо бўйини эгиб секин-секин чиқиб кетадир.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз.

Ерқин (*юзини болишга қоплаб жим бўладир, бир оздан сўнг бошини кўтариб.*) Кўнглим алланима балоларни сезгандай бўладир. Онам бўлсайди... тиззасига бош қўйиб йиғлар эдим. (*Яна бир оз жим.*) Йўқ, йўқ... Ҳозир шундай бир дардга йўлиқдимки, бунинг давоси ҳеч кимда йўқ.

Кўрмайин босдим тиканни,
Тортадирмен дардини...

Йўқ, йўқ! Мен бу тиканни кўриб туриб босдим! Йўқ, йўқ! У — тикан эмас, гул эди, гул!.. (*Яна юзини болишга қоплаб тикади. Бир оздан сўнг қўлида бир тўплам гул билан секингина Пўлат келади.*)

Ерқин, Пұлат

Пұлат *(бир оз тикилиб турғоч, ҳадиксираб уёқ-буёққа қарайдир)*. Бу ерда ойим пошшадан бошқа ҳеч ким йўқ. Менинг бу ерда турганимни кўрсалар, менга ҳам, ойим пошшага ҳам яхши бўлмас. Ойим пошша ухлаб қолганга ўхшайдир, гулни бошига қўяйин-да, бориб Момога айтайин, келиб уйғотиб олиб кетсун *(кета бошлайдир)*.

Ерқин *(секингина бошини кўтариб)*. Пұлат, мен уйғоқ! Ҳозир менинг учун уйқусизлик кунларни келганини билмайсанми?

Пұлат *(бир оз қовшаб олиб)*. Ундай бўлса кўп яхши. Мана — гул, марҳамат қилинг *(узатадир)*. Менинг сўнг совғам!

Ерқин. Гапирма! *(Гулни ирғитадир.)*

Пұлат *(йироқдан туриб, қалтираган товуш билан)*. Пошшам, бу гаплар ҳам сўнгги гапимдир, шу учун бир оз гапириб олмасам бўлмайдир. Иннайкин: гапиратурган гапларим сиздан кўра ўзим учун аччиқроқ, шундай бўлса ҳам кўп эмас, бир-икки оғиз. Ҳозир, мана шу жойда ҳам кўп қолишга кўнглим унамайдир, ўз отимнинг булғанишидан кўрқмасам ҳам, сиз учун сира раво кўрмайман. Биламанким, икковимизнинг бу ерда турганимизни кўрсалар, албатта, бир гап чиқарадирлар.

Ерқин. Сен Пұлат, агар кўнглинг тўғри бўлса, хотин киши билан тўғри муомала қилишни билатурган бир йиғит бўлсанг, ҳеч бир гап-сўздан кўрқмас эдинг. Ёлғиз, кўнглинг тўғри бўлса!

Пұлат. У тўғрида мени мендан кўра сиз ўзингиз яхшироқ биласиз.

Ерқин. Бўлмаса, тинч бўл. Майли, кўраберсинлар. *(Шу чоқда бир дарахтнинг орқасидан Қумрининг ёлғиз бошигина кўринадир. У — хавфсираб, ҳовлиқиб ва аччиқланиб бир оз буларга қараб турадир. Сўнгга ўзича пичиллаб «хап сеними?» деган ишоратни қиладир-да, дарров йўқоладир. Булар сезмай қоладирлар.)* Мен ҳам сен билан кўп сўзлашмак истамайман, биламанким, икковимизнинг севгимиз ҳам умидсиз севгидир. Аммо, мен сени кўз олдимда кўриб юрсам ҳам тинчиб юрар эдим. Кеча, сен, менга «кетаман» дединг, бу кун

«сўнг совғам» деб гул бердинг, мана шулар нима учун эди, менга тушунтириб бер!

Пўлат. Тушунтиришнинг кераги йўқ, ўша гапларнинг ўзи билдириб турадир: мен кетаман. Шу ҳафта ичида бу даргоҳдан буткул кетаман.

Ёрқин. Қаерга?

Пўлат. Унисини, лекин ҳозир айтолмайман. У — менинг ўз ишим, сиз билмасангиз ҳам бўладир. Лекин, бир вақт келар, билиб ҳам қоларсиз.

Ёрқин. Эҳтимолким, шу севги сабаблидир?

Пўлат. Йўқ, асло!

Ёрқин. Мен сенга «қол» деб ялинмайман, бу — ортиқча бўлур. Сендан ёлғиз сўраймангина: қолабила-санми? Шунинг иложи борми?

Пўлат. Сира йўқ!

Ёрқин. Менинг қўлимдан келатурган ишлар билан иложи бўлса-чи?

Пўлат. Жуда яхши бўлар эди. Лекин, унинг иложи ҳеч кимнинг қўлидан келмайдир!

Ёрқин. Бўлмаса, мен ҳам борсам бўладирми?

Пўлат. Йўқ, асло!

Ёрқин. Кетатурган йўлинг учун қилч керакми?

Пўлат. Қилчлар керак?

Ёрқин. Қилчни берай.

Пўлат. Қуллуқ. Қилчлар топаман!

Ёрқин. Ундай бўлса йўлингда ўлим қўрқинчи бор экан-да?

Пўлат. Улим эмас, ўлимлар қўрқинчи бор.

Ёрқин. Улим қонлимидир?

Пўлат. Уни... Уни... *(Бир оз жим, сўнгра бирдан.)* Уни, пошшам, эл биладир! *(Шу чоқда орқадан Қумрининг «Ана, ана» деган товуши келадир, булар қўрқиб қарайдилар. Олдида Қумри бўлгани ҳолда қўлида қилч билан Ботир кирадир. Унгача Ёрқин қўлига қалқонини олиб ўрнидан тургандир.)*

УНИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Пўлат, Қумри. Ўлмас Ботир

Ботир *(ташқаридан бақриб келар)*. Ҳой беорлар, беномуслар! *(Тез кириб келиб бир тўхтаб оладир-*

да, сўнг бирдан Пўлатга ҳамла қилиб.) Беномус, кўрнамак!

Ерқин (*тезгина қалқон ушлаб орага кирадир*). Ота, мунда номус масаласи йўқ! Бу ерда номус оқ, пок, бегуноҳ!

Ботир (*бир оз бўшашиб орқага қайтадир, сўнгратинч ва паст овоз билан Ерқинга*). Сен, қизим, бу ерда ярим кечада боғбон билан ёлғиз қолибсан-у, номус масаласи бўлмайдирми? Мени алдамоқчи бўласан, беномус қиз! (*Қизиқиброқ*.) Агар мен сени қилпч ўйинига ўргатиб ўзимдан уста қилмаган бўлсам, ҳозир чопи бўлдиран эдим! Йўқ, сени жаллоднинг қўлига топшириб «майдони сиёсат»да парчалантирайми?!

Ерқин. Ҳақ йўлда ўлдирмак истасангиз, мен, қалқонни ерга ташлаб (*ташлайдир*.) бўйинини тутиб берман! (*Бўйинини эгиб турадир*.)

Ботир. Отанг ноҳақ ерга бир қатра қон тўккан эмас. Мундан кейин ҳам тўкмайди! Аммо, (*Пўлатни кўрсатиб*) мана бу кўрнамакнинг қони тўкилса, асло ноҳақлик бўлмайди! (*Пўлат ҳаяжонли, лекин жим*.) Айт яхшилик билан, нима тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ерқин. Уни айта олмайман, лекин, номус масаласи эмас.

Ботир. Менга айта олмаганингдан кейин қандай масала бўлар эди, беҳаё? Айтиб бер яхшилик билан: нима тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ерқин. Номусдан бошқа бир...

Ботир. Сен жпм тур! Ана у беномуснинг ўзи гапирсин! Гапир, дейман, сенга беҳаё!

Пўлат (*олдинроқ келиб, дидил, лекин бемалол*). Мен кимман?

Ботир (*кўрмас*). Кимлигингни ўзинг биласанми?

Пўлат. Сиз билмасангиз қайдан билайин?

Ботир. Туғилганингдан бери менинг хизматимни қилиб келиб, менинг нои-намагимни еб келиб ҳали ҳам ўзингни танимадингми?

Пўлат. Сизнинг умрлик хизматкорингизман; боғбонингизман, деб танисам, шу чинакам таниганим бўладирми?

Ботир (*бирдан ғазабланиб, бақириб*). Беномус, бўлмаса «қизимнинг ўйнаши» деб танитайми сени? (*Ерқин бесаранжон*.)

Пўлат (*мардона*). Қиз билан ўйнашиш эмас, тўғ-

ри ўйин-кулшнинг ўзи ҳам кўнгилга сиғмайди. Ботир, айтинг, мен кимман?

Ботир. Сен нон-намагига тупурган бир нонкўрсан! Яна нима керак?

Пўлат. (қалтираброқ). Ботир, пардани очиш замони келганга ўхшайди: (кўзига қараб олиб.) Менинг отам ким?

Ботир (биб қури шошиб, ранги йчиб қоладир, сўнгра ўзи тўхтатиб олиб, бемалол). Отанг бир қишлоқи!

Пўлат. Қани ўша қишлоқи? Нимага мен сизнинг даргоҳингизда сизнинг нон-тузингизга қараб қолганман?

Ботир. Ўзини боқолмаган бир қишлоқи сени бити билан боқсинми? Ўзи боқолмагандан кейин менга бериб кетган-да! Отанг, сени, «Ботирнинг қизи билан ўйнашсин, Ботирни эл-ҳалқ олдида ерга қаратсун!» деб қолдирган эдимми? (Қизиб.) Қани, айт, беномус, гапир!

Пўлат. Ботир, сиз гапни бошқа ёққа бурманг, бари бир иш хунук бўладир. Ўша отам қани? Нимага менга кўрсатмайсиз?

Ботир. Отангни мен қайдан билай? Егали овқат тополмай очидан ўлиб кетгандир. Мен сенга кам оталик қилдимми? Нонкўр? (Яна қизиб.) Мен сенга «қизимга ўйнаш бўл!» деб оталик қилдимми? А?

Пўлат (қалтираб, Ботирнинг кўзига қараб олиб). Уятмайсизми? Уятмайсизми? Астаффурулло... (Бир-икки қадам орқасига қайтадир.)

Ботир. Мен кимнинг она қўйнидаги қизи билан ўйнашибманким, уялсам?

Пўлат (югуриб келиб). У... ёнгоқнинг тагидаги хандақ кимнинг гўри? Айтинг, кимнинг гўри? (Ботир чўчиб орқасига жиладир, лекин, ўзи жим, Пўлат борган сари унлиқиб.) Бир хандақда неча кишининг боши бор? (Қўйнидан бир рўмолчада майда суяклар олиб ташлаб.) Мана бу суяклар кимники? Нимага булар ёнгоқ тагидаги хандақда чириб кеткан? (Бақирши.) Кимники дейман? Ариза берганлар қани? (Ердан суякларни олиб Ерқиннинг олдида ташлайди.) Мана шулар эмасми, ариза берганлар? Менинг отам, акам, тоғам, яна бошқа қанча қавму қариндошларим шу бир ҳовуч суякнинг ичида эмасми? Гапиринг! Гапиринг! Нимага дамнингиз чиқмай кетди? (Ботирнинг қиличи қўлидан тушиб кета-

дир, ранги оппоқ оқарадир, касал одамдай бўшашиб, ҳолсиз туриб қоладир.)

Ё р қ и н (*қалтираб*). Ота! Ота дейман! Бу нима гап? Бу нима? Бу қандай гап? (*Ботир жим.*) Пўлат, сен айтиб бер: бу нима гап? Мен ўламан, мен чидай олмайман. Бу қандай сир?

П ў л а т (*ўзини босиб олиб, бўшашиброқ*). Бу сирларнинг тагини отангиздан сўранг. Ота-она, қавму қариндошларини бир умр кўрмаган, уларнинг ширни гапларини эшитмаган, ўзларини кўриш ўрнига, бир халта чириган суякларига эга бўлган киши, ўша суякларни чиритган даргоҳда тура олмайдир. Амакингизга қизини бермагани учун хонавайрон бўлган бир қишлоқи, ўша қишлоқини «ҳақ» дегани учун ер билан яксон қилинган қишлоқ... Яна мендак бахти қора ўғлини шу даргоҳга бир умрлик қул қилиб берибдир! Мен, шу тўрт оғиз гапни сизга айтиб қўйиб шу даргоҳдан буткул бош олиб кетмакчи эдим. (*Қумрини кўрсатиб.*) Ана у тентак, жинни қизининг гапи билан отангиз бизни гуноҳкор қилди. «Нонқўр» деди. «Ўйнаш» деди, «беномус, беҳаё» деди, ҳар нарса деди. Агар бу сирни очиб юбормасам менинг бошим ҳам шу суякларнинг биттаси бўлар эди. Ойпошша менга «нон-туз» берди деб отангиздан ҳалоллик сўрамайман. Нимага десангиз, ҳар бир тишлаган ноним — ота-оналаримнинг бир бурда эти, ҳар бир қатра татиган тузим — уларнинг кўз ёшлари, балки, қонлари бўлган экан.. Бу даргоҳда гуноҳи йўқ, менга чинакам сингил бўлиб, балки, онамдай шафқатли қараган сиз эдингиз. Шу учун сиздан сўрайманким, ўша шафқат ва марҳаматларингизни ҳалол қилсангиз! (*Ҳамма жим.*)

Б о т и р (*оғир*). Пўлат, сенга нима дейишни билмайман... Менга мунча қаттиқ даъволарнинг бор экан. Ўзимга хилват қилиб туриб айтсанг бўлмасмиди?

П ў л а т. Қизингиз билан мenden гумонингиз бор экан, шу тентак қизининг гапи билан бизга анвойи ҳақоратларни иргитмасдан, қизингиз билан хилватда гаплашиб, гап олсангиз бўлмасмиди?

Б о т и р. Бўлар иш бўлди, энди бу сирни шу жойга кўмайлик... «Кетаман, чиқаман» деган гапларингни ташла! Сен шу ердан чиқдинг — сир ёйиладир ва мен шарманда бўламан. Мен бир шарманда бўлганимдан кейин сенинг билан бошқача гаплашиб қоламиз!..

Пўлат. Бутун бир қишлоқни жиндек бир нарса учун ер билан яксон қилган киши, «сир ёйилиши»дан қўрқадирми? Шунча кўмганлар етмагандай энди бу ҳақиқатни ҳам ерга кўмайликми? Сиз билан қандақасига гаплашсам, гаплашабераман. Мен учун энди ҳеч бир қўрқиш деган нарса қолмайди! (*Ерқинга.*) Бу жаллод отадан эмас, сиз шафқатли сингилдан ҳалоллик сўрайман? Ҳалолланг. синглим!.. (*Югуриб чиқадир, орқасидан Ерқин ҳам «Пўлат, мени ҳам олиб кет!» деб югурадир, қолганлар тошдай қотган.*)

Парда тушадир.

Бу парди саккиз мажлисдан иборатдир.

АРАЛАШАРЛАР

(кириш тартиби билан)

Момо хотин — биринчи пардадаги каби, ўзгармаган.
Ерқин — биринчи пардадагидан анча ўзгарган, уриниб қолган.
Кал — кулдургучи қизиқ бир киши. 50-55 ларда. (Биринчи парда билан иккинчи парда орасида. 2—3 ой ўтадир.)

Кенггина супача, унинг юқори — орда томонида ҳовуз. Ҳовузнинг теграсида қари-қари пр ёғочлари, улар орасида 3—4 тут мажнунтол, шохлари сувга тегадир. Ҳовузнинг нариги ёғи анорзор, унинг орқасида яна қатор-қагор узум сўртаклари, фасл — ёзнинг бошлари, вақт — хуфтон пайтлари, ойнинг хира ёруғи билан анорзор ва узум сўртаклари бир бутун — гужум нарса бўлиб кўринадир. Супача гиламлар билан ясатилган, замонанинг чироқларидан бир нечтаси, ёруғидан кўра кўпроқ тутун бурқситиб ёниб турадилар. Супачанинг бериги чеккасида қалин пўстақлар устида парқуларга суяниб, ёнбошлаб Ерқин ётадир. Унинг оёқ томонида — супача қирғоғида Момо хотин ўтирадир. Ерқин жим, ўйланадир, Момо товушини чиқармасдан китоб ўқийдир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Холажон, нима китоб ўқиб ётибсиз?

Момо (китобдан бош кўтариб). Бир қисса китоб.

Ерқин (оғир, эси бошқа нарсада). Қандай қисса?

Момо. Бир ботирнинг қилган ишлари.

Ерқин. Қандай ишлар қилган экан?

Момо. Бир ёмон ҳокимнинг хонга чақиши билан ўн етти киши бегуноҳ зиндонга ташланган экан-да, у ботир қанча қийинчиликлар билан ўша бечораларни зиндондан қутқариб олган экан. Иннайкин...

Ерқин (сўзини бўлиб). Иннайкейини ҳам борми?

Яхши қилибдир, бегуноҳ бечораларни қутқариб олибдир, баракалла, азамат экан. Шу билан мурод-мақсадига етмабдирми?

М о м о. Уша билан мурод-мақсадига етса-ку, жуда соз бўлар эди-ю, бўлмади-да. Ҳалиги ҳокимнинг одамлари бўлмаган тухматлар билан ботирнинг ўзини ҳам зиндонга солишиб қўйишди-да. Ҳали уёғини ўқиганим йўқ, ҳали зиндонда юрибмиз...

Ё р қ и н. Рост айтасиз, хола, биз ҳам ҳали зиндонда юрибмиз. Мана шу китобингиз, холажон, фол бўлсун: ўша ботир зиндондан эсон-омон қутилиб кетса, биз ҳам мана шу зиндондан қутилиб кетамиз! Дурустми?

М о м о. Жинни бўлдингми, қизим? Ўз уйи, ўз жойи, ўз ҳовлиси, ўз боғида маликалардай турган қиз зиндонда бўлар эмисми? Зиндонни, илоҳим, душманларимизга ҳам кўрсатмасун!

Ё р қ и н. Бу зиндон мен учун нариги зиндондан ёмонроқ бўлса, нима дейсиз?

М о м о. Қўй қизим, ундақа маза-бемаза гапларни гапирма!

Ё р қ и н. Яхши... Бўлмаса мазалик гаплардан гап-лашайлик: ҳали «Ботир» деганингизда эсимга тушди, бизнинг ботиримиздан нима хабарлар бор, холажон? *(Секин ўрнидан туриб ўлтирадир.)*

М о м о *(билмасликка солиб)*. Сизнинг ботирингиз ким экан?

Ё р қ и н. Билиб туриб билмасликка соласиз.

М о м о *(яна ёлғондан ишонтириб)*. Билсам дарров айтар эдим, қизим, билмайман-да.

Ё р қ и н. *(аризлагандай)*. Билмасангиз мен ҳам айтмайман...

М о м о. Хайр... *(Китоб ўқий бошлайдир.)*

Ё р қ и н. Холажон, айтганча: отамнинг қаерга кетганини менга ҳеч айтмайсиз-а?

М о м о *(китобини ёпиб ерга қўядир)*. Қизим, «отанг ўрдада — хонимизнинг ёнларида» деб неча марта айтдимку!

Ё р қ и н. Ёлгон айтасиз! Нимага бир ҳафтадан бери уйга келмайдир, бўлмаса?

М о м о. Иши бордир. Ахир хоннинг энг биринчи катта ботир, яқин маҳрами, оталиги, албатта, бириши бордирким, келмайдир.

Ё р қ и н. Ҳеч ишонмайман! Сиз, холажон, мени алдайсиз. Ўзингиз «ўз қизимдай кўраман, фалон-пустон...»

дейсизу, мѐндан ҳар нарсани бекитасиз. Уз отамнинг қаерга кетганини ҳам айтмаганингиздан кейин, нимага мени «ўз қизимдай» дейсиз?

М о м о. Уз қизимдай кўрганимдан кейин «ўз қизимдай» дейман-да.

Е р қ и н. Ундай бўлса отамнинг қаерга кетганини ҳам тўппа-тўғри айтиб берақолсангиз бўлмайдирми?

М о м о (*бир оз ҳайрон бўлиб тургач*). Қизим, отамнинг қаерга кетганини мен билман-ку, лекин «мен қайтиб келгунимча менинг қаерга кетганимни Ерқин тақир билмасин» деб тайинлаб кетиб эди... Мен туриб, хайр менку айтмайман, бошқа хизматкорларнинг бирортасидан эшитиб қолса, ё кўча-кўйдан эшитса нима қиламиз, дедим. Кейин отам менга «хизматкорларимга ўзим тайинлайман. Кўча-кўй тўғрисида бўлса, мен келгунча Ерқинни ҳеч қаерга чиқармайсиз, ҳовлига ҳам кўчадан хоҳ хотин, хоҳ эркак — ҳеч ким киргизилмайдир» деди. Мен иннайкейин «мана бу қиз ўлгур Қумридан кўрқаман» деб эдим. «Бу гапингиз рост» деб, Қумрини — ўзинг биласан — ўша кунидеъ жўнатиб юборди.

Е р қ и н. Хўх-хў! Иш катта экан-да. бўлмаса... «Биз зиндондамиз» десам, тағин, мѐндан хафа бўласиз. Зиндонда ўлтирган киши, ҳеч бўлмаганда, ўзининг зиндонда эканини билиб турадир... Хайр, муниси майли, холажон, сиз менга бир нарсани айтиб беринг; отам нимага бундай қилди экан? Мен билсам нима бўлар экан, а?

М о м о. Унисини мен билмадим, қизим.

Е р қ и н. Хайр, сиз энди отам тайинлади деб, отамдан кўрқиб менга айтмайсизми?

М о м о. Мен отамдан эмас, ундан каттарағидан ҳам кўрқмайман. Мен ёш хотин эмасман, мен ёшимни яшаган, ошимни ошаган хотинман, мен нимадан кўрқай?

Е р қ и н. Кўрқмасангиз нимага айтмайсиз?

М о м о. Отамни рноя қиламан, қизим, унинг ҳурматини қиламан.

Е р қ и н (*тез*). Уни ҳурмат қиламан, деб менга зулм қиласизми?

М о м о. Қандай зулм?

Е р қ и н. Отам, ўз отам бўлиб туриб кетган ерини мѐндан бекитадир, бу менга зулм қилгани эмасми?

М о м о. Хайр.

Е р қ и н. Отамнинг зулм қилганига унаб, кўниб

турганингиздан кейин, сиз ҳам ўша зулмга қўшиласизми, йўқми? Қўшиласиз! Сиз ҳам зулм қиласиз! (Жим.) Яна тағин, мен сени ўз қизимдай кўраман, фалон дейсиз... (Аразлаб бошини қуйи соладир.)

Момо. Қизим, жон қизим, ўзингни хафа қилма! Айтсам айта қолайин. Лекин, айтганимдан кейин «хафа ҳам бўлмайман, ғазаб ҳам қилмайман» деб илгарн сўз берасан.

Ёрқин. (кулимсираб). Хайр, сўз бердим.

Момо. Бўлмаса айтай: отанг хон қўшинининг олдига тушиб урушга кетди.

Ёрқин. (хайрон). Урушга (Бир оз жим.) Қандай урушга? Ким билан урушишга?

Момо. Унисини сўрама, қизим.

Ёрқин. Унисини айтмасангиз, бари бир, менга ҳеч нарса айтмаган бўласиз-да!

Момо. Нимага қизим: отангинг қаерга — нима учун кетганини айтдим-ку?

Ёрқин. Уни сиз айтмасангиз ҳам билар эдим.

Момо. Қандай билар эдинг, ойим қизим?

Ёрқин. Отам — ўша отам, хон — ўша хон бўлгандан кейин, албатта, одам ўлдиргали кетадир-да! Қўйинг, айтмай қўяқолинг, холажон. (Бир оз жим.) Қандай отаннинг қизи бўлибман, тангрим. Хунарни — гўрковниқидан ёмон!

Момо (қизнинг оғзини тўсиб). Ҳой қизим, нималар деяпсан? Ўз отанг тўғрисида-я? Уят эмасми? Вой шўрим қурсун-э...

Ёрқин. Қўйинг холажон, бир ҳовуч, бир тўда «катталар» деб ҳар қадам, жойни гўр кавлаб юриш яхшими? Пўлатнинг ўша кечаси айтган гаплари ҳали ҳам қулоғимдан кетмайдир. Ўша топда ўликдай қотиб, дам чиқаролмай қолган отам... Яна бева-бечорани қон-қора қақшатқали кетибдир! Вой, вой... (Кўзларини қўли билан тўсиб). Пўлатнинг қўлидаги суяклар-э!.. Кечалари тушларимда ҳам ўшаларни кўриб чиқаман... Пўлат бир иш қилди, бир гапларни айтдики, одам бўлса чидаб туrolмайдир. Ахир, отамнинг ўзи ҳам ўликдай қотиб қолган дейман-а? Пўлат ўт бўлиб ёниб кетибдир, ҳадеб гапирадир, гапирадир, холос...

Момо. Уша гапирган гаплари, ҳовлиқиши, бетоқатлиги мана бүкун бошига бало бўлди.

Ёрқин (бесаранжом). Нима бало бўлибдир? Қандай балони айтасиз?

Момо. Қум, чўллардаги энг ёмон, ўз фуқаро ў-

риларига бош бўлиб олиб, юртни бесаранжом қилиб ётгани яхшими?

Е р қ и н. Қандини есун! Уғриларга ўғри бўлиб бас келмаса, қандай бас келиб бўладир? Тангри берса, юрт ҳаммаси ўшанга эргашиб кетиб, мана бу ўрдадаги ўғрихонани тўзитсалар нима дейсиз? Ёмон бўладирми?.

М о м о. Жоним қизим, (*кулиб*) сен, «яхши бўладир» деган иш сира ёмон бўлмайди. Лекин иш, ўша сен хоҳлагандай бўлмайди-да...

Е р қ и н (*қизиқиб*). Нимага бўлмайди дейсиз? Қардан билдингиз?

М о м о. Рост айтасан, қизим: мундан бир-икки ҳафта бурун ҳамма юрт, барча қишлоқ Пўлатнинг йўлига кириб қолган эди. Хонимиз, ахир, уч марта қўшин юборди, ҳаммаси ҳам тумтарақай бўлиб, тўзиб кетди.

Е р қ и н. Минг марта қўшин юборса ҳам яна тумтарақай тўзиб келса нима дейсиз?

М о м о. Йўқ қизим, бу сафар худо хоҳласа, хоннинг қўшини уларни тумтарақай тўздириб келадир. Мунга, ишониб тур, қизим. Иннайкин: сенга ҳар қанча оғир бўлса ҳам «хоннинг қўшини зўр келсун» деб худодан тилаб тур.

Е р қ и н. Нимага? Нимага ахир? Ноҳақ ҳаққа зўр келсун деб тилайми?

М о м о. Йўқ қизим, энди гапни очиб айта қолайин: отанг Пўлатга зўр келсун, деб тилагил!

Е р қ и н (*бирдан ўзгариб, танг қолиб*). Айтдим! Айтдим! (*Жим.*) Отам яна... яна ўша гўрковлигига борибдир-да! (*Жим, бирдан.*) Холажон, қўрқиб кетаётибман! (*Маҳкам Момони қучоқлар, жим қолурлар. Бир оздан сўнг.*)

М о м о. Қизим, кеча отангдан севинчли бир хабар келган эди.

Е р қ и н (*яна қизиқиб*). Нима гап экан?

М о м о. Сизга оғир бўлса ҳам, қизим, ота ҳурмати боланикидан ортиғроқ бўлгани учун севинчли деб айтдим.

Е р қ и н. (*шошган*). Ота ҳурмати деб мени ўлдиратурганга ўхшайсиз? Майли энди, хабарни айтинг.

М о м о. Ҳеч гап йўқ, тегишиб айтдим...

Е р қ и н (*бирдан бақириб*). Хола!!!

М о м о. Ҳа, нима гап, қизим? Мунча бебардошлик? Унчалик ваҳимага арзийтурган гап эмас.

Е р қ и н. Нима гап ахир?

М о м о. Отанг саломат экан, сенга дуо дебдир,

«Холаси дебдир, пешонасидан, дебдир, менинг учун бир ўпиб қўйсун» дебдир...

Е р қ и н (*яна бақириб*). Хола!!!

М о м о. Ҳа, қизим, бу нимаси? Менга қара, рангинг ўчиб кетди-я. Нима бўлди? (*Силаб сийпайдир.*)

Е р қ и н (*бир оз жим, сўнгра секин*). Бу билан бўлмайдир... Бу алдаш билан мени баттар қийнайсиз... Отам томондан нима хабар бўлса тўғриси айтиб берасиз... Пўлат тўғрисида ҳам нима гап бўлса, ҳеч бир беркитмасдан айтиб берасиз. Мен мундай алдашларни сира кўтаролмайман... Қайта, ўша ҳақиқатни билсам, оғир ва қийин бўлса ҳам ўша дуруст... Мени алдаманг, рост гапни айтиб беринг... (*Яна бақириб.*) Энди алдашларга бардошим қолмади!

М о м о. Айланай қизим, мен ҳам қандай қилай; икки ўтнинг ўртасида қолдим! Бир томонда — отанг, бир томонда — сен... Отанг 35—40 йилдан бери менга туз берадир, ўшани ҳалоллаш керакми, йўқми?

Е р қ и н. Ўша тузнинг ўзи ҳаромдан келган бўлса... Яна ҳам ҳалоллашми? Шунча йил қилган хизматингизчи? У — ҳалоллаш эмасми?

М о м о. Э... қизим, отанг берган пон-тузнинг олдида менинг хизматларим хизматми?

Е р қ и н (*яна бақириб*). Хола! Айтмасангиз бўлмайди, бўлмайди, бўлмайди!

М о м о. Уҳ-ҳ... Болам, болам! Қаердан ҳам мен сенга шу хабар ўлгурни гапириб қўйдим... Энди айтмасам бўлмайди, шекилли. Ростини айт дейсан, ростини айтсам, хабар жуда қайғули хабар...

Е р қ и н. Ҳар қандай қайғули бўлса ҳам алдашдай эмасдир, айта беринг.

М о м о (*бир оз жим.*) Отанг борганидан бери Пўлатнинг иши тангликка тушиб қолибдир...

Е р қ и н (*ачитиб*). Ажаб бўлибдир! Жуда яхши! Иннайкин?

М о м о. Иннайкин: ҳозир қишлоқилар унга кўмаклашгани келмай қўйибдирлар...

Е р қ и н. Иннайкин?

М о м о. Иннайкин: ўзининг йигитлари ҳам бўшашиб қолган эмиш... Иннайкин: яқин ўртада яраш бўлса-ю, Пўлат бошқа мамлакатга ўтиб кетса керак эмиш...

Е р қ и н. Шуми севинчли хабар деганингиз?

М о м о. Шу қизим, шу.

Е р қ и н (*ўйланиб кетар*). Чинакам севинчли хабарлар... Пўлатнинг енгилгани рост бўлса... Бошқа

мамлакатга ўтиб кетадирми, қоладирми, ўладирми — бари бир! Ноҳақликка зўр кела олмаганидан кейин, албатта, ўлгани яхшироқ...

М о м о (*Ерқинга тикилган, оғир*). Улгани яхшироқ...

Ерқиз секингина ёнбошлаб бир нуқтага тикиладир. Бир оздан сўнг оғир хаёл билан бошини кўтариб қиличга тикилиб қоладир. Бир мунча вақтдан кейин уйқудан уйғонгандай бўлиб:

Ерқин. Холажон, ҳийла вақтдан бери қилич уйини ўйнаб кўрганим йўқ, ҳозир жуда қилич ўйнагим келган эди. Уйнашатурган одам йўқ: Пўлат ҳам кетди, отам ҳам.

М о м о (*китобдан кўзини ололмай*). Қандай қилайлик, жон қизим, мен қилич ўйинини билмасам?

Ерқин (*ялингандай*). Қарол бола-чи?

М о м о. Қайси қарол бола?

Ерқин. Оти нима эди? (*Эслаб.*) Ҳа, Йўлчибек-чи, Йўлчибек.

М о м о. Айтканча, у йинит қиличбозликни билладир-а? (*Кўзи китобда*).

Ерқин. Пўлатча, отамча билмаса ҳам... Менимча билладир.

М о м о (*китобини ёпиб кулимсираб*). Сенча билса, отангдан ҳам, Пўлатдан ҳам яхши билар экан-да?

Ерқин (*кулимсираб, ясама таъзим билан*). Ўша йигитни чақирришликнинг иложи бормикан?

М о м о. Кимни? Йўлчибекними? Энди сендан беркитатурган гап қолмади, чақирсам бўлар. (*Урнидан тура бошлаб.*) Қилич ўйнагинг келдими?

Ерқин. Жуда!

М о м о. Хайр, бўлмаса мен бориб бир хабар олайчи, қани... (*кета бошлайдир.*)

Ерқин. Агар бўлса бир йўла қиличини ҳам олиб кела берсун. Қиличи бўлмаса отамнинг қиличларидан биттасини ўзингиз ола чиқинг. (*Момо чиқадир. Орқасидан.*) Шошманг, хола! Айтканча, отам қайси қиличини тақиб кетди?

М о м о. Отанг садаф сопликни тақиб кетди. Қалқонни бўлса ўша ёқдан олиб келган эди.

Ерқин. Ферузакўз соплик қиличи шу ердами?

М о м о. Шу ерда бўлса керак.

Ерқин. Бўлмаса ўшани олиб чиқинг, қалқонлар бўлса ҳаммаси шу ерда экан, қайси биттасини бўлса ҳам ола беринг.

Момо (*чиқа бошлаб*). Айтканча, қаролни бу ерга чақирсам, дарвозага кимни қўяман?

Ерқин. Бу нима деганингиз? Улмас Ботирнинг хизматкорлари битта холосми? Ташқари тўла одам-ку!

Момо. Хизматкор мингта-ю, пойлоқчи — битта: отанг ташқарини Йўлчибекдан бошқага ишонмайдир, болам...

Ерқин. Пойлоқчи бўлмаса ҳам тураберади. Озгина вақтга жин урадимми? Бора беринг? (*Хола чиқадир.*) Ўша тикилган бало, ўша келатурган қазо менга кела қолсун; мен ўзим гаплашаман!

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*ўзича*). Бу даргоҳда Улмас ботир йўқким, уни ўлдирмак қасдида келсалар. Иннайкин: Улмас Ботир бу юртда худодан бошқа ҳеч кимдан қўрқмай-дир. Агар Улмас Ботирнинг давлати ва бойлигига қизиқанлар бўлса, келсинлар, олсинлар, мен бу ерда бўлсам ҳеч ким эгри қараёлмас! (*Қилични қўлига олиб.*) Агар сен бўлмасанг эди, агар мен сенинг тилингни билмасам эдим. Бу хотин бошим билан қандай хорликларни кўрмас эдим? Истаган кишиларига берарлар, тилаган ишларини қилурлар, мени қўғирчоқдай ўйнатар эдилар. Аммо, бу бор... бу билан бирга бўлсам агар, хотинликдан келган бўшанглигимни ҳеч қайда ва ҳеч нарса олдида сездирмайман. (*Момо кирадир.*)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо

Момо (*кириб*). Иш катта.

Ерқин. Хўш, нима бўлибдир?

Момо. Хизматкорларимизнинг букун азиз бир меҳмонлари бор экан.

Ерқин. Меҳмон? Қим экан у?

Момо (*кулиб*). Бир кал.

Ерқин. Қал? Ундай бўлса қизиқ одамдир?

Момо. Шундай бўлгани учун азиз меҳмон дедим-да.

Ерқин. Хайр, нима қилиб ўлтирибдирлар?

Момо. Қал бобой «ҳа» деб қовуз чалиб, қизиқ байтларни ўқиб ётибдир.

Ерқин. Кулки, хушчақчақлик экан-да?

Момо. Жуда.

Ерқин. Хола, бериоқ келинг! (Момо келадир. Эркалаб). Жуда сиқилиб, қайғига кўмилиб ўлтирган эдим. Уша кал меҳмонни шу ерга чақирсак, бир оз қовуз чалиб, сайраб берса... Нима дейсиз?

Момо. Қизим, мен сенинг кўнглингни хурсанд қилиш учун ҳар нимага ҳам кўнабераман-у... энди...

Ерқин (кўзига қараб). Энди-мендиси йўқ! Менга айтиб беринг, Моможон: ўзи ёш йигитми? Қари кишими?

Момо. Ёш йигит қаерда! Боя айтдим-ку: 60 ларга яқинлашиб қолган бир бобой, ўзи кўримсиз, хунук, бадбашара бир одам.

Ерқин. Бўлибдир, бўлибдир! Боринг! Чақириб келинг!

Момо. (Ерқиннинг сочларидан силаб). Қизим, қарол болалардан бирортаси мабодо отанг келганда айтиб-петиб қўйса?

Ерқин. Айтса айта берсин: отам мени Пўлат билан ёлғиз бир ерда кўрганга ҳам ўлдириб қўймади-ку?

Момо. Ўлдирмаса ҳам ундан берисини қилди. Иннайки: ўзи ҳам қандай кунларга тушмади, болам?

Ерқин. Ҳайр, энди чақириб бермайсизми?

Момо. Чақириб бераману, қизим, энди...

Ерқин (тескари бурилиб). Қўйинг, қўйинг чақирманг, сира кераги йўқ. Мени қизим ҳам деманг... Сизнинг қизингиз ҳам йўқ. Бўлди, бас!

Момо. Бўлди, Ерқин... қизим...

Ерқин. Бўлди, бас! Керак эмас!

Момо (ўрнидан туриб). Қўй, қизим, хафа бўлма.

Ерқин (бир оз бурилиб). Қўйинг, қўйинг хола. Мен ҳозир чақириб-келаман. (Кета бошлайди.) Керак эмас! (Момо кула-кула кетадир.)

ТҲРТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин. (ўзича). Жуда кўрқоқ хотин-да! Отам эшитса нима бўлар эди? Еб кўярмиди? Қарол болалар эмиш... Пўлчинбекми биттаси? Унинг иши ўз қўлимда!.. (Нироқларга жим тикилиб қараб қоладир. Сўнгра оғир.) Тоғлар... Бошлари кўкка тегатурган қорли тоғ-

лар! Уларнинг салқин, кўм-кўк, ёнбағирларида Пўлатнинг чодирлари тикилгандир. Пўлат, Пўлат... Баланд тоғларда, қиррали тошлар устида кийикдай сакраб, сепчиб юргандирсан. Билмадимки, ҳозир нималар ўйлайсан? Ёвларни, урушларни, қўшин ва ботирларни ўйлайтургандирсан... Найзалар, қиличлар, ўлдирилган ва ўлдирганларни ўйлайтургандурсан... Лекин мени, ўзингнинг қилич йўлдошингни, ёшлиқдан сен билан қилич ўйнашиб ўсган қадрдон йўлдошингни ўйламайтургандирсан! Мен, фақат менгина кўнглимда сендан бошқанинг ёдини уйғотолмайман! Мен ҳам сен қадар уста қилич чопар бўлиб туриб... қаерларда қолиб кетдим, а? Қўли боғлиқ қул каби деворлар орасида... (Момо киради.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо, Қал

Момо (кириб, Ерқиннинг хаёлга берилиб ўлтириганига бир оз қурулиб қарагандан сўнг). Қизим, нима хаёллар билан ўлтирибсан? Меҳмонинг келди!

Ерқин. Қани? (Қал кирадир.)

Момо. Ана. (Кулар.)

Қал (жуда кулгили қиёфада, икки қўлини кўксига қўйиб, эгилиб салом берадир). Омонмисиз, пошшахон?

Ерқин. Худога шукур, ота. Ўзингиз қалайсиз?

Қал (қизиқ қиёфат билан яқинлаша туриб). Отдай!

Ерқин. (кулиб). Отдайми, итдайми?

Момо (Ерқинга секин). Ҳой, қизим, ҳой!

Қал. Бўлмаса, сояйи давлатингизда итдай!

Ерқин. Шунчадан бери биз билмаган эканмиз-да?

Қал. Билишни хоҳласангиз билар эдингизу, лекин, билишни хоҳламадингиз, шекилли.

Ерқин. Киши ҳар нарсани била берса... Иннайкин ҳамма дунёда Луқмони ҳаким бўлиб кетмайдими? (Момога.) Хола, отамнинг келганларига 1—2 ҳафта бўлган эканда? Нима учун менга хабар қилмайдирлар?

Момо. Йўқ, кечагина келган эканлар.

Ерқин. Бўлмаса «алмисоқ»нинг нима даҳли бор?

Момо. У... калчилик-да, қизим... (Қалга.) шундай эмасми?

Қал. Рост айтасиз, янга. Лекин, «калчилик» дега-

нингиз бир оз ўзингизга камчилик! «Гулчилик» десангиз эди, албатта бўлар эди севинчилик! *(Куладирлар.)*

М о м о. Ҳа, боринг, гулчилик, гулчилик... Менинг қизим тушунмаган-да, ёш эмасми...

К а л. Ҳа, ҳали жуда ёш эмасларми? «Ёш» деган бебош бўладир. Айниқса, ёш қизлар кўпроқ бебош бўладирлар. Шу учун ёш йигитлар ҳаммавақт «бағри тош»лардан дод дерлар-да... *(Ўзича)*. Ҳали менинг билан гап бошлаганда сувдай шовлаб, ўтдай ловуллаб, чумчуқдай чириллаб, шамолдай пириллаб кетган эдилар-а... Ёш эмиш, ёш... ёш эмас — «бебош» *(секин)* эри йўқ, ўйнаш... *(эшиштириб.)* Аммахон, қизипгиз ёш бўлгани билан далланинг келинига ўхшаб келадирлар. Даллани биласизми? У... Боғдоддаги Қўзибой ямоқчиннинг ўртанча қизи бор-кў... ана ўшанинг аммасига хола, холасига эгачи, эгачисига бола бўладир... Билдингизми? Ана мана бу ўзи ёш, сўзи тош, кўзи бебош, қорақош, эси чош, вош-вош қизингиз аслда боғдодлик экан, шу учун боя мен билан гап бошлаган вақтда «ўлпон»дан тушиб «луқмон»дан чиқди-да! Баракалла, неча хирмон эси бор бу боланинг, фақат йиғиб олатурган деҳқон керак. деҳқон!..

Ё р қ и н *(уялиб)*. Қал бўлмай ўлсун! Хола, айтсангизчи, бир қовуз чалиб, ўқиб берсин.

М о м о. Ҳой, сиз менинг қизимга бир қовуз чалиб, фазал ўқиб беринг!

К а л. Хўп, тасаддуғнинг бўлай, хўп!

Ё р қ и н *(қалга)*. Қовузингиз қани?

К а л *(дарров орқамачасига бурилиб)*. Биз қовузимизни орқамизга осиб оламиз-да, оймпошша, Пўлат ўғри бўлса, лаънат тавқини бўйнига осиб олибдир...

Ё р қ и н *(бирдан ранги ўзгариб)*. Пўлатни сиз ҳам биласизми?

К а л. У ўғрини билмаган ким бор? Каттадан тортиб кичиккача. Итдан тортиб мушуккача ҳамма биладир уни!

Ё р қ и н *(хаёл суриб туриб)*. Шунчами?

М о м о *(калга)*. Гапини кўп чўзмасдан чалақолинг!

К а л *(қовузни олиб созлайдир)*. Нима чалиб, нима ўқиб берсам экан?

М о м о *(Ёрқинга яқинлашиб)*. Қизим, нимага нафасинг ўчиб кетди? Айт, нима чалиб берсин?

Ё р қ и н. Менга ҳеч нарса керак эмас, бўлди!

К а л. Хола, нима бало бўлди? Оймпошшанинг кўнгилларида ҳам шамолни юриб қолибдирми? Бўлмаса,

биз ҳам дўконни йиғиштирайлик. Бу ерда бозор олмай-турганга ўхшайдир. Хайр, майли, бу бозор бўлмаса нариги бозор-да! «Чор бозорчи»га буниси бўлмаса, у бошқаси... (*Жавоб кутгандай қараб турадир.*)

Момо. Кўп гапирмасдан бирорта янги ғазалдан ўқий беринг!

Кал! Чалаберамиз, ўқий берамиз, лекин... (*Секин.*) Ойимпошша шайтонлаб қолмасинлар, дейман...

Момо. Гапни чўзмасдан бошланг, тезроқ!

Кал. Хўп, амма, садағанг кетай, қулинг бўлай! (*Бошини қашиб, ўйланиб.*) Янги ғазал дедингиз... Энди битта янги ғазалим бор, кеча эрта билан пишиб, банд берган ўзи... Ушани ўқийман, бўлмаса. (*Бошлар.*)

(*Чолги*)

Бек бўлишга, хон бўлишга, шоҳ бўлишга интиласиз, Пўлатжон ўғри! Аслингиз ким? Наслингиз ким? Ким бўласиз? Гапиринг тўғри!..

(*Чолги*)

Бакабумбурбанг... бакабумбурбанг...

Банг... банг...

Ерқини (*зарда билан*). Тўхта, кал! Бас, бўлди! (*Момо ҳайрон.*)

Кал (*қовузни қаттиқ «ғийт» этдириб, ўша «ғийт» товушига «хўп» сўзини тўғрилаб тўхтайдир*). Хайр, мана тўхтадик! Пўлат ўғрининг таърифини эшиткали қўрқдингиз, шекилли. Лекин, Ойпошша, икки оғизгина эшитсангиз бўлар эди. Муни айтган одам жуда рост айткан. Пўлат ўғрини сиз танмайсиз... Мен танийман, жуда яхши танийман; бир ярим ойдан бери бирга эдим... (*Момо яна ўтириб китоб ўқигали бошлайдир.*)

Ерқини (*ишонмайроқ*). Пўлат биланми?

Кал. Ҳа, худди ўзи билан.

Ерқини. Бўлмаса ўша бемаъни ғазалларингни қўйиб туриб, унинг қилган ишларида гапириб берсанг бўлмайдирими?

Кал. Жуда яхши, пошшам! Уни, менямча, билатурган ҳеч ким йўқ! Гапни мендан сўранг! (*Бошини қашиб ўйланиб.*) Лекин... Лекин пошшахон, у гапларнинг орасида қанча баланд-пасти, бирмунча удир-будир, ҳа, анчагина яхши-ёмони ўтадир... Энди ўшаларни қандай қиламиз!

Момо (*китобдан бошини кўтариб*). Кал ўлгур, ҳеч бир дуруст гапинг йўқ экан-да; ҳаммаси тиканли,

ҳаммаси аччиғ-заҳар гаплар экан-да? Қўя қол бўл-масал!

Ерқинн (қаттиқ). Йўқ, йўқ! Холажон, сиз ара-лашманг!

Кал. Холажонингиз аралашмайтурган бўлсалар, бу ерда шамдай қотиб туришларидан нима фойда бор? Бу ердан чиқиб турсинлар-да, у... нарига борганларидан кейин, аралашмаслик ўшанда бўладир... Ҳа, иннайкин, гапни ҳам жуда тасбеҳ қилиб чизиб, ўсал топиб эзиб юборсак бўладир... Унда ўзимиз ҳам, хонпошша, минг пошша, андиша хархашаларини олиб ташлаймизу... тез пишар бўлиб олиб... ўтдай қизиб, булокдай сизиб, гап-сўз кўчаларини ялангоёқ бўлиб кезиб берамиз!

Ерқинн. Пўлат тўғрисидами, ахир?

Кал. Ҳа-да, шоҳим!

Ерқинн. (Момога эркаланиб). Холажон... Хола-жон... сиз жиндаккина... (Момо индамасдан ўрнидан туриб кета бошлайдир.)

Кал (ўзича). «Жиндаккина чиқиб туринг! Ҳа, жиндаккина...» Бошланди-ку, бошлайди-ку эркалнк, бошланди-ку лўлилик! Хулқ ҳам дейман ўзи, шу қиз-га хатм бўлган экан-да!¹ (Момо чиқиб кетадир. Кал унга тақлид қиладир.) Ана холангиз ҳам майда босиб, йўрғалаб кетдилар... Кетишини қаранг, юришини кў-ринг, бедана уятли, қарға шарманда, ҳакка армонда. (Тақлид қиладир.) Марҳамат, Ойимпошша, биз тайёр.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқинн, Кал

Ерқинн. Қани, гапир энди. Пўлат тўғрисида нима бяласан?

Кал (яқин келиб, ҳар хил кулкили ғаракатлар би-лаш бошлаб). Пўлат тўғрисида эмас, Пўлат билан Ёл-мас ботирнинг қизи Ерқинной тўғрисида бирмунча нар-са бяламан!

Ерқинн (сесканиб). Нима! Нима дейсан? (Ўзича!) Худойим, мен қандай бир балъга йўлиқиб қолдим? (Калга.) Ерқинной тўғрисида?

Кал. Ҳа, Ерқинной тўғрисида?

Ерқинн. Ерқинной деган ким экан?

¹ «Шу қизга боғланган, аталган, махсус қилинган» мазмуннда.

— К а л (*лиқиллаб кулиб*). Ҳҳо... Ҳҳде... Ерқинной, ахир... Ерқинной... (*Бирдан*) Ҳозир мен сизга унинг кимлигини айтсам, ўзи эшитиб қоладир-да!

Е р қ и н н. Ўзи йўқ одам қаердан эшитсун?

К а л. Ҳа, рост-а, бу ерда, дарҳақиқат, мен билан Ерқиннойдан бошқа ҳеч ким йўқ-а...

Е р қ и н н (*жиддий*). Вой ўлгур Кал, сен кўп нарсадан хабардор кўринасан. Ерқин деганинг мен эканман, шундайми?

К а л. Худди ўэлари!

Е р қ и н н. Хўш, гапнинг ўзига кел: Пўлат билан менинг тўғримда нималар биласан?

К а л. Нималар дейсизми? (*Бошлаб*) У... анорзорнинг ёнида бир кун кечаси бўлиб ўтган ишларни... Қумри деган қизнинг чақиб қўйишини... оталарининг қилч кўтариб чиқишларини... орага одам суюклари билан эски аризаларнинг келиб тушишини... Пўлатнинг ўша ердан қочиб кетишини... Уша ерда сизнинг эмас, Ерқинной деган қизнинг кўнгли кетиб йиқилиб қолишини — ҳаммасини, ҳаммасини биламан.

Е р қ и н н (*ўзича*). Танграм, нималар эшитаман? (*Калга*) Бу гапларни қаердан эшитдинг?»

К а л. Тоғдан — тошдан...

Е р қ и н н (*бўғилиб*). Тоғдан — тошдан гап эшитилармиди, Кал ўлгур?

К а л. Ҳа, ундай бўлса, «кимдан эшитдинг» деги! Мен уларни Пўлатбекдан эшитдим.

Е р қ и н н. Пўлатбекдан?.. Қачон?

К а л. Боя айтдим-ку: бир ярим ойдан бери бирга-миз, бир ярим ойдан бери эшитиб келаман.

Е р қ и н н. Ҳозир ўзи қаерда?

К а л. Шу ерда, пошшам!

Е р қ и н н. Гапнингга сира тушуниб бўлмайди. Ҳали тоғ-тошда дединг, энди шу ерда дейсан...

К а л. Ҳа, рост айтаман: илгари тоғ-тошда эди, ҳозир шу ерда.

Е р қ и н н. Яна англамайман! Шу ери — қай ер?

К а л. Англамасангиз, англамайсиз экан-да! (*Қўли билан кўрсатиб*) У... ана шу ерда.

Е р қ и н н. Оҳ, худойим, сира-сира тушунмайман! Ипини мунча чувалтирасан, Кал?

К а л. Пошшахон, бўйига етган қиз бўлсангиз ҳам, ип эшишни билмайсиз экан-да? Хайр, майли, хафа бўлманг, ҳозир тушунтириб бераман: Пўлат сизнинг дар-

гоҳингиздан чиқиб кетгандан кейин қум чўлларидаги ўғриларга бориб қўшилди, шундан кейин бир қур «Пўлат ўғри» деб ном чиқарди (*Секингина.*) Ўғри деганда ҳам энди ўғрики, ўғриларнинг адабини бературган ўғри... Ҳозирда бўлса сизнинг отангиз кўп қўшин билан бориб, ўраб қолди. Энди аҳвол ёмон... Ҳозир отангизнинг қўлига таслим бўлмоқчи. Шунга энди ўзи билан отангизнинг ўртасига сизни восита қилиб қўймоқчи...

Ерқин. Тушунтирмай ўл. Яна тушунмадим. Мен қандай қилиб восита қилар экан?

Қал. Ипнинг у чигали жуда ёмон, уни мен ҳам еша олмайман... Уни, ўз оғзидан эшитасиз. Мен бўлсам... (*Секин.*) сизни олиб кеткали келдим. У сизни (*Кўрсатиб.*) ана у ёқда, бир ўртоғининг боғида кутиб турадир.

Ерқин. Шундай дегил, Қал. Энди тушундим. Демак, сени қовузчи қилиб, ҳийла билан юборган Пўлат экан-да?

Қал. Ҳа, баракалла, топдингиз; ақлингиздан айланай, пошшам!

Ерқин. Пўлатдан бирорта нишон ё аломат бўлмаса, мен ҳар бир келгинчи-кеткинчининг сўзига нишона берармидим?

Қал. Пошшам, адашасиз: мен келгинчи-кеткинчи эмасман. Мен, сизни олиб кеткали келган катта бир элчиман. Сизни олмасдан кетмайман. Пўлатбекнинг нонтузини еганман, ҳалол қилмасам, тинчлана олмайман, сизни ишонтиратурган бир аломат, бир нишон бўлмаса мен овора бўлиб келмас эдим. Нишон бор, пошшам!

Ерқин. Қандай нишон у?

Қал. Тилла узук! (*Тесқари бурилиб қўлидан оладир.*) Мана, худди ўзиники! (*Ерқин олиб кўрадир.*) Ухшайдирми? У... Қошининг ўртасидаги кичкина чизиқни кўринг... Қошининг бир чеккасидаги майда хатни кўрдингизми? (*Секин.*) Худо биладир, Ерқин пошшанинг ўзлари берган узукми, дейман?

Ерқин (*севинган, кўзлари кула-кула хаёлга берилгандир*). Гапирма, Қал!

Қал. Йўқ... сиз бергансиз деганим йўқ... Ерқин пошша бергандир дейман...

Ерқин (*хаёли билан*). Жим! (*Илжайиб ўйланадир.*)

Қал (*секин*). Нима бўлди, пошшам? Узук сиз айтган нишонга тўғри келадирми, йўқми? Нима дедингиз?

Ерқин (*ўйда, бир оздан сўнг бирдан*). Хайр, худди ўзи... бўлди! Қандай қилиб борамиз?

К а л (секин). Бўлди дедингиз-а? Унадингиз-а? О-о... баракалла, дадил экансиз!

Е р қ и н. Тез бўл, айт: энди қандай қилиб борамиз?

К а л (секин). Сиз шу ҳовлидан ана у... орқа томон кўчага ўта олсангиз бўлди, мен бу томондан бориб отни ҳозирлаб тураман. Лекин эркак кийимида чиқинг.

Е р қ и н. У нимаси тагин? Мен эркак кийими кийиб ўлтираманми?

К а л. Эркак кийими кийиш ҳам қийин иш эканми? Бошингизга бир қалпоқ илиб, устингизга бир чакман ташладингиз, бўлди-да?

Е р қ и н. Хайр... эҳтиёт ҳам зарур, қилич-қалқончи?

К а л. Уларнинг кераги йўқ. Менинг ўзимда бор, ўша бас. Пўлатбек жуда саксон тош йўлда эмас. Мана шу ердагина, бир пасда бориб қоламиз. Иннайкиин: Пўлатбекнинг ҳозирги аҳволи битта-яримта қилич билан тузалатурган эмас... (*Ерқин ўйлаб кетадир.*) Менга рухсат берасизми, кетсам? (*Ж.м.*) Хайр бўлмаса, ойнимпошша, мен кетдим. (*Кетабошлайдир.*)

Е р қ и н (*ўзига келиб*). Ҳой бебош кал, қаерга?

К а л. Рухсат сўрасам индамадингиз, хаёлингиз, нима бало, тоғ-тошларга учиб кетканмиди? Бекни ўйлаган бўлсангиз, арзийдир, бемалол ўйлайберинг, мен кетдим. (*Чиқади.*)

Е р қ и н (*орқасидан*). Ҳой эси пас, Кал, қайси вақтда учрашамиз? Айтмадинг-ку!

К а л (*қайтиб*). Ҳа, айтканча-я: эртага мана шу вақтларда. Эсни қаранг-а, ойнимпошша-я... Шўр дарёдан ҳам ўтиб кетиб қолибдир-а...

Е р қ и н (*орқасидан*). Пўлатга бориб айт, эртага албатта кўришасиз, де.

К а л (*яна қайтиб, шошилиш ва паст овоз билан*). Эртага албатта, кўришасиз, ойнимпошша! Эртага, албатта, муродингизга етиб, мақсаднинг нақ белига тепасиз! (*Югуриб чиқади. Ерқин орқасидан кесак отиб қолади.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Е р қ и н ё лғ и з

Е р қ и н (*оғир ўйда*). Кўз олдимда ҳозир икки нарсаси баробар кўриниб туради: бири бениҳоя чуқурлик,

жар, яна бири гуллар — чечаклар тўлиб тошган бир боқча... (*Жим супага келиб ўтирадир.*) Менда ҳозир ақл деган нарса йўқ! Ақл, эс, андиша... Муидақа нарсалардан ҳеч биттаси қолмади! Менинг қошимда биргина Пўлат бор, унинг қилч яланғочлаб, қалқон тутиб турган гавдаси бор. Пўлат! Пўлат! Золим Пўлат! Жаллод Пўлат! (*Секингина босиб Мо мо кирадир. Ерқиннинг сўзлаб турганини эшитиб индамасдан, билдирмасдан тингласидир.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Мо мо

Ерқин (*Момонинг борлигини билмасдан ўзича сўзланадир*). Марҳаматсиз Пўлат, шафқатсиз, бағри-тош Пўлат! Сенинг учун мен ҳар бир маъқулдан юз ўгириб, ҳар бир номаъқулга «хўп» дейман... кўрдингми, билдингми, бир Кал... бир инфлос Кал...

Мо мо. Қизим, Кал нима бўлди?

Ерқин (*чўчиб*). Оҳ, хола, сизмисиз? (*Шошиб.*) Калми? Кал... (*Бирдан.*) сиз қаерда эдингиз?

Мо мо. Мен ичкарида эдим.

Ерқин. Ичкарида дейсизми? Ичкарида нима қилдингиз?

Мо мо (*оғир, эзилган, қийналиш билан*). Нима қилар эдим, «Кал билан бемалол дардлашиб олсин қизим» деб ўша ерларда йўқолиб турдим... Қани қизим, нималарни дардлашдинг?

Ерқин (*ўзини ўнглаб олиб*). Э... Кал ўлсун, Пўлат тўғрисида бирорта янги гап айтармикан десам... оғзига келган беҳудаларни жаврадию... Иннайкейин қувлаб юбордим.

Мо мо (*оғир дам олиб*). Оҳ, қизим, менинг биттагина қизгинам; сен кимсан, нимасан, ўзинг биласанми? Уйлайсанми?

Ерқин (*қурамас*).¹ Мен, юртнинг энг катта бо-тири, энг обрўли сардорининг қизи... Ерқинпошша бўламан! Ҳа, нима бўлибдир.

Мо мо. Бугина эмас: хонимизнинг бўлғуси келини, хонзодамиз Товхонбекнинг келгусидаги йўлдоши!

¹ Писанд қилмас мазмунида.

Ерқин (қақ-қақ отиб). Қа-қа-қа-қа! Хонзоданинг хотини эмиш!.. Тушингизни сувга айтинг! Мен унақа шаҳзодалардан мингтасини қатор қилиб чизиб қўйганда отқоровулликқа ҳам олмайман! Хола, хонзодангиз осмондаги ёруғ юлдузга тега олур, қўлидан келар, лекин, менга асло, сира тега олмас.

Момо. Қизим, сен ҳали нима хаёлларда юрибсан?

Ерқин. Хола, сиз ҳали нима хаёлларда юрибсиз?

Момо. Менда хаёл-маёл йўқ. Сен Хонзодамизники бўласан, бошқа гап йўқ!

Ерқин. Қандай? Қандай? Ахир?

Момо. Қандай-мандайн йўқ. Сен отангнинг қизсан, отанг шаҳзодага ваъда берган, урушдан келдими, тангри тиласа, тўй.

Ерқин. Қа-қа-қа-қа!

Момо. Кулма, қизим, кўп кулма, бир кун йиғлаб қолмагил! Биласанми, отанг сени Хонзодага бермак учун, кўп ердан келган совчиларни қайтариб юборди. Биласанми, ана ў Нишобсойнинг беги бор-ку! Бу мамлакатда отангдан кейин энг катта одам ўша. Унинг гапини қипчоқ хон ҳам қайтармайдир. Ундан ҳамма мамлакат қўрқадир, ҳатто хонимиз ҳам қўрқадир... «Ҳайт!» деса борми, мамлакат тўз-тўполон-да!

Ерқин. Хўш?

Момо. Қа... Сени Хонзодага бераман деб, отанг ундан келган совчиларни ҳам қайтариб юборди.

Ерқин. Қайтармасин эди, берсин эди, Хонзодангиздан кўра ўша яхши эди...

Момо. Ҳой, ҳай қизим.... Ҳали сендан келган гап шуми? Гавҳар билан тошни ажраткундай ҳам ақлинг қолмадими? Хонзода нимаю Нишобсой беги нима? Орада ер билан кўк қадар фарқ бор. Хонзода ёш, иннайкейин, ер юзида битта-ю битта чиройлик йигит, Нишобсой беги бўлса 40—50 га бориб қолган, отанг тенглик ҳуқуқ¹, нечта хотини бор одам... Хунукликда у ҳам дунёда битта, ҳай қизим, ҳай...

Ерқин. Хола, нима десангиз денг, менга хонзодадан кўра ўша бек яхши, минг-минг мартаба яхши. Хонзодага бературган бўлсангиз, Нишобсой бегига «жон» деб, ялиниб-ёлвориб юриб тегаман!

Момо. Мунча яхши кўрсанг, бор, ўша Нишобсой бегига тегиб олақол! (Бурилиб кета бошлайдир.)

¹ Ҳуқуқда отанг билан баробар мазмунида. Бу ўринда ўша давр услубида битилган.

Е р қ и н. Тегаман, тегаман, рост, тегаман! Совчи юборинг! (*Урнидан туриб.*) Ҳой хола, қаерга кетаётиб-сиз? Совчиликками?

М о м о (*бурилмасдан*). Ҳа, совчиликка! Нишобсой бегиинг ёнига совчиликка!

Е р қ и н (*қаттиқ кулиб*). Ҳа-ҳа-ҳа!.. Мендан салом айтинг! Сепини яхши қилсун, тўйини катта берсун, жойини қалин солсун! Эртага кечаси — мана шу вақтда ҳалиги Қални «вакилота» қилиб — бирга келадир, денг! Ҳа-ҳа-ҳа!.. (*Хола кетадир, бу супанинг қироғида қараб қоладир.*)

Парда тушадир

УЧИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДНРЛАР

(кириш тартиби билан)

Ерқин — бурунгидай.

Нишобсой беги — хунок, қўпол, тўнг, маррур.

Қал — Нишобсой бегининг одами. Бурунгидай ҳирсли бир одам — 50 ларда.

Иккинчи парда билан учинчи парда орасида
бир ҳафта,

Нишобсой бегининг боқчаси. Тўрида қалин, гулдор, баламд эски девор йироқдан кўринадир. Дарахтларнинг орасида кичкинагина бир супача. Устида гилам, кўрпа-тўшак, пўстак ва бошқалар.

Қундуз. Супачани қуёшнинг тигларидан қари, қалин дарахтларнинг шоҳлари ва баргчалари сақлайдирлар. Қўланка, вақт кечга яқин.

Ҳеч ким йўқ. Жимлик. Бир оздан сўнг Ерқин келиб чиқадир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*хафа, паришон, эзилган бир ҳолда чиқиб келадир-да, уёқ-буёқни яхшилаб қараб олгандан сўнг дармонсизгика супачага ўлтириб, оғир гапирадир*). Пўлат деганда ҳар нарсадан кечатурган бўлиб қолибман. Пўлат учун ҳар бир ҳалокатга югуриб боратурган ҳолга келибман. Бир Қал, бир ифлос Қал келди-да, тўрт оғиз сўз билан авраб, олиб чиқиб кетди. «Пўлатнинг ёнига олиб бораман» деб алдаб, мана бу қонхўрнинг қўлига келтириб берди. Мен ўзим эмас, ҳатто отам ҳам мунинг совчиларини қайтариб юборган эди. Хонзодага.

шундай чиройлик ёш йигитга теккали унамасдан букун мана... кимнинг қўлига келиб тушдим? «Пўлатнинг ёнига бораман» деган хомхаёл билан холамга нималар дедим-а? «Нишобсой бегига тегаман, бориб айтинг: жойни қалин солсин, эртага кечаси ўзим бораман!» дедим — бу гапларим холам бечоранинг юракларини қоп-қора қон қилгандир. «Жойни қалин солсин» деб холамга аччиғ қилган эдим, «Хонзодангиздан ўша Нишобсой беги минг мартаба яхшироқ» деган эдим... Энди, унинг панжасига келиб тушганимдан кейин мундан кўра Хонзода яхши эди деб қолдим... (Жим.) Йўқ. Йўқ! Хонзода ҳам қурсин, бек ҳам! Пўлат, Пўлат... Ялангоёқ, ўғрибоши Пўлат керак! (Жим.) Пўлат дейман, Пўлат учун ёнаман. Аммо, кимнинг панжасида турганимни ўйласам қўрқиб кетаман! Рангини кўргундай бўлсам юзимда қон асари қолмайди, юзим оппоқ пахтадай бўлади. У жаллод бўлса сира парво қилмасдан, менга, худди ўз хотинидай муомала қилади. Тортинмайди, тўппа-тўғри устимга босиб келади, «Ойимпошша» дейди, кулади... Кулмай ўлсун, кулганда ҳам алвас тилардай ёввойи кулади... (Жим.) Қелганимга мана букун уч кун бўлади; шу уч куннинг орасида ҳар йўл билан мени унатишга ҳаракат қилиб кўрди; кўз ёши билан, жиннилик билан, унамай келдим. Энди бу бераҳим, албатта, кучлаш йўлига киради. Кучласа, ҳар нима қилса қўлидан келади. Мен, у билан олишолмайман, енгиламан... Ёлғиз мен, кучсиз мен... (Хаёлат билан.) Агар... агар битта қилич билан қалқон бўлса, мен бу ердан қутилар эдим! Йигирма, ўттиз, юз киши келса ҳам сўз бермас эдим! Йўқ... йўқ... бир пичоқ, бир темиртак ҳам йўқ... (Жим.) Шу кеча муқаррар қилиб қўйган ўйларим яхши, ўшанга қараб иш қилмоқ лозим. Қалнинг ўзгинасини йўлга сололсам ҳам марра меники. (Уйланиб кетади. Иироқдан одам товушлари; бирдан уйғонгандай бўлиб туриб қараб.) Кимлар у? Ҳа... бири бекининг ўзи, бири... ҳа... Қал ўлгур экан. Бек ҳозир мени чақириб, яна гапга солса керак. Агар иш ўнгидан келиб қолса, бир бошини ер эдим-а, бу қонхўрнинг! (Жим.) Энг аввал Қалнинг бошини айлантириш керак бўлади. (Чиқиб йўқолар. Ташқаридан товуш: «Хизматни катта қилдинг, катта хизмат қилдинг, Қал! Берган нон-тузимни ҳалол қилдинг!») Шу сўзларни айтиб Нишобсой беги киради, ёнида Қал. Теварак-атрофга қарамасдан тўғри келиб супачага ўтиради.

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал

Бек. Кал, катта иш қилдинг, жуда катта иш қилдинг. Хонзодаларга лойиқ бўлган бир қизни келтириб бердинг.

Кал. Қуш уясидан учди, сизнинг қафасингизга келиб тушди; ёзга айланди қишингиз, лекин... қафасдаги қушни саломат сақлашлик энди сизнинг ишингиз! Бегим!

Бек (*кулиб*). Ҳа, албатта.

Кал. Нишобсой беги деган киши жуда матта. Ақлда, ишда, фаросатда хонимизнинг қошида сизнинг обрўйингиз жуда баланд, лекин, Улмас ботирники — гапнинг рости — сизникидан ҳам нечанд.. Ҳа, агар бир киши чиқиб, сизнинг обрўйингизга илқиқиб... бир оғиз бир нарса, деб қўйса борми?.. Сиз ва бизга кенг дунё ҳам торми... эҳтиёт бўлиш керак, ўзингиз ҳам жуда зийраксиз, бегим!

Бек. Бу сирни сен-мендан бошқа яна ким биладир?

Кал. Сиздан-мендан бошқа, олақашқалар яна бор, ҳаммаси сизга қадрдон, бизга ёр... бири — ҳалиги те-рак доvon, яъни... новча полvon, яна бири кампир бола,

Бек. Яхши. Уларнинг ишини ўзим тугатаман! яъни... ичкаридаги оқсоч хола...

Кал. Айланай бегим, хайр, хачир кийингим, қанақасига тугатасиз? Бизга ҳам жиндак баён этасиз.

Бек. Қанақасига бўлар эди? (*Ишорат билан бош кесдиришни кўрсатиб*.) Мана мунақасига!..

Кал (*орқасига тисарилиб кетиб*). Бек!

Бек. Оғзингни очма! Бас! (*Сўзни буриб*). Қани, гапириб бер энди. Қандай олиб келдинг? Кечаги гапинг чала қолиб эди.

Кал (*дудуқланиб*). Ке... Ке... кеча нима деб эдим. (*Жим*.) Ҳа, боқчада кўришганларимни айтиб берган эдимми?

Бек. Юрагинг қурсин, Кал, мунча кўрқасан? Рангинг ўчиб кетди-я, уят эмасми кап-катта одам? Хайр, гапингни бошла! Кеча узук берган жойга келиб эдинг.

Кал (*ўзини тўхтатиб олиб*). Ҳа, Пўлатнинг узугини бердим. Дарров ишона қолди. Эртаси куни кечаси орқа томондаги даричадан чиқди, от тайёрлаб туриб эдим, миниб келаберди. Бирмунча йўл юриб тонг ёри-

ша бошлагач, «Кал ўлгур, алдадинг шекилли!» деди. Мен яна алдаб сулдаб олиб келдим-да, ярим йўлга келгандан кейин бир қишлоқда — бировникига кириб қиттак сув ичиб чиқдим. Уша жойдан бир баҳона топдим: «Пўлат нарига жилибдир, келсалар орқамдан борсинлар деб тайинлабдир» дедим. Шу билан алдаб-сулдаб буёққа олиб келдим... Мана шу холос!

Б е к. Узукни кўрган ҳамон ишониб келаберди дегин!

К а л. Кўрдию ишона қолди.

Б е к. Узукнинг хизмати катта бўлибдир-да?

К а л. Қўлга тушириш ҳам осон бўлган эмас, бегим.

Б е к. Унисини биламан. (Жим.) Пўлат ўғрининг ишқи ҳам дейман, қизнинг тоза жигар-бағридан урган экан-да, а?

К а л. Шуни айтаман, бегим.

Б е к. Ўлмас ботирдай одамнинг қизи шундай енгил, беандиша бўладир деб ким ўйлай оладир?

К а л. Э... бегим, қиз беандиша эмас; қизда гап кўп. У ишларнинг ҳаммаси ўша ишқ ўлгурнинг кучли-лигидан... Ўзингиз айтгандай, жигаридан урган бўлса нима дейсиз? (Бир оз ўйлаб.) Бегим, бу буюм жуда бебаҳо. Нодир буюм... Шундай бўлгандан кейин мунга сақлаш ҳам жуда қийин бўладир. Ўлмас ботир мардлар майдонида хонни деб ўғрилар билан солишиб ётибдир. Агар қулоғига чалингудай бўлсами? Худо сақласун!

Б е к (бирдан севиниб кетиб, кибр билан). Э... Қал, сенинг ҳеч нарсадан хабаринг йўқ. У буюмни сақлаш учун мен шундай тадбирлар қилганманки, бир ўзим биламан-у, бир худо билладир. Айтканча, Тошлоқбой келдими?

К а л (ўйлаб). Келиб эди, шекилли.

Б е к (аччиғланиб). «Шекилли»ни қўшмай гапир. Келганми, йўқми?

К а л. Қаерга кетиб эди ўзи?

Б е к. Астағфуруллоҳ! Сенинг у билан ишнинг бўлмасун: келганми, йўқми?

К а л (ўйлаб). Ҳа, келган экан, келган!

Б е к. Аниқ биласанми?

К а л. Аниқ биламан, энди эсимга тушди. Букун тонгга яқин қоровул дарвозани очаётиб «Тошлоқ, сен-мисан?» деб сўраган эди.

Б е к (хурсанд). Ҳа, бўлибдир, бўлмаса, энди Ўл-

мас ботир қизи тўғрисида хотиржам бўлсак бўладир.
(Кал ҳайрон.)

Кал. Энди бояғи (Қўли билан кўрсатиб!), мана «мунақаси» бўлмайdimи?

Бек (ёввойи кулиб). У ўз йўлида бўла берадир. Ҳалиги иш «Улмас ботир сирдан огоҳ бўлмасун» деб қилинган тадбир; бу «мунақаси» сирдонлар сирни фош қилиб қўймасун деб қилинғуси тадбир... Ҳаммаси ўз йўлида, сен бу ишга аралашма! Сен катта хизмат қилдинг, ҳалол хизмат қилдинг, баракалла сенга!

Кал. Хизматни-ку ҳалол қилдим-а... Лекин, ҳароми энди чиқатурганга ўхшаб қолди-да! (Ўзича). Бор-

Бек. Яна нималар деб ғудранасан, Кал? май ўлайин, шу ишни қилмай ўлайин!

Кал. Икки кишининг қони беҳуда тўкиладир-да...

Бек (жеркиб). Жим! Жим! Бўлмаса сенинг билан менинг қоним тўкилсинми? Ҳа, эҳтиёт бўл Кал, бу сирни сен ҳам биласан, сенинг ҳам қонинг тўкилиб қолмасин!

Кал (зўрға, ясама ботирлик билан). Майли... менинг қоним тўкилса садқан сарига... Бошқаларники тўкилмаса яхши бўлур эди.

Бек. Менга ақл ўргатма, Кал! Мен ўз ишимни билиб қиламан энди? Гапга сира унамайдир-ку? Минг хил йўл билан айлантириб кўрдим, йиғлайдир, кўпирадир, тошадир холос! Нима қилай, энди куч билан янчайинми? Уч кунгача хўп ялиндим, ёлвордим, кўрқитиб ҳам кўрдим, алдаб ҳам кўрдим, бўлмади. Энди сабрим тугади, никоҳга рози бўлмаса, беникоҳ ҳам қўл узатаман!..

Кал. Бегим, мен сизнинг бир итингизман; энг камтарин, энг пастарин бир итингизман... «Ма!» десангиз келаман, «кет!» десангиз кетаман. Лекин, ҳар нима бўлса ҳам ёшим сиздан улуғроқ, дунёни сиздан кўра кўпроқ кўрганман... Менинг нисихатимни ҳам тингланг: қизга зўрлик қилмай туратуриг, яхши гап билан ҳам унатамиз. Сиз ҳозир чақириб олиб юмшоқлик билан бир айтиб кўринг, кўнмаса мен ҳам гапираман. Ҳа, шундай қилинг, бегим! Кичкина одамнинг қизи эмас, Улмас ботир, ахир, маълум. Ширинлик билан, рози-ризалик билан бўлса, кейинча Улмас ботир ҳам индай олмай қоладир. Қиз ўзи ўз ризолиги билан сизнинг шўйнингизга киргандан кейин бир ота эмас, минг ота ҳам жим қола берадир. Улмас ботирдай одам ҳам ўшандай вақтда дамани чиқара олмай қоладир. Мен букун эмас, эртани ўйлайман, бегим!

Бек (*ўйчан*). Рост айтасан, кал! Гапларинг маъқул, майли яна бир оз бардош қилайлик. Лекин қиз сира унамасми экан дейман?

Кал. Сизга унамай кимга унасин? Дарров уч куннинг ичиде унаб қўйса яхши бўладирми? Бир ҳафта, ярим ҳафта... бир ой, ярим ой...

Бек. Пулач ўғрига нима учун бир кечадаёқ унаб қўйдиди?

Кал (*кулиб*). Э... бегим, боя ўзингиз айтгандай «жигар-бағридан урса» нима қилсин?

Бек. Оҳ! Жигар-бағри қурсин! Бор, бор, тез топиб кел! Яна бир насиҳат қилиб кўрай!

Кал. Ҳа, баракалла, шундай бўлсун, бегим. Мен ҳозир топиб келаман! (*Чиқадир*.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*жим, ўйланадир*). Сир билганлардан иккитасининг боши кетармиш-да, биттасники қолар эмиш. Кал ўзи, яхши киши. Яхши, ҳалол хизматкор. Берган нон-тузни ҳеч ҳаром қилмайдир. Пуқ, Кал ўз қилган ишини ўзи бузмас! (*Жим*.) Қани, қиз энди нима дер экан? Бу сафар ҳам ўзим яхшилаб айтиб кўраман. Юмшаса, юмшадиди, юмшамаса, Қалнинг ўзини ишга солман. У билан ҳам бўлмаса... Иннайкин аяб ўтирмайман. «Қизининг нози қачонгача?» дерлар... Кейин ноз қилолмай қолалар. (*Жим*.) Отаси катта одам, обрўлик одам, ундан ҳайнқиш керак эди. Лекин, мен ҳийлани шундай жойнга қўйдимки, Улмас ботир қизини икки қўллаб эмас, тўрт қўллаб менга тутадир. Қиз ҳам менинг тўғримда отасига яхши гапдан бошқа ҳеч нарса айта олмайди, айтса ҳам отаси ишонмайди. Бу тарафдан ҳам ҳийлани ўрнатканман. (*Бир оз жим*.) Минг ёқдан айлантриб келганда ҳам қиз меники! (*Эслаб*.) Тошлоқбой бериб келибди. Эртага энди иккинчи хатни ёзиб юборсам ҳам бўладир. То бу хат боргунча Пулат ўғрининг иши ҳам тугаб қолар. Иннайкин, худо хоҳласа, тўй... (*Ташқаридан Қалнинг товуши: «Ойимпошша, сиз менинг худо берган қизимсиз, кўксимда кулган юлдузимсиз, қўлимга қўнган қундузимсиз, яйраб юрган қўзимсиз, учиб ўйнаган қўнғизимсиз, қараб турган кўзимсиз, қизариб турган юзимсиз, тўкилиб турган сўзим-*

сиз, мана бу бек ўғлига совға қилиб олиб келган юзим-сиз...» Шу сўзлар билан Ерқинни олдига солиб Кал кирадир.)

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал, Ерқин

Бек (*Калнинг гаплари нашъа қилиб ўлтирибдир; Ерқинга жой кўрсатади*).

Ерқин (*ўйчан кўринадир*). Ултира берсинлар, бегим, мен мана шундай тураман. (*Бир чекада ерга қараб, адабли турадир*.)

Бек. Ултурсангиз бўлар эди, Хонпошша. Мен сиз билан букун хушчақчак қилиб сўзлашмоқчи эдим.

Ерқин (*бир оз дадил*). Бегим, хушчақчак қилиб жаноблари сўзлашадирларми. (*Кални кўрсатиб*) Ё бу кишими?

Кал (*қизга хўмрайиб қараб, ўзича*). Ҳа, қиз ўлгур, ишни буздинг. Мени шу суҳбатдан маҳрум қилдинг! (*Питиллаб қоладир*.)

Бек (*завқланиб*). Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Хўп, хўп Ойимпошша, хўп. (*Калга ишора қиладир, Кал хоҳламасдан — ғудраниб чиқиб кетар*.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек (*хурсанд*). Ана Ойимпошша, Кални ҳам ҳайдадим, айтганингиз бўлди.

Ерқин (*дадил*). Қалингиз шундай нарсаки, уни чақириш ҳам қийин. Ҳайдаш ҳам... (*Ўзи бориб қараб келар*.) Дуруст кетаётибдир, сизнинг буйруғингизга яхши итоат қилар экан.

Бек. Менинг буйруғимга бўйин эгмайтурган ҳеч ким йўқ, ҳамма бўйин эгадир. Фақат, бир сизнигина гапимизга уната олмадик.

Ерқин. Нима амрлари бор эди?

Бек (*яна жой кўрсатиб*). Ултурсангиз-чи, Хонпошша!

Ерқин. Қуллик бегим, ўлтираберсинлар, Улмас ботир бизга озроққина адаб ҳам ўргатиб эди. (*Бир*

оз жим.) Менга яна бир мартаба айтиб берсалар: бизга нима амрлари бор эди?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қиламан, деган эдим.

Ёрқин (бирдан ранги ўчиб, дадиллашиб). Бегим, орада бир монё бор.

Бек. Ойимпошша, қандай монъедир у? Ҳар қандай монё бўлса ҳам мен уни орадан олиб ташлайман.

Ёрқин. Монё деганим бир андишадир. (Жим.) Бегим, менда катта бир андиша, бировларнинг андишаси бор.

Бек. Ким- экан у «бировлар» деганингиз? (Кулиб.) Тоғ кийиги эмасмикан?

Ёрқин. Боғда бўлган бир одам, албатта, тоғни ўйлайдир демакчиларми?

Бек (ўзича). Гапни қаранг, гапни... (Ёрқинга.) Сиздаги андиша тоғ кийигининг андишаси бўлса керак, албатта?

Ёрқин. Овчининг рўбарўсида турган кийик ўздан бошқани ўйлай оладирми, бегим?

Бек. Сиздай кийикни ҳар қандай овчидан сақлаб қололсам, нима дейсиз?

Ёрқин (нозик). Агар беғараз бўлса, қуллуқ дейман.

Бек (ўзича). Дод! «Агар беғараз бўлса! эмиш... (Ёрқинга.) Хонзодаларга «қуллуқ» қилиб эгилмаган бўй, биздай бир бечорага эгилса... Шунинг астойдил дея оламизми?

Ёрқин. Ихтиёр ўзларида... Кийикни овчининг ўқидан сақлагучи агар хонзода бўлатурган эса, кийик кўксини овчининг ўқига «жон» деб тутиб берадир...

Бек (завқланган, ўзича). Айланай ўша кийикдан. (Ёрқинга) Ундай бўлса, агар сиз уларнинг андишасини қилатурган бўлсангиз, уларни ҳозир чиқариб ҳайдайман!

Ёрқин. Йўқ бегим, уларга қилча ҳам озор бермасинлар. Мен сизнинг ҳарамингизга кирсам, уларга кундош бўлиб эмас, чўри бўлиб кирман... У тўғрида сира... сира ўйламасинлар. Агар мен уларнинг ёнларида бўлсам, ўзлари ҳам мени ўз болаларидай кўрарлар эди.

Бек (огир нафас олиб). Ойимпошша, сиз мени жуда зўр бир хурсандликка етказай-етказай дейсиз-у... шу андиша орага кириб қолаётибдир-да! Мен сизнинг бояги гапларингизни эшитгандан кейин, гапнинг рости-

ни айтсам, Ойимпошша, маст бўлиб қолдим. Келтинг, ўша андишани ўртадан олиб ташлайлик, айтинг: у қандай андиша? Қимнинг андишаси?

Ёрқин (*яқинлашиб, яширин товуш билан*). Сирнинг андишаси, бегим!

Бек (*бир қадар ҳаяжонли*). Сирнинг? Қандай сир?

Ёрқин. Менинг бу ерда эканимни биров билмаслиги керак эмасми? Шу ўзи катта бир сир эмасми? Ана ўша сирни сақлаш андишаси мени қийнаб турадир.

Бек. Андиша қилманг, пошшам, сир асло очилмайдир!

Ёрқин (*чўчиб*). Қандай очилмайди, дейдилар? Уни билар кишилар бор-ку, бегим?

Бек (*чўчиб*). Билган кишилар? Кимлар экан улар?

Ёрқин. Хола, ҳалиги новча полвонлари. Сўнгра Қал...

Бек (*кулиб*). Э... ўшаларни айтасизми? Уларнинг иши жуда осон: оғизларига бир сиқим тупроқ ташлаб қўйсақ бўладир. Сира андиша қилманг, Хонпошша, бир сиқим тупроқ билан иш битадир.

Ёрқин. Бегим, менга мазмун билан гапириб ётибдилар. «Хотин киши ўлимдан қўрқар» деб шундай гапирадиларми? Мен ўлимдан сира қўрқмайман, менинг отам қассобдан баттар эди. Хайр, хола билан Полвоннинг бошларини кесдирар эканлар, Қал-чи?

Бек. Қал ҳам ўшаларнинг биттаси-да!

Ёрқин. Йўқ, бегим, Қални ўшаларнинг биттаси деб бўлмайдир. Қал жуда қимматбаҳо, топилмайтурган бош. Шу учун ўшанинг андишасини қиламан.

Бек. Катта қимматбаҳо бўлса ҳам, сизча эмас.

Ёрқин. Мени сизга келтириб берган ўша!!!

Бек. Келтириб бергандан кейин икки ўртада «чақир тиканак» бўлиб турган ҳам ўша... Шундай бўлгандан кейин уни ҳам йиғиштириб қўя қоламиз! Хайр, айтинг, Пошшахон, Қалдан хавф борми?

Ёрқин. Катта хавф Қалдан!

Бек. Қандай?

Ёрқин. Қандай-шундайни йўқ. Қал қизиқ одам, қизиқчилик билан оғзидан ҳар гап чиқаберадир. Бу иш жуда нозик, сал шарпаси чиқдими, тамом!

Бек (*қатъий*). Бўлмаса, уни ҳам тугатамиз! (*Жим.*) Рост айтасиз, Ойимпошша, Қалдан ҳар дамда бир хавф бор. Уни бу кундан қолдирмай тугатмоқ керак.

Ёрқин. Сабр қилсинлар, бегим, Қалнинг ўлмасдан бурун қилатурган озгина хизмати бор: у хизматни

бошқа киши бажара олмайдыр. Уни менга уч-тўрт кунга берсалар, менинг ишим тугагандан кейин, албатта, бир ёғлик қилиш керак. Қанча қимматбаҳо одам бўлса ҳам... (уялган бўлиб.) Сиз-биздан қиммат эмас!

Бек. Шундай денг-э, Ойимпошша-е, бошим осмонга етди. (Жим.) Ҳалиги буюрмоқчи бўлган ишингиз қандай иш экан, билсак бўладирми?

Ёрқин. Ишимни жанобларига айтсам яна ҳам яхши бўладир! Мен ўз уйимиздан бир кечанинг ичида йўқ бўлиб қолдим. Бу хабар қандай бўлса ҳам шу уч-тўрт куннинг орасида отамнинг қулоғига етади. Отам тажанг одам, урушни ташлаб қайтиб келади. «Менинг йўғимда уйимни бузиб кетар эканлар-да, шунга қарши ҳеч нарса қила олмаган хонга хизмат қилдимми?» деб бутун саройни бузиб юборади. Шу учун отамга бир хат ёзиб юбораман; «уйда мен, соғ-саломатман» деб ёзсам, унинг кўнгли тинч бўладир. Бу...

Бек (ғурур билан кулиб Ёрқиннинг сўзини бўлади). Э... Хотиржам бўлинг, Ойимпошша. Бу тўғрида отангиз томонидан асло хавф йўқ. Мен тегишлик тадбирларни қилганман.

Ёрқин (сўзини бўлиб). Яни Ўлмас ботирдан кўрқмасликларини айтмакчиларми?

Бек. Йўқ-э... Ўлмас ботирдан кўрқмасак ҳам унга тиг тортарми эдик? Мен бошқача тадбир кўрганман; яъни, отангиз сизнинг воқеангиз тўғрисида ҳеч нарса эшитмайди, эшитса ҳам ишонмайди. У тўғрида хотиржам бўлинг! Мен, ҳамма ишни тўғрилаганман. (Бир оз жим. Ёрқин ўйга ботади.) Ойимпошша, шундай бўлгандан кейин Қалнинг андишалик вужудини ҳозир ўртадан олиб ташлайлик. Ундан кейин, қани менинг илтимосимга нима дер экансиз?

Ёрқин (шошилиб). Бегим, Қалга яна ҳам қўл тегизиб бўлмайди. Унинг яна ҳам менга кераклиги бор. Уйга, холамга хат ёзиб уни тинчлантириб қўяй. У бечора, муштира кампир, ҳам менинг қайғимда, ҳам отамнинг билиб қолиши хавфида ўлиб бўлади. Отам томондан мени хотиржам қилдилар. Энди мен ҳам холани хотиржам қилиб қўяй.

Бек (оғирроқ). Хайр, майли, Қалнинг бир неча кунлик ихтиёри сизда. Ишингиз биткач, менга айтинг, шу ёмон андишани тезроқ ўртадан кўтарайлик! (Ўрнидан туриб Ёрқинга яқинлашади.)

Ёрқин (орқасига тисарилиб.) Қуллуқ, бегим.

Бек. Андиша орадан кўтарилгандан кейин нима бўладир?

Ерқин (*уятчан*). Нима бўлсун, бегим?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қила оламанми?

Ерқин (*уятчан*). Лойиқ кўрсалар...

Бек (*завқ билан кулиб*). Ҳа-ҳаҳ... Уёғини сўраманг! Бўлди! (*Яқинлашмоқчи бўладир. Ерқин орқага тисариладир.*)

Ерқин. Бегим, сабр қилсинлар! Мен, жанобларнинг амрларидан чиқмайман. Сиз ҳурматли, улуғ кишисиз, сабрингиз ҳам улуғ бўлиши керак.

Бек. Оҳ сабр, сабр! (*Чиқадир.*)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*орқасидан бориброқ*). Кал йўлиқса, айтиб юборсалар! (*Узоқ жим.*) Ҳой аҳмоқ, ҳой! Ишонди, дарҳол ишонди. Энди сен менинг қўлимга тушасан! Тузоқ яхши қурилди; Кални ҳам ўз тарафимга ағдариб олишим энди осон гап! Уни орага қўйсам, новча полвонни ҳам йўлдан урадир. Биз учовимиз биргалашсак, қўлимга бир қилич билан бир қалқон тегса, иш тамом! (*Бир оз жим*). Бу ердан қутилгандан кейин уйга қайтиш йўқ. Мумкин эмас, тўғри тоғ кийигининг ёнига! Сенинг ёнингга, э, Пўлат! Билсанг, билсанг эди кўкрагимда ёнган оловларни!.. (*Жим, уйчан*). Аммо бир сир мендан беркилиб қолди. Отамнинг билмаслиги, билса ҳам, ишонмаслиги учун бу жаллод қандай ҳийлаларни қилди экан? Ўзи жуда мақтаниб гапирди. (*Жим, ўйланадир.*) Тағин бошқа бировга тўнкаган бўлмасун? Бу одам — ҳар бир ёмонликка тайёр одам. (*Бир оз жим.*) Йўқ... йўқ! Сир мендан беркилиб қолди. У сирни билмагунча ҳеч нарса деб бўлмайди. Балки, мени хотиржам қилиш учун айтгандир. Мен уйда йўқ бўлсаму отам бу хабарни эшитиб ишонмаса... Йўқ, йўқ, бу мумкин эмас! Ҳозир мен ҳеч нарса қиллолмайман. Бир иш қилиб сирни билиш керак, ундан кейин ўшанга қараб иш қилмоқ мумкин, бошқа илож йўқ... Ҳалиги муомилани қилиб турсан, сирни ҳам билиб оларман. Лекин, дунёда энг ёмон кўрган одамига кулиб, ўзини сотиб гапириш... Воей, бу қандай ёмон, оғир нарса!.. (*Ташқаридан Калнини товуши: «Пўлат ботир тоғда*

ётур, ажали етмай ўлиб кетур, гули очилмай сўлиб кетур, ёри бу ёқда қолиб кетур!» Бу сўзларни айтиб, кула-кула кирадир.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Қал

Ёрқин. Нималар деб ётибсан, Қал? (*Қал кула-дир.*) Яна бир айт, қани, Қал!

Қал. Кулаётибман, кула-кула ўлиб ётибман, Пошшам!

Ёрқин. Кул, кул! Кулиб қол, кулиб олганинг ғанимат!

Қал (*яна кулиб*). Хўш, яна нима бало бўлибдир? Яна қандай қазо устимизга юриш қилибдир? Яна сафар-мафарга, хавфу хатарга, тилла камарга, баланд жарга, ёмон ишларга, кўр-карга, ё яна бирорта сизга ўхшаган қулларга юборатурган бўлиб қолибдиларми?

Ёрқин. Сафар ҳам гапми? Бир йўлки, борса-келмас!

Қал. Йўл бўлса «борса-келмас», Ойпошша. (*Кўкрагига уриб.*) Хон поччангиз ундай йўлларни кўзга илмас. писанд қилмас, мушкул билмас, бормай қўймас! Ҳов!.. Яна бирорта сизга ўхшаган ҳилва-олифта, отанинг қизи, ернинг юлдузи чиқиб қолган бўлса... Қал тоғангиз, (*кўксига уриб*) ҳунарманд оғангиз... бораберадир, олаберадир, чопаберадир, тонаберадир!.. Ҳов, ҳов!..

Ёрқин (*бемалол*). Ҳали олиб келиб берганингга хун тўласанг ҳам! Яхшики... (*Секин, қулоғига яқинлашиб.*) Улиб қутиласан! Бўлмаса, хун тўлолмай қийналар эдинг... Яхшики, хунга хун, қонга — қон!..

Қал (*жиддийланиб*). Нима дейсиз? Нима, нима?

Ёрқин (*уёқ-буёқни қараб келиб*). Ажалнинг яқинлашган, Қал! Мана бу қал бошинг кесиладир, Қал!

Қал. Энди кулишни тўхтатдим, энди чинакам гаплашайлик. Сизнинг гапларингизда қизиқ мазмунлар бор...

Ёрқин (*жой кўрсатиб, ўзи ҳам ўлтирадир*). Мазмун йўқ, тўппа-тўғри гап...

Қал. Бояги жинниликлар учун кечиринг, Ойпошша! Менинг турган-битганим шу. Қандай қилай? Мен шундай одамман... Менга ҳалиги мазмунларни очикроқ айтиб бера олмайсизми? Қизиқчиликларни, ма-

на, бутун ташладим. Мана кўринг, сиз билан чинакам гаплашмакчи бўламан.

Ёрқин. Мазмун деган нарса йўқ. Тўппа-тўғри гап, очиқ ҳақиқат. Майли, мен сенга яна ҳам очигроқ қилиб айтиб берайин. Мени шу ҳолга туширган сен бўлсанг ҳам, мен сенга бир яхшилик қилай. «Болиқ билмаса, холиқ билур» дерлар; сен билмасанг, худо билар. Менга бари бир, қандай қилсам ҳам ўлим! Мен энди ўлимга кўзимни (*қўли билан очиб кўрсатиб.*) мана шундай қилиб қарайман!

Қал (*юмшоқ*). Ойимпошша, сиз менга агар шу ҳолда туриб яхшилик қилатурган бўлсангиз, мен ҳам сизга қўлимдан келган яхшиликни қиламан. Сизни бу ҳолга мен солган бўлсам, сизни бу ҳолдан яна ўзим қутқариб оламан!

Ёрқин. Қўй, қутқариб олишинг ҳам керак эмас. Ёлгиз, мен охир чоқда сен билан очиқ гаплашмакчи бўламан. (*Туриб қараб келиб.*) Бек мени куч билан бўлса ҳам хотин қилмоқчи, иннайкин, шу сирни билатурганлардан уч кишини йўқ қилмоқчи, яъни бошларини кесдирмакчи!

Қал (*чўчиб*). Бўлди, бўлди! Ҳаммасини билдим, билдим! Боя икки киши эди, учинчиси ҳам қўшилган бўлса... у, албатта, мен бўламан! Оҳ, хайф унга қилган хизматларим!

Ёрқин. Сендан бошқа ҳам икки бечора бор-ку, уларнинг ким эканликларини биласанми?

Қал. Бўлди, бўлди, биламан! Ҳалиги кампир хола билан новча полвон! Улар тўғрисида боя ўзимга гапириб эди. Менинг тўғримда нима деди? Айтиб беринг, пошшам, нима деди?

Ёрқин. Сир билатурганлардан сенинг ҳам бошинг кетармиш. Буни менга бекнинг ўзи айтди. Энди гап бундай, Қал, мен бекдан қанча жиркансам ҳам никоҳига рози бўлдим. Қани, сен нима қиласан?

Қал. Нима қилар эдим? Сизнинг икковингизни топиштириб қўйдим, энди ўзим қурбон бўламан, шу!

Ёрқин (*яна қараб келиб*). Қал, нимага, биргина бекнинг ўзи тўрт бечоранинг бошини ейдир-да, унинг бошини ҳеч ким емайди.

Қал. Ким есин? Шайтон есинми?

Ёрқин. Агар бир киши, озроқ ёрдам қилса, унинг бошини мен ер эдим! Сен ҳам қутилар эдинг, полвон билан хола ҳам...

К а л. Бечора юрт ҳам денг! Мунинг зулмидан дод деган юртни айтсангиз-чи! Кошки эди... Лекин, мен тақир миямга сиғдира олмайман.

Е р қ и н. Сенда ақл бўлса бўладир-да. Агар бир пичоқ, бир кичкина темиртак бўлса, мен унинг ишини, албатта, саранжом қилар эдим. Агар битта қилич билан қалқон бўлса шу даргоҳдан буткул қутилиб чиқиб кетар эдим...

К а л (*ўйлаб туриб, бирдан*). Ойимпошша! Агар шунча қилган хизматларим учун менга бератургани шу бўлса, шундай кишини ҳеч аяш керак эмас! (*Бир оз жим.*) Бу қонхўрни биров бир нарса қила оладир деб сира ақлим етолмас эди. Лекин, сиз қила оласиз, бунга ақлим етадир. Бир хотин киши бундай ишларни минг эркакдан яхши бажара оладир, айниқса, ҳозир бекнинг сизга жуда илқиб турган вақти... (*Қараб келиб.*) Пичоқ билан қилич-қалқонни мен топиб бераман, бўлди!

Е р қ и н (*севиниб*). Агар топиб берсанг, уни дарров йўқ қилиб, ўзимиз тоғларга чиқиб кетамиз!

К а л. Тоғларга? Пўлатнинг ёнигами? Сизнинг хаёлингиз ҳали ҳам ўшанда экан-да?

Е р қ и н (*уялиб, ўнғайсизланиб*). Пўлатнинг ёнига эмас, ўша уруш бўлаётган жойга! Мен сенга айтаман: қутулайлик шу ердан, борайлик уруш жойига, қарайлик: ким зўр келса ўшанинг томонига ўтамиз-да, кетамиз! Енгган тараф кейин сизга катта амаллар берадир, мен шу мақсадга етсам бўлди. Ундан кейин дунёнинг менга кераги йўқ! Мен бу дунёда кўнглим хоҳлаган эрни топа олмадим. Бундан кейин ҳам топилишига ақлим етмайдир. Шу учун бутун аччиғимни қилич билан қалқондан оламан! Сиз менга эргашинг: сизни бахтли қиламан! Ўзимни ҳалола қилиб бўлса ҳам сизни бахтли қиламан!

К а л. Хайр, ҳали мана шу ишни тугатайлик, қолганини кейин маслаҳат қилармиз...

Е р қ и н. Сен, эҳтимол, менинг сўзларимга ишонмайтургандирсан. Бўлмаса, бекнинг ўзидан мазмун қилиб яна бир сўраб кўр, қани, нима дер экан, ақлинг бўлса фаҳмлаб оласан.

К а л. Сир билганларни ўлдирдиш тўғрисида боя ўзимга ҳам айтган эди. Лекин, ўз тўғримда... (*Эслаб.*) Ҳа, менга ҳам жиндек ишорат қилиб эди.

Е р қ и н. Яна бир мазмун билан сўраб кўр, дарров сездирадир. У мағрур, ўзига ишонган одам; дарров

мазмун билан сездириб, қўядир. Фақат, фаҳмлаб олиш учун мня керак.

К а л. Уни қўйинг, буни қўйинг, пошшам, мана шу оғир кунларга сизни солиб қўйган мен бўлсам, сизни қутқариб олатурган ҳам ўзим бўлай! Дунёга келиб мен ҳам бир яхши иш қилай.

Ё р қ и н. Сен ёрдам қилсанг, бўлди. Қутқариш бўлса сени, Полвонни, холани — ҳаммангизни мен қутилтираман! (*Туриб қараб.*) Лекни, Қал, тезрак қимирлаш керак. Қанча кечикса шунча зарар, биласанми? (*Қора кўриб.*) Ана биров келаётибдир!

К а л. Ким? Ким у?

Ё р қ и н (*яқинлашиб, секин*). Жаллод! (*Калнинг елкасига қўлини қўйиб.*) Иш бошланди, тугатиш керак! Яна бошқа гаплар бор, уларни кейин гаплашармиз! Сергак бўл, ўлимга ҳукм қилинган кишисан! (*Югуриб чиқиб кетадир. Кал бошқа томондан чиқади. Бир оздан сўнг мағрур кулиш билан кулиб Бек кирадир, орқасидан К а л.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал

Бек (*келиб ўлтирадир*). Ҳа-ҳ-а-ҳа! Мен Улмас Ботирнинг куёви бўлдим! Марра меники!

К а л. Хўш бегим, унадими? Розн бўлдимми? (*Бекнинг ёнига ўлтирадир.*)

Бек. Розн бўлиш ҳам гапми? Жуда олижаноб қиз экан-ку! Шу қадар одоблик, хийлагарки...

К а л. Ўзи ўз оғзи билан «розман» дедими?

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Уни айтасан-а? «Агар лойиқ кўрсангиз» дейдир...

К а л. Ҳа, баракалла, бегим, шундай денг! Боя айтган эдим-ку, сизга унамаса кимга унайди, ахир? Хонзодага теккани унамагани, сизга ўхшаган билаги қувватликка тегмак учун эди, бегим. Қолган-қутганини мен ҳам хўп қулогига қўйиб, тайёрлаб қўйдим. Менга шаҳар берсангиз арзийдир, бегим.

Бек. Э... шаҳар дейсан-а... Дунё дегин, дунё! Бутун бошлиқ бир дунё бериш керак сенга! Сенга бера турган дунё ер юзидан топилмасми экан, дейман.

К а л. Э... берироқ бўлса ҳам бўладир. бегим. Илоҳим умр — давлатингиз зиёда бўлсин! Бояги гапни те-

гишиб айтдим, сиз саломат бўсангиз, ўша бизга катта мукофот!

Б. е. к. Йўқ. Қал, сенга, албатта, бир мукофот бериш керак. (*Кулиб.*) Сенга, хизматингга яраша ғалати бир мукофот бераман, Сени қанот қоқдириб осмонга учиртирамен! (*Куладир.*) Сени катта бир элга хон қилиб юбораман. Ҳали, ана у Хонпошшанинг сенга озгина иши бор экан, ўшани қилиб бергил, ундан кейин мукофот нақд! (*Эслаб.*) Ҳа, айтканча-я... (*бирдан*). Бор, новча полвон билан холанинг мукофотини берсинлар! Бор, айт! Боя ўзингга айтиб эдим-ку! Бўронбойнинг қулоғига қуйсанг бўладир, ўзи ҳам биладир. Бор тез!

Қал (*чўчиб ўзича*). Ана мазмун... Қизнинг гапи рост экан. (*Бекка.*) Менга ҳам шунақа мукофот бўлатурган бўлса, бегим...

Б. е. к. (*кулиб*). Бор тез! Сенга ундан ҳам ғалати, ундан ҳам қизиқ, жуда катта мукофот бераман! Бор! Тез бор! (*Қал чиқадир.*) Бор! Тез бор! Мукофот вақтида берилсун! (*Буюқдан отилиб Ерқин чиқадир.*)

ТУҲҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Б. е. к. Ерқин

Ерқин (*шошилиб чиқиб*). Бегим, борсинлар, Қални тўхтатсинлар! Мукофот беришнинг вақти яна жиндак бор. Ҳаммасини бир бермак керак! Бўлмаса Қални чўчитиб қўясиз, Қал чўчигандан кейин сир сақлаёлмай қоладир!

Б. е. к. Бўлмаса илгарни унинг ишини тугатайлик!

Ерқин. Йўқ... унда менинг буюратурган ишим қолиб кетадир. Боя ўзларига айтиб эдим-ку!

Б. е. к. Айтканча-я.. (*Жим.*) Нима қиламиз бўлмаса?

Ерқин. Борсинлар, мукофотни тўхтатсинлар. Вақтида ўзим айтаман. Ҳозир ўзим бориб Қални тўхтатар, жанобларини овора қилмас эдим-у, лекин, менинг бу ишдан хабардор бўлиб кўринишим яхши эмас.

Б. е. к. Жоним билан, Хонпошша! Нима десангиз мен рози. (*Яқин келиб.*) Лекин, Хонпошша, вақт қолмади. Қачон шу андишалардан қутилиб, (*Кулиб.*) бир отамлашамиз? (*Қаршисига бориб оладир.*)

Ерқин. (*ерга қараб, қизариб туриб*). Қал менинг ишимни бажариб келсун, ундан кейин Қал билан бирга бир базм қилиб, Қални тоза ишга соламиз, ҳамма

ҳунарларини бир-бир кўрсатганидан кейин уни «бор-са-келмас» сафарга узатиб... ундан кейин...

Бек (*энтикиб*). Ундан кейин-чи?

Ёрқин. Камина қулингиз жанобларининг ихтиёрларида...

Бек (*оҳ тортиб*.) Дод! Қални шу кечаёқ ишингизга жўнатынг, бўлмаса. Эртага кечкача етиб келсун!

Ёрқин. Қуллуқ! (*Таъзим қилиб эгиладир, Бек «маст» бўлиб чиқадир.*)

П а р д а

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

Бу парда йигирма икки мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби билан)

Нишобсой беги — бурунғидай.

Новча полвон — новча, йўғон, ҳайбатлик, фақат чиройлик одам, 40 ларда.

Қал — бурунғидай.

Хола — пакана, бужур, қотма, оғир бир кампир, 55 ларда.

Бўронбой — пакана, пишиқ, гайратли бир йигит, 30—35 ларда.

Ёрқин — бурунғидай.

Нишобсой бегининг ҳарам уйларидан бири, оқ бўр билан бўрланган, кенг, ҳашамли бир уй: «келин тушди»га мувофиқ яхшилаб зийнатланган. Тўрида кичкинагина супача, у ҳам яхши безалган: унинг икки ёнида иккита ўйма меҳроб, иккала меҳробга биттадан қадим замоннинг ёғоч ва ҳашамлик сандиқларидан ўрнатилган, устларига турли-туман тоза кўрпалар ёйилган, кўрпаларнинг устига яхши, тоза чойшаблар ёпилган.

Уйда ҳеч ким йўқ, бир оздан сўнг мағрур, шод лекин бир оз андиша аломати бўлган ҳолда Бек кирадир. Яхши ясанган. лекин белида на камар ва на қилич бор.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*уйнинг зийнатини ва жойларини яхшилаб қарагандан сўнг*). Жойида, жойида, келин келатурган уйга ўхшайдир. Лекин, шундай уйга келатурган келин тўй-томоша, вода-ванг билан келса бўлар эди. Аттанг... Аттанг... Мен билан келиндан бошқа уч киши биладир, холос. (*Супачага ўтирадир*). Хайр, мол яхши нарса, унинг қўлга келгани ўзи катта бир тўй-томоша, қийнаб-қийнаб бўлса ҳам охирда «гаҳ!» деганда қўлга қўнган

ни яна ундан катта тўй-томоша! (Эшикдан новча Полвон кирадир).

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Новча полвон

Полвон. Ассалому алайкум!

Бек. Ҳа, Полвон, кел!

Полвон (*кўзлари уйда*). Жойида, жойида. Уй бопланибдир.

Бек. (*мағрур қарашлар билан полвонга қарайдир.*) Буқун Қални ҳам қаторимга ўтқуздим, кел, сен ҳам ўлтириб қол? (*Енидан жой кўрсатадир.*)

Полвон. Қуллук, бегим! (*Бир чекага ўлтирадир.*)

Бек. Қалай, уй бопланибдирми?

Полвон. Жуда жойида, бегим. Қал боя мақтаниб туриб эди. «Ўғлимнинг уйини жуда галати қилиб ясадим, кириб кўриб чиқ» деб, сизнинг йўғингизда кир-гали кўрқдим... Қал ўлгурда ҳунар кўп, Қал жуда уста қал.

Бек (*тичинг қилиб*). «Ўлгур» дема, «бор бўлгур» дегин, бировнинг ўлимни тилаш яхши эмас.

Полвон. Э бегим, яхши кўрганимиздан айтамизда, бўлмаса Қал ҳаммамизнинг отамиз эмасми?

Бек. Ҳа, шундай дегин (*Жим.*) Лекин, Қалга яна бошқа бир иш топшириб эдим. Яхши бажардимми экан? Сен ҳам уёқ-буёққа сарасол солиб юрибсанми?

Полвон. Қайси тўғрини айтасиз, бегим?

Бек. Сенинг, айтканча, бу ишдан хабаринг йўқ. У сирни сену, холаю қал — учаланг биласан, холос. Мен сизга ишонаман. Шу учун бу ишни ҳам айтиб қўя қолай.

Полвон. Ҳа, албатта, бизнинг жонимиз ўзимизники эмас, сизники, бегим. Сиздан умидимиз ҳам шу-да.

Бек. Қиз ўзи рози бўлди, бирмунча парсани шарт қилди, мен ҳам унадим, қилиб бердим; бошқа яна шартлари бор, уларни ҳам қилиб бераман. Қиз, жуда хурсандлик билан унаб турибдир. Ҳозиргина имом-домла келиб, Никкоҳни ўқиди (*эслаб*) ҳа, айтканча, имом-домланинг ишини нима қилдилар экан? Сен биласанми?

Полвон. Йўқ, мен у ишни билмас эканман. Ҳали ҳозиргина Қал еталаб юрган эди.

Бек. Ҳа, дуруст, Қал тўғрилагандир бўлмаса. У ҳам учала сирдошнинг биттаси-ку... (*Дарров сўзни буриб.*) Ҳали нима деб туриб эдим?

Полвон. Қиз хурсандлик билан унаб турибди, деган эдингиз.

Бек. Ҳа, ҳа... қиз қафасга тушди, қўлга ҳам вақти чоғлик билан қўнди. Лекин, шу қизга унча ҳам ишониб ета олмайман. Бу ўзи ўша ўзимиз билган Улмас ботирнинг қизи эмасми? Мунда гап кўп. Унинг достонини кўп эшитганман. Ўз ризолиги билан ўйнаб-кулиб қўшилиб олгунча жуда эҳтиёт бўлиш керак. Қўшилиб олгандан кейин, албатта, тинчиб қоламиз.

Полвон. Никоҳ бўлса бўлибдир, бу кеча ўз ризолиги билан қўйингизга кирар экан, яна тағин нима-сидан қўрқасиз?

Бек. Шундай бўлса ҳам эҳтиётини қилдим-да. Хотин кишининг кўнглини худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Оғзида кулиб гапиргани билан дилида, худо биладир, қандай шайтонлар бордир? Шунини ўйлаб қўлимдан келганча эҳтиёт қилдим. Уйининг зийнатини Қалга топширганам ҳам шу сабабдан эди. «Бирорта ханжар-манжар, пичоқ-мичоқ шу уйдан чиқиб қолмасун; темиртак чиқиб қолса ҳам сен жавобгарсан!» дедим. (*Полвон дандон соплик пичоғини орқароққа суриб қўядир.*) Қал, албатта, у ёғини тўғрилагандир.

Полвон. Ҳа, Қал деганингиз қўядирми?

Бек. Қизнинг ясан-тусанини бўлса холага топширдим. (*Полвон сесканиб кетадир.*) Унга ҳам «ёнидан битта темиртак чиқса, бошингиз билан сиз жавобгарсиз!» дедим. (*Полвон яна сесканадир.*) У қўрқоқ хотин, албатта, ўз ишини билиб қиладир.

Полвон (*зўрға*). Хола деганингиз ким, бегим.

Бек. Э... Холани билмайсанми? Нон ёпатурган пана, бужур кампир бор-ку?

Полвон (*сесканиб, қалтираганроқ*). Биладан... Биладан... Ҳа, қўрқитмасангиз ҳам сизнинг оғзингиздан чиққан гапга жонини бермайдирми, бегим!

Бек. Ушандоқ бўлса ҳам қўрқитиб қўйган яхши. Хотин кишини сиз билмайсиз, мен биладан. (*Бир оз жим.*) Яқинда худо хоҳласа, сенга яхши бир хотин олиб бераман. Дуруст, обрўлик бир одамга ўғил қилиб қўяман. Сенга ҳам мана шунақа уй ясатиб бераман. (*Секим*). Иннайкин, ҳали ҳеч кимга айтмагил, Бўронбойни йўқ қилиб, сени Бўронбойнинг ўрнига — қўрбоши қил-

моқчи бўламан. Шунн билиб қўй. Лекин — оғзингдан чиқа кўрмасин. Ҳа!..

Полвон. Қуллуқ бегим. Мен дуои жонларини қилиб юра берай, Бўронбой ўзи яхши йигит.

Бек. Бўронбой атганингдек яхши йигит эди. Аммо, кейинги вақтларда анча бузилди. Йигитлар яхши кўргани учун кибр пайдо қилиб қолибди. Баъзи бир беҳуда ишларни қилиб, бўлмағур гапларни гапирибдир. Мен ундай одамни бир нафасда кўчага эмас, нариги дунёга ҳайдаб юборман... (Жим.) бор, қўлингга қилич — қалқонингни олиб эрталабгача шу эшикни пойла. Сенга ишонаман-а, Бўронбойнинг ўрнига сен қоласан! Эсингдан чиқарма! Мен чақирганимда кирасан, ҳеч кимни яқин йўлатмайсан, Қалдан бошқа ҳеч кимни ёни-верингга яқинлаштирмайсан. Қалдан бошқа ким лозим бўлса, ўзим чақираман, ўшанда тегмайсан. Бўлмаса чоп! Ким бўлса ҳам аяма, чоп! Ичкаридан хотин-мотинлардан чиқиб қолса ҳам аяма! Эртага эрта билан рутбангни улуг қиламан. Бир кечалик пойлоқчисан-а, билиб қўй! Ўзимга маҳрам қилиб оламан, жуда чиройлик — 16 яшар, қирчиллама қизни олиб бераман: маза қилиб ётасан!

Полвон (*ўрнидан туриб татғим қиладир*). Қуллуқ бегим, қуллуқ! Жоним ўзимники эмас, сизники, агар бир жоним экан, минг жоним бўлса ҳам сизники. (*Эшикдан Қал кироди.*)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Полвон, Қал

Бек. Ҳа, мана, Қал ҳам келди. Кел, кел, ота, кел. Қал (*яқин келиб*). Имом-домлани жўнатдим, саломат жўнатиб бегимизга арз этдик.

Бек. Ҳа, баракалла, бор бўл, Қал! Ишқилиб хурсанд қилдингми? Хафа бўлмай жўнадиларми?

Қал (*кулиб*). Хурсанд бўлишга кўнгиллари тўлмади, хафа бўлишга вақтлари бўлмади. (*Новча полвон ҳайрон.*)

Бек. Хўп, майли, Қал, балли, ҳалиги ишни нима қилдинг?

Қал. «Ҳалиги иш» қайси иш? Қийин бўлди тушуниш...

Бек. Дарров эсингдан чиқиб қолдимиз? Хўп одамга иш буюрган эканман!

Кал (*ўйланиб кетадир, бирдан уйнинг зийнатига кўзи тушиб*). Ҳа, уйни ясаш тўғриси, бир темиртак тўғриси?

Бек (*кулиб*). О... тўқимай ўлгур Кал--э... Тўғри гапира берсанг калчилик бўлмай қоладир-а?.. Ҳа, ўша уйнинг тўғриси.

Кал. Айтканча-я, бегим, ўзимнинг қадимги бегим: уйингиз қалай бўлибдир? Маъқул бўлдими? Кўнглингиз тўлдими?

Бек. Уйнинг ясалиши жойида, жуда жойида. У тараф нима бўлди дейман, ҳалиги нозик тарафи?

Кал. Битта темиртак, ё чўпу халак, ё синиқ тутак чиқиб қолса, мен жавобгар, бегим!

Бек. Баракалла, баракалла, хола нима қилди экан. Бор, айтиб чиқчи!

Кал. Холанинг ҳам гули очилгандир, ҳиди сочилгандир, туркий қилиб айтсак, келинойимни тайёр қилгандир. (*Чиқади*.)

ТУРТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Полвон

Бек. Полвон, Қалнинг енгиллигини қара, гаплари оғзидан қуйилиб тушаётибдир. Ичндаги гаплар тошига қайнаб, барқ уриб чиқаётибдир. Шу сир сақлай оладирми? Сен уруш кўргансан, пишкансан, оғир сен, ҳовлиқмайсан, сенинг оғзингдан гап чиқмайди. Лекин, Қалдан қўрқаман, ўзим кўп тайинладим. Сен ҳам сирдошлардансен. Тайинлаб қўй: оғзидан бир гап чиққундай бўлса, боши кетадир-а!

Полвон. Албатта, албатта, мен ҳам айтаман. Кал, сизнинг тўғрингизда ундай қилмайди, бегим.

Бек. Қилмайди деб бўлмайди. Унинг оғзи бўш, ҳар нарсани қизиқчиликка олиб гапира беради. Бор энди, чиқ, ишингга пухта бўл! (*Кулиб*).- Бир кечалик кўриқчисан, яхши кўри. Берган нон-намагимни ҳалол қил! (*Полвон қуллуқ қилиб чиқмоқчи бўлади*). Ҳа, айтканча: Бўронбойини менга чақириб юбор, эҳтиёт бўл, у сирдан огоҳ эмас! Оғзингдан бир оғир гап қочмасин, ҳа! (*Полвон «хўп» деб чиқади*.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (ёлғиз, ўзича). Ишлар ҳаммаси жойида, эрта билангача ҳамма иш бартараф бўладир. Қизнинг ўз ризозлиги билан қўшилиб олсам, ундан кейин Улмас ботирнинг ҳам нафаси ичида қоладир. Тузоқ яхши қурилди. Утган сафар юборган хатим теккандир, эртага иккинчи хатни юбораман. Учинчи хатни, худо хоҳласа, келинчакнинг ўзи ёзар. (Эслаб.) Ҳали, хатни қаерга қўйдим? (Қўйинларини қарайдир.) Ҳа, мана экан. (Олиб кўриб кула-кула яна қўйнига саладир.) Қиз ўзи унайтурганга ўхшайдир. Май ичкали унаб берса, у ёғи осон... Ўзим ичсам, ўзим қуйиб берсам, йўқ дея олмайди, албатта. (Ичкарига салом бериб Х о л а кирадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек. Ҳа, хола, келинг, қалай ҳамма ишлар жойидами?

Х о л а. Худога шукур, болам, ҳамма иш жойида.

Бек. Қиз тайёirmi?

Х о л а. Қайлиғингиз тайёр, болам.

Бек. Ҳалиги айтганларимни қилиб ён-берини қарадингизми?

Х о л а. Айланай болам, янги уст-бошларини ўзим кийгиздим? Бу ерга олиб кираётиб яна қарайман.

Бек. Ҳа, баракалла, боринг энди, насихат қилиб, қулоғига қуйиб ўлтиринг. Керак вақтида Кал хабар берадир. Сиздан миннатдорман, эртага эрта билан инъом-эҳсонни катта оласиз. Лекин, оғзингизга эҳтиёт бўлинг! (К а м п и р х о л а ичкари эшикдан чиқадир.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (ёлғиз, ўзича). Бўлди, бу иш ҳам бўлди. Бу кампирнинг ҳам бир кечалик умри қолди. Э... ўзи ҳам ёшини яшаган, ошини ошаган, энди ўлаберса ҳам бўладир... (Бир оз жим.) Хайр, энди ишнинг энг каттаси

қолди. Уни ҳам тўғриласак, иннайкин, ишимиз ёлғиз қизга қараб қоладир. Қизга унамаслик учун энди баҳона ҳам қолгани йўқ. (*Бир оз жим.*) Йўқ, йўқ... Ўлмас ботирнинг шу қизи меники бўлмаса асло мумкин эмас! (*Бир оз жим.*) Сирдонларнинг ишини тугатайлик, қизнинг кўнгли жойига тушсин. Бўронбой шу чоққача келмадингиз-ку? (*Бўронбой кирадир-да, йироқда қўл қовуштириб туради, кўзи уйнинг зийнатида.*) Кел, Бўронбой! Салом беришни ҳам билмайсан.

Бўронбой (*яна кўзи уйда*). Бурунги меҳмонхона эмасми шу, бегим? Жуда бошқача қилиб юборибсиз-ку!

Бек. Ҳа, ўша меҳмонхонанинг ўзи. Ҳали ҳозирча кичкина хотинимни шу ерга кўчириб чиқмоқчи бўлман.

Бўронбой. Ҳали ҳозирча деб ётибсиз, янги иморат солгунчамми?

Бек. Йўқ... сени уйлантиргунча!

Бўронбой (*уялиб*). Қуллуқ бегим, умру давлатингиз зиёда бўлсун!

Бек. Берироқ, кел, гапни очиб айтай. (*Яқинлашадир.*) Утир, мана бу ерга. (*Секин ўтирадир.*) Ҳеч кимга айтма, дамнингни чиқарма: сенга ғалати, қирчиллама қиз топиб қўйдим!

Бўронбой (*уялиб*). Қуллуқ бегим... Мен ҳали ёшман...

Бек. Э... ёш эмиш? Биз 16да уйланганмиз; ёш эмиш... Қўчқор пансотни биласанми?

Бўронбой. Қайси Қўчқор пансот?

Бек. У, кўтармадаги қўрбошимиз бор-ку? Чиройлик, баҳайбат киши?

Бўронбой. Э... ў... бирда қирғий ови қилиб берганми?

Бек. Ҳа... худди ўзи. Ана ўшанинг битта жуда қирчиллама 16 яшар қизи бор экан. Ушани сенга олиб берай деб қўйдим. Мана бу уйни сизга бўшатиб бераман, худо хоҳласа?

Бўронбой. Қуллуқ, бегим, қуллуқ, ҳали ҳам жуда кўп нон-тузингизни едик, ўшаларни ҳалолласак ҳам катта гап...

Бек. Сенга берган нон-тузим-ку ҳалол бўлди-я. Лекин йигитлардан бир-иккитаси берган нон-тузимни ҳаром қилишиб қўйишди. Неъматга ноқўрлик қилишди...

Бўронбой. Худо сақласин, бегим! Ундай йигитлар бўлса бетларини кўрмайлик, илоҳим!

Бек. Сени чақиртирганимнинг сабаби ҳам шу эди, мен сенга бўлган гапни илгари айтиб берайин: бошлаб Қал, иннайкин (*секин*) мана бу эшикнинг олдида турган новча Полвон, ичкарида нон ёпатурган бу «оқсоч» кампир бор, у... тил бирлаштирибдилар-да, катта бир иш бошлабдирлар.

Бўронбой (*танг қолиб*). Худоя тавба! Шу ўзимизнинг Қал билан мана шу новча Полвон-а?

Бек. Буларнинг бошлаган ишлари нима экан, дегин: сенинг йигитларингдан бирмунчасини йўлдан уриб ўшалар билан бирга бир кун бу ердан қочмоқ. Кўп яроқ-аслаҳа, иложи бўлса, пул-мол олиб кетиб, тўппатўғри Пўлат ўғрига қўшилмоқ экан!

Бўронбой. Пўлат ўғрига... Пўлат ўғри бўлса ҳозир жони бўғзига етиб қолди. Эрта-индин ҳамма нарсасидан, ҳатто жонидан ҳам жудо бўладир!

Бўронбой. Улар шу аҳволни билмас эканлар-да?

Бек. Билсалар ҳам хом хаёлга борадилар, хом хаёлга... Гўё булар Пўлат ўғрига бориб қўшилсалар, у зўр келар эмиш-да, кейин буларга катта амал тегар эмиш...

Бўронбой. Ўғридан амал олиб нима бўлар эди? Шу ҳам гапми, бегим.

Бек. Шуни айтаман-да, Бўронбой. Бу ҳам ҳали қаймоғи, иложи бўлса, мени ҳам ўлдирмакчи эмишлар...

Бўронбой (*сесканиб*). Ё пирим-э!..

Бек. Ичкарида кампир хола, ташқарида Қал билан Полвон қулай фурсатни пойлаб ётган эмишлар... (*Жим.*) Яхшики, мен бу ишларнинг ҳаммасини бурунроқ билиб қолдим.

Бўронбой. Сизнинг тўғрингизда ёмон ният қилган бўлсалар ўшаларнинг ўзларини йўқ қилиш керак эди!

Бек (*бирдан, лекин секин*). Ҳа, балли, Бўронбой! Сени шу учун чақириб эдим. Ўзинг бил, йигитларингдан биттаси билсин, Тошлоқми, Эргаши — қайси биттаси бўлса ҳам эслироғи, бошқа ҳеч ким билмасин. Иннайкин: эрта билангача ҳалиги учаласини жойлаймиз! Эртага қолмасин! (*Жим.*) Лекин, бу кеча атайлаб мен ўзим ёлғиз шу уйда ётаман, тешикнинг ёнига атайлаб новча Полвонни пойлоқчи қилиб қўяман, Қални атайлаб бу кеча ишга соламан. Қани, кўрайин-чи, нима бўлар экан. Менинг тўғримда сира қўрқманглар,

мен эҳтиёт қиламан, иннайкин: булардакаларнинг минг-тасига ҳам сўз бермайман!

Бўронбой (турар). Энди мен чиқиб тараддуд қилай бўлмаса!

Бек. Тараддуднинг кераги йўқ. Чиқиб, бемалол ётабер. Азон вақтида Қални ётган жойидан, Полвонни шу ердан, холани ошхонадан топасан, аввал Қалин йиғиштир, кейин чиқасан-да, уни чакалакзорда тўғрилайсан! Бор, чиқ энди! (Бўронбой юрадир.) Шошма, менга қара! (Келадир, секин.) Уликлардан, қондан асар қолмасун, дурустми?

Бўронбой. Хўп, албатта уёғини тўғрилаймиз!

Бек. Баракалла, пухта бўл! Шу тўй, ҳамма зийнат, сеп-асбоб, иннайкин 16 яшар қирчиллама қиз сеники... маза қиласан. (Бўронбой ўйланиб чиқиб кетадир.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек. Эрталабгача Бўронбой ҳам бу ишни бажарадир. Эрта-индин Бўронбой билан шеригининг ишини (аста) ўзим бажараман. Ундан кейин сирдошлардан битта ҳам қолмайди. Қизнинг ўзи бўлса унгача ўзимники бўлиб қоладир. (Ташқари ёқдан Қал кирадир.)

ТУҲҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Қал

Қал (кириб таъзим билан). Ҳамма ётди, ухлади, бек қалайлар? Ер-ёр, ичкарида қайлиқлари бўлди тай-ёр... Ер-ёр.

Бек. Ҳамма ётдими? Ухладими?

Қал. Ҳа, қачонлар эди-я. Ёлғиз Бўронбойгина ивирсиб юрибдир.

Бек. У ҳам ухлагали кетди. Хотиржам бўл!

Қал. Сиз билан чинакам гаплашай, бегим. Бўронбойни сиз ўзингиз чақиртириб эдингизми?

Бек. Бўлмасам-чи!

Қал. Орадаги сирни Бўронбой ҳам била берса, бошқа ҳам эшита берса, жазони Полвон билан хола тортса-ю, мен тортсам, яхшими?

Бек. Э... лақилламай ўл, Қал! Мен Бўронбойга сир айтиб ўлтираманми! Миянг борми сенинг?

Қал. Нимага бўлмаса бевақт, мана шу нозик кечада, нозик жойларга кириб юрадир?

Бек. Менинг бошқа ишим бор эди, чақиртирдим. Сенинг нима ишинг бор. Ё сен менинг устимга катта бўлиб келганмисан? Бошингни олиб қўяйми, ҳозир?

Қал (*тезгина.*) Ишқилиб сирдан огоҳ қилганингиз йўқми?

Бек (*ер тепиниб*). Бир мартаба айтдим-ку, бас-да!

Қал (*тез кета бошлаб*). Хўп, бўлибдир! Бўлмаса, мен келишни олиб кетдим!

Бек. Шошма? (*Қал орқасига қайтадир.*) Бор, келишни чақириб чиқ. Холага айтсанг, ўзи ичкари эшикдан олиб чиқади. Ичкарида хотинлардан эҳтиёт бўл. Иннайкин, (*аста*) майларни олиб кириб қўй! Ўзинг олдида тур. Мен чапак чалсам кирасан. Дурустми?

Қал. Жоним билан!

Бек. Лекин эшикнинг ёнида турганингда Полвон билан бир оғиз ҳам гаплашмайсан. Агар шарпангни эшитсам, бошингни оламан! Аввал мана бу жойларни тузат! Мен эшикка чиқиб келаман. (*Бек чиқа бошлайдир, Қал жойларни тузатгани борадир.*)

Қал (*бирдан бурилиб*). Шошманг, бегим! (*Бек тўхтайдир.*) Сиз билан яна астойдил гаплашай. Сиз ўзингиз кўп эслик одамсиз, баъзида эсингизни еб қўясизми дейман.

Бек (*аччиғланиб*). Яна нима демакчисан, Қал?

Қал. Бу кун оҳингиз худога еткан, бошингизга тожи давлат биткан. Айшингиз Жамшидинкидан ўтган. Э... унда ҳам неча тош нарига кеткан кечаю, сиз, сиз менга азоб қиласиз! Мен нима гапирсам сиз кулиб, иржайиб жавоб беринг. Нима бу, пўписа?

Бек (*кулиб*). Гапиратурган гапинг шумиди?

Қал. Йўқ, гап бошқа; мана бу уйда бир темиртак қўйма дедингиз. Мен сиздан қўрқиб ёғоч қозиқларни ҳам суғуриб ташладим. (*Теваракка қараб.*) Борингки, чўп жинсидан ҳеч нарса қолмади, ишқилиб учлик нима нарса бўлса, ҳаммасини йўқ қилдим.

Бек. Жуда яхши қилибсан, баракалла, Қал, иш бундай бўлибдир.

Қал. Гапим туггани йўқ, шошманг.

Бек. Яна борми ҳали?

Қал. Қаймоғи энди келадир.

Бек. Бўл, тезроқ!

К а л. Уйингиз ҳозир сипоҳнинг уйга ўхшайдирми, йўқми? (*Ўзи қараб.*) Йўқ, йўқ... асло ўхшамайдир, бу уй: қиз болалар «келин-келин» қилиб қўғирчоқ ўйнаштурган уйга ўхшайдир, унда ҳам битта-яримта ча-лабузар ё темиртак бўладир. Хайр, уй майли, ўзингиз-ни қаранг! Сиздай сипоҳ одам ҳамма вақт тилла қи-личини савлат қилиб тақиб юрмайдирми? Кепатангиз-ни қаранг! Тошлоқ маҳалланинг сўфисига ўхшайсиз!..

Б е к. Шундай кечада қилич тақиб юрсам яхшимми? Шундай нозик одамнинг олдида-я?

К а л. Э... Бу кепата билан юрсангиз, эрта-нидин у далла қиз елкангизга миниб оладир. Бу — умр савдоси, бегим. Сиз унинг олдида қилич тақсам яхши бўлмас дейсизми? Бекор — гап. Бу қизнинг ёнида қилич йўқ одам одам эмас, кимнинг қизи, ахир, биласиз-ку? Қи-лич уйинида отасини шоширган нарса бу!.. Э... бек, бек.. Неча жуфт хотинингиз бор-ку, ҳали ҳам хотин киши-нинг нима эканлигини билмайсиз: хотин киши кучли эркакни яхши кўрадир. Қишлоқ қизлари улоқчи йигит-ларни танлаб тегадирлар... «Юрагида ёли бор йигит» деган гап қаердан чиққан? Хотинлардан!.. (*Бир оз жим.*) Э... Бек... Бек... қиз, минг қилса ҳам энди сизни-ки, сипоҳликни қўлдан берманг. Садафсоплик тилла қилчани ярқиллатиб тақиб олинг. «Базм вақтида бе-лимда турмасун» десангиз, рўбарўингизга савлат қи-либ илиб қўйинг! Иложи бўлса (*секинроқ*) қайлиқ тў-рага буюринг, таъзим билан олиб илиб қўйсун! Нима бу бўшанглик? Энди бекликни қўлдан бериб қўядици, шу одам!

Б е к (*мулойим кулиб*). Гапинг рост, Кал, хўш, қи-личини тақиб кирайин, бўлмаса.

К а л. Ҳа, баракалла, отангга раҳмат, сипоҳбачча! (*Б е к чиқадир.*)

УНИНЧИ МАЖЛИС

К а л ё лғ и з

К а л (*севиниб, ўйнаб*). Қойил қилдим, шайладим! Бу ҳўкиз шу гапларга ҳовлиқиб қилич тақиб кирса бор-ми? Худо берди денг! Иш қизда. Қиз, отасининг қизи, Пўлақ ўғрининг ҳалигидақаси бўлса... эплаб кетадир! (*Ўйлаб.*) Хўш... Энди мен мана бу жойларни тузатай-ин. (*Тузата бошлайдир.*) Ундан кейин чиқиб келино-

Йимни чақириб келайин. (Эсига тушиб.) Иннайкин, «базми жамшид»ни қизитмоқ учун май олиб кирайин... (Уйлаб.) Иннайкинчи? Иннайкин... Куёв поччанинг буйруқлари билан қўйдай бўғозланайин! Ҳимматингга балли, куёв почча, ҳимматингга! Қилган хизматимизга хўп ғалати мукофот бермакчисан, билиб юрибмиз. Дунёда ўзингдан бошқа эслик одам йўқ дейсан-а?.. Бўронбойни бизга қайраб солмоқчи бўласан, биламиз, биламиз! Билиб ишмишни қиламиз! (Тез чиқадир.)

УН БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ҳеч ким йўқ (одамсиз саҳна).

Уй анча вақт бўш қоладир. Ичкари эшикни секингина очиб Хола кирадир. Уёқ-буёққ қараб ҳеч кимни кўрмагандан сўнг индамасдан чиқиб кетадир. Бир оздан сўнг ташқари эшикдан Полвон бошини тиқиб қарайдир. Ҳеч ким йўқ-ку, мен, келин-ойим бормиканлар деб эдим, дейдир, бир оз уёқ-буёққа қараб тургач, бошини олиб эшикни ёпадир. Бир оздан сўнг эшикдан Кал кирадир; қўлида феруза гулли, чиройлик тилла чавгинча билан битта катта ва битта кичкинагина қимматбаҳо хитой пиёласи.

УН ИККИНЧИ МАЖЛИС

К а л ёлғиз

К а л (чавгинча билан пиёлаларни сўрининг бир чеккасига қўйгач, чойшабнинг орқасидан — токчадан катта бир лаъл, яъни мис тобоқ оладир-да, сўрининг қирғоғига — ўрта ерга жойлашдирадир, сўнгра ҳалиги нарсаларини ўша лаълнинг ичига олиб қўядир). Мана бунинг оти — «майи ноб»... Узумнинг суви... шу сувни пчкандан кейин, бизнинг марҳаматли бегимиз, бева-бечораларнинг кўз ёшларини тўкадирлар... Биздай бева-бечоралар бегимиз учун кўз ёшларимизнигина эмас, қонларимизни ҳам тўка берамиз. Биздайлардан минг-тасини жони — бекнинг бир оғиз амри-я! Лекин, Улмас ботирдай одамнинг нозли қизи ҳам ёш тўкиб қолди-ку! Ҳа, дунё — шунақа: бировнинг кўз ёшини биров қолдирмайди. Улмас ботир ҳам бир кун йиғлаб қолар, худ-до биладир, ҳозир ҳам йиғлаб ётибдирми?.. Бек келгунча мана бу узумнинг кўз ёшидан жиндак ичиб олайин! (Қуйиб ичадир.). Бу кеча «базми жамшид» кечаси: сал

ширакайф бўлмасам бўлмайдир. (Ичкари эшикдан хо-
ла чиқадир — олдида Ерқин. Ерқин ясанган.)

УН УЧИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ерқин, Хола

Кал (ўйнаб-ўйнаб). Келинг-э, келинпошша-э... кўзларимиз тўрт, қулоқларимиз ўн тўрт, интизоримиз бир юз тўрт, сабру тоқатимиз мўлт-мўлт бўлди... (Холага яқинлашиб). Оқарган сочларингизга қурбон бўлайин, аммажон! Холажон! Келинни хўб ясантириб, оро бериб, хонларнинг қизидай қилиб олиб кирибсизми? (Хола куладир. Ерқин жуда хафа.) Келинни қолдириб ўзингиз секин-секин ичкарига қараб йўрғаласангиз ҳам бўладир. (Йўрғалаб кўрсатадир.) Ҳозир куёв тўра, бизнинг жўра келадирлар!

Хола (Ерқинга нима қилай, дегандай қилиб қарайдир, Ерқин индамагач). Хайр, яхши қол бўлмаса, болам! Куёвинг билан ширин-ширин ўйнашиб, кулишиб тонг отдирғил! (Қизнинг пешонасидан ўпиб чиқадир.)

УН ТУРТИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ерқин

Ерқин (жуда эзилган, умидсиз). Кал, бери кел. (Кал борадир.) Қани у?

Кал. Ташқарига чиқди.

Ерқин. Бир-иккита гапим бор эди, айтиб олай деб эдим, кириб қоларми экан?

Кал. Йўқ, гапираберинг. Ташқарида Полвон бор, у кириб келаётганида йўталадир, гапираберинг.

Ерқин. Полвонга айтиб қўйганмисан?

Кал. Ўзи биладир.

Ерқин. Чик, айтиб кел, бўлмаса кўнглим ишонмайдир. (Кал эшикдан бошини чиқариб айтадир.)

Кал. Гапиринг, энди, қўрқманг!

Ерқин. Ҳали ҳам кўнглим тинчлана олмай ётибди. Хайр, майли, секинроқ гапираман. (Оғир, қалтираб гапирадир.) Иш ёмон. Хола ҳеч нарсамни қўймади, пи-чоқчамни ҳам олиб қўйди.

К а л. *(кулиб)*. Мен ҳам уйда ҳеч нарса қолдирмадим, ҳамма нарсани олиб қўйдим.

Ё р қ и н. Бу нима гап? Меж энди бўғиб ўлдираманми? Қандай қиламан. Уни бўғишга кучим етмайди...

К а л *(кулиб)*. Ноз билан ўлдилинг, ноз билан...

Ё р қ и н *(тажанг, лекин оғир)*. Кал, сен мени алдаб юрганга ўхшайсан. Агар шу йўл билан жон сақламоқчи бўлсанг, алданасан. У вақт мен сени бир дамда йўқ қилдиришга ярайман. Лекин, мен сейга яхшилик қилайин деб эдим.

К а л *(кулиб)*. Мен ҳам сизга яхшилик қилмоқчи бўламан. *(Жиддий)*. Хотиржам бўлинг, мен сизни алдамайман, ваъдамиз-ваъда. Сиз фақат, уёқ-буёққа, кўз солиб, ҳушёр бўлиб турсангиз бўлди. Инпайкин, сиз унга «Кал бу кеча тугайди, охирги марта бир ўйин қилиб берсин!» денг. Шу — бас.

Ё р қ и н. Бу нимага? Фойдаси борми?

К а л. О'чмпошша, Кал тоғангиз фойдаси йўқ гапни гапирмайди. *(Жағидан силайдир.)* Мен ўзим ташқарида — худди мана шу эшкнинг олдида бўламан. Лозим бўлса чапак чаласиз. *(Кулиб)*. Хотирингиз жам, кўнглингиз беғам, вазифангиз кам, айшингиз «таралам» бўлсин!..

К а л *(секин)*. Қиличини у ўзи олиб киради. Қалқон кейин керак бўлатурган нарса, ҳозир қалқонсиз ҳам иш қилаберасиз. *(Полвоннинг йўталган товуши.)* Ана, энди келаётибди!

Ё р қ и н *(секингина)*. Йингитлар тайёirmi?

К а л. Э... у кейин бўлатурган нарса. *(Эшикдан Бек киради.)*

УН БЕШИНЧИ МАЖЛИС

К а л, Ё р қ и н, Б е к

К а л *(Бекни севинч билан қарши олиб)*. Келинчак тайёр. Уғрилик мол бўлса ҳам, лекин, жуда жойида келин, куёв почча, келинг. Қизгинамиз мунтазир сизга... *(Бек яқинлашади, Ёрқин бир чекага чекиниб туриб, Бекка таъзим билан салом беради.)*

Б е к. Э қуллуқ, э, Ойимпошша, қуллуқ! *(Белидан қиличини еча бошлайди.)*

Ё р қ и н. *(дарров бориб)*. Менга берсалар.. *(Олиб супачанинг бир чекасига қўяди.)*

Бек. Йўқ, э, Ойимпошша. У ерга қўйманг: бу — сипоҳнинг қиличи; басавлат қилиб қозиққа илиб қўйайлик! (Бориб қилични оладир. Ерқин бесаранжом. Бек қозиқ излаб уйни айланадир.) Оббо кал ўлгур-э, ҳунарини кўрсатаман, деб уйда битта ҳам қозик қўймабсанда! Чиройлик бўлсун деганингдир-да энди. (Баланд бир қозиқ кўриб узашиб туриб сопидан осадир.) Қалай, Ойимпошша, чиройлик бўлдимми?

Ерқин (зўрға). Жуда чиройлик бўлди... (Ерқин билан Қал бир-бирларига ҳайрон бўлишиб қарашадирлар.)

Бек. Шу кеча ҳамма нарса чиройлик бўлсун-да! Қани, ўлтуринг!

Ерқин (Кални кўрсатиб ишорат қиладир.) Хўш, ўлтирамиз...

Бек (Калга). Бор, чиқ, чақирганимда кирарсан. (Кал таъзим қилиб чиқадир.)

УН ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек. Қани энди. Ойимпошша, ўлтуринг. (Ерқин секингина, адаб билан ёнига ўлтирар.) Қандай давлатга эга бўлганимни ўзим ҳам билмайман. Унгимми бу, тушимми?

Ерқин. Унглари, худо хоҳласа...

Бек. Хурсандмисиз, ойнм?

Ерқин (уялиб). Минг марта...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Шу чоққача нимага мунча таранг қилдингиз?

Ерқин. Илгарироқ етганларида шошилиш бўлар эди-ю, эҳтимол, оз муддат учун бўлар эди. Энди сабр билан, қаноат билан бўлди, энди умрлик бўлди...

Бек. Сиз умрлик туришни хоҳлайсизми?

Ерқин. Мен отамнинг қизиман, шохдан-шоҳга қўниб ўрганганим йўқ эди...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, Пўлат ўғричи, у — шох эмасми?

Ерқин (қийналиб). У... оти бор, ўзи йўқ экан... Унинг отини эшитканман, лекин, элнинг оғзини тўсиб бўлмас экан, юкини ҳам менинг бўйинимга юкладилар... (Йиғлагандай бўладир.)

Бек (*қўлини Ерқиннинг елкасига қўйиб*). Қўйинг, йиғламанг. Тегишиб айтаман. Келинг, йиғини қўйинг, кулайлик, ўйнайлик. (*Ерқинга кичик, ўзига катта пиёлага май қуядир.*) Келинг, мана, йиғингизни тарқатиш учун гулдан ясалган дорн бераман.

Ерқин (*оладир*). Тикан суҳбатда гул бўлмаса бўлмайдир, бегим... (*Ичадир.*)

Бек. Май ўткир бўлибдирми?

Ерқин. Менинг учун жуда ўткир.

Бек. Мен учун ўткир эмас-ку? (*Яна қуядир.*)

Ерқин (*уялиб*). Ўткирга ўткир таъсир қилар-миди?

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Қани ичайлик!

Ерқин. Менга шу биттаси бас эди.

Бек. Э, бу нима гап? Сизни «Ўлмас ботирнинг қизи» деб ким айтадир? Ичаберинг!

Ерқин. Ўлмас ботирнинг ўғли эмас, қизи деб ҳамма айтадир.

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Майли шу бир пиёлани ичинг!

Ерқин (*оладир*). Мен бу кун жанобларининг ҳамма буйруқларига хўп дейман, лекин, буйруқларни танлаш ишини ҳам ўзларига ҳавола қиламан. Уйлайманки, буйруқлар ўзларига муносиб, шанларига ярашар буйруқлар бўлур деб... (*Бек ичадир, Ерқин Бекнинг кўзини ғалат қилиб туриб майни тўкиб ташлайдир.*)

Бек. Бу гапингиз ҳам маъқул... Буйруқни ҳам орқа олдимизга қараброқ буюратурганга ўхшаб қолдик. Майли, майли! Хўп!

Ерқин. Йўқ, бегим, буюра берсинлар.

Бек (*ўзи қуйиб ичиб*). Ишқилиб, буйруқларни қайтармайсизми?

Ерқин. Йўқ, асло.

Бек. Кўп бўлса ҳам-а?

Ерқин. Қанча бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам... Лекин менинг буйруқ эмас, кичкина бир илтимосим бор, агар қабул бўлса...

Бек (*ўзи қуйиб ичиб*). Ҳа, балли-е, айтинг, жон билан. Кўз билан...

Ерқин. Жонлари билан кўзларига арзимайдир. Фақат бир оғиз сўз билангина...

Бек (*яна ўзи ичадир, боши қизиган*). Айта беринг, айта беринг!

Ерқин. Кални охирги кунда бир ўйинга солсак деб эдим... Базм қизиса...

Бек (маст). Кални Калними? Хўп! Нима қилса дейсиз?

Ерқин. Ўйинга солсак.

Бек. Ўйинга? Хўп!- Калними? Хўп! (Чапак чаладир.) Кални ўйинга солса! Хўп! Дунёни ўйинга солсак ҳам майли! (Тикилиб Ерқинга қараб туриб бирдан бўйнига қўлини ташлайдир.) Мана ўйин... Ўйин... Юсуф-Зулайхо ўйини... (Ерқинни ўпмак истайдир, Ерқин юзига қўлининг олди томонини қўядир, Бек ўпадир, Эшикдан Кал кирадир.)

УН ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин, Кал

Кал (кириб, ўзича, бирдан). Оббо, худо урди! (Куладир.)

Ерқин (бирдан қизариб). Ана, Қал кирди!

Бек. А? Қал? Қани, Қал?

Кал. Мана мен, бегим! (Ўзича.) Арши аълога етиб қолибдир-ку, бу қари куёв...

Бек. Бу кун, биласанми, охирги кун!.. (Келиб.) А... Охирги кун деганимки... а... қизингнинг охирги қизлик куни!.. Шу бу кун бир ўйнаб берасан, Қал!..

Кал. Хўп, бегим, хўп. Охирги кун бўлатурган бўлса, мана мен ҳам ўйнайман, сиз ҳам биргалашиб ўйнайсиз!

Бек. Мен? Мен ҳам ўйнайманми?

Кал. Албатта, шу қизнинг тўйида сиз ўйнамасангиз бўладирми?

Бек. Хўп, хўп! Бошла ўйинингни!

Кал. Ўйиннинг аввалида биз ҳам жиндак томоқни ҳўллаб, бек бўлиб олайлик!

Бек. ((бақариб). Нима билан Кал?

Кал (Бекка ўхшатиб бақариб). Гул билан...

Бек (кулиб). Кал... Кал... Гул билан... Гул билан Бек бўладирми? (Қуйиб бериб.) Хайр, бўлсун! (Кал ичадир.) Қани, бошла энди! (Кал, турли ҳайвонларнинг тақлидини қилиб, охирида айиқ бўлиб ўйнайдир.)

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Балли, Кал, балли!

Кал (*ўйинни тугатгач таъзим қилиб*). Қани, туринг энди куёвпочча, бир эшикка чиқиб келайлик!

Бек. Нимага?

Кал. Сиз ҳам ўйнамоқчи эдингиз-ку!

Бек. Эшикка чиқмай... шу ерда... шу ерда ўйнасақ бўлмайдинми.

Кал. Дарров чиқиб келамиз. Шундай эшикнинг тагига... Мен сизни ясантириб қўяман, қизим кулатурган бўлинг-да! (*Бек «хўп» деб ўрнидан турадир. Ерқин ҳам туриб қўл қовуштирадир. Кал Бекни етаклаб олиб чиқиб кетадир.*)

УН САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқиннёлғиз

Ерқин. Бу нимага ишорат? (*Бир-икки қадам босиб.*) Қал ўлгур нима учун Бекни олиб чиқиб кетди? (*Ўйлайдир, кўзи бирдан қиличга тушиб.*) Ҳа... яхши, яхши. Қал ўлгур найрагини бошлабдир. (*Қиличга яқинлашадир.*) Тузоқ яхши қурилган. «Мен Бекни олиб чиқиб кетдим. Қайтиб киргунча яроғли бўл!» дегани экан. (*Чўзиладир, бўйи етмайди; ирғишлайдир, сапчидир, яна етмайди.*) Оҳ, бўлмади, бўлмади! Иш бузилди... (*Ўйлаб.*) Тўхта! (*Ен-берисига қарайдир.*) Қўйиб чиққундай нарса йўқми? (*Девордаги чойшабларни кўтариб қарайдир.*) Йўқ! (*Май чавгинчасини ерга қўйиб— бир оёғи билан устига чиқади. Бўйи етмайди, қўли қалтираб яна тушади.*) Бўлмади, бўлмади! Эшикдан бирор нарса топиб қирайин. (*Чавгинчани жойига қўйиб ичкари эшикка борадир, эшик берк, очилмайди!*). Эшикни ҳам беркитиб қўйибдирларки (*Бўшашиб*). Иш қўлдан кетди. Бек калнинг ҳийласини тушуниб қолган бўлса керакки, қиличинини жуда баланд жойга илибдир. Ҳой Қал ўлгур, аҳмоқ Қал, мени нобуд қилди! Илгарирак Қал ўлгурни йўқ қилиб бошқа бир ақли борроғи билан гаплашсам бўлар экан. Келиб-келиб шу мияси йўқ Қалга ишонаманми? (*Ўйлаб туриб бирдан супачага чиқар, супачадан токчага ўтар, ундан яна бир тапчага ўтиб қиличга чўзилар. Етай-етай беганда Полвоннинг йўталгани.*) Оҳ, (*Ирғиб ерга тушар.*) Нобуд бўлдим!.. Расво бўлдим! Тугадим!... Энди қутилиш йўқ! (*Эшикдан Бекни етаклаб Қал киради, Ерқин Бекни кўргач, ихтиёрсиз кулиб юборадир.*)

Ерқин, Бек, Қал

Қал (*Бекни Ерқинга кўрсатиб*). Мана бу киши, шолипояннинг қоровули бўладир. Ҳозир шолипояда ўйинга тушганини кўрасиз. (*Бек тентиракланиб юрадир!*) Бошласинми?

Ерқин (*зўрға кучаниб*). Майли, хоҳласалар бошласинлар.

Бек (*Ерқинга яқинлашиб*). Уйнасам... сиз... сиз уйнасам... хурсанд бўласизми?

Ерқин (*оғир*). Албатта, букун хурсандлик кунда, бегим...

Бек. Сиз нима билан... ишқилиб нима билан... хурсанд бўлсангиз. (*Рақс бошламоқчи бўладир.*)

Қал. Шошманг бегим, қайлиқ-тўра най чалиб берсинлар-да!

Ерқин. Мен най чалишни билмайман.

Қал (*қўйнидан кичкинагина бир най олиб бериб*). Бу кеча ноз сиғмайди, Ойимпошша! Бек уйнаганда сиз чалиб берасиз. Сиз уйнаганингизда Бек! Ҳа, бошланг! (*Ерқин хоҳламагандай олиб ўйин кўйини бошлайди. Қал катта мистобоқни олиб чилдирма қилди.*)

Қал. Ҳа, баракалла, ўйнанг шоввоз, ўйнанг!.. (*Мистобоқни чалиб дам уёғига, дам буёғига ўтади, айланиб юриб қизнинг ёнида тўхтаб секингина.*) Қилишни олдингизми?

Ерқин (*секин*). Мени нобуд қилдинг, Қал... Бўйим етмади.

Қал. Бўйим етмади? Емон бўлибдир-ку! (*Ўйлаб.*) Хайр, хафа бўлманг, йўли топилиб қолар. (*Бекка.*) Чаққон, чаққон ўйнанг шоввоз! Ҳа, мана мен ҳозир ҳаводор топиб келаман! Мундай ўйинчини хон ҳам кўрган эмас! (*Мистобоқни чала-чала чиқадир. Бир оздан сўнг яна мистобоқни чалиб киради. Яна ўйин қизийди. Бек яхши ўйнайдир; маст бўлса ҳам берилиб ўйнагани учун яхши ўйнайдир. Бекнинг ўйнида қилич чопиш, бош олиш, от чопиш, отни бирдан тўхтатиш, қалқон ушлаш ҳаракатлари бор. Қал бир оздан сўнг Бекни тўхтатади.*) Тўхтанг, бегим, уст-бошингизни тузатиб қўяй, жиндак бузилиб қолибдир. Орқангизни ўгуриңг! (*Бек орқасини ўгиради.*) Қизим, куёвнинг камарларни қалай? Яхшими? Чиройликми? Қелишибдирми? (*Бек-*

нинг камарига орқа томондан оташкурак, қаламдон, супурги ва бошқа турли-туман нарсалар илинган. Қал ўшаларни тузатмакчи бўлиб туриб қўйнидан пичоқ олади. Ерқинга кўрсатиб туриб Бекнинг орқа томонидан камарига осиб қўядир.) Мана, мана бу заркокилларни, туморчаларни кўрдингми, қизим? (Пичоқни Ерқинга яна бир кўрсатиб.) Маза, қизим, маза! Мундай куёвни иккала оламдан ҳам топа олмайсан!

Ерқин (хурсанд). Бегим жуда қизиқ бўлибдирлар. (Куладир.)

Кал. Шунинг етти пушти ўзи қизиқ ўткан.

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа!

Кал. Кулманг, бегим. Ҳали ўйиннинг учдан бирини ҳам ўйнаганингиз йўқ. Ҳа, бошланг шоввоз. (Ерқин жуда шўх чаладир, Бек ортиқча маст, яна берилиб ўйнайдир.)

Ерқин (чалишдан тўхтаб, енгил). Кал, бас энди, бегимни чарчатмайлик.

Кал (Бекка). Бас энди шоввоз, бўлди. Келинг, ўлтуринг. (Олиб келиб ўлтурғизадир.) Энди мен чиқиб кетай, қизим сизга ўйнаб берсин. (Секин чиқади.)

ЙИГИРМАНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек (кўзлари қизарган, ҳирсланган). Пошшахон, энди сиз ҳам ўйнаб берасизми?

Ерқин (ноз аралаш). Уйин билмайман. Билганимни лойиқ кўрсалар жоним билан... (Таъзим қилиб туради.)

Бек. Қурбон бўлайин, ўйнанг! (Орқасидаги осилган нарсаларни тортиб уза бошлайдир. Ерқин кўриб қўрқиб кетадир.)

Ерқин (тез бориб, ғалати қараш билан қараб). Мен ўзим олиб қўяй! (Пичоқдан бошқасини олиб ерга ташлайдир, пичоқнинг ўзи билан боғланган ипини кесадирда, пичоқни белнинг камарига — орқа томондан қистириб қўядир.) Бўлди, бегим. Қал ўлгур камарларига анча нарсани илиб қўйган экан...

Бек. Дунёнинг ҳаммасини илиб қўйса ҳам майли, шу кеча... ўйнанг, кўзидан!

Ерқин. (ноз билан найни бериб). Чалиб берсинлар бўлмаса... (Бек найни олаётиб Ерқиннинг қўлидан тутиб оладир. Иккаласи бир оз жим қоладирлар. Бек-

нинг ҳирсланган кўзлари қизди, қиз кулиб-қизариб ерга қарайдир.) Ўйиндан кейин бегим. Чалсинлар!

Бек. Қайси машқни чалай, кўзидан?

Ерқин. Хоҳлаганларини...

Бек (кўлини яна ҳам ўзига тортиб.) Айтинг, кўзидан!

Ерқин. Бўлмаса «Дилхирож»ни чалсинлар! (Бек Ерқиннинг кўлини бўшатиб юбориб, «Дилхирож»ни секин-секин бошлайдир. Ерқин секин-секин ерга қараб ўйни айланадир. Шавқ кучайиб-тезлангандан сўнг Ерқин ўйинга бошлайдир.)

Ерқин узоқ, чиройлик, ҳирс қўзғатувчи қилиб ўйнайди, тез-тез Бекнинг қаршисига йўрғалаб бориб муқом қиладир. Бек жуда қизиб кетадир. Бек бирдан найни иргитиб ташлаб Ерқинга қараб югурадир. У, ўзини ўнглагунча маҳкам қучоқлаб олиб супачага ётқизадир. Ерқин настда, Бек устида; Ерқин Бекни қучоқлаган бўлиб туриб белидан пичоқни олади-да, тўшакчанинг тагига жойлайдир.)

Ерқин (қалтираб, зўрға.) Бегим, турсинлар, қийналиб кетдим...

Бек (овози титроқ, юраги ўйноқ). Бўлмайди, кўзидан... Тоқат қолмади... Энди ҳеч, бир баҳонага унамайман... Меники бўласизми, йўқми? (Ерқин жим.) Бўласизми, йўқми?

Ерқин (зўрға). Шамнинг биттасини ўчириб, биттасини тоқчага олиб қўйсинлар!

Бек. Иннайкин-чи?

Ерқин (зўрға қалтираб). Иннайкин... билганлари!.. (Бек туриб шамнинг биттасини ўчирадир, биттасини тоқчага — бир бурчакка олиб қўядир; супача қоронғиликда қоладир. Бу орада Ерқин пичоқни олиб енгига жойлайдир. Бек яна қичқириб кела бошлагач, ўрnidан ирғиб туриб қочадир. Бек қувлайдир. Узоқ қувлашадирлар. Бек қутирган туюдай бўкириб, қучоғини очиб, ҳирс билан қувлайдир. Ерқин, бир бурчакка бориб қисиладир. Бек, бериги бурчакдан қучоғини кенг очиб, югуриб бораётганида Ерқин ҳам қучоқ очиб югуриб келади-да, пичоқни қаттиқ зарб билан Бекнинг кўкрагига қадайдир... Бек бир-икки мартаба ёввойи товуш чиқарганидан кейин «гурс» этиб йиқиладир. Ерқин пичоқни суғуриб ташлайдир, рангги ўчган, оппоқ оқарган. Бир оз қўрқиб қараб тургандан кейин ўликнинг қўйнида бир қоғоз кўриб қоладир-да, дарров эн-

гашиб оладир). Бу қандай қоғоз. (Бошини ўқиб кўриб.) Отамга! (Югуриб бориб иккала шамни ҳам ёқадир. Хансираб туриб ўқийдар.) Бу нима? Бу қандай гап? Сира тушунмай қолдим? (Ўйлаб кетадир.) Мана бунинг қилган ҳийлаларидан бири бўлмасин? Отамни алдаш, мени осонгина хотин қилиб олиш учун қурилган тузоғи бўлмасин? (Ўйлаб). Ҳа... ўзи ҳам кеча мақтаниб туриб эди... Шу хил ҳийлалар Пўлатнинг бошига етарми экан? (Ўйлаб туриб бирдан ўрнидан туриб кетадир.) Агар бошига еткан бўлса-чи!.. Йўқ! Йўқ!.. Мунинг олдини... Гап яна Қалда. Қал чинакам одам бўлса бу ишни эплайдир. (Ўйлаб, бирдан севиниб кетиб.) Пўлатни илинтириш учун қурилган тузоқ билан ёвларини илинтирсак-чи? (Ўзи куладир. Бирдан қарсак чаладир.) Қал, Қал!.. (Эшикдан Қал кирадир.) Полвонни ҳам чақир!.. (Қал Полвонни чақирадир.)

ЙИГИРМА БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Қал, Полвон

Қал (кириб). Бу нимаси, Ойимпошша! (Орқасига тисариладир.)

Полвон (кириб). Ҳа, иш саранжом бўлибдир-ку! (Сира қўрқмасдан ўликни томоша қиладир.) Шундай азамат киши-я... (Ёрқин ўйланадир). Қал, менга қара, ҳалиги мендан олган пичоқ қани?

Қал (гаранг). Қайси?

Полвон. Э... ҳалигина дандонсоплик пичоғимни олмадингми?

Ёрқин (уйғонгандай бўлиб). Қандай пичоқ? Дандонсоплик дедингми? Бекнинг бошини еган пичоқдир? Мен ирғитиб юборган эдим, қара!..

Полвон (қараб топиб оладир). Қип-қизил қон бўлиб ётадир. Олиб арта бошлайдир.)

Ёрқин. Қал! (Қал жим). Ҳой, имонсиз, қўрқоқ Қал, менга қара! Бўронбойлар нима бўлган?

Қал (зўрға). Бўронбойлар тайёр...

Ёрқин. Сирдан огоҳми?

Қал. Огоҳ...

Ёрқин. Бўлмаса, бошқаларини қўйиб туриб энг каттасини — Бўронбойни чақириб кел, бор! (Қал индамасдан, секин чиқади.)

Ерқин, Полвон

Ерқин (секин юриб қиличнинг ёнига борадир. Қўзи қиличга тушгач тўхтайдир). Полвон, бери кел! Тўнкак бўлиб ёт! Пастроқ! (Устига чиқади.) Сал кўтарил! Тагин ҳам озроқ! Ҳа, бўлди! (Қилични олиб ирғиб тушадир.) Қуллуқ, сенга Полвон! Хизматларингни асло эсимдан чиқармайман. (Полвон Ерқинга яқинлашадир. Қўзлари ҳирсланиб — ёниб кетадир. Ерқин сезиб қолиб ғалати бир кулиш билан куладир, сўзни буриб.) Пўлат ботирни танийсанми?

Полвон. Танийман.

Ерқин. (қилични кўрсатиб). Мана шундай тоза қиличлар мана бу Бекка ўхшаган ноинсоф золимларга эмас, ўша Пўлат ботирга ўхшаган инсофли, ҳақ йўлида тортишиб ётган азаматларга келишадир. Бу золимларга сенинг ҳалиги пичоғинг ҳам увол, хайф!.. Лекин сенинг у пичоғинг табаррук пичоқ!.. У ноинсоф бир бекни ўлдирди-ю, лекин мени, Қални, сени, ҳаммадан кераклиги бечора Холани ўлимдан қутқазди!

Полвон (бирдан рангги йчиб). Холани? Қайси холани?

Ерқин. У... ичкарида ошхонада ётиб туратурган бир муштипар кампир бор-ку? (Полвон жим, рангги қаттиғ оқарган, пичоғи қўлидан тушадир. Ерқин унга қарайдир.) Ё... Ё... Бечора кампирни ҳам саранжом қилдингларми? Нимага рангинг ўчди? Полвон!..

Полвон (зўрға). У кампир... менинг онам!!

Ерқин (ларзага келиб). Сенинг онанг!! (Иккаласи ҳам жим.)

Парда тушадир

БЕШИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн уч мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби бикан)

Чол — дилкаш, нуруний чеҳрали бир чол, 60 ларда.

Қоровул йигит — қўшиндаги ёш йигитлардан бири, 30 ларда.

1 ва 2 йигитлар — булар ҳам шундай.

Пўлат — бир оз ўзгарган, уруш кнефатида.

1 ва 2 чопар йигитлар — юқоридагилар каби.

Улмас ботир — жуда оз ўзгарган, фақат изтироб асари бор.

Жал — ўша Қал, бу жойда жуда жиддий.

Пўлатнинг қароргоҳи

Тоғ ёнбағрига тикилган чодир, кенг, уй каби. Зийнат йўқ. Ёлғиз деворларига қиличлар, қалқонлар илинган. Тўрида тошдан бир жишлик супача. Устига битта пўстак ёпилган. Унинг ёнларига тўнгалардан супачалар қилинган, уларнинг устларида гиламлар.

Чол ёлғиз, бир чекада ўлтириб хаёл сурадир. Бир оздан сўнг ўзича сўзламакка бошлайдир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Чол ёлғиз

Чол (ўзича). Бу ишларнинг охири нима билан саранжом топаркан? Бу боғбондан чиққан ботиримиз ҳеч бир кучга бўйин эгмак истамайди. Билмайман, унинг кўнглида хонга қарши тоғ-тоғ адоват борми? *(Жим.)* Инсоф қилинмайдир; энг ақлли, донишманд одамлар ҳам инсофини қўлидан берганлар. Улмас ботирдай донишманд, зийрак одам борми? У ҳам бўлмас хоннинг этагига ёпишиб олиб, букун, бутун эл-юрт дод деб турган хонни қутқазмоқ учун тортишиб ётадир. Тавба, за-

монамизнинг донишмандлари золимларнинг дуоғўйи бўлдилар. Афсус, афсус! (Жим.) Лекин, хонлик бизнинг боғбондан чиққан Ботиримиздан бошқага келишмай-дир. Бошда 13—14 киши билан иш бошлаб, мана 3 ойнинг ҳадида неча минг кишилик хон қўшини билан саваштурган бир кучга эга бўлди. Ҳамма қилиқларидан кўринадирким, мунда маҳзи адолатдан бошқа нарса йўқ. Шундай одамнинг қўли юқори бўлмасдан, агар бир қонхўр, золимнинг қўли юқори бўлса... фалак тугил ҳар кимдан қайтиб кетаман! (Жим.) Бу кунлар ишни узил-кесил қилатурган кунлар. Ҳозир Пўлат ботир билан Улмас ботир ўзлари майдонга тушканлар. Бу кун ё эрта бу кураш бартараф бўладир. (Жим.) Шу чоққача майдондан бирорта одам келмади, билмадик, нима хол бўлди экан? Кеч ҳам яқинлашиб келади, бу кун ҳам бартараф бўлмай, эртага қолармикан? Қани, йигитлар, сўрай-чи, нималар эшитди экан. (Чақирадир.) Ҳой йигитлар! Йигит! («Хов!» деган товуш эшитиладир.) Бу ёққа кир! (Эшикдан Қоровул йигит киради.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Чол, Қоровул йигит

Қоровул. Ҳа, ота зерикиб қолдингизми?

Чол. Ўғлим, майдондан ҳеч бир хабар йўқми?

Қоровул. Йўқ, ота, ҳали-ҳозир ҳеч бир хабар йўқ. Ҳеч ким келмай ётибдир. Баъзида қаттиқ-қаттиқ қийқирган товушлар сал-пал эшитилиб қоладир. Ёв йигитлари баландга тирмашиб қолди, шекилли. (Ултирадир.)

Чол. Ундай бўлса букун бартараф бўлиб кетармикан, ўғлим?

Қоровул. На билай. Кеч яқинлашиб қолди, букун ҳам қолатурганга ўхшайдир. Лекин ота, ёв йигитлари ўнгурга етиб қолган эмишлар. Ўнгурга чиқиб олсалар, ишимиз ёмон эмасми?

Чол. Йўқ, болам, ўнгурга чиқиш жуда қийин. Агар бу ёқдан биз уриб бериб турсак, ёвни ўнгурга яқин йўлатмаймиз! (Бир оз жим.) Оҳ, бизнинг Пўлат ботир энгиб кетсайди, ўғлим, шу мамлакат кўз ёши тўкишдан бир оз тўхтар эди.

Қоровул. Ҳамма юрт Пўлат ботирнинг тарафида-ку, шундай бўлса ҳам Улмас ботирнинг ошиғи олчи келаётибдир, дейдилар. Билмадик, ҳақ ҳам шундай хор бўларми экан?

Чол. Ҳақ-ку, ҳеч вақтда хор бўлмайди-я, бир кун яна юзага чиқади-я. Лекин, болам, Пўлат ботирнинг узуги йўқолганидан бери кўнглим қора, ўша йўқолишдан фолибад қиламан.

Қоровул. Ҳа, айтканча-я, ўша узукни ким олди экан?

Чол. Мендан илгари ботиримизнинг ёнида хизмат қилиб юрган масхарабоз бир Кал бор эди-ку? Ўша олиб кетган. Ундан бошқа одам эплаб ололмайдир.

Қоровул. Ростини ҳам, узук билан бирга ўша Калнинг ўзини ҳам йўқолиб кетди-а?

Чол. Ҳа, баракалла, болам, Калда гап кўп эди. (Жим.) Мана мен ўша узукнинг йўқолишини фолибад қиламан, ўғлим. У узукда гап кўп эди, табаррук узук эди, биласанми ўғлим, у узукни бизнинг Пўлат ботиримизга ким берган?

Қоровул. Йўқ, ота, билмайман.

Чол (секин жилмайиб). У узукни Пўлат ботирга Улмас ботирнинг қизи берган...

Қоровул. Ҳа, ҳа, ўша қиз бизнинг ботирни яхши кўрар экан, деб мен ҳам эшитган эдим.

Чол. Ҳа, баракалла. Пўлат ботиримиз илгари ўша Улмас ботирнинг боғбони эди-да. Хоннинг зулмига чидаёлмай, иннайкин ўша Улмас ботирнинг ёмонликларига тоқат қилолмай, аллақандай бир дарди қўзғалиб, мана букун тоғларга чиқиб ўлтирибдир. Чиройлик, озода, сўлим боғларни ташлаб, мана, бу сарт тошли тоғларда ярим оч, ярим тўқ юрибдир.

Қоровул. Рост, ота, рост. Бор бўлсун, бизнинг ботиримиз, лекин!

Чол. Бу кун «Улмас ботир қўшин бошлаб урушгали чиқар эмиш», деган овоза бўлиб қолди; унда биз пастда — сойнинг бўйида эдик. Ўша овоза ботиримизнинг қулоғига ҳам чалинган экан, илгари менга ўша овозани айтиб берди, иннайкин кулиб туриб «Улмас ботирнинг энг табаррук узуги менинг қўлимда; агар зотимларнинг тарафини олиб менга қарши тиг кўтарса, бошини ҳам узукка қўшиб қўя қоламан», деди. Ана шунини ўйлаб туриб узукнинг йўқолганидан фолибад қиламан. (Ташқарида шарпа, қоровул югуриб чиқади.) Ким келди экан? Майдондан хабар келди, шекилли.

(Чол ҳам чиқадир. Ташқаридан гаплашган товушлар эшитиладир. Бир йўғон товуш. «Э... иш бўлмай қолди. Пўлат ботир уч жойдан ярадор бўлиб йиқилди, ҳозир олиб келаётибдирлар», дейдир. Сўзлаша-сўзлаша Чол билан яна иккита йигит кирадилар.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Чол, I ва II нчи йигитлар

Чол. Пўлат ботир ярадор бўлиб қатордан чиққан эса, энди нима бўладир, болам?

I йигит. Узи ярадор бўлиб йиқилди-ю, лекин, дарров Йўлчибекни чақириб олиб ўрнига қўйди: «Маҳкам бўласан, бўшашмайсан, бугун чидаб берсанг, эртага ёв бўшашадир» деди.

Чол. Билмадим, болам, фойдаси бўлармикан?

II йигит. Йўлчибек ҳам Пўлат ботирдан қолишмайдир-ку, лекин, йигитларнинг мазаси қолмади. Айниқса, ўнгурдаги йигитлар жуда ёмон чарчадилар.

Чол. Бу гапни гапирма, болам, агар бу гапнинг рост бўлса юртнинг яна шўри қурди. *(Ташқарида шарпа, ғовур-ғувур, «йўл бер! Қоч! Секин-секин!» деган товушлар.)*

I йигит. Ботирни олиб келдилар, шекилли. *(Югуриб чиқадир, орқасидан II йигит чиқадир, чол қолиб Пўлатнинг жойларини тузатадир. Пўлат, икки йигит, уларнинг бўйинларига қўлини ташлаган. Кирадир. Секингина жойига ўтқазиб, бир неча болишга ёнбошлашиб қўядирлар. Унинг яралари боғланган, ўзи гарангарахтдир. Чодир йигитлар билан тўладир.)*

ТҲРТИНЧИ МАЖЛИС

Чол, Пўлат, йигитлар

Пўлат *(бир оздан сўнг бошини кўтариб секингина кўзини очадир)*. Мунча киши бу ерда нима қилиб турибсизлар? Бир менга, жиндек ярага шунча одамми? Боринглар, боринглар, майдонга кирилинглар! Ёвни енгмасдан, келсанглар, мен сиздан рози бўлмайман? *(Ҳамма бир-бир чиқадир.)*

П ў л а т, Ч о л

(Чол ҳам девордан бир қилич олиб чиқа бошлайдир.)

П ў л а т. Ҳа, ота, сиз қаерга кетаётибсиз?

Ч о л. Болам, уруш майдонига. (Кулиб.) Ёвни, худо хоҳласа, мана мен енгиб келаман!

П ў л а т. Ҳимматингизга балли, ота, лекин, менинг ёнимда қолганингиз яхши, сиз билан гаплашатурган гапларим бор. (Чол индамасдан қилич-қалқонни жойига қўядир.) Ултуринг!

Ч о л (яқин келиб). Уғлим, ярангни ўзим дори-дармон қилиб, яхшилаб қайта бошдан боғлаб қўяйми?

П ў л а т. Йўқ ота, ўлтуринг. Яра деган нарса ҳеч гап эмас, тездан тузалиб кетадир. Бирдан уч еримга қилич тегмаганда, қатордан чиқмас эдим. (Чол яқинига ўлтирадир.)

Ч о л. Бир қилич ўнг қўлингга тегибдир, болам. (Бир оз жим.) Чап қўлинг билан қилич чопа олмайсанми?

П ў л а т. Йўқ ота, бизнинг понсотларимиз орасида ҳам чап қўл билан қилич чопатурганлари йўқ. Йигитларимиз орасида ҳам иккитагина бор.

Ч о л. Улмас ботир чап қўлида чопа олар эканми-кан?

П ў л а т. Улмас ботир деманг, Улмас денг: Улмас ҳам деманг, қонхўр денг, қонхўр! (Бир оз жим.) У чап қўлида ҳам чопадир... Ҳатто... унинг қизи ҳам чап қўлида чопар эди... (Юзида узоқ бир хаёл сезиладир.)

Ч о л. Айткан-ча, ўша қиз қаерда экан ҳозир?

П ў л а т (узоқ жим, сўнгра). Ота, бир сир бор эди, сизга айтмасам бўлмайдир, бир ҳафтадан бери берки-тиб келдим, энди беркитишга имкон қолмади.

Ч о л. Уғлим, мenden ҳеч қандай сирингни беркитма. Мен сенинг учун керак бўлса, жонимни беришга тайёрман.

П ў л а т. Қуллуқ ота, қуллуқ. (Оғир дам олиб.) Уша қиз билан менинг ўртамадаги гапларни эшитганмисиз?

Ч о л. Ҳа, бир оз эшитканман, биламан.

П ў л а т. Уша қизнинг отидан бир хат олдим.

Ч о л. Хат? Қизиқ, қандай хат?

Пўлат. Хатда: «Менинг бошимга ёмон кунлар тушди, худо хоҳласа, тез фурсатда қутилиб сенинг ёнингга бораман. Иложи бўлса, йигитларинг қаторида бир йигит бўлиб урушга кираман» дебдир.

Чол. Ўғлим, ёмон одамлар яна тагин бирорта шўрни сенинг бошингга ағдариш учун қилмайдиларми экан? Эҳтиёт бўл, ўғлим.

Пўлат. Билмадим, ота, билмадим, мен бу ерда, отаси ҳам бу ерда бўлгандан кейин у қиз қандай қилиб менинг ёнимга кела олар экан?

Чол. Узугинг йўқолганидан, ўғлим, мен фолибад қилиб қолдим. Ишқилиб, эҳтиёт бўл.

Пўлат. Ота, хотин киши аралашган ишда фолибадлар кўп вақт тўғри келади. Лекин, мен хотин кишидан кўланкага ўхшаб ҳаммавақт қочиб юраман-ку?

Чол. Хотин киши қочгани баттар қувалайдир, болам. Сен кўланкага ўхшаб қочсанг, у офтобга ўхшаб қувлайди. Ишқилиб, сени тангри асрасин, болам.

Пўлат. (оғир). Ота, фолибадингиз тўғри. Ёв йигитлари ўнгурга етиб қолдилар. Бизнинг ўнгурдаги йигитларимиз жуда ёмон чарчаган. Энди, биз ютқизамиз, шекилли... (Жим.) Яраш сўраб Улмасга элчи юборсакми дейман? Ҳозир ярашсак, ҳеч бўлмаганда, йигитларимизнинг жонларини сақлаб қолиш шарти билан ярашиб олар эдик. Улар ўнгурга чиқсалар биз тамом бўламиз! (Узоқ жим. Ташқарида шарпа, ғовур-ғовур, бир оздан сўнг ҳансираб-ҳовлиқиб, бир йигит киради.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, бир чопар йигит

Чопар (ҳансираб сўзлайди, қоровул йигит чодирнинг эшиги ёнига келиб тинглаб туради). Ботирим, ёв йигитлари ўнгурга чиқишиб қолишди. Йўлчибек бериги тарафдаги йигитлардан бир мунчасини ўнгурга кўчирди, ҳозир ўнгурда жуда ёмон қаттиқ чопиш бўлаёттидир. Йўлчибекнинг ўзи ҳам ўнгурда.

Пўлат (узоқ ўйлагач). Катта-катта тошларни ағдариб сой бўйи йўлини буткул беркитиб ташланглар ва у ердаги йигитларнинг ҳаммасини ўнгурга жилдириглар. Бир иш қилиб ёвни ўнгурдан ҳайдаб тушириш керак. Бир нечта киши баландга чиқиб ўнгурга тош юмалатсин, ўзнимизнинг йигитлар қўшилиб нобуд бўлса ҳам

майли... Ишқилиб ёвни ўнгурдан пастга ҳайдаш керак. Шундай қилсак ёвнинг анча шашти қайтадир. Унгача биз буёқдан тўғрилаймиз... Бошқа иложи йўқ! Бор! Тез бориб Йўлчибекка айт! (*Ғижиниб.*) Агар қўлим ярадор бўлмаса ўзим борар эдим! (*Ч о л а р чиқадир.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т, Ч о л

П ў л а т (*оғир*). Бўлмайдир, отажон, бўлмайдир. Ҳар нима қилганимизда ҳам бўлмайдир. Ўнгурни сақлаш ёв пастда вақтида мумкин эди, энди ёв йиғитлари ўнгурга чиқиб солишаётган бўлса, уни сақлаб бўлмайдир. (*Уйлаб кетиб*). Яна юзтагина янги чарчамаган йиғитим бўлсайди, ёвни ўнгурдан суриб тушириб, йўлларга тош юмалатдириб юборар эдим. Шундай қилсак ёв чарчагунча ўзимиз ҳам туриш бера олар эдик. Ёвнинг чарчашига ҳам кўп қолмаган эди...

Ч о л. Ноумид бўлма, болам. Ҳалиги айтганларининг қилсалар, иш яна жонланиб кетар.

П ў л а т. (*оғир*). Йўқ, ота, иш қўлдан кетган. Кечгача қаторимизнинг ўзи ҳам бузилғусидир. Йиғитларимиз битта-яримта қоча бошладилар. Улар ҳам ишнинг хунук боришини сезиб қолдилар, шекилли. Йўлчибекка ўхшаган эслик, ботир, ўлса ҳам майдонда мард кетатурган йиғитларимиз кам. Улмас томонда бўлса ундай йиғитлар битта ҳам йўқ... Ҳаммаси Улмаснинг ҳайбатидан қўрқиб урушадир. Бўлмаса, у қонхўр ўша йиғитларнинг биттасига бўлсун кулиб муомала қилган дейсизми? Йўқ, йўқ, ҳаммавақт ғазабу қаҳр... Бизда, худога шукур, бирмунча мард йиғитлар бор. Шундай бўлса ҳам биз ютқизамиз... (*Оғир дам олиб.*) Биз чарчадик. Энди йиғитларимиз чндай олмайдириллар. Ҳалиги қочинлари ҳам зерикканларидан. Мен ишнинг хунуклигини ярадор бўлмасдан бурун билган эдим. Йўлчинини иш бошига қўйиб, йиғитларни қизиқтирганимнинг сабаби, шу яраш таклиф қилинган вақтда душмани баъзи бир шартларга кўндирмак учун эди. (*Қатъий.*) Энди, баъзи бир шартларни қўйиб туриб ярашмакдан бошқа чора йўқ!

Ч о л (*оғир дам олиб*). Болам, бу қандай гап? Мен

Ўзимга фолибад қилиб юрган бўлсам-да, енгилдан сира умид узмаган эдим... Ахир, биз ҳақ эдик.

Пўлат. (*оғир, заҳарли жилмайиб*). Шундай экан-а, ота, ҳақ ҳам жойи келганда, шунақа енгилб берар экан... (*Қатъий*.) Ҳозир икки тарафли бўлиш мумкин эмас, ишни қизигида бир тараф қилиш керак.

Чол. Яна ўзинг биласан, болам. Мен сендан ажралмайман. (*Бир оз жим*.) Хўш, энди нима қилмоқчи бўласан? (*Пўлат жим, Пўлатга қарайдир!*)

Чол. Энди нима қилмоқчи бўласан, дедим.

Пўлат (*ўйда*). Эндими? Мен ҳам шунни ўйлаб турибман. (*Узоқ жим. Сўнгга бирдан*.) Ота, мен бир иш қилиб майдонга борайин, уёқ-буёққа от чопиб йигитларни қизиқтириб турайин. Сиз йигитлардан иккитасини олиб элчиликка боринг!

Чол. Вой, болам-е.. келиб-келиб ёвнинг ёнига омон тилашга бораманми?..

Пўлат (*қатъий*). Бошқа иложи йўқ. Ҳозир борсангиз енгилган бўлиб бормайсиз, албатта, баъзи бир шартларни қўямиз. Қабул қилиб ярашса-ярашди, бўлмаса битта қолгунимизгача урушиб, мардларча ўламингда! Шартларимизга унаса, йигитларимизнинг жонларини саломат сақлаб қолар эдик, ҳаммадан ҳам уларнинг ота-она, қавм-қариндошларини, бизнинг ўз бошимиз майли, кета берсин... шартларимизни, иннайкин, бошқа гапирга турган гапларни йўлда айтиб бсраман. Менинг отим шу ердами?

Чол. Шу ерда бўлса керак. Хабар олайми? (*Чиқади, тез қайтиб кириб*.) Шу ерда экан.

Пўлат. Турайлик бўлмаса. (*Ўрнидан туради, чол йўламакчи бўладир*.) Қўйинг, ота, ўзим бақуватман. (*Чиқа бошлайдирлар, ташқарида йигитнинг товуши: «Оқ байроқ! Ким у, ғор томондан оқ байроқ кўтариб келаётганлар?» Булар жойларида тўхтаб қоладирлар. Йигит сўзлайдир: «У... буёқдан бир йигит чопиб келаётибдир. Ҳоёв! Ҳой!..» Булар бир-бирларига қарайдирлар.*)

Пўлат. Ота, нима гап? «Оқ байроқ» дейдирми? Нима бало? Бизникилар ўзларича оқ байроқ кўтариб юборган бўлсалар-а?

Чол. Йўқ, болам, бизникилар сенинг буйруғингдан чиқмайдирлар. (*Ташқарида йигитнинг товуши: «Уруш ҳам тўхтайдими, дейман? Шовқин-сурон эшитилмай қолди. Ҳой йигит, Тез кел! Чоп!!»*).

Пўлат. Йигит ким экан? Бир бало бўлганга ўхшайдир...

Чол. Болам, йигит келгунча ўлтириб тур. Бўлмаса толиқиб қоласан. Йигит келсин, аҳволни билайлик, шунга қараб иш қиларсан. (Секин бориб жойларига ўлтирадирлар.)

Пўлат. Кўнглим аллақандай оғир воқеаларни сеза бошлади. (Бирдан.) Йўқ, ота, биз қўлимиздан келганини қилдик. Агар енга олмасак ҳам бизни ҳеч ким айблай олмайди. Ҳали ҳам уч-тўрт ойдан бери савашамиз! Ҳеч бўлмаганда номимиз қоладир-ку! Биздан кейингилар жабру зулмга қарши мана шундай бош кўтариб чиқишнинг мумкинлигини биздан ўрганиб қолсалар, шу ҳам биз учун катта гап! (Ташқарида йигитнинг товуши.) «Кимсан, ҳой йигит? Чоп! Тез бўл!» Йигит ҳам тезроқ кела қолмади... (Жим. Ташқарида от юрган товушлар, оёқ товушлари: бояги йигитнинг товуши «Чопармисан? Бор, кир! Орқангдаги оқ байроқ кўтарган отличлар ким? Нимага жавоб бермайсан? Ҳой!!! И чопар ҳансираб, ҳовлиқиб киради. Орқасидан думма-дум қоровул йигит. У, эшик олдида тўхтаб тинглайдир.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, II чопар

II чопар (ҳансираб). Ботир!

Пўлат (оғир). Ҳовлиқма! Нима гап?

II чопар (бўғиқроқ ҳансираб). Ёв йигитлари билан ўнгурда жуда қаттиқ уруш бўлаётган эди, ёв томон бирдан ҳар ерда оқ байроқ кўтариб юборди, улар, ҳар жойда баробар урушдан тўхтадилар. Биз ҳам тўхтадик. Ҳозир ҳар ким турган жойида туриб қолди.

Пўлат. Сиз оқ байроқ кўтармадингизми?

II чопар. Йўқ. Биз кўтарганимиз йўқ. Йўлчибек айтдики, «Ёв урушдан тўхтаса, биз ҳам тўхтаб дам олайлик. Лекин, байроқни Ботирдан берухсаг кўтармайлик!» деди.

Пўлат. Баракалла, жуда яхши қилибдир. Тез бориб айт: ҳали байроқ кўтармай турсинлар. Керак бўлса. ўзим буюраман. (Чолга.) Йўлчибекнинг анча эси бор. Лекин қўли юқори бўлиб турган вақтида... (бирдан II чопарга) Нимага қараб турибсан? Бор, тез!

II чопар (секин). Бошқа гап-молингиз йўқми экан деб эдим... (Чиқа бошлайдир.)

Пўлат. Тўхта, менга қара! Сенинг орқангдан келаяётган оқ байроқлилар кимлар?

II чопар. Мен кўрмадим.

Пўлат. Кўрмадим? (Чақиради.) Йигит! (Эшик олдидан тинглаб турган қоровул йигит кирадир.) Боя нима деб турган эдинг, оқ байроқ кўтарганлар дедингми?

Қоровул. Ҳа, боя оқ байроқ кўтарган отликлар йироқда кўринган эдилар, энди ҳозир улар ҳам яқинлашиб қолдилар.

Пўлат (II чопарга). Ушаларни сен кўрмадингми?

II чопар. Йўқ мен кўрмадим.

Қоровул. Ботирим, бу билмаса билмайтургандир. Улар мана бу ўнг томондан — ғорнинг тагидаги йўл билан келишиб ётадилар. Бу бўлса мана буёқдан, ўзимизнинг катта йўлдан келди.

Пўлат (йўлда). Ҳа... шундай дегин. (Бир оз жим. Бирдан.) Бор, ишинга бор! (II чопарга.) Тез бўл, сен бояги гапларни Йўлчибекка етказ! (Иккаласи чиқади-лар.)

ТУҶҚЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

Пўлат (йўлда). Ота, ҳали мен нима деб туриб эдим? Гапим чала қолди. (Чол жим, бир оз ўйлагач.) Ҳа... мен демакчи эдимки, қўли юқори келиб турган вақтида ёвнинг бирдан бу хилда оқ байроқ кўтариши нимага аломат бўлар экан?

Чол. Бир ҳийла-найранг бўлмасин дейман, болам.

Пўлат (кулимсираб). Қўли юқори келган томон ҳеч вақтда ҳийла қилмайдир, балки, кучига ишонадир. Ҳозир, ҳийлани биз қилсак бўлар эди. Ундан кейин: Улмас деган нарса асло мундай жойда ҳийла ишлататурган одам эмас, у ўз кучига жуда ортиқча ишонган кишидир.

Чол. Бўлмаса бу нш нимага ишорат бўлди?

Пўлат. Мен ҳам шунга ҳайронман. Ҳар нима бўлса ҳам бизга анча фойдаси бор: нимага десангиз, бизнинг йигитларимиз бир оз дам оладилар. (Уйлаб кетадир, сўнгра секин.) Ё — биз томонда, ё — улар томонда бир гап бўлди, шекилли.

Чол. Биз томонда бўлса, биз билмас эдикми?

Пўлат. Биз томонда ўзимиз билмайтурсан нарса-лар бўлса ҳам мумкин. Лекин, биз билмаган нарсани, эҳтимол, ёвимиз билатурсандир. *(Бир оз жим.)* Нима бўлса ҳамки, агар шу иш бўлмаса, оқ байроқни ё биз кўтарар эдик, ё ер билан яксон бўлар эдик. Ҳозир ҳар-на енгилмаган бўлиб тўхтадик. *(Жим. Узоқ жимликдан сўнг ташқарида йигитнинг товуши.)* Ҳой отлиқлар, ким-сан? Шошма! Урнингдан қимирлама! Ўзим бораман! *(Ироқдан гаплашган товушлар эшитиладир. Сўнгга от юрган товушлар, оёқ товушлари, гап, бир оздан сўнг қоровул йигит шошилиб кирадир.)*

УНИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, қоровул

Қоровул *(кириб)*. Сиз билан кўришмакчи бўлиб ўлмас ботир келибдир.

Пўлат *(ҳайрон)*. Ўлмас ботир? Ўзими? Билиб айтасанми?

Қоровул. Орқасида битта йигити ҳам бор. У йигит оқ байроқ кўтариб келди. Бизнинг йигитлардан иккитаси бошлаб келибдир.

Пўлат *(ўйлаб)*. Ўлмас ўзининг кучини бир кўрсатиб олиб, иннайкин ярашмакчи бўлдимки экан? Ҳалиги қаттиқ туриш билан бу оқ байроқ кўтариш ўртасида бир алоқа бор. Лекин элчи юбормасдан ўзи келгани нима? *(Бир оз жим.)* Хайр, бор, «Марҳамат қилинг!» дегил. Ота, жойларни тузатиброқ қўйинг! *(Йигит чиқар, чол жойларни ўнглайдир.)* Ўзингиз ҳам шу ерда— бир чекада ўлтуринг. *(Чол бир чекада ўлтирадир. Эшикдан Ўлмас ботир ёлғиз кириб келади. Пўлат бир-икки қадам босиб бориб кўришадир-да, ўз жойига уни ўт-қазиб ўзи яқинига ўлтирадир. Жим.)*

УН БИРИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, Ўлмас ботир

Пўлат. Хуш келибдилар.

Ботир *(оғир)*. Хушвақт бўл! *(Яна жим.)*

Пўлат. Нима хизматлари бўлса?

Ботир (*огир*). Уруш тўхтади: кўлим юқори бўлса ҳам оқ байроқни мен аввал кўтардим. Шунинг сабаби тўғрисида сен билан гаплашмакчи бўламан.

Пўлат. Марҳамат қилсинлар, жон қулоғи сизда!

Ботир. Мен, маҳрамимни ҳам олиб келиб эдим, уни ташқарида қолдирдим. Сен билан ёлғиз гаплашмакчи эдим.

Пўлат. Бу киши менинг жуда яқин маҳрамим, балки отам ўрнидаги киши. Агар бемалол бўлса, сизнинг маҳрамингизни ҳам чақирсак.

Ботир. Пўлат, ҳозир сен билан бизга дунёда ҳеч бир маҳрам, дўст, ота-она демасдан, ёлғиз гаплаштурган вақт келиб қолди.

Пўлат (*дарҳол*). Ота, сиз чиқиб туринг! (*Чол чиқа бошлайдир. Орқасидан.*) Ташқаридагиларни ҳам чодирдан наригароқ олиб бориб туринг! (*Чол чиқади. Ботирга.*) Энди икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Марҳамат қилгайлар.

УН ИККИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Ўлмас ботир

Ботир. Мен сенинг мардлигингни билганим учун сен билан майдонда учрашганимга жуда хурсанд эдим. Шу учун урушда бир мартаба ҳам ҳийла ишлатмадим, ҳамма вақт сенга ҳурмат билан уруш қилдим.

Пўлат. Сиз юртга — элга қарши хон томонидан, бир ҳовуч золимлар томонидан урушиб ётганингиз учун сизга жуда қаттиқ ғазабим бор. Иннайкин: ўша хоннинг ноҳақлигини ўзингиз била туриб, бизнинг ҳақлигимизга тушуниб туриб, бизга қарши тиф кўтарасиз, бу яна бадтар ғазабни келтирадир. Шундай бўлса ҳам, сиздай улуғ Ботир билан мардлар майдонида синашиб қолишганим учун мен ҳам кўп хурсанд эдим.

Ботир. Лекин мард деган ҳаммавақт мард бўлиши керак. Иннайкин: ҳар нарсада мард бўлиши керак. Сен, менга кучинг етмаслигини билганингдан кейин мардларча ўлиб кетмасдан, ё — тузукроқ бир шарт қўйиб ярашмасдан, номардлик йўлига кирдинг.

Пўлат. Номардлик йўлига кирдим? Хўш, қандай қилиб?

Ботир (*жуда жиддий*). Пўлат, билиб туриб билмасликка солишинг бу яна катта номардлик. Шу но-

мардлик билан ютмоқчи бўлсанг, хато қиласан: мен яна уруш бошлайман, лекин, бу сафар сени жуда ёмон қиламан. Шундан кейин сен билан номардларча урушаман. У ҳолда сенга, йигитларингга, уларнинг қавмқариндош, бола-чақаларига, қишлоқ элларига зарра марҳамат йўқ! Билдингми? Шунча беҳуда қон тўкилиб, қанча хонадонларнинг ер билан яқсон бўлишига сенинг биргина номардлигинг сабаб бўлади.

Пўлат (*ҳайрон*). Нима демакчисиз, Ботир?

Ботир (*бир оз юмшариб*). Агарда шу номардлигингни ҳали ҳеч ким билмаган вақтда бир иш қилиб ювиб юборсанг, менинг беҳадду поён ғазабларимни боссанг... Ўзингга, йигитларингга — ҳаммангга омон бериб, мардларча бир яраш қиламан. Бўлмаса дунё қонга ботади, қонга! Билдингми? (*Юмшоқ*.) Лекин, Пўлат, мен сени яхши биламан: сенга номардлик қўл келмайдир, ярашмайдир.

Пўлат. Мен ҳеч бир номардлик қилмадим. Қилмайман ҳам. Сиз, қайси бир ишнинг номардлик дейсиз? Айтинг, ахир!

Ботир (*қўзига қараб олиб*). Ерқин қаерда?

Пўлат. Қизингиз Ерқинми?

Ботир. Ҳа, ўша бахтиқаро қизим Ерқин.

Пўлат. Мен қайдан билайин уни?

Ботир. У ишинг бир номардлик эди, мана бу то-нишинг иккинчи номардлик бўлди. Пўлат, чинакам шунча номардмисан?

Пўлат. Номард деган сўзни эшитганимдан кўра ўлганим минг даража ортиқ. Менинг ҳам ғазабим қайнай бошлади. Айтинг, Ботир, мен нима номардлик қилман?

Ботир. Рост айт, мардларча гапир. Ерқинни нима қилдинг?

Пўлат. Ҳеч нарса қилмадим ва қилмоқчи ҳам эмасман!

Ботир. Агар қилган ишингни гувоҳ билан юзингга чапласам нима қиласан?

Пўлат. Гувоҳ йўқчи, чапласангиз?

Ботир (*ёнидан бир хат олиб Пўлатга иргитадир*). Мана гувоҳ, номард бачча, мана гувоҳ?

Пўлат (*хатни тезгина олиб*). Мен хат ўқишга билмайман, рухсат беринг, мирзаман чақирай. Е — ўзингиз ўқиб берасизми?

Ботир. Бу сирни сен-мендан бошқа ҳеч ким билмаслиги керак. Ишонсанг мен ўқиб бераман. Шунга бил-

тилким, бу тўғрида на сенга ва на менга қилча ҳийла ҳам тўғри келмайди; бу иш — меннинг бахтиқора қизининг номуси тўғрисидаги иш-а? Билиб қўй!

Пўлат. Мен сизга ишонаман. Уқинг, тезроқ шу тухматдан қутқаринг!

Ботир (*ўқийдир*). «Ғалаба ва музаффарият қўшинининг сардори улуг ботиримиз Улмас ботирга саломдан сўнг андоғ маълум бўлсунким, исмат ҳарамиди парвариш топган қизингиз Ойимпошшани ўзларининг жанг майдониди бўлганларида фурсат топиб бадкирдор душманлари ва ялангоёқ — бесаруполар сардори Пўлат ўғри одам юбориб, бир кечада, ўғирлатиб кетибдир. Албатта, жанобларининг жанг майдониди азмларидан қайтармоқ ва ўзининг шайтонни нафсига фидо қилмоқ учун бўлса керак. Бу сирдан ёлғиз мен огоҳ бўлдим ва ёлғиз жанобларига маълум қилдим. Камини қуллари ҳам исматпаноҳ ҳамширани баднафс душманнинг қўлидан қутқазиб олишга ҳар йўл билан кўшиш қилгумдир. Тангри мадад берса, яқин фурсатда ҳамширанинг қутқарилганини севинчиласам керак, деб Нишобсой босқоқлигининг беги камини қуллари». (*Хатни яна Пўлатга отиб уриб.*) Бу нима, бу?

Пўлат (*ёнидан бир хат олиб Улмас Ботирга қараб иргитадир.*) Нима бу? (*Улмас ботир тез очиб ичиди ўқий бошлайдир.*) Овозингизни чиқариб ўқинг, мен ҳам эшинтай. Иккаламиз баробар гувоҳ бўлайлик!

Ботир (*ўқийдир*). «Пўлат! Бошимга ёмон қийин ва оғир кунлар тушди. Ўзимни қутқариш чорасига кирдим. Яқинда ёқамни шу ҳалокатдан қутқара оларман, деб умид қиламан. Агар сиҳат ва саломат қутилсам, уйга қайтмайман, тўппа-тўғри сенинг ёнингга бориб, бир йигит қаториди урушга кирмакчи бўламан. Дунёда ҳеч бир хотин киши қилмаган ишни мен қилай! Дунёда ҳеч бир эркак қилмаган ишни сен қилиб турасан, дунёда ҳеч бир золим қилмаган зулмини меннинг отам қилиб турадир. Бўш келма, ҳақсан! Ҳақ йўлда сенинг, меннинг номусим кетса... майли!

Дийдорингга муштоқ: Ерқин».

Пўлат. Бу нима, бу?

Ботир (*ҳайрон*). Чинакам, бу нима?

Пўлат. Менинг хат-саводим йўқ. Хатни ўзингиз ўқидингиз, нима гап бу? Қандай гап?

Ботир. Ерқинни ўғирлаган сен эмасмисан?

Пўлат. Мен қиз ўғриси эмасман ва бўлмайман

ҳам! Мен, тожу тахт ўғрилари билан мардларча олишиб турган бир йигитман! Сизнинг қизингизни ўйлашдан ҳам қўрқаман...

Ботир. Ўйлашдан ҳам қўрқасан? Нимага?

Пўлат. Жанг майдонида ёлғиз жангни ўйлаш мумкин. Хаёл ёлғиз жангда бўлиши керак. Хаёли бошқа нарсаларга бўлинган кишилар, жанг майдонида ютқизадирлар.

Ботир (*ўзича*). Хаёли бўлинган кишилар жанг майдонида ютқизадирлар... Тўғри, рост! (*Пўлатга*.) Пўлат, мен қизимни қайда бўлса ҳам топишга тегишман. Сен ўғирлатдирмасанг, ким ўғирлатдирадир уни? Унинг сендан бошқа илингани йўқ...

Пўлат. Ботир, у — менга элинган бўлса, элингандир, мунга мен айбли эмасман, қизингизнинг ўзи айбли... Мен унга элинганим йўқ... Айниқса, ҳозирги вақтда мен сизни мардларча енгилдан бошқа нарсага элина олмайман!

Ботир (*оғир*). Шу учун сен бахтлисан, Пўлат! Жанг майдонида кўнгли тинч бўлганлар енгадирлар. Менинг кўнглим вайрон бўлди... (*Жим*.) Жанг майдони сенга ўхшаган — хотини, қизи, бола-чақаси, ишқилиб, бошқа илинчаги бўлмаганларнинг майдони! Менинг ҳам ҳеч кимим йўқ... Фақат биргина қизим борки, у — мен учун ҳар нарса (*қаттиқ*) қизимнинг номуси ўртага тушса мамлакати, юрти, хони, хонбаччаси... ҳар нарсасидан кечиб юбораман! (*Бир оз жим*.) Менинг қизим — қиз эмас, фарзанд эмас, бошимга битган бало! Хатини эшитдингми? Дунёда ҳеч бир хотин киши қилмаган ишни қилар эмиш... «бу йўлда номусидан ҳам кечиб юборар» эмиш... (*Шовқин солиб*.) Оҳ, болам, болам! У номус ўзиники эмас, отасиники эканини билмайдир!.. Мен кимман, менинг номусим қандай номус... Муни ҳеч бир ўйламайдир! Мен — мамлакатнинг номуси, ўрданинг номуси, хон ва хонбаччанинг номуси, деб жанг майдонида қилчга кўксимни бериб ётсам-у, менинг номусим поймол бўлиб кетаберса... Йўқ, йўқ, мен мунга асло чидай олмайман!.. (*Жим*.)

Пўлат. Хайр, энди нима қилмоқчи бўласиз?

Ботир. Пўлат, сенинг ёнингда — сендай бир ёмон душманининг олдида шу кунга қолганим учун ғазабимдан ёрилгундай бўламан! Лекин, лекин... (*аста*) менинг кўнглимдаги фарзанд муҳаббати сенда йўқ, сен билмайсан! Сен ҳам ўз фарзандингни мендай севсанг, мендай кўнгли қўйсанг — ҳозир, шу онда нималар қил-

мас эдинг! Нималар!! Дунёни бузар, жаҳонни тилка-тилка қилиб юборар эдинг.

Пўлат. Қизингизни хонзода ўғирлатган бўлса нима дейсиз?

Ботир (*босинқи*)¹. Хонзода ўғирлатмайдир, хонзодага ўғирлаттириш лозим эмас, ўзим бермакчи бўлганман. (*Ноумид*.) Сенинг ишингни тугатиб боргандан кейин тўй бўлмоқчи эди...

Пўлат. Қизингиз унармиди?

Ботир. Нега унамасин? Мен уни сенга ўхшаган ялангоёққа бериб ётибманми?

Пўлат. Бўлмаса... бўлмаса қизингизнинг кўнглини билмас экансиз... Қизингизни асло танимас экансиз... Қизингизни билмасдан-танимасдан севар экансиз... У — севги эмас!

Ботир. Қизимни танимасам — танимасман, унинг кўнглини билмасам — билмасман... Лекин уни севаман, у учун ҳар нарсадан кечаман!

Пўлат (*бемалол*). Қўлимдан келса мен ҳам излашиб берар эдим... Лекин, йўлимга ўзингиз ғов бўлиб турасиз.

Ботир. Қўй, сенинг исташинг, Нишобсой бегининг исташи менга лозим эмас! Мен ўзим истаб топаман ва кимнинг қўлида кўрсам, унга қўл узатган кишини топсам... ким бўлса бўлсин, этларини бир бурдадан қиламан. Хотин, бола-чақаси, авлод-аждоди, қавм—қариндоши... ҳеч биттасини эсон қўймайман! Ўз қўлим билан тилка-тилка қиламан!

Пўлат. Қизингиз ўзи яхши кўрса-чи?

Ботир (*бақириб*). Кимни?

Пўлат. Уша қўл узатган одамни!

Ботир. Ундай бўлса қизим ўзи қочиб борар эди, уни кечаси келиб ўғирлатдирмаслар эди.

Пўлат. Рост, бу гапингиз тўғри. Уша ўғирлатдирган одам сиздан улуғроқ, сиздан кучлироқ, сиздан ўткурроқ бўлсаю кучингиз етмаса-чи?

Ботир. Бу мамлакатда мендан кучли одам йўқ! (*Ирғиб ёрнидан турадир*.) Мен кетдим!

Пўлат (*туриб*). Хўш, қаерга?

Ботир. Қизим, бахти қора болам қаерда бўлса, ўша ерга!

¹Ўзини оғирликка олиб, осойишта, вазминлик билан

Пўлат. Сиз бу ерга саройни, хонни, тожу тахтни сақлагали келгансиз. Бу йўлда қанча бегуноҳ бечораларнинг қонини тўқдингиз! Энди ишингизни чала қолдириб кетасизми? Бу мардликми, Ботир? Бояги гапларингиз менгагина хос гаплармиди?

Ботир (*оғир, кўнглидан сўзлайдир*). Мардлик — номус билан бўладир, менинг номусим поймол бўлди... Мен, ундан кейин мард ботир эмас, номард бир жаллод бўламан! Билдингми?

Пўлат. Тожу тахтни сақлаш...

Ботир (*бақириб*). Менинг номусимни сақлай олмаган тожу тахтнингми? А? (*Иккаласи ҳам жим бўладирлар. Ботир бўйнини букиб секингина чиқа бошлайдир. Пўлат ҳам индамасдан орқасидан юрадир. Бир— икки қадам босганларидан сўнг ташқарида шарпа; тўхтайдирлар. Қоровулнинг товуши: «Ҳозир Ботирнинг ёнига киргали бўлмайди, у ерда Улмас ботир бор!» Калнинг товуши: «Пўлат ботирга ишим йўқ, ўша Улмас ботирга ишим бор. Кирмасам бўлмайди!» Бошқа бир йигитнинг товуши: «Йўлчибек тайинлаб юборди, Улмас ботирга зарур иши бор экан, қўйиб юбор, кирсин!» Яна қоровулнинг товуши: «Бўлмайди, дедим, бўлмайди!»*)

Пўлат (*ташқарига овоз қиладир*). Қўйиб юбор, кирсин, майли кирсин! (*Ташқаридан қоровулнинг товуши: «Ҳа, энди кирабер, Ботир ўзи чақирди!» Эшикдан шошилиб Кал кирадир.*)

УН УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Улмас ботир, Кал

Кал (*кириб салом берадир*). Улмас ботир деганингиз ким?

Ботир. Мен! Нима ишинг бор?

Кал (*қўйнидан хат олиб бериб*). Тезлик била жавобини беринг! Эртага қолса ҳам кеч бўладир!

Ботир (*ҳаяжон билан ичида ўқийдир*). Ерқин! Ерқин қизим! Бахти қора қизим!.. Қимларнинг қўлига тушибсан. (*Пўлатга.*) Бояги хат қани? Ерқиндан келган хат?

Пўлат. Ўзингизда эди, боя ўзингизга бериб эдим.

Ботир (*ҳаёл билан ёнларини қараб, хатни топадир. Сўнгга иккаласини солиштириб кўриб*). Ўзи! Худди

ўзи!.. (Калга бирдан.) Қани юр, йўл бошла! (Чиқа бошлайдир.)

Пўлат. Ботир! (Жим.) Ботир, нима гап?

Ботир (Пўлатга қараб самимий). Пўлат, кечир мени! Сенинг билан олишиб бўлдим! Ҳозир Нишобсойга жўнайман, қизни ўзи ўғирлатиб, сенга тўнкаган бекни бола-чақа авлоду аждоди билан тилка-тилка қилман! Номуссиз сарой, ҳамиятсиз сарой, тожу тахт лозим бўлса, ўзи сақлаб олсин. (Тез чиқадир.)

Пўлат (гаранг, шошган. Калнинг орқасидан бақиради). Кал! Ҳой Кал! Кал дейман! (Қаттиқ бақиради.) Ушланг ўша Кални!.. (Ташқарида тўполон. Пўлат эшик ёғочига суяниб қоладир.)

Парда тушади

ОЛТИНЧИ ПАРДА

Бу парда саккиз мажлисдан иборатдир.

АРАЛАШАДИЛАР

(кириш тартиби билан)

Хизматкор — хон саройидаги хизматкорлардан, хунук, жаллод нусха, 40 ларда.

Хонзода — чиройли, оппоқ, ёш йигит... 25 ларда.

Пулат — боягидай, фақат шоҳона либос, тож кийган.

Чол — 5-пардадаги каби. Қийими бир оз тузалган.

Ерқин — бурунгидай, ясанган.

Хон саройи

Хоннинг тахт уйи. Бир томонда тахт, тахтга қарши томонда пастда бир эшик. Тахтнинг тўри томон ёнида яна бир эшик. Уйнинг тўрт томон девори ўрнида одам бўйдан пастроқ шарқ усулида чиройлик панжара, орқасидан сердарахт ва кенг бир боғча кўринадир. Ташқарида тиниқ ойдин, уйда ой ёруғи. Парда очилганда уйда ҳеч ким йўқ, тахт бўш. Бир оздан сўнг панжаранинг орқасида икки киши кўриниб қоладир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Хизматкор, Хонзода

Хизматкор (*Хонзодани етаклаб кириб*). Сиз Хонзода бўлсангиз ҳам, бу ўрдада ўссангиз ҳам, унинг сир асрорларини биз хизматкорларча билмайсиз. Бери келинг, мен сизга бир сирни кўрсатай. (*Тахт ёнидаги деворнинг тешигига бир чўпни тиқиб тортадир.*) Мана, кўрдингизми? (*Торткач девордан бир эшик очиладирда, бир киши сиққундай жой кўринадир.*) Мана, бир киши бемалол сиғади. Бу отангизнинг сир билатурган жойи эди.

Хонзода. Сир билатурган?

Хизматкор. Ҳа, сир билатурган. Вазиру вузарлар, саркардалар, юртнинг оқсоқоллари, улуғ ботирлар баъзида бир-бирлари билан шу жойда учрашиб гаплашар эдилар. Ушанақа вақтларда отангиз шу жойга бирорта кўнгли ишонган одами киргизиб қўйиб, ҳалигиларнинг ҳамма гапирган гапларини билиб олар эди. Бир-икки мартаба ўзи ҳам кириб турган экан...

Хонзода. Бу жой кўп одамларнинг бошини еган десанг-чи!

Хизматкор. Тўғри, биз қатори одамлар бўлса ҳам денг! Бу жойда тилдан иланиб кетганлар ҳаммаси улуғ одамлар... Сотқин Иноқин биласизми? (*Хонзода жим.* «Сотқин Иноқ» деб эшитган эмасми-сиз?)

Хонзода. Эшитган эдим, шекилли. Эсимда қолмабдир.

Хизматкор. Уша одам катта отангизнинг энг ҳушёр, зийрак вазири эди. Хитойдан, ҳиндидан, авғондан... қаердан бир элчи келса ўша сотқин Иноқ гаплашиб — иш битказар эди. Катта отангизнинг энг ишонган одами эди. Ўзининг ақлига, ҳушига мағрур бўлиб кетиб, саркардаларнинг биттасини худди шу жойда бир нарса деб қўйган. Жавоннинг ичидаги одам, оқизмай-томизмай катта отангизга етказган... Уша кечасиёқ ўша одам саранжом бўлди! Хотинлари, бола-чақа, қавм-қариндошлари катта отангизнинг олдига... Худди шу жойга йиғлаб келдилар. Катта отангиз, раҳматли кўп мудаббир одам эди, ҳалигиларнинг ҳаммасига катта инъом-эҳсонлар бериб «сиздан кўра менга яқин одам эди, топмай қўймайман!» деб алдаб жўнатди...

Хонзода. Ўзи йўқ қилиб-а?

Хизматкор. Бўлмаса бўлармиди? Подшоҳлик қилиш осон дейсизми? Инайки: Хитойдан келган катта бир ҳаким ҳам шу ерда гапирган гапи билан саранжом бўлди... У ҳам жуда ўткир одам эди... Луқмони ҳакимнинг шогирди экан... Бир авгон саркарда бор эди, уни ҳам мана шу жавон еган. Довулхон амакингизни, алланима деган тоғангизни, Оғоча деган аммангизни... машшоқлардан Отақушоқни... Ҳаҳ-ҳа... жуда кўп катталарнинг бошини еган бу жавон. Муниги ичига кириб олган одам пашша учса биладир, пашша!

Хонзода. Шунча одам ўлдиришга ботирлик қилган, шунча сиру асрордан хабардор одам ахийри келиб

нима бўлди? Бир ялангоёқнинг шарпасини эшитар-эшитмас қочиб кетди!

Хизматкор. Унақа ялангоёқлардан юз мингги келса ҳам қочмас эди-я, энг ишонган кишиси Улмас ботир ишни бузиб қўйди-да...

Хонзода (*жеркиб*). Гапирма, ўшани! Уннинг отини ҳам оғзингга олма!

Хизматкор. Гапнинг сирасини айтдим-да. (*Жим.*) Менга қаранг, яхши йигит, Пўлатнинг бу кеча шу ерга чиқши аниқ. Мен одам қўйиб билдим. Бу кун қайин отаси ҳам...

Хонзода. Улмасни айтасанми?

Хизматкор. Ҳа, ўша Улмас ботир-да, қайин отаси! (*Шаҳзода ижирғанадир.*) У ҳам бу кеча шу ерга қизини кўргали, гаплашгали келар эмиш. Пўлат ўғрининг ёлғиз ўлтиратурган вақтлари ҳам кўп бўладир. У, кечалари кўп вақт ўзи ёлғиз ўлтириб чиқадир. Бир балоларни ўйлайдир, шекилли. Майли, бу кун... (*Ҳалиги жойни кўрсатиб.*) Шу ерга кириб бир поиланг. Агар тўғри келиб қолса-иш битадир, бўлмаса эрта бор, индин бор.

Хонзода. Эрта ё индинга қолатурган бўлса — бўлмайдир. Энди меннинг борлиғимни билиб қолсалар ҳам, эҳтимол.

Хизматкор. Булар қиёматда ҳам била олмай-дирлар, хотиржам бўлинг. На қоровул, на воқеанавис, на тилчи — ҳеч нарсалари йўқ! Сизни икки ҳафтадан бери сақлаб келаман, яна кўп сақлашга ярайман. Сиз ишингизни тугатиб олсангиз эди, мен ҳам тезроқ қочар эдим.

Хонзода. Тиллани-ку кўрдинг?

Хизматкор. Ҳа, кўрдим.

Хонзода. Шу — ишни бартараф қилиб олсам, менга ҳеч нарса керак эмас. Мени тутиб олиб ўлдирсалар ҳам майли. Тиллани сенга бераман. Ишқилиб шу ўртада юриб тур, башарти лозим бўлиб қолса, тилланинг қайдалигини сенга айтиб қолайин.

Хизматкор. Албатта, мен шу ўртада бўламан, лозим бўлганда ўзим ҳам кўмаклашиб юбораман.

Хонзода. Яхши (*Жим.*) Айтганча, ханжар қани?

Хизматкор (*этик қўнжидан бир чиройлик, ханжар олиб*). Мана, жуда ўткир ханжар. «Ҳе!» деб бир тортсангиз... тамом! Биласизми, бу ханжар кимники? Танимадингиз-а?

Хонзода. Танигандай бўлаётимман.

Хизматкор. Бу ҳалиги «оқ сарой»ли хотиннинг ханжари. Амакингиз бир катта ҳовузнинг бўйида ўша хотинни сўйиб қўймадими? Мана шу ханжар билан сўйган...

Хонзода. Э... ўша ханжар шуми?

Хизматкор. Худди ўзгинаси. (Жим.) Энди сиз жавоннинг ичига кира берсангиз бўладир. (Эслаб.) Айтканча-я, бери келинг! Жовоннинг мана бу ерда иккита ёруғи бор, ўшандан уйнинг ҳаммаёғини кўриб турсангиз бўладир. Ёлғиз қолганида шайлайсиз! Қани, киринг, мен беркитиб қўяй.

Хонзода. Йўқ, мен ҳозир кирмайман. Улар узоқдан келсалар, мен у ерда қийналиб қоламан. Келар вақтларида дарҳол кириб оларман, сен борабер! (Эслаб.) Э шошма! Ичига киргандан кейин беркита оламанми? (Қарайдир.)

Хизматкор. Занжири бўлса керак. (Қарайдир.) Йўқ, мана кичкинагина ҳалқачаси бор экан, хайр бўлди. Мен шу ўртада тураман, кела бошласалар шарпа қиламан, сиз дарҳол жавонга жойланасиз.

Хонзода. Келса қайси томондан келади?

Хизматкор. Мана шу панжара томондан.

Хонзода. Бу эшикдан-чи?

Хизматкор. Бу ёқдан вазирлар, маҳрамлар, саркардалар, иннайкин фуқаро киради. (Яқин келиб.) Мард бўлинг, йигит!

Хонзода (қатъий). Ургатма!..

Хизматкор (мағрур). Бу иш — ҳазил эмас, сиз ёшсиз, ўргатмасак бўлмайди. (Чиқадир.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Хонзода ёлғиз

Хонзода (тахтга яқинлашади). Э эгасиз қолган бечора тахт! Сенинг бу кунга тушиб қолишингни мен билар эдим... (Жим, тахтнинг зинасига ўтиради.) Бу саройлар ҳаммаси бўш қолди. Бу ерда тангридан ҳам кўрқмай давлат сурган отам Пўлат ўғрининг шаҳарга яқинлашганини эшитиб, бир кечанинг ичида бор-йўғини йиғиштириб қочди. Саройдагиларнинг ҳаммаси, битта қолмай қочди. Фақат, қаерга қочадирлар? Улимдан қочиб бўлар эмишми? Улимдан кўрқиб кўрқоқлик

кўчасига кириш, уларнинг аҳмоқлигини кўрсатмайдирми? Шу табиатлари билан яна эл устидан ҳукм қилиб келганлар. Садқайи кетсун сизга! Саройда қолиб, қелган ялангоёқлар билан урушиб ўлмайсизми? Мардлик билан ўлишда, ҳеч бўлмаганда, бир шараф бор! (Жим.) Мен қолдим. Мен қочмадим, ҳали ҳам қочмайман. Сарой, шу ялангоёқларнинг қўлига ўтгандан бери, мана шу (*ишора қилади*) ҳалол хизматкорникида беркинниб юриб жон сақладим. Шундай қилиб юриб бир кун мақсадимга етаман; ўзимнинг паст, хор, ифлос рақибимни тожу тахтдангина эмас, дунёда нафас олиб юришдан ҳам маҳрум қиламан. (*ғижиниб*) янчаман, эзаман, ястайман!.. Ундан кейин ғазабим қонадир, ундан кейин ўлсам ҳам, қолсам ҳам майли, бари бир... биламан, сезаман: менинг сўнг кунларим яқинлашиб қолди. Эртанин мен тугайман, лекин рақибни бўғмасдан, янчмасдан, эзмасдан ўлиб кетсам, дунё-дунё армон қўнғлимда кетадир! (Жим.) Агар мен бу ялангоёқлар билан чиқишсам, отамнинг ўрнига шуларнинг ўзлари мени хон қилиб сайлашар эди. Ўзим отамдан норози эдим, шундай қилсам бўлар эди. Қилмадим, шу ишни қилмадим. Агар мен шу ишни қилганимда, ҳақиқатда, ҳамма ихтиёр Пўлат ўғрида бўлар эди. Мен шунга унаб ўлтираманми? Иншайкейин Ўлмаснинг қизи кимники бўлар эди? У ҳам, албатта, ўғри Пўлатники бўлар эди! (*Юракдан.*) Оҳ!.. (Жим.) Эси йўқ қиз. Келиб-келиб кимни севдинг? Бир ялангоёқни! Мен сенинг оёқларингга йиқилиб ётмоқ учун бутун салтанат, сарой, кайфу сафони қурбон қилай, деб турганимда, сен кимга эргашдинг, эй эси паст қиз? (Жим.) Майли, мана букун сенинг ҳам йиғлар кунингдир. Сени ҳам йиғлатмоқ учун икки ҳафтадан бери фурсат пойлаб юраман. Бир неча фурсатлар қўлдан чиқди. Лекин, бу сафар фурсатни қўлдан бермайман. (*Шу чоқда хизматкорнинг йўталган товуши келадир.*) Келаётир, шекилли. (*Панжара орқали эҳтиёт билан қарайдир.*) Ҳа, ялангоёқларнинг хони келаётибдир. На бошида тож, на устиди шохона либос! Яна ўша ялангоёқ боғбон, фақат, беллида қиличи бор. Қандини есин. Қиличга у уста! Ёнида хизматкорлари ҳам йўқ... Соддаликини қаранг. Ялангоёқда... (Жим.) Букун Ёрқинхоннинг тўйи! (*Куладир.*) Жуда яхши! (*Жовоннинг ичига беркинадир. Жим. Бир оздан сўнг оёқ товушлари, гаплар эшитилиб, панжара ёнидан Пўлат билан Чол ўтадилар. Озгина вақт ўт-кач, улар айланиб кирадилар.*).

Пўлат, Чол

Пўлат (*чуқур йўда. Ярадор қўли ҳали боғлиқ. Тўғри бориб секингина тахтга чиқиб ўлтирадир.*) Ота, тахт деган нарса мана шундай кечаларда, ҳеч ким кўрмаганда ўлтириб ўйлаш учун яхши экан. (*Чолга жой кўрсатадир.*) Ўлтурнинг ота, бир оз гаплашайлик. (*Чол ўлтирадир.*) Кундуз кунлари одам кўп келганда, ҳар хил бемаъни таъзимлар бўлганда тахтдан жуда тўйиб кетаман... Ташласаму қочсам дейман! Менинг бўйнимга жуда оғир юкни юклагинлар, мен ўзим шундай бўлар деб асло ўйламаган эдим. Элнинг хоҳиши билан бу иш бир бўлди, кетди. Энди, ўша элга қўлдан келганча бир нарса бериш керак. Ҳар вилоятнинг беги, бурунгидай, ўз бошича хон бўлиб олиб, юртни хоҳлаганича сўриб ётса... Мунча қон тўкишининг нима кераги бор эди? Неча кундан бери шунни ўйлайман. Нима қилсак экан?

Чол. Емон бекларнинг ўрнига яхши одамлардан бек қўйиш керак, болам.

Пўлат. Бу осонлик билан бўлатурган иш эмас. Ҳаммасини битта-битта ола бошласак, улар мамлакатда яна катта иғво қўзғатиб юборадилар. Шу жойини хўп яхши ўйлаш керак. Мен, ҳали қайси вилоятнинг беги нималар қилган, ҳеч билмайман. Шу кунларда жуда кўп ариза кела бошлади-я? Ҳали у аризаларнинг кўпига жавоб бера олмадик. Вақт бўлмади. Иннайкини, ўша аризаларга қараб бир нарса қилиш ҳам қийин. Нимага десангиз, аризани ёзган одам ким, нима ғараз билан ёзган, нима учун ва кимдан дод дейдир; бунинг ҳақиқатини биз билмаймиз. Эҳтимол, ўзи бек бўлмоқчи бўлганлар ёзарлар; эҳтимол, бек билан бўй ўлчашмакчи бўлган бой ёзар; эҳтимол, бекни ўз йўлига сола олмаган оқсоқол ёзар... Биз қайдан билайлик! Лекин, аризани ёзган одам бойми, камбағалми — шунини яхши биллиш керак. Агар камбағал бўлса, аризаси кўпинча тўғри бўлади. Нимага десангиз камбағал бек билан бўй ўлчашмайдир; бекни ўз йўлига солиш етти ухлаб бир марта тушига ҳам кирмайдир. Камбағал, ўлганнинг кундан ёзадир, ҳеч бир иложи қолмагандан кейин ариза берадир. (*Жим.*) Ҳар қалай, иккаламиз бир мамлакатни айланиб, жой-жойида иш қилмасак бўлмайдир. Бир бекнинг устидан кўп ариза тушса уни қамаб туриб

юртдан гап сўраймиз. Шунда юрт ҳамма дардини айтадир... Лекин, ота, мамлакатнинг ишларини қилмоқчи бўлган одам Улмас ботирнинг нозли қизи билан турмасин экан. Кеча кечаси «мана буларни менга ўқиб бергил!» деб беш-олти ариза берсам, аризани кўтариб уриб... (секин) севгидан, ўйнашишдан тушиб келади... (кулади.) Унга қолса, мамлакат ишини бировга топширсамда, у билан ўйнашиб ётсам...

Чол. Э... болам, хотин киши шундан бошқа ҳеч нарса тиламайдир... Лекин, Ерқин пошша, сенинг ўйлингда неча ўлимлардан ҳатлаб ўтган қиз. Сенда унинг ҳаққи кўп. Мамлакат ишини ҳам қилй унинг ҳам кўнглига қара!

Пўлат. Э... ота, «мамлакат ишларидан бўшаган вақтларда гаплашайлик» десам, «мамлакатнинг ишлари қурсин, одоқ бўлармиди? Фалончига буюр!» дейди. Йўқ, йўқ, ота, мен унинг кўнглига қараб юрмайман! (Жим.) Хайр, боринг, аризаларнинг ҳаммасини олиб келинг. Бир кўрайлик-чи, қайси бекнинг устидан шикоят кўп экан? (Чол тура бошлайди.) Ота, лекин, менинг бу ерда эканмни қизингиз билмасин... Башарти сўраб қолса «саркардалар билан бир зарур иш тўғрисида гаплашиб ўлтирибди» денг. Кела кўрмасин! (Чол чиқатуриб яна орқасига қайтади.) Ҳа, нима бўлди?

Чол. Уғлим, сенинг ўзингни ёлғиз қолдириб кета бераманми?

Пўлат. Ҳар кун ёлғиз қолдириб кетасиз, ҳеч нарса бўлмайди-ку. Бораберинг. Мен ҳеч кимга жабру зулм қилганим йўқ! (Чол бўшашиб чиқади.)

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат (ўзича). Бечора чол. Менга ота бўлиб қолди. (Ўрнидан туради). Оппоқ, сутдай ойдин бўлди; боғ—тоғлардан тўқайларга ўхшаб кетди. (Секин тушиб панжарага суяниб ўйга ботади. Бир оздан сўнгра секин-секин сўзлай бошлайди.) Ерқин, Ерқин... Менинг учун дунёда ҳеч ким қилмаган ишларни қилди бечора... Мени деб рўзгордан кечди, мени деб ўлимдан-ўлимга ҳатлади... Мени деб хонзодалардан кечди, хонзодалардан!.. (Бир оз жим.) Унинг кўнглига ҳам бир оз қараш

жерак. Мамлакатнинг ишларига зарар бермайтурган даражада... Кечалар узун, кунлар — ундан ҳам узун, ҳаммасига ҳам вақт топиладир. (Жим.) Мени деб Хонзодадан кечган одам, менинг кўнглимга ҳам қарасин! Менинг кўнглим — кўпнинг кўнгли; унга тегиб бўлмай-дир. Фақат, кўпнинг кўнгли билан бирга унинг ғамини ҳам менинг кўнглимга солган — ўзи бўлди... Ўзи ҳам шуни ўйламоғи керак. Мени, бир бечорани деб Хонзодадан кечган қиз, мунчаликка эсин югиртмаса, бўлмай-дир. (Жим.) Хонзодани деса эди, мени демас эди, нима бўлар эди? Букун Хонзода билан бирга тупроқларга буланган бўлар эди... Дуруст, Хонзода Ерқинга кеча-кундуз бутун вақтини берар эди, лекин, бир неча ой, ё бир неча кун... ундан кейин яна бошқа бир Ерқинга бурилар эди. Ахир унда ҳавасдан бошқа нима бор? У қондан яратилган! У — кўз ёшлари билан ўсган! Унга завқ керак, бир кунлик, икки кунлик, бир неча кунлик завқ керак! Оҳ, шу завқ бандалари! Юртнинг ҳамма кўз ёши ўшаларнинг оёқ остларига қўйиладир. Биттаси... биттаси... (ғижиниб) ҳеч бўлмаганда биттаси қўлимга тушмади! Янчар эдим бир! Манда ҳам уларга қарши тоғ-тоғ, дунё-дунё ғазаб бор эди!.. (Шу чоқда Хонзода бирдан отилиб чиқадир.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода

Хонзода (отилиб чиқиб). Сендаги ғазаб ғазабми? Ғазаб бизда!.. (Ханжар билан Пўлатга отиладир. Пўлат «а!» дейдир, фақат, қиличини олишга улгира олмай қоладир. Лекин Хонзоданинг ханжар ушлаган қўлини билагидан соғ қўли билан ушлаб қоладир, орада ерга булашиб олишини бошланадир. Пўлат ханжарни ярадор қўли билан энди оламан беганда нариги ёқдан бўйжириб хизматкор кириб қоладир).

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, хизматкор

Пўлат, уларнинг иккови билан ҳам олиша бошлайдир. Охирда Хонзоданинг қўли Пўлатнинг қўлидан чиқиб кетадир, фақат, Пўлатга ханжар уришга яна ўнгли келмайдир. Хонзоданинг урган

ханжари бир неча марта Пўлатнинг ёнларидан, биқинларидан ўтиб кетадир. Хизматкор зўр бериб Пўлатни тортгач, Хонзода қўлини бир оз яна бўшатадир. Шу чоқда панжарадан секингина пойлаб келаётган Ерқиннинг боши кўринадир. У, ичкаридаги аҳволни кўргач, «Оҳ, Пўлат» деб бақриб юборади-да, сўнгра панжаранинг орқасидан йўқоладир. Бу орада хизматкор ўрнидан ирғиб туриб, тахт ёнидаги эшикдан қочиб чиқмоқчи бўладир; у, эшикка етганда қаршисидан Ерқин кириб қоладир. Пўлат бу орада Хонзоданинг қўлидан ханжарни тортиб оладир. Хизматкор Ерқинни кўргач, қўрқиб орқасига тисариладир. Қўрқинш ҳолатида секин-секин дсворнинг бурчагига қисиладир.

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода хизматкор

Ерқин

Ерқин (югуриб кириб келади-да, хизматкорга бир марта ғазабли қарагандан кейин Пўлат билан Хонзоданинг устига бориб, энди Хонзодани урмоқчи бўлиб турган Пўлатнинг қўлидан ханжарни тортиб олиб ташлайдир. Бу орада хизматкор чиқиб қоцадир).

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, Ерқин

(Аввал секингина Пўлат ўрнидан турадир, сўнгра Хонзода, иккаласининг ҳам қонаган, тилинган жойлари бор. Ерқин ранги ўчган. ҳайрон, жим.)

Пўлат (ҳансираб туриб, ечилиб кетган қўлини бир қўли ва оғзи билан секин боғлайдир, Хонзодага). Мардлик майдонидан қочиб кетиб хилватда йиқитмоқчи бўлган эдингми? Мардлар майдонида чидаш берган одам хилватда ҳам бўш келмайди.

Хонзода (зўрға). Мардлар майдонида салтанат, давлат, тожу тахт талашадилар... (Бир оз жим.) Бу— ишқ, севги майдони, бу хилватда, ёлғиз-ярим жойларда — бурчак-паналарда бўладир...

Пўлат (ёввойи кулиб). Сизда севги борми? Сизда-я? (Яна масхара қилиб куладир.)

Хонзода. Севги сен учун масхара... биз учун ҳар нарсадан қиммат...

Пўлат (яна баттар кулиб). Сиз учун севги ҳар нарсадан қиммат? Ундай бўлса шу чоққача қайда эдин-

гиз? Севганингиз бир умр менки бўлгандан кейин келдингизми?

Хонзода. Менинг севганим — бир умр сеники бўлгани йўқ! Сен уни қилич билан, зўр билан тортиб олдинг. Ваҳоланки, севгида зор бор, зўр йўқ.

Пўлат. Зўр йўқ, зўр йўқ? (*Бориб ханжарни оладир ва Хонзодага қараб иргитиб.*) Мана бу нима? Бу ҳам зўрми?! (*Қаттиқ кулиб.*) Мана бу қонли ханжар ҳам зўрми?

Хонзода. Ҳар нима бўлганда ҳам салтанат, тожу тахт эмас...

Пўлат. Тожу тахт билан салтанат севгининг совғаси бўлгани учун ширин... (*Иккаласи ҳам жим қоладирлар.*)

Ёрқин (*Пўлатга*). Бу нима гап, Пўлат? Мен сира англаёлмай қолдим...

Пўлат (*Хонзодани кўрсатиб*). Ўзларидан сўранг...

Ёрқин. Ханжар кимники? Бу нима ҳангома? Айтиб бер, Пўлат!

Пўлат (*куладир*). Эгаларидан сўранг...

Ёрқин. «Қатта саркардалар билан мамлакатнинг зарур иши тўғрисида кенгашиб ўлтирадир» дейдилар, панжаранинг орқасидан туриб бўлса ҳам гапирганингни эшитайин, деб келсам... бу аҳвол. Қани саркадаларинг? Қани кенгаш? Нимага мени ҳар ким алдашга бошлади? Ўзимизнинг жонажон отамиз бўлган чол шундай деб ўлтирса... Бўлмаган кенгашни бўлди қилиб сени мандан қочирса... Нима қилдим мен? (*Бир оз қизишмоққа бошлайдир.*) Пўлат, рости ҳам сенга салтанат, тожу тахт керак бўлса...

Пўлат (*бақирадир*). Тожу тахт хонзодаларга керак? Сизга ҳам лозим бўлса, олаберинг, Ойимпошша!

Ёрқин. Мен бақирмаганимдан кейин сен нимага бақирсанг? Бақиришниги нима кераги бор? Секин гапирсанг ҳам бўладир-ку! Бу нима қўполлик?

Пўлат (*яна қизиб*). Мен қўпол бўлсам, мени ҳайдангда, қаршингизда чиройлик, юмшоқ хонзодангиз турадир, ўшанга...

Ёрқин (*бақириб*). Жим, нонкўр! (*Ўзича.*) Хонзода... Хонзода шуми ҳали? Бу чиройлик йигит Хонзодами? (*Эркисиз-эркисиз тикилиб қарайдир.*)

Пўлат (*энди севкин бўлиб-бўлиб*). Тожу тахт... Салтанат... сизнинг юклаб қўйган юкингиз... Уни мен ҳар қанча оғир бўлса ҳам кўтариб олиб боришим керак... Тожу тахтнинг орқасида юрт бор, эл бор, халқ

бор... Уни ўйлаш керак. Унинг ғамини ейиш керак... Сиз менга тожу тахтни бурунги хонлардай эмиб ётиш учун олиб берган бўлсангиз, ўзингизга қайтариб беранан. Менга ундай тожу тахтнинг кераги йўқ! Сиз олиб берган тожу тахт юртнинг дардига даво бўлмаса, йўқ... О импошша, ундай тожу тахтдан мен кечайин, ундай тожу тахт эгасидан сиз кечинг!

Ё р қ и н (*хўрсиниб*). Ҳали ҳам юртни деган бўлиб мени буткул ташладинг... «Саркардалар билан бўлатурган зарур маслаҳатлар» деб мендан бутун кечиб юбординг... Икковимизнинг ҳалол йўлдош бўлиб қўшилганимизга мана уч ҳафта, яқин бир ой бўлди. Кечалари сени кута-кута тонг оттираман... «Юртнинг хони эмас, хизматкори бўлган Пўлат аризаларни кўриб, саркардалар билан гаплашиб, оқсоқоллар келса уларга насиҳат қилиб... шайкин менинг ёнимга кирадир, меники бўладир» деб бутун кеча — тонг откунча кўзимни юмайман... Сен бўлсанг, тонгга яқин чарчаб келиб ухлаб кетасан... Мен бўлсам сенинг чарчаб ухлаганингни томоша қилиб яна тонгни кундуз қиламан... Эртароқ кирган кунларингда бир қучоқ ариза билан кирасан. «Ўқиб бер» дейсан, ўқиб беравериб яна тонглар оттираман... Бир кун чидамасдан аризаларингни прёгитиб юбордим... Ушанда мендан кечиб юборгундай бўлдинг! Билдим, билдим, ҳамма нарсани билиб турдим!

Пўлат. «Яхши кўраман, севаман» дейсиз, шуни чидаш билан кўрсатинг-да. Шунча вақт чидаб келгансиз, яна бир оз чиданг-да.

Ё р қ и н (*бир оз ўйланиб тургач, Хонзодани кўрсатиб*). Мана бу чиройлик йигитга ўзимни кўрсатмак учун ўзининг олдида айтаман: ҳар қанча чиройлик бўлса ҳам мен бу Хонзодаларни севмайман! Сени, сен ялангоёқ, сен бесарупо боғбонни ҳаммадан ортинқ севаман! Шунча вақт чидадим, энди яна чидайман! (*Бир оз жим!*) Лекин, Пўлат, чидашнинг ҳам ҳадди бўлиши керак... Мен ёшман... Менинг ҳавасларим ҳеч қаерга сизгамайди... Иннайки, у ҳавасларни шу чоққача жуда зўр қийинчиликлар билан бўғиб келдим. У ҳавасларга еткунча ўлимлардан-ўлимга ҳатлаб... Энди у ҳавасларни яна ҳам бўғиб ётиш қўлимдан келмайди! Сен — эркак, сиз эркакларнинг бағрингиз тошдан бўладир, сиз чидай берасиз... Лекин, биз — хотинлар чидай олмаймиз. Йўқ, йўқ... мен ўзим чидай омайман! Мундан кейин ҳар кун сенинг тонг оттириш мумкин эмас! Билдингми, мумкин эмас! Мумкин эмас!..

Пўлат (оғир дам оладир). Агар бир оз сўнгроқ келсангиз, бир кечага эмас, бир умрга мендан айрилардингиз...

Ёрқин (чўчиб, бирдан). Нима учун?

Пўлат (Бориб ханжарни оладир). Мана бу олижаноб ошиқингиз сиз учун мени ўлдирмоқчи бўлиб келган экан.

Ёрқин (бақириб). Сени?! Сени ўлдирмак учун! (Ғазаб билан бўғзидан ёввойи товуш чиқарадир). Ҳа.. (Югуриб бориб Пўлатнинг қўлидан ханжарни оладир, қалтираб, титраб туриб секин Хонзодага қараб юрадир.)

Пўлат. (қаршисига бориб тўхтатадир). Қўйинг, Ойимпошша! Бу кишига ўзининг ханжарни ҳам ҳайф. Бу кишини шу бўйича кўчага ҳайдаш керак... Халқни, юртни, элни бир кўрсин... Бир-бирларини танисинлар... Ханжарни менга беринг. (Қўлидан секин оладир.) «Хонзода Пўлатни ўлдирмакчи бўлган ханжар шу» деб қонлари билан бирга майдонга чиқариб осиб қўямиз. Хонзоданинг ханжари бир неча кун юртга томоша берсин! (Ёрқинга яқинлашиб.) Мени юрт учун яна бир мартаба ўлимдан қутқардингиз, келинг, ўша юртнинг ишини ҳам биргалашиб қилайлик! Юртнинг ишини биргалашиб қилгандан кейин... (Қучоғини очадир.)

Ёрқин (эркисиз бақирадир). Пўлат!.. (Бориб қучоғига кирадир, Хонзода жим.)

Парда тушадир.

УИЛЬЯМ ШЕКСПИР

ҲАМЛЕТ

(ТРАГЕДИЯ)

ТАРЖИМА

Қ А Т Ъ А Ш У В Ч И Л А Р :

- К л а в д и й — Дания (Донимарқо) қироли.
Ҳ а м л е т — Бурунги қиролнинг ўғли, ҳозиргисининг жияни.
П о л о н и й — Камергер (қиролнинг иноғи).
Ҳ о р а т с и о — Ҳамлетнинг дўсти.
Л а э р т — Полонийнинг ўғли.
В о л ь т м а н д
К о р н е л и й
Р о з е н к р а н с — Үрда (сарой) аҳиллари.
Г и л д е н ш т е р и
О з р и к
М а р ц е л
Б е р н а р д о — Зобитлар
Р е й н а л д о — Полонийнинг хизматкори.
Ф р а н с и с к о — Аскар.
Ф о р т и н б р а с — Норвег шаҳзодаси.
Ҳ е р т р у д а — Дания қироличаси, Ҳамлетнинг опаси.
О ф е л и я — Полонийнинг қизи.
Б а п т и с т а — Театруда қиролича.
Бурунги қиролнинг хаёли («Арвоҳи»).
- П О П
Капитан
Элчи
Икки гўрқов
Бир нечта актёр
Сарой ходими
- Сарой йигитлари ва қизлари, баҳриялилар, элчилар, қирол
майятидаги одамлар ва ғайрилар.
Воқеа Данияда кечади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Донимарқо мамлакатида Элсинор деган қаср (ўрда)нинг олди.

Пойлоқчиликда турган Франсисконинг ёнига
Бернардо келади.

Бернардо — Ким бор бу ерда?

Франсиско — Йўқ, сен жавоб бер менга! Тўхта!
Кимсан ўзинг! Гапир!

Бернардо — Яшасин қирол!

Франсиско — Бернардо?

Бернардо — Худди ўзи.

Франсиско — Жуда вақтида келдинг.

Бернардо — Эндигина соат ўн иккини урди. Бор,
Франсиско, ётиб ором ол.

Франсиско — Омон бўл, биродар, мени бўшатгали келибсан. Совук ёмон заптига олди, кўнглим алла нега ғаш.

Бернардо — Пойлаб турганингда тинчликмиди?

Франсиско — Ҳеч бир жонивор ўрмалагани йўқ.

Бернардо. — Бўлмаса, яхши туш кўриб ёт. Ҳорацио билан Марцель иккови мен билан бирга пойлоқда туришмоқчийди, кўрсанг айтгил, тезроқ келишсин. (*Ҳорацио билан Марцель келишади*).

Франсиско — Ўзлари ҳам келишаётганга ўхшайди. Тўхта, ким у?

Ҳорацио — Шу мамлакатнинг дўстлари.

Марцель — Ва ҳам мамлакат қиролининг содиқ табаалари.

Франсиско — Тун ойдин!

Марцель — Кечир, номусли жанговар. Ким келди ўрнингга?

Франсиско — Бернардо келди мешинг ўрнимга. Тун ойдин! (*Чиқади*).

Марцель — Ҳой! Бернардо!

Бернардо — Менга қара, Ҳорацио ҳам келдимми?

Ҳорацио — Келганнамо.

Бернардо — Салом, Ҳорацио! Салом, севимли Марцель!

Марцель — Ҳалиги нарса яна кўриндимми?

Бернардо — Менга ҳеч нарса кўринмади.

Марцель — Ҳорацио уни шунчалик бир хаёл деди, у мудҳиш арвоҳнинг бизга икки марта кўринганига ишонгиси келмайди. Шу учун унинг ўзини қўймай олиб келдимки, бу кечани биз билан бирга ўтказсин, у арвоҳ яна кўрингундай бўлса, бизнинг сўзларимиз тасдиқ бўлсин, арвоҳнинг ўзи билан гаплашсин.

Ҳорацио — Мана, кўрармиз, у арвоҳимиз келмайди.

Бернардо — Хайр, ҳали ҳозир турайлик. Сен менга рухсат бергил, сўзларимизнинг тиши ўтмайдиган қулоқларига яна бир ҳамла қилай, бизга бир эмас, икки марта кўринган арвоҳни яна бир марта айтиб берай.

Ҳорацио — Яхши, ўтирайлик, қани, Бернардо нималар дер экан, қулоқ солайлик.

Бернардо — Кеча кечаси ана у,— қутбдан кун ботишга томон йўналиб туратурган юлдуз, осмоннинг шу топда ўзи бўлинган қисминини ёрутмоқда, соат эса бирни урган эдиким, Марцель икковимизнинг кўзимизга...

Марцель — Тс-с-с... Жим тур! Ана ўзи шу ёққа келаётир. (*Арвоҳ кўринади*).

Бернардо — Марҳум қиролнинг худди ўзи.

Марцель — Сен, Ҳорацио, илмлиқ одамсан, гаплашсанг-чи, у билан.

Бернардо — Қиролга ўхшайдими ахир? Ҳорацио яхшилаб қарагил-а!

Ҳорацио — Ўхшағанда қандай! Камоли кўрқиб шоққанимдан безгак чиқиб кетди ҳамма ёғимдан.

Бернардо — Худди бизнинг гап қотмағанимизни: хоҳлагандай кўринади.

Марцель — Ҳорацио, гаплашиб кўргил!

Ҳорацио — Кимсан сен, нима учун тун қоронғусидан фойдаланиб, қонундан ташқари, марҳум қирол-

нинг муаззам ва жанговар қиёфасига кириб олдинг?
Аршу-курсининг лаънати бўлсин сенга, сўзла!

Марцель — Унга қаттиқ тегиб қўйдинг.

Бернардо — Ана қайтиб кетаётир.

Хорацио — Тўхта, Гапир! Гапир! Лаънатлар ўқийман мен сенга, гапир! (*Арвоҳ йўқ бўлади*).

Марцель — Кетиб қолди, жавоб бергиси келмади.

Бернардо — Сен нима дейсан, Хорацио? Рангинг оппоқ оқарган, ҳамма ёғнинг қалтираб ётир... Кўп ҳам хаёлга ўхшамайди-ку. Қани сен нима дейсан?

Хорацио — Худони шафи келтириб айтаманки, ўз кўзларим гувоҳлик бермаса, ҳеч қачон ишонмасдим.

Марцель — Қиролга ўхшайди-а, шундаймасми?

Хорацио — Сен ўзингга ўхшагандай, Норвегли билан урушган вақтидаги либослари устида; ундан кейин, бир кун, жанжал қизиб кетган вақтда бир полякни чанғидан даст кўтариб, музга келтириб урғанида худди бояғи сингари қовоқ солганини ўз кўзим билан кўрган эдим.

Марцель — Кечанинг худди шу қўрқинч соатларида илгари ҳам икки марта кўринган эди. Ана ўша жанговарларча юруши билан ёнимиздан ўтган эди.

Хорацио — Муни нимага йўйишни билмайман, лекин менинг ақли қосиримча, бу нарса бизнинг давлатимиз учун улкан ҳалокатлардан хабар берадурган бир фоли бад.

Марцель — Яхши, ўлтурайлик, битта одам чиқиб менга айтиб берсинки, нима учун бу мамлакатнинг одамларини ҳар кун кечаси пойлоқчиликда турғузиб қийнайдилар? Нима учун ҳар кун янгидан-янги мис тўпларни қуядилар? Нима учун ўзга эллардан уруш қуролларини сотиб оладилар? Нима учун кема ясайдиган ишчиларни якшанба билан бошқа кунлар орасида фарқ қолмайтурган даражада ишлатадилар? Нимага керак бу — пешана терлари билан қилинадиған ҳамда кечани меҳнат кунининг ишларида иштирок қилмоққа мажбур этадиган шошилиш тайёргарликлар? Ким шуларни айтиб беради?

Хорацио — Мен билганимча айтиб бераман. Ҳали эндигина руҳи бизнинг кўзимизга намоён бўлган марҳум қиролимизни, ўзингизга ҳам маълумки, у ғурури орқасида дунё ҳукмдори билан бўй ўлчашмак савдосига тушкан. Норвег қироли Фортинбрас жанг майдониға чорлаган эди. Мардликда донғи офоқларға кетган азамат қиролимиз Ҳамлет Фортинбрасни ўлдирди.

Қўллар қўйилиб, муҳрлар босилиб, мустаҳкамланган шартнома юзасидан ўшал Фортинбрас, фақат азиз жонидан эмас, тамоми ерларидан ҳам жудо бўлиб, унинг ҳамма ерлари зафар соҳибига ўтди. Башарти зафар Фортинбрасга муяссар бўлса, бизнинг қиролимиз ҳам, яна ўшал шартнома юзасидан, мағлубнинг ерлари қирол Ҳамлетга ўтгани сингари, ерларнинг бир қисмини ўшал Фортинбрасга бермакка мажбур эди. Яқин орада, мазкур Фортинбраснинг халафи бунёд хамири дағал бир маъдандан йўғурулгандай кўп асов, кўп ҳовлиқма бўлган ёш йиғит, нафслари учун бир манфаат чиқа турган бўлса, бир бурда нон учун ҳар қандоқ ҳангамага дадиллик билан ўзини урадиган бошкесарлар тўдасини Норвег мамлакатининг теварак-атрофига тўплаган эмиш. Бутун бу ишлар ҳукуматимизнинг тахминига қараганда, қўлдан чиққан ерларни қурол кучи билан қайтармоқ мақсадида қилиниб турган эмиш. Менинг фикри ожизимча, ҳалиги ҳил тайёргарликлар, ҳар томонга пойлоқчи қўйишлар, бутун мамлакатда иш қайнашининг иллоти мана шу бўлса керак.

Б е р н а р д о — Менинг фикримча ҳам, айтганларнинг тўғри, бошқа сабаб бўлмаса керак. Мана бу шумлик арвоҳнинг, бутун яроқ-аслаҳаси билан пойлоқчилар ёнидан ўтиб ҳар кеча намоён бўлиб юруши ҳам шу сабабдан бўлса керак; азбаски ўткандаги ва келажакдаги икки жангнинг ҳам бонси марҳум қиролимизнинг ўзи ва ҳалиги арвоҳ ҳам бутун ўша кишига ўхшайди.

Ҳ о р а ц и о — Шугина бир зарра ҳам оқил кўзини хиралантиришқа кифоят қилади. Румонинг энг шонли ва яшнаган вақтларида, азамат Юлпийнинг* ҳалокатидан бир оз бурун, бутун соғаналар бўшалиб қолган. Ўлуклар эса оҳу воҳ қилиб, Румо кўчаларини айланишарди. Ушанда оловдан қуйруғи бор юлдузлар пайдо бўлган, шабнамлар қон рангига бўялган, офтобнинг юзларида келажак мусибатларга далолат қилган доғлар қаварган, мавт оламининг муваккили бўлган ой эса, хиралашган ва то явми қиёматгача хиралиғи кетмасдек бўлиб кўринган эди. Мудҳиш воқеалардан хабар берувчи ўша ҳил аломатлар, ҳамма вақт қадарининг ҳукимидан аввалроқ зоҳир бўлиб, муқаррар фалокатлар тўғрисида олдиндан хабар бериб турадилар. Улар ҳам кўкда ва ҳам ерда кўринмакларни мумкин: энди, шу топда, хуруж, бонг урғали бизнинг ва ватандошларимиз бошига келди. *(Арвоҳ яна кўринади.)*

Жим бўлинг энди! Бу ёққа қаранг! У яна қайтиб ке-

лаётир! Гулдурак билан ўлиб кета турган бўлсам ҳам, йўлини тўсаман... Тўхта, арвоҳ! Салгина унингни чиқаришга ярасанг, гапирши қўлингдан келса, жавоб бер менга! Сени тинчитмак ёки мени томуғ азобларидан қутқаратурган қандай бир кори хайрни қилмоқ, лозим бўлса, жавоб айт менга! Агарда мамлакатингга бир фалокат хавфи бўлса, ул хавфни аввалдан билиб шу йўл билан унинг олдини олмоқ мумкин эса ҳамда шу нарсалар сенга маълум бўлса — жавоб бер! Агарда сен тириклик чоғингда тўплаган давлатингни ер остига кўмушга мажбур бўлиб, шу сабабдан ўлганингдан кейин ер юзиде дайдиб юрмакка мажбур бўлган эсанг, гапир. (Йироқдан хўрознинг қичқиргани эшитилади.) Тўхта, жавоб қил! Тўхтат уни, Марцель!

Марцель — Ойболта билан чопишқа тўғри келса?

Хорацио — Тўхтамаса чоп!

Марцель — Ҳали ҳам турипти!

Хорацио — Ҳа турипти. (Арвоҳ кетади).

Марцель — Кетди. Мундоғ улуг зотга пўписа қилганимиз яхши бўлмади. Унга ҳам ҳаво сингари, тир таъсир қилмайди. Бизнинг дўқларимиз уни ранжитиб қўйди.

Бернардо — Ул гапирмакчи ҳам бўлиб эди-ку, лекин хўрознинг овози монё бўлди.

Хорацио — Ҳайбатлик қичқиршни эшитгандан кейин, ул, жиноят қилгон одамдай бир чўчиб олди. Мен эшитган эдимки, бу хўроз деган нарса, ўзининг баланд ва иттик овози билан кундуз тангрисини уйқудан уйғота тургон тонг жарчиси эмиш, ва унинг нидосини эшитган ҳамоно, кечалари йўл йўқотиб эл кезадиган ҳамма арвоҳлар, дарёларнинг бағрида, ё ўт-аланга ичиде ерда ё кўкда — ишқилиб қай ерда бўлсалар ҳам, ўз гўрларига қайтармишлар. Шу топда кўрган ҳодисамиз мунга очиқ дадил.

Марцель — Дарҳақиқат, хўроз қичқиргандан сўнг дарҳол йўқ бўлди. Дейдиларки, биз мавлуди Масих байрамини қарши олатургон кунимизда тонг муждаси бўлгон у жонивор қуш, бутун кеча қичқириб чиқармиш ва унда, айтишларига қараганда, ҳеч бир арвоҳ кўзга кўринишга ботинолмас эмиш. У кеча, кўп хайрли кеча; у соатлар шундай азиз ва мукаррам соатларки, уларнинг давоминда ҳамма юлдузлар безарар бўлади, ҳеч бир жодугар ажуза элга фалокат сочолмайди ва ҳеч бир соҳирнинг сеҳри таъсир қилмайди.

Ҳорацио — Мен ҳам бу гапларни эшитганман ва бирмунчасига эътиқодим ҳам бор. Қўйинг энди, кун чиқиш томонга қаранг: арғувоний ридо кийган тонг, адир бетидаги шабнамлар устидан юриб келаётир. Энди бизга ҳам пойлоқчиликдан бўшаш вақти келди. Менинг маслаҳатим шуки, шу кеча кўрганларимизнинг ҳаммасини шаҳзода Ҳамлетга бирин-бирин айтиб берайлик; мен ўйлайманки, бизга келганда соқов бўлиб олган бу арвоҳ у билан хўп гаплашади. Бу сирни шаҳзодага билдирмак лозимлиги хусусида ўйлайманки, инкковингиз ҳам мен билан ҳамфикрсиз. Бизнинг унга бўлган алоқамиз ва бўйинимиздаги вазифамиз ҳам шунини тақозо қилади.

М а р ц е л ь — Шундай қилайлик. Шу кун эрта билан уни аниқ учратиб бўладиган жойни мана мен билман.

(Чиқиб кетадилар).

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Элсинор қасрида тахт ўрнашган хона.

Қирол, қиролча, Ҳамлет, Полоний, Лаэрт, Вольгманд, Корнелий, сарой арбоби ва арконлари киришади.

Қирол — Азиз биродаримиз Ҳамлетнинг вафоти қайғиси бизнинг кўнглимизга тўлиб фуқароларимиздан янги бир хотира бўлиб қалбимизда сақланса-да, унинг била истисно ҳар бирининг юзларида акс этмаги лозим бўлса-да, лекин донмулавқот ҳис билан олишмоқда бўлган оқил, марҳум хусусида батаҳаммул ғусса чекмак билан бирга, ўзимизни ҳам эсдан чиқармаслигимизни талаб қилади. Мана, илгарин, бизнинг ҳамширамиз мақомда бўлган, эндиликда эса бу жанговар давлатнинг қиролчаси ва малikasи сифатини касб этган бу зотни, биз ўзимизга жуфт қилмоқни муносиб кўрдик. Ҳасратлар чекиб туриб, яна бир тарафдан хурсандликлар билан, бир кўзимизда табассум ва бир кўзимизда аччиқ кўз ёшлар бўлгани ҳолда, биз бу никоҳ қайдиға дохил бўлдик. Мотам овозалари билан тўй қўшиқлари навбатлашдилар. Севинчга қанча жой берилган бўлса, қайғиға ҳам шунча жой берилди. Бутун бу ишларда биз сизнинг томонингиздан ўз орзу ва хоҳишингиз билан берилган ҳикматли маслаҳатларга табанят этдик; ҳаммангиз ҳам

бизнинг миннатдорлигимизни қабул этингиз. Энди бошқа хусусга ўтайлик. Узингизга маълумки, ёш қирол Фортинбрас, эҳтимол, бизнинг майдонталаб кучларимизни яхши билмаганликдан ёки қимматли биродаримизнинг вафотидан сўнг бутун давлатимизга зил кетган, энди бузилиб вайрон бўлишқа еткан деган хаёллар билан, боз устига ўз эътиқоди жуда баланд бўлганлигидан, унинг отасидан ҳаққоният йўли билан бизнинг азия биродаримизга ўткан ерларнинг қайтаришмоғини талаб қилган мазмунида номалар юборабериб бизни зериктиришдан тўхтамай ётибдир. Энди бу мажлиснинг чақирилмоғи сабабини эшитингиз. Биз Норвег қиролига бир нома ёздик, — ул одам ёш қирол Фортинбраснинг амакиси бўлади. Дармони кетган ётқан жойидан қўзғалмайтурғон ва ўз жиянининг ниятларидан балки хабари бўлмаган бу одамдан тентак йиғитнинг ҳовлиқишларига хотима бермагини талаб қилдик, зероки, ул йиғит фақат Норвег мамлакатини аҳолисидан қўшун жамъ қилмоқда эмис, шу сабабдан, биз, севимли Корнелий ва ҳам Вольтманд-икавингизга, бизнинг хайрихоҳлик билан ёзилмиш номамизни кекса норвежлига элтиб бермак вазифасини топширамиз. Сизнинг бу элчиликдаги ҳуқуқингизни мана бу дастурномада энг бўлмиш қуюдот ила сақладик. Йўлга тушингиз! Сизга топширилган вазифаларни ҳадал-нимкон тез бажармак ила менга бўлган садоқатингизни кўрсатасиз.

Корнелий — Биз бу дафъа ҳам, ҳар дафъа бўлгани сингари, сизга ўз садоқатимизни кўрсатажамиз.

Қирол — Бу хусусда менинг шакку шубҳам йўқдир. Хайр энди, оқ йўл берсин! (*Вольтманд билан Корнелий чиқиб кетишади*).

Хўш, Лаэрт, энди сендан эшитайлик. Сен бизга бир арзинг борлигини сўзламиш эдинг. Хўш, у арзинг нима хусусдадир? Агарда сен Дания қиролидан кўнглинг истаган нарсани, маъқул бир йўсунда сўрасанг, сўзларинг беҳуда сарф этилган бўлмаяжакдир. Сенинг ҳар бир талабинг бўлса, Лаэрт, уларнинг нималардан иборат бўлганини билмасдан туруб ҳам, ҳаммасига илгаридан ўз розилигини билдириб қўймоққа розиман. Дания қиролининг падари бузрукворингга ўз илтифотини кўрсатмак учун омади бўлгани, зеҳнинг қалбга ва қўлларинг оғизга хизмат кўрсатмак учун омади бўлмоғидан зиёдадир. Хулосан калом, айтгил эй Лаэрт, кўнглинда қандоғ орзуларинг бор?

Лаэрт — Эй улуғ хукмдор, мен сиздан Францияға қайтиб кетмак учун рухсат сұрайман. Мен, тож кийган вақтингизда сизни қутламоқ учун ўз ихтиёрим ила Францияни тарк этиб, Данияға келган эдим; эндиликда, ул вазифани бажарганимдан сўнг бутун фикрим ва зикрим ва орзу-ҳавасларимнинг Францияға томон ўйналганини иқрор қилмоғим лозимдир. Сўнгра: подшоҳим, ажзу бандалик ила сиздан кечирим сұраб, яна ўша илтмосимни такрорлайман.

Қирол — Отанг розими сенинг кетмагингга? Хўш, Полоний нима дейди?

Полоний — Подшоҳим, ул ўз ёлворишлари ила мени шунчалар танг қилдики, охирда розилик бермакка мажбур бўлдим. Эндиликда, ўзим розилиқ бермак баробарида, сиздан ҳам мунинг кетмагига ижозат бермагингизни сұрайман.

Қирол — Истаган вақтингда жўнайбер, Лаэрт. уни тасарруф қилғил... Хўш, Ҳамлет, сендан сұрайлиқ, Вақт ўз хукмингдадир, энг нозик орзуларингга қараб сен бизнинг жиянимиз ва ўғлимиз сен...

Ҳамлет — (*ўз-ўзига*): Уғил қатори, лекин қариндош бўлишдан нари...

Қирол — Нима учун ҳанузгача ғам булути сенинг чеҳрангга кўлага солиб туради?

Ҳамлет — Ундоғ бўлмаса керак, подшоҳим: мен офтобга ҳаддан зиёда яқинман.

Қиролча — Севимли Ҳамлет! Бу — кеча сингарн қора кийимларингни ташлаб, Дания қиролиға дўстлик ила назар солғил. Қуйи солинған киприкларингни кўтариб, оёқларинг остидан олижаноб отангинг тупроқларини ахтармоқни бас қилғил. Бу — барчаға баробар мусибатдир; сен ўзинг биласан: ҳамма жон эгаси бир кун келиб табиат тақозоси ила бақо оламиға азм этмакка мажбурдир.

Ҳамлет — Тўғри, маликам, бу — барчаға баробар мусибатдир.

Қиролча — Ундоғ бўлса, нима учун ул мусибат сенинг кўзингга ўзгача кўринадир?

Ҳамлет — Йўқ, маликам, ул мусибат ўзгача бўлиб кўринмайди, балки, ҳақиқатда — ўзгачадир. На бу устимиздаги сиёҳ каби қора ридо, онажон, на бу — тантаналик аза, на бу — оғир фарёдлар, на бу кўзлардан тўкилаётган кўз ёши дарёлари, на бу — юзларининг мунгайиб кўришиши, на-да қайғунинг бу шакли, суврати ва

зоҳирий аломатлари — кўнглимдаги ҳасратни айтиб беролмайди. Бу деганларимнинг барчаси кўзга ўшандоқ кўринмаги мумкин, зероки барчасининг ёлғондакам бўлиш эҳтимолли бор. Лекин менинг кўнглимда кечаётган нарсалар ёлғондакам бўлмайди: қолган ҳамма нарса — фақат қайғининг жабдуқ ва безакларидир.

Қирол — Отанг учун бу хилда мотам тутушинг ва ҳатто унинг ўлиmidан сўнг болалик вазифасини ўташинг — сенга буюк бир шараф бағишлайди. Лекин билмагинг лозимки, отангинг ҳам отаси бор эди, ул отанинг ҳам яна ўз отаси бўлгон эди, иккалови ҳам охирида улардан жудо бўлишди. Саломат қолган ҳар бир киши, болалиқ вазифасини бажармак учун бир мунча вақт гамли мотам либосларига буранмоққа мажбур, аммо лекин исрор ва инод билан аза тутабериш — ноинсоф бир ўжарлик аломати. Бу ҳолда аза одам боласинга ярашмайди; ул нарса — инсон продасининг қазо ва қадар ҳукмига қарши осийлиқ қилганини, инсон кўнглининг қувватдан маҳрум эканини, кулфатларга чидаш қўлидан келмаганини, зехнининг калта бўлганини ва равшан эмаслигини кўрсатади. Қани айтиб бергил: рўй бериши муқаррар ва муҳаққақ бўлган ва доим бўлиб келган бир ҳодиса учун бу қадар оғир изтиробларга тушмак ва мунчалар куйиб-ўртанмакнинг нима даркори бор? Уёлгил! Бу қазо ва қадарни ранжитади, ўлганларни ранжитади, табиатни ранжитади ва ақл учун ҳам ярашмаган бир озор бўлиб тушади; ул ақлим, оталарнинг ўлимига жуда ўрганиб қолган ва дунёда биринчи дафъа ўлган кишининг ўлигини кўрганда ҳам, бу бугун ўлган кишининг ўлигини кўрганда ҳам тўхтамасдан бурушта: «Шундай бўлиши керак!» деб такрорлайди. Биз сендан сўраймизки, бу заиф ғуссаларингни ташлаб, бизни отанг ўрнида кўргил. Билгил ва сен билан бирга барча билсинки, бизнинг тахтимизга сендан бошқа яқинроқ турган ҳеч бир кимса йўқдир ва мен сени энг самимий оталар муҳаббати билан севаман. Энди сенинг Виттенбергга* қайтиб кетиб ўқушингни давом эттирмак ниятингга келсак, бу нарса бизнинг хоҳишимизга мувофиқ эмасдир. Биз сендан ёлвориб сўраймиз: шу ерда қолгил ва шу билан бизнинг кўзларимизга тинчлик ва роҳат бахш этгил, зероки ўрдамизнинг биринчи кишини сенсан, эй бизнинг жиянимиз ва ўғлимиз Ҳамлет!

Қирол ич а — Эй Ҳамлет, ўз онангни сенга беҳу-

да ялинмоққа мажбур этмагил. Утинаман сендан, бизнинг ёнимизда қол, Виттенбергга кетма.

Ҳамлет — Маликам, ҳамма вақт ва ҳар тўғрида сизга итоат қилмоқ учун қўлимдан келганича тиришажакман.

Қирол — Мана бу гўзал жавоб. Сен ҳам, бизга ўхшаб, Даняда қолгил. Қани, кетайлик. Малика, Ҳамлетнинг бу лутфкор розилиғи кўнглумга шу қадар ёқдики, шу бугун, ҳар дафъа май қадаҳи менинг лабларимга бориб текканда. тўп овозларининг ул хабарни булбулларга етказмакларини ва қирол оғзидан чиққан ва «саломатлигига кўтараман» деган овознинг, ердаги гумуллашларнинг бир акси каби осмонларда такрор этилмагани хоҳлайман. Қани, юринг! (*Қирол, қиролича, Полоний, Лазрт ва сарой аркони чиқиб кетишади*).

Ҳамлет — Оҳ, бу пишиқ тана шабнамдек эриб, ҳавога айланиб кеталсайди! О, агарда қудрати азалийя қатли нафс учун энг мудҳиш чоралар билан қўрқутмасайди! Ё раббий, ё раббий! Бу дунёнинг роҳатлари нақадар тубан, арзимас, юзаки ва самарасиз бўлиб кўринади менинг кўзимга! Олчоқ кўринади бу олам! Ул бетини ёввойи кўкатлар қоплаган, ҳамда — табнатда қўпол ва кўнгул оздирғич нима бўлса ҳаммаси ўша ерда битадиган қақир бир боқчага ўхшайдир. Иш бу даражага келиб етади деб ким айта оларди? Унинг ўлганига фақат икки ой бўлди, халос! Йўқ, унинг, у буюк қиролнинг ўлганига ҳали икки ой ҳам бўлгани йўқ. Ораларида, зотан, Феб билан Сатир орасидаги қадар катта бир айирма бор эди. Қандай мулоим бир муҳаббати бор эди унинг онамга! Агар қўлидан келса, худонинг шамолига ҳам «унинг юзларига дағал тегма» деб буйруқ қиларди. Эй, арзу само, нега мен эслашга мажбурман? Эр-хотиннинг ҳаваслари қондирилган сари хотин томонинг ҳаваслари кучайгандай, онам унга қандай сурканиб борарди? Шундай бўлса ҳам, икки ой ўтар—ўтмас... Йўқ, бас энди бу тўғрида ўйлаш! Тубанликдир — сенинг номинг, эй хотин! Бир ой қадар қисқа бир муддат орасида-я! Шўрлик отамнинг тобутини, Необейя сингари кўз ёшларига фарқ бўлгани ҳолда қабристонга узатиб борган вақтида кийган кавшлари ҳали эскирмасдан туриб... Онам, ҳатто шундай бир хотин ҳам — аҳ, ё раббий! Ақл неъматидан маҳрум бўлган бир ҳайвон ҳам мундан наригисига чидолмасди! Шундай бир хотин ҳам, мен Ҳеркулес* полвонга на қадар оз ўхшасам, отамга шу қадар оз ўхшаган амакимга... хотин

бўлуб ўтурибдир! Бу яна бир ой ҳам ўтар-ўтмас-а; кўзларидаги ёлгон ёшларнинг аччиғи кўкарган кўзларини ачиштиришдан тўхтамай туриб, у яна эрга тегиб олди-я! Қандай шармандалик!.. Қон булғаш ётоғига мунчалар шошилиб ўзини ташлаш! Мунинг оқибатидан бир хайр кутиб бўлмайди. Мен жим қолишга мажбур бўлганим учун, сен ўртангил, эй кўнгул!

(Бернардо, Ҳорацио ва Марцель киришади).

Ҳорацио — Салом, эй шаҳзода!

Ҳамлет — Саломат бўл, азизим. Агар хотирам янглишмаса, сиз Ҳорацио чиқарсиз?

Ҳорацио — Тўғри, ҳурматлик шаҳзода, айтганингизнинг ўзи ва ҳам донмул авқот сизнинг камтарини қулингиз.

Ҳамлет — Яхшиси, «дўстингиз» дегил: бир-биримизни шу ном билан зикр этадиган бўлайлик. Сени Виттенбергдан кетмакка нима мажбур қилди?.. Ҳа, Марцель!

Марцель — Салом, ҳурматлик шаҳзода...

Ҳамлет — Сени кўрганimgа жуда хурсандман. Омонмисан. Фақат сен Ҳорацио, менга айтиб бер: нега Виттенбергдан кетиб қолдинг?

Ҳорацио — Эринчоқликдан шаҳзода.

Ҳамлет — Сенинг душманингни ҳам раво кўрмайман бу тувсифни. Ўзингга бу хилда бўҳтон ирғитмоқ билан менинг самнамни таҳқир қилмоғингни истамайман. Эринчак эмаслигингни биламан. Ҳар ҳолда, Элсинорга нима иш билан келдинг?.. Кеткунингча биз сени анчагина майпараст қилиб қўямиз.

Ҳорацио — Шаҳзода, мен бу ерга марҳум падарингизнинг жаназасига иштирок қилмоқ учун келдим.

Ҳамлет — Ўтунаман сендан, мактаб орқадошим, мenden кулмагил. Мен ўйлайманки, сен онаминг тўйига келгансан.

Ҳорацио — Жуда тўғри айтасиз, шаҳзода. Тўй билан аза бир-бирга улашиб кетди.

Ҳамлет — Манфаат тақозасидан бўлди, Ҳорацио! Аза кунларида пиширилган сергўшт овқатлар тўй кунлари яхна ҳолида дастурхонга қўйилди. Оҳ, у лаънат этилган кунга шохид бўлганимдан кўра, энг ашаддий душманим билан бирга нариги дунёга кетишим қулайроқ эди. Шўрлик отам! Уни кўраётгандай бўламан.

Ҳорацио — Нечик яъни, шаҳзода?

Ҳамлет — Хаёл кўзлари билан, Ҳорацио.

Хорацио — Бир замон мен ҳам кўриб эдим. Қандай буюк қирол эди!

Ҳамлет — Ул ҳар тўғрида мукамал бир одам эди; унга ўхшаш бировни кўрмак менга nasib бўлмас энди.

Хорацио — Мен у кишини ўтган кеча бир кўргандай бўлдим, шаҳзода.

Ҳамлет — Кўргандай бўлдим? Қимни?

Хорацио — Қиролни, сизнинг отангизни, шаҳзода...

Ҳамлет — Қиролни... Менинг отамни?

Хорацио — Бир дақиқагина, марҳамат қилиб, диққат билан қулоқ берсангиз, ҳайратингизни тарқатмоқ ва у мўъжиза хусусида сизга арз қилмоқ имконига эга бўлсам. Сўзларимнинг тўғрилигига мана бу жаноблар шоҳиддирлар.

Ҳамлет — Тангри ҳаққи, сўрайман, гапир!

Хорацио — Мана бу жаноблар, Марцель билан Бернардо, унсиз туннинг чуқур зулматида, сурункасига икки кеча пойлоқчиликда туруб, мана бу ҳодисанинг шоҳиди бўлганлар: буларнинг кўзларига, бошдан-оёқ қуролланган ва марҳум қиролга жуда ўхшаган аллақандай бир арвоҳ кўринган. Дабдабали қадам ташлаб секин-секин, улуғворлиқ билан, тонирқаган кўзлари олтидан қўлида ушлаган асоси қадар бир масофадан уч мартаба ўткан. Қўрққанларидан буларни тер босиб, тиллари айланмай қолган, шу учун булар у арвоҳ билан сўзлашолмаганлар. Булар бу мудҳиш сирни менга айтдилар. Эртаси кун мен ҳам пойлоқчиликқа булар билан бирга бордим ва улар томонидан менга жуда батафсил айтиб берилган қиёфанинг ўзида ўша соатда, ҳалиги арвоҳ яна зоҳир бўлди. Мен дарҳол танидим, сизнинг марҳум отангиз эди. Мана бу-икки қўлнинг бир-бирига ўхшаши ҳам ундан ортиқ бўлмас.

Ҳамлет — Қай ерда бу воқеа?

Марцель — Биз пойлоқчилик қилган майдонда.

Ҳамлет — Нечик, сиз у билан гаплашмадингизми?

Хорацио — Биз-ку сўз қотиб кўрдик, шаҳзода, лекин у бизга жавоб қайтармади. Аммо, бир қур, мен билан гаплашув қасдида, бошини кўтариб ҳаракат қилгандай ҳам бўлиб эди, бирданига хўрознинг йиттик овози чиқиб қолди. Шу овозни эшиткандан кейин арвоҳ орқасига қайта бошлаб, бир нафасда кўзимиздан ғойиб бўлди.

Ҳамлет — Қизиқ, жуда қизиқ.

Ҳорацио — Менинг шу топда шу ерда турушим қандай тўғри бўлса, бу ҳам шу қадар тўғри, шаҳзода. Биз, бу тўғрида сизга хабар беришни ўзимизнинг бир вазифамиз деб билдик.

Ҳамлет — Чинакам, азизлар, бу нарса мени ёмон ташвишга солиб қўйди. Бу кеча ҳам пойлоқчиликда турасизми?

Ҳаммалари — Ҳа, турамиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Сиз ҳали қуролланган эди, дедигизми?

Ҳаммалари — Ҳа, қуролланган эди, шаҳзода.

Ҳамлет — Бошдан оёқ-а?

Ҳаммалари — Ҳа, бошдан-оёқ.

Ҳамлет — Нечик, сиз унинг юзини кўролмадингизми?

Ҳорацио — Йўқ, шаҳзода, кўрдик. Юз совути кўтарилган эди.

Ҳамлет — Жаҳли келиб қарармиди?

Ҳорацио — Унинг юзларида жаҳлдан кўра, маъюслик белгилари кўпроқ эди.

Ҳамлет — Ранги ўчганмиди ё қип-қизилмиди?

Ҳорацио — Жуда ёмон ўчган эди.

Ҳамлет — Нечик, сизга қарадиямми?

Ҳорацио — Жуда тикилиб қаради.

Ҳамлет — Афсуски, мен йўқ эканман!

Ҳорацио — Сиз бўлсангиз, жуда кўрқардингиз.

Ҳамлет — Эҳтимол. Кўп турдимми?

Ҳорацио — Бирдан юзга етказиб санаш муддатича.

Бернардо — Йўқ, кўпрақ, кўпрак!

Марцель

Ҳорацио — Мен кўрганда ундан ортиқ эмасиди!

Ҳамлет — Соқолида оқи бормиди? А?

Ҳорацио — Соқоли, марҳумнинг ҳаётида қандай бўлса, ўшандай эди; соқол ораларида кумушдек оқлари кўрпнади.

Ҳамлет — Бу кеча мен ҳам сиз билан бирга пойлоқчиликка чиқаман; балки яна кўринар.

Ҳорацио — Чиқиши — турган гап.

Ҳамлет — Агар бу арвоҳ отамнинг сувратига бўлиб келса, ҳамма дўзахлар оғизларини кенг очиб «гаплашма!» десалар ҳам, барибир гаплашаман. Энди ҳаммаларингга бир илтимосим бор. Бу арвоҳ тўғрисида ҳеч нарса демаган бўлсангиз, бундан сўнг ҳам оғиз очмангиз, бу кеча қандайгина ҳодиса рўй бермасин, фикр

қилиб ўйлангиз, лекин тилга келиб айта кўрмангиз. Хайр энди. Соат ўн бир билан ўн икки орасида майдончага келаман.

Уччо вн — Рухсат этингиз, шаҳзода, ҳурматларинизни арз этайлик.

Ҳамлет — Мен сизга дўстлигимни тақдим этганим каби, сиз ҳам менга ўз дўстлигингизни ҳадя қилингиз. Хайр! (*Ҳамлетдан бошқалари чиқишади*). Ҳамлет — (*ўзича сўзланади*): Отамнинг арвоҳи бутун яроқ-аслаҳаси билан зоҳир бўлибдир. Мундан хайр чиқмайди. Мундан хунук бир фожианинг ҳиди келади. Оҳ, тезрак кеч кира қолса эди. Унгача, эй кўнгул, тинч туришга ҳаракат қил! Қора қилмишлар, гарчанд уларни қора ер ўз бағрида беркитиб сақласа ҳам, одамларнинг кўзига намоеън бўлмай қолмайди (*чиқиб кетади*).

Учинчи кўриниш

Полонийнинг уйида бир хона, Лаэрт билан Офелия киришади.

Лаэрт — Юқларим аллақачон кемага жойланди; хайр энди. Шамол ўнғай келиб кемалар жўнаб турса, бепарволик қилмасдан, ўз тўғрингда хат ёзиб тур.

Офелия — Ҳали мунга гумон ҳам борми?

Лаэрт — Энди Ҳамлетга ва унинг сенга бўлган қуруқ илтифотига келсак, унга шунчаки бир ҳавас, қонларининг туғени деб қара. Булар ҳаммаси — кўкламдаги бинафша сингари нарсадир; у гул эртаки, лекин бақосиз, гўзал, лекин тез сўлади ва ўзининг шунчалар ширин ҳидини ёлғиз бир дақиқагина тарқата олади. Шугина.

Офелия — Чиннакам шугиннами?

Лаэрт — Ишонгилки, шундан ортиқ эмас. Табиат, ўсиш чоғида ёлғиз аъзоларга ва ҳам вужуднинг мустаҳкам бўлишигагина зўр бермайди; ҳонақо кенгайган сари мия билан кўнгулнинг уҳдасига тушадиган вазифалар ҳам кўпаяди. Балки, шу топда ул сени севар. Балки, унинг ниятлари ҳалигача тоза ва покдир ва истакларининг софлигига ҳеч бир доғ тегмагандир. Лекин сен унинг юксак мавқени ўйлаб, ўз ихтиёри ўзида бўлмаганини — яъни: ўз наслу насаби қўлида ожиз бир қул эканини эсда тутишинг керак. Унинг ихтиёри, ундан пасрак турган одамлар сингари, ўз қўлига берилиб қўйилган эмас. Нега десанг, бу давлатнинг иқболи ва ривожи унинг яхши — ёмонни англамоғига боғлиқ. Бу тан-

лашға—асосий вужуднинг розилиқ бермаги лозим. Ҳам-лет эса — ҳалиги вужуднинг боши, халос. Ўз сўзларини амалда кўрсатиш учун унда қанчалик қувват бор деб ўйлайсан? Улуғ Донимарқо мамлакатининг овози у қувватнинг ҳаддини белгилаб қўйган! Шундай бўлгандан кейин, ул сенга сени севганлигини гапирган вақтида, гапларига ҳалиги қувватга ишонган қадарғина ишонсанг, жуда эслилик қилган бўласан! Ўзинг ўйла; унинг сайраган афсоналарига жуда ишониб кетиб қулоқ берсанг, сенинг номусингга қандай ёмон бир доғ илашкан бўларди; у ҳолда сенга — ё ўз қалбингни парчалашдан, ё унинг нўхтасиз талабларига ён бериб, ўз иффатингни қоралашдан бошқа нарса қолмайди. Эҳтиёт бўл, Офелия, эҳтиёт бўл, севгили синглим! Ўзингни унинг эҳтиросларидан қочириб юр, унинг муҳаббат ўқлари сенга етолмасин. Энг эҳтиётлиқ қиз ҳам ўз гўзаллигини ойға кўз-кўзласа, жуда эҳтиётсизлик қилган бўлади... Қанча тўғри бўлсанг ҳам, тухмат балосидан қутулолмайсан. Баҳор тўнғичлари, ҳали тузук-қуруқ гулчаларини очмасдан туриб, қурт-қушларга талай ем бўладилар. Умр, шаффоф шабнам томчилари остида гуллаб ётқанда, заҳарли гамзалар унга айниқса ёмон таъсир қилади. Эҳтиёт бўл ишқилиб, эҳтиётдан дурустрак пойлоқчи йўқ ўзи. Ёшлиқнинг ўз-ўзи билан олишадиган жойлари етиб ошади; яна тағни бегона душманлардан ҳам ўзини қўрсинми?

О ф е л и я — Бу яхши кенгашларингни кўнглимга битиб қўяман; кўнглимни пойлашади. Аммо лекин, сен ўзинг ҳам, севимли акам, бетавфиқ сўфиларга эргашма; беҳиштга олиб борадиган довоили ва оғир йўлни менга кўрсатиб қўйиб, ўзинг ўз панд-насиҳатларингга қулоқ солмасдан, бир хил андишасиз ринд одамлар сингари, нуқул гуллар билан безалган айшу ишрат кўчаларига кириб қолма!

Л а э р т — Менинг тўғримда хотиржам бўл. Лекин ҳаяллаганга ўхшайман... Ана, отам ҳам келиб қолди.

(Полоний киради)

(Отасига): Фотиҳа устига фотиҳа — хайр устига хайр бўлди. Бахтим бор эканки, яна бир қур фотиҳангизни оладиған бўлдим.

П о л о н и й — Ҳали ҳам шу ердамисан, Лаэрт! Тез бўл, дарҳол кемангга жўна! Уят бу! Шамол елканларни шишириб ётибдир: сен ҳаммани маҳтал қиласан. *(Ўғли-*

нинг бошига қўлини қўяди). Шу билан худодан сенга оқ йўл тилайман, ундан кейин тириклик тўғрисида бир озроқ ўгут қилиб ўтаман, ҳамма вақт эсингда бўлсин. Тилингда кўп эркинлик берма, миянгда келган ҳар бир фикрни айта бермасин, ўзинг ҳам ҳеч бир ишни ўйла-масдан қилма. Ҳаммага юмшоқ муомала қил, лекин ҳеч ким билан иноқ бўлма. Башарти сенга чинакам дўст учраб қолса, пулат чамбарлар билан кўнглингда боғ-лаб ол, лекин ҳар бир моятдан чиққан ва ҳали тук чи-қармаган ошна билан қўл сиқиб кўришаман деб қў-лингни чарчатма. Бировлар билан уришмоқдан сақлан, лекин беихтиёр урушадиган бўлиб қолсанг, ўзингни шун-дай туткилки, душманинг сендан ҳайиқсин. Ҳамманинг гапини эшит, лекин ўз фикрингни ҳаммага айта берма. Ҳамёнингда борига қараб кийим кий, лекин антиқа кийимлар савдосига тушма, модага ҳам ортиқча берил-ма; устингда қимматбаҳо кийимларинг бўлар экан — майли, лекин уларнинг бачкана бўлиб кетиши яхши эмас, зероки одамнинг ўзини аксар — либосидан та-нийдилар. Бу нарса Франция мамлакатига, айниқса, за-рур, негаким у ердаги кибор ва пурдон одамларнинг завқлари ҳам кўп ингичка ва нозик бўлади. Бировдан пул қарз олма, ўзинг ҳам ҳеч кимга қарз берма. Аксар-ри дўст одамга пул қарз бериб пулдан ҳам ажрайсан, дўстдан ҳам; қарз олишга ўргансанг, тежанини унутасан, Ҳар нарсадан бурун ўзингга нисбатан, кечанинг ўрни-га ҳамма вақт кундуз келиб тургандай, донмул авқот номуслиқ бўл, бу қоидага амал қилсанг, бошқаларга нисбатан ҳам номусли муомала қиладиган бўласан, Хайр энди; бу ўгутларим, оқ йўл фотиҳалари билан маҳкамлансин.

Лаэрт — Доим ҳурматингизни қилган бир фарзан-дингиз сифати билан хайр-маъзур қиламан.

Полоний — Қани, жўна энди; хизматчилар кути-шиб қолишди.

Лаэрт — Хайр энди, Офелия! Айтган гапларим эсингда бўлсин.

Офелия — Ҳамма гапларингни миямга солиб қу-лупладим, калити ўзингда.

Лаэрт — Хайр энди! (Чиқади).

Полоний — Хўш, Офелия, аканг нималар деди сенга?

Офелия — Шаҳзода Ҳамлет тўғрисида гапирди.

Полоний — Баракалла! Яхши қилибдир! Мен эшитдимки, кейинги вақтларда сиз иквингиз тез-тез

хилватда кўришиб турар экансиз, кўришув хусусида сен ўзинг ҳам бўш келмас экансан. Шу хусусга эҳтиёт бўлсин, деб менга бу хабарни етказдилар, агар у гаплар рост бўлса, сен, ўз мавқеингни унча яхши тушунмайсан ва ҳам — умуман номусли бир қизнинг ва хусусан менга қиз бўлган қишининг ўзини қандай тутмоғи кераклигини кўп ҳам ўйламайсан, шекилли, Ростини айт менга: орангизда қандай сир бор?

О ф е л и я — Сўнг вақтларда ул, неча марта, ўзининг менга майли бўлганини эътироф қилди.

П о л о н и й — Майли борлигини? Мундан маълум бўладики, сен ҳали ёшсан ва қандай балога йўлиққанингни билмайсан. Эътироф қилди, дейсан, ўша эътирофларга ўзинг ишонасанми?

О ф е л и я — Чинакам бу тўғрида нима дейишимни билмайман.

П о л о н и й — Билмасанг, мен ўргатиб қўяман. «Мен ҳали эси йўқ бир қизман, шу учун бу қалбаки тангани ҳақиқий пул деб билибман» дегин. Ўз қадрингни билгин. Энди сўзларимни киноялар билан оғирлаштирмаслик учун, тўппа-тўғри айтиб қўяқолай: мени эл олда ерга қаратмагин.

О ф е л и я — Чинакам севганлигига мени ишонтирмак учун кўп зўр берди, лекин тамом адаб донрасида.

П о л о н и й — Бу ҳали «адаб»ни билар экан! Хўш гапир!

О ф е л и я — Сўнгра бу сўзларни яна ҳам ишончлироқ қилмоқ учун қасамёд этди.

П о л о н и й — Буларнинг ҳаммаси ахмоқ қушларни илнтирадиган тузоқ. Мен яхши биламан: қон қизиган вақтда кўнгил қасамларни бир-бир кетин тилга узатиб турушдан сира чарчамайди. Сен, қизим, у, илиғи бор, иссиғи йўқ, ўтларни чинакам аланга деб ўйламагин. Улар ўзларига жуда кўнгил қўйиб ишонган вақтингда ўчиб қоладилар. Мундан нари, қизим, зиёратларни бир оз камайтиргин, ўз сўзларингга бир оз қиммат бериб, уларни буюртма билан гапиргандай, ҳар кимга тўка бермагин. Шаҳзода Ҳамлет тўғрисида айтадиганим шу: у—бир ёш йигит; уни боғлаб турган чилвир сени боғлаб турган чилвирдай тараңг эмас, шу учун ул, сенга қарағанда, кўпрак ўйнай олади. Хулласи калом, Офелия, сен унинг онтлариға ишонмагин, негаким улар—энг покиза мақсадларнинг чиройлик либосларини кийган бўлсалар-да, «куфру исён» тилакларидан бошқаға хизмат қилмайдилар, улар ёлғиз алдашда кўпрак

муваффақ бўлмоқ учун юзларига мўъминлик ва тақводорлик ниқобини тўсадилар. Сенга бир йўла очиқ қилиб айтиб қўяйин: мундан нари биргина минутингни ҳам шаҳзода Ҳамлет билан беҳуда лақиллашқа сарф эта кўрма. Қайтариб айтаман, доим эсингда бўлсин айтганларим, у ёғини ўзинг биласан.

О ф е л и я — Айтганингизни қиламан.

(Полоний чиқиб кетади).

ТҲРТИНЧИ КҲРИНИШ

Майдонча.

Ҳамлет, Ҳорацио ва Марцель киришади.

Ҳ а м л е т — Изғирин ачитаётир. Совуқ чакана эмас.

Ҳ о р а ц и о — Ҳа, ёмон чимчилабётир.

Ҳ а м л е т — Соат неча бўлди экан?

Ҳ о р а ц и о — Ярим кечага яқинлашгандир, дейман.

Ҳ а м л е т — Йўқ, ярим кечага жом чалди.

Ҳ о р а ц и о — Шундайми? Мен эшитмабман. Ундай бўлса, арвоҳнинг ҳозир бўладиған вақти яқинлашибдир.

(Карнай, ўқ, тўп отиш овозлари эшитилади).

Бу нима гап, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Қирол ҳали уйқуга ётгани йўқ; бу безбет нафс бандаси айш-ишрат, кайф-сафо сотаётир. Ҳар сафар, ул рейн майлари қадаҳини қўлиға олиб, бировнинг соғлиғига кўтарса, ўша онда ташқарида карнайлар чалиниб тўплар гумбурлайди.

Ҳ о р а ц и о — Бу бир урфми?

Ҳ а м л е т — Ҳа, урф. Гарчи мен бу мамлакатда туғулиб бу урфга ўрганиб қолган бўлсам-да, унга амал қилишдан кўра қилмаслиғни авло кўраман. Бу ҳаддан ташқари ичкилик базмлари туфайлидан бошқа ҳамма эллар орасида хунук донгғимиз чиққан; бизни ичкилик бандалари деб биладилар, «тўнғузлар» деган шарманда номлар билан атайдилар ва бу хил сўзлар бизнинг мардона азмларимизга ҳам таъсир қилмасдан қолмайди. Айрим инсонларға ҳам, табиат томонидан, баданларида туғма нишонлари бор кишилардай, биронта қусур берилиши кўп кўрилади. Ундай инсонлар она қор-

нидан тушишда-ёқ, ақлу ҳуш томонидан бино қилинган ҳамма девор ва қалъаларни бузувчи ёмон бир тамойил, ё бўлмаса, энг мақбул сифатларга ҳам доғ қўндуратурғон бир одат билан бирга тушадилар, албатта; уларни бу тўғрида айблаб бўлмайди, негаким, туғма сифатларни ўз ихтиёри билан танлаб олиш ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Энди мен дейманки, бир оламга, бояғи айтганимдек, хоҳ табиий ва хоҳ ғаразли бир қусурнинг доғи қўнар экан, ўша қусурнинг ўзгинаси, афкори умумия назарида, ўша одамнинг — тонг шамолни каби тоза ҳамда одам боласига бўладиган бутун камолатларнинг сўнг даражасига етиб борган фазилатларини ҳам қорайтириб қўяди. Жуда кичкина бир томчи ҳам, агар ифлос бўлса, кўп олий сифатларни булғашга кифоя қилади. (*Арвоҳ кўринади*).

Х о р а ц и о — Бу ёққа қаранг, шаҳзода? Ана арвоҳ.

Ҳ а м л е т — Эй, малаклар, эй плоҳий қувватлар, бизни ўз ҳимоянгизга олингиз! Руҳи яздонмисан, ё зилли шайтонмисан — ким бўлсанг бўл; ўзинг билан бирга самовий салсабил қатраларини келтирдингми ё жаҳаннамнинг оловли нафасларини олиб келдингми, ҳалок қилиш фикрлари билан келдингми, ё яхши ният билан марҳамат қилдингми? Модомики, сен бу жозиб сувратида намоён бўлибсан, сен билан гаплашмакка мажбурман! Мен сени Ҳамлет, қирол — отам, Дания ҳоқонини деб атаяжакман! Ҳой, жавоб бер менга! Билмаслик оловларида қўғурма мени; айт, дин амри бўйинча ер остига кўмулган жонсиз суякларнинг нима учун кафанларини ёртдилар? Бизнинг кўз олдимизда бу қадар тинчлик билан сени ўз қўйнига ётқизган соғона нима учун ўзининг мрамар жағ суякларини очиб, ўз бағирларидан сени иргитиб ташлади. Бошдан-оёқ пўлат совутларга бурканиб, сен, эй жонсиз майит, нима учун ой ёруғида дайдиб юрасан, нима учун кечаларни ваҳмалар билан тўлдирасан, нима учун биз аянч табиат қўғурчоқларининг шуурларини шундай қўрқунч кучлар билан ларзага келтириб, мияларимизда идрокимиз етмайдиган саволларни қўзғатасан? Айт, нима учун мундай? Нима учун? Нима тилайсан биздан? (*Кўлага Ҳамлетни имлайди*).

Х о р а ц и о — Ул сизни ўз томонига чақираётир. Сизга, ёлғиз сизнинг ўзингизга бир нарса айтмак истайдиганга ўхшайди.

М а р ц е л ь — Уни қаранг, қандай мулойим ҳара-

катлар билан сизни олисроқ жойларға тортаётир. Лекин сиз унга эргашманг!

Хорацио — Йўқ, асло!

Хамлет — Ул бу ерда гапиришни истамайди. Шу учун чақирған ерига бораман.

Хорацио — Бора кўрмангиз, шаҳзода!

Хамлет — Нега бормайин? Нимадан кўрқаман мен? Менинг ҳаётим шу топда йиғнадан ҳам арзон; энди кўнглимга келсак, унга у ҳеч бир зарар еткиза олмайди, негаким ул ҳам унинг кўнгли каби абадий зинда. Яна чақираётир. Энди мен борайин.

Хорацио — Севимли шаҳзода, борди-ю, ул, сизни денгиз тўлқинлари орасиға олиб кириб ёки денгиз устида осилиб турған баланд чўққининг одам кўрқатурған учларига олиб чиқиб, шундан кейин, бирданнига хунук бир кепатага кирса, сиз ақлнинг шоҳона қувватини уйғотиб жинни-минни бўлиб қолсангиз, унда нима бўлади? Узингиз ўйланг: ундай кўрқинч баландликдан туриб чўққининг тағларида ҳайбат билан шовуллаб ётган қора юзли денгизга қарағанда оддий вақтларда ҳам ҳар қандай одамларнинг боши айланиб, мянсини кўрқинч фикрлар ўрайди.

Хамлет — Ул бурушта имлаб ётир. Бора бер, орқангдан бораман.

Марцель — Биз сизни юбормаймиз, шаҳзода.

Хамлет — Ол қўлингни!

Хорацио — Эслик бўлинг, борманг, шаҳзода!

Хамлет — Мени қазонинг ўзи чақираётир, ул менинг ҳар бир дармонсиз томиримни Намай* арслонининг азамат аъзоларига айлантираётир. Ана, ҳали ҳам чақираётир! Қўйинг, мени, азизлар! Қимки менинг йўлимни тўсмоқчи бўлар экан, ўзи арвоҳга айланади! Чекин дейман мен сизга! Бора бер, орқангдан етаман. *(Кўлага йироқлашади, унинг кетидан Хамлет).*

Хорацио — Бу арвоҳ, муни шу кўйга солди!

Марцель — Орқасидан борайлик. Бизнинг вәзи-фамиз унга итоат қилмоқ.

Хорацио — Кетдик! Нима билан битар экан бу ишлар?

Марцель — Мундан маълум бўладики, Дания мамлакатига бир бало юзланган.

Хорацио — Худо — подшо эгам.

Марцель — Шаҳзодадан қолмайлиқ *(Чиқиб кетишади).*

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

Майдончанинг бошқа томони

Хамлет билан кўлага киришади.

Хамлет — Сен мени қай ерга олиб кетаётирсан?
Айт, бўлмаса мундан нарига ўтмайман!

Кўлага — Гапларимга астойдил қулоқ бер.

Хамлет — Берганман.

Кўлага — Ичида ғазаб-уқубатлар чекмоқда бўлганим дўзах ўтларига қайтадиган вақтларим яқинлашмоқда.

Хамлет — Бечора арвоҳ.

Кўлага — Менга раҳминг келмасин, сенга бир сирни очаман. Шунга яхши қулоқ бер!

Хамлет — Гапир, қулоқ бермоқ менинг вазифам.

Кўлага — Бутун сирни билганингдан кейин, вазифанг ўч олмоқ бўлади.

Хамлет — Нима дединг?

Кўлага — Мен, отангинг арвоҳиман, бирмунча вақтгача кечалари ер юзида дайди макка, кундузлари эса оловлар орасида мудҳиш азобларни чекмакка маҳкумман. Менинг ер юзида, ҳаёт вақтимдағи гуноҳларим олов билан ювилиб кетмагунча бу ҳол давом этажак. Улим сирларини айтмаклик манъ этилган бўлмасайди, мен сенга шундай мудҳиш бир нарсани айтардимки, менинг ҳар бир сўзим қулоғингни парчалаб, тоза ва ёш қонингни тўнгнириб, юлдузлардай чарақлаб турган кўзларингни косаларидан чошиб чиқишқа мажбур қилар, жингалак сочларингни тўғрилаб бошингдағи ҳар бир тукингни, қутурган жайранинг йиғилари каби тип-тик турғазиб қўярди. Сўнмас оловлар тўғрисидағи ҳикоялар шаҳват ва қондан бино бўлган одам боласинининг қулоғига етмаслиги лозимдир. Хамлет, сени бу қадар эркалатиб севган отангни қачон бўлса ҳам бир вақт севган бўлсанг, қулоқ сол! Қулоқ сол, қулоқ!

Хамлет — Ё раббий!

Кўлага — Мен мудҳиш, ғайри инсоний бир жиноятнинг қурбони бўлганман. Учимни ол!

Хамлет — Жиноят?

Кўлага — Ҳар қандай ўлдириш ҳам олчоқ бир иш-ку, лекин бу ўлдириш — айниқса олчоқ, айниқса мудҳиш, айниқса, ғайри табиий!

Хамлет — Ҳой, бўл, бўл тезрак, ишнинг ҳақиқа-

тини менга билдир ва мен бир хаёл каби, муҳаббат худоларни каби итрик қанотлар билан учуб бориб ўчингни оламан!

К ў л а г а — Азмингни кўруб турубман. Агарда сенга айтажак сўзларим кўнглингнинг энг чуқур жойларини ларзага келтирмаса, сен ҳам, «Лета» дарёси* бўйларида семириб чирийдиган бекорчи кўкатлар сингари ҳеч нарсага ярамасдинг! Энди, қулоқ сол, Ҳамлет! Менинг тўғримда, «боқчада ухлаб ётқан ерида илон чақиб ўлдирган» деб овоза қилдилар. Менинг ўлимим тўғрисида чиқарилгон уйдурма хабар билан бутун Дания элини алдадилар. Эй нажиб болам, билгинки, мени чаққан илон шу топда менинг тожимни кийиб ўтиради.

Ҳ а м л е т — О, менинг каромат соҳиби кўнглим! Амаким!

К ў л а г а — Ул қон булғовчи, ул зинокор, ақлининг соҳир қуввати ва ўзининг хоинона афсуслари билан, — о, лаънатлар бўлсин ул оқил ва ул қувватларғаким, одамларни йўлдан оздириш учун уларга бу даражада ҳокимият берилар экан! — Энг муттақий бир хотин бўлиб керилган қироличани ўзининг ҳайвоний нафсига тобиъ қилмоққа муваффақ бўлди. На мудҳиш тушкунлик бу, **Ҳ а м л е т**! Мендан сўнг — менинг муҳаббатимнинг, ҳеч бўлмаса шугина бир ортиқлиғи бор эдики, никоҳ кунни қилинган аҳду қарорлар доирасидан чиқмас эди, — ҳеч нарсага арзимайтургон бир асоқ даражасига тушуш! Ўт атрофини ўрамоқда бўлган гуноҳлар самовий бир кўринишда зоҳир бўлғонда ҳам, ҳақиқий савоб қимирламасдан тура берганидай, ҳайвоний нафс ҳам, шу сингари, самовий мамлакатларга ўртоқ бўлиб ётмоқда жаннат роҳатлари ила ҳузур қилгон бўлсин, барибир ифлослиқ чуқурига бориб тушади. Жим бўл! Тонг элчиси сабо қўзғолди шекилли, сўзимни калта қилмасам бўлмайди. Шу равишча мен, ҳар сафарги одатимни қилиб, овқатдан сўнг боқчада ухлагали ётқан эдим. Роҳат қилиб ётқан вақтимда амакинги, қўлида бир шиша «заҳри қотил» билан секингина менинг бошимга келиб, ҳалиги заҳарни қулоғимга қуюб юборди. У заҳар одамнинг қонига муҳлик таъсир қилади. Баданимизни йўлларида симобдан ҳам тез чопади; унинг таъсири билан энг тоза, энг соғлом қон ҳам қуюлиб, оқлик тушкан сут каби, дарров уйиб қолади. Меники ҳам шундай бўлди. Бир вақт қарасам, бутун баданимни, Лазарь авлиёнинг бадани сингари, жуда хунук яралар босган! Мана шу йўсуни билан, укамнинг хоин қўллари, ухлаб ётқон

вақтимда, бирданига — ҳам ҳаётимни, ҳам тожу тахтимни, ҳам қиролича хотинимни тортиб олди. Қора амалларим ҳадди аълосинна еткан бир вақтда, ҳеч нарсага тайёрланмаган, тавба-тазарру қилмаган, боби раҳматдан кечирим сўрашга улгурмаган вақтимда бир варакасига ажал келиб, мана шу кўйимча, дунё-дунё журму-исёнлар билан майдони сиёсатда тўқтадим. О, мудҳиш, мудҳиш, мудҳиш! Сен агар ҳалолдан бўлган эсанг ўч олмасдан қўймайсан: дунёнинг қироллар ётоғи ҳайвоний нафс ва муҳтаринш ишқибозликлар билан булганмаслиғи лозим; лекин сен мўлжаллаган ўч жазоси қандай қаттиқ бўлмасин, энг мудҳиш бир жиноятдан қўлингни тийгин: онанга қарши ҳеч қандай душманлиқ ҳаракатларида бўлмасдан, уни Ҳақнинг ўз қаҳру ғазабига ва ўз кўнглини тинталайдиган азобларга ҳавола қилғил. Хайр энди! Ялтироқ қурт тонгнинг яқинлашганидан хабар бераётир, унинг кучсиз ёруғи сўниб бормоқда. Хайр энди, Ҳамлет! Мени унутма! *(Йўқ бўлади)*.

Ҳ а м л е т — Эй, самовий қувватлар! Эй, ер! Яна нима бор? Жаҳаннамни чақирайми?.. Қандай олчоқлик! Эй юрак, жим бўл, бу қадар қаттиқ урма! Эй, менинг аъзоларим, бирданига мундай бўшанмасдан, бурунги кучингизни сақлангиз! Сени унутмоқми? Ҳа, шўрлиқ кўлага, бу бошда эслаш қобилияти бор бўлиб турса мен сени унутмаяжақман. Сени унутмоқми? Ҳа, бутун бекорчи қайдларни, китобларда ўқулган нарсаларни, ёшлиқ ва кузатиш томонидан чизилган ва ҳаётдан олинган бутун нақшларни хотирам саҳифаларидан силиб ташлаяжақман. Миямда ёлғиз сенинг васиятинг ҳеч нарса қўшулмагани ҳолда, нуқул ўзи сақланажакдир! Эй, жонийлар жонийси бўлган хотин! Эй алвасти, алвасти, кулиб турган малъун алвасти!.. Қани менинг хотира дафтарим? Унга, кулиб-кулимсираб турган одамнинг ҳам алвастилик қилмоғи мумкин эканини ёзиб қўйиш керак; ишонаманки, бу нарса, ҳеч бўлмаганда, Дания мамлакатинда мумкин *(ёзади)*. Мана энди, амаки, сиз бу номаға тиркалдингиз! Энди мундан сўнги шноримиз шу бўлади:

«Хайр энди, хайр энди, мени унутма!»

Ҳ о р а ц и о — *(Пироқдан)*. Шаҳзода! Шаҳзода!

М а р ц е л ь — *(Пироқдан)*: Шаҳзода, Шаҳзода Ҳамлет!

Ҳ о р а ц и о — *(Пироқдан)*: Худо ўзи сақласин.

Ҳамлет — *(Йироқдан)*: Шундай бўлсин!
Ҳорацио — Қайдасиз, шаҳзода?
Ҳамлет — Мана мен, мана мен! Бери келингиз,
шерларим!

(Ҳорацио билан Марцель кирадилар)

Марцель — Хўш, шаҳзода?

Ҳорацио — Нима ҳоллар кечти?

Ҳамлет — Мўъжиза!

Ҳорацио — Бизга ҳам айтиб берсангиз-чи, шаҳзода.

Ҳамлет — Йўқ, сиз бировларга эшиттириб қўясиз.

Ҳорацио — Аммо лекин — мен эмас; онт бўлсин кўкларга!

Марцель — Онт бўлсин!

Ҳамлет — Қани сиз нима дер экансиз унга? Кимнинг хаёлига келган дейсиз бу нарса, ҳеч кимга айтмайсиз-а?

Ҳорацио — Ҳеч кимга! Онт бўлсин!

Марцель — Мен ҳам онт ичаман.

Ҳамлет — Дания ўлкасида энг ёмон одам... учига чиққан алдамчи.

Ҳорацио — Айтадиган сўзи шугина бўлса, арвоҳ сағанасидан чиқиб овора бўлмасиди.

Ҳамлет — Тўғри, жуда тўғри, бу сўзинг... Шундай қилиб энди бизга, бошқа тафсилотларга ўтмасдан, бири-биримизнинг қўлларимизни қисишиб хайрлашмоққа тўғри келади. Сиз, ўз йўлингиз билан, ўз ишларингиз ва тирикчилигингизга қайтарсиз. Ахир, ҳар бир кишининг ўзига яраша ишлари ва эҳтиёжлари бўлади, — мен бўлсам... Мен — ибодатга ўтираман.

Ҳорацио — Шаҳзода, сўзларингизда алла қандай қизиқ мазмунлар бор... Тушуниб бўлмайди.

Ҳамлет — Бу билан сизни ранжитган эсам, чин кўнглимдан таассуф қиламан!.. Чинакам, бутун кўнглимдан таассуф қиламан.

Ҳорацио — Мунда ҳеч қандай ранжиш деган нарса йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет. — Патрик авлиёнинг муқаддас номига онт бўлсинки, мунда ранжиш ва жуда кучлик ранжиш бор. Энди арвоҳ тўғрисида шунигина демак журъатида бўламанки, у — номусли зот экан. Башарти бизнинг орамизда ўтган можарони билмак ҳавасингиз бўлса, у ҳавасни мумкин қадар босишга тиришингиз энди, дўстла-

рим, агар сиз дарҳақиқат менинг дўстларим, мактаб ва қилич-қалқон орқадoshларим бўлсангиз, арзимас бир илтимосимни бажарингиз.

Ҳорацио — Жону дил билан бажарамиз, шаҳзода қани нима гап?

Ҳамлет — Бу кеча кўрганларингиз тўғрисида ҳеч кимга оғиз очмайсиз.

Ҳорацио

Марцель — Асло!

Ҳамлет — Қасам ёд этингиз!

Ҳорацио — Ишонинг, шаҳзода, ҳеч кимга, ҳеч қачон!

Марцель — Мен ҳам шундай.

Ҳамлет — Менинг қиличим номига қасам ёд этингиз!

Марцель — Бир марта қасам ёд этдик шаҳзода.

Ҳамлет — Ҳа, дарвоқиб... Фақат қиличим номига қасам ёд этингиз дейман.

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — Ҳа, ошна, сен ҳам менинг сўзимни айтаётирсанми? Демак, сен, чинакам қимматли, қалбаки бўлмаган нуқра шу ерда экансан! Қани, тез бўлингиз. У, азаматнинг ертўладан чиққан овозини эшитасизми? — Қасам ёд этингиз!

Ҳорацио — Нима деб қасам ёд этайлик?

Ҳамлет — «Кўрганларимизни кимсага сўзламаймиз!» деб қиличим номига қасам ёд этингиз!

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — *Nic et ubique?** Бошқа жойга кўчайлик. Қўлларингизни яна бир марта қиличим устига қўйиб, «кўрган-эшитганларимизни кимсага айтмаймиз» деб қасам ёд этингиз.

Қўлага — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳамлет — Билиб айттинг «кўр каламуш». Сен, чинакам, ерни шу қадар тез кавлайсанми? Сен жуда уста ер қазувчи экансан!.. Дастлаб, жойимизни яна бир қур алиштирайлик.

Ҳорацио — Кечани, кундузни келтириб айтаманки, ажойиб ва ғаройиб ҳоллар бу!

Ҳамлет — Ундай бўлса бу «ғаройиб»ни мусофир, бир ғариб каби қарши ол. Ер билан осмонда, Ҳорацио, етти ухлаб тушимизга кирмаган нарсалар шу қадар кўпки! Мана қаранг энди: илгари қилганингиз сингари энди ҳам қасам ёд этингизки, мен, оллоҳнинг инояти билан, қандай ажиб ва сирлиқ ҳолларга тушсам, ҳаттоки

ақли-хуши жойида бұлмаған одамдай ұзимни жинниликка солсам, сиз, қўлингизни ё мундай, ё мана мундай қилиб қовуштириб, бошингизни тебратиб, ё бұлмаса — «бўлди, бўлди тушундим! «ёки «Агар хоҳласақ, қўлимиздан келарди-ку «ёки» гапиришга қасд қилған бўлсак, ёхуд «Бизнинг эркимизда бўларди», деганга ўхшаған ҳар хил қочиримлар билан, шунингдек шуларга ўхшаш икки маънига далолат этадиган бошқа бир сўз билан, менда, сизга маълум бўлған бир сирру асрор борлиғини билдириб қўймайсиз. Бу тўғрида менга қасам ёд этингиз, сўнгра, керак бўлганда, сизнинг кўмагингизга кўкларнинг лутфу марҳамати эришин! Қасам ёд этингиз!

Қ ў л а г а — (*Ер остидан*): Қасам ёд этингиз!

Ҳ а м л е т — Тинчлан, тинчлан, эй безовта қилинған руҳ! Сўнгра эй ҳурматлилар, букун муҳаббат ва ихлосим билан мен ўзимни сизга топшираман, ҳамда, каминан қулингиз Ҳамлетдай ожиз бир одам, ўзини сизга бўлған майли ва қадрдонлиғини исбот қилмоқ учун нима қилишқа яраса, оллоҳнинг инояти билан ўшани қилмай қўймайди. Хўп; энди биргалашиб қайтайлик, лекин тилларингизни тишларингизнинг у томонида сақлангиз! Кунларнинг араваси изидан чиқди. Эй, бевафо фалак! Уни қайтадан изига солиш менинг ҳиссамга тушди! Қани, юринглар, кетди! (*Чиқадилар*).

(Парда тушар).

ИККИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Элснюр

Полонийнинг ҳовлисида бир уй. Полоний билан Рейнальдо

Полоний — Мана бу пуллар билан қоғозларни, сен Рейнальдо, унга топшириб қўясан.

Рейнальдо — Хўп.

Полоний — Азизим, Рейнальдо, сен агар у билан кўришмасдан бурун унинг юриш-туриши тўғрисида ундан-мундан суриштирсанг, кўп эслик қилган бўлардинг.

Рейнальдо — Ҳазим ҳам шундай қилмоқчи эдим.

Полоний — Баракалла, отанга раҳмат! Менга қара, азизим, сен энг аввал Парижда даниялилардан кимлар яшаганини, шунингдек, қай ердан пул топиб, кимлар билан қай ерда яшаганларини, қандай гурунгларга юриб, қанча пул сарф қилганларини сўрайсан; Бу хилда олисроқ саволларни бериб бўлганингдан кейин, менинг ўғлимни ҳам таний-танимаганларини билсан-да, сўнгра мақсадга яқинроқ саволлар бера бошлайсан. Аммо лекин бу маълумотларнинг сенга нима учун керак экани тўғрисида тўппа-тўғри гапириб қўймасдан, чунончи: «мен унинг отасини, дўстларидан бирмунчасини ва қисман унинг ўзини ҳам танир эдим» деганга ўхшаган сўзлар билан даромад қиласан. Сен мени яхши англаёлдингмикан?

Рейнальдо — Ҳаддул имкон.

Полоний — Ундан кейин «ҳа, унинг ўзини ҳам бир оз танир эдим, лекин у қадар яқиндан эмас, эшитишимга қараганда, тентак фалон ишларни қилармиш» деган гапларни илова қилмоғинг ҳам мумкин: сўнгра билганинг қадар айбларни топиб, унинг устига юклайбер, аммо лекин унинг номусига доғ қўндиратирган гаплар, албатта, бўлмасин. Бу тўғрига эҳтиёт бўл; ўюнқароқ де, маншатпараст де, иш қилиб ёшлиқдан ва ҳурликда ўтадиган оддий гуноҳчаларни тақабер.

Рейнальд — Чунончи масалан, унинг қимор ўйинлариға ҳаваси борлиғини айтсамчи?

Полоний — Майли, яна тағин: унинг ичишни яхши кўрганлигини, дил озор, жанжалчи, оғзи бузуқлиғини гапирсанг бўлади. Унинг тўғрисида бу хил гапларни гапиришга рухсат бераман.

Рейнальд — Бу нарса, уни номусли қилиб кўрсатмайди-да.

Полоний — Сен ўз мулоҳазаларингга бир турли мулойимлик бера билмасанг, албатта, шундай бўлади-да. Сен, чунончи, ўзи «таъбан бузуқ эди» деб осилмайсан-да унга. Менинг истаганим бу эмас, сен унга фақат майда-чуйда айбларни тақ. Бутун бу гуноҳларнинг — ҳурлик асарлари, оташни кўнгилнинг учқун ва тарсиллашлари, ёшларда бўладиган қизгин қоннинг ўюнларидан иборат эканини шама қилиб ўт.

Рейнальд — Фақат...

Полоний — Нима учун сенинг мундай қилмоғингни истаيمان мен, биласанми?

Рейнальд — Йўқ, билмайман. Лекин билмакчи бўламан.

Полоний — Менинг мақсадим мана шундай, лекин бу мақсадимға етишим турган гап. Сен менинг ўғлимни ёшларнинг аксаридида қўрула тургон майда-чуйда айблар билан айбласанг, — диққат қил — менинг сўзларимга, агар сенинг ҳамсуҳбатинг, яъни оғзидан ҳақиқатни эшитмакчи бўлган одам менинг ул ёш йигитда шу айбларнинг борлиғини ўзи пайқаган бўлса, у ҳолда сенинг фикрингга қўшилади-да сенга: «жаноби ҳурматлик» ёки «дўстим» ё бўлмаса «зоти муҳтарам» деб хитоб қилади, хулласан калом, сенга ўша мамлакатнинг ёки сен билан сўйлашадиган ҳамсуҳбатингнинг одатиға мувофиқ ном беради.

Рейнальд — Жуда соз!

Полоний — Шундан сўнг... Шундан сўнг ул... Ҳа, воқеан, мен нима демакчи эдим? Мен бир нарса демакчи эдим-ку... Нима деб тўқтаган эдим?

Рейнальд — Сиз: «Ул сенинг фикрингга қўшилиб мундай дейди» деган эдингиз.

Полоний — «Ул сенинг фикрингга қўшилиб мундай дейди»... Ҳа, дарвоқиб, ул сенинг фикрингга қўшилади ва мундай дейди:— «Мен ул йигитни танийман; мен уни кеча ё шу кунларда, ё фалон куни, фалон соатларда, фалон ва пистонлар билан, ўзингиз айтганингиздай чинакам, қимор ўйнаб турган, ёмон бадмаст бўл-

ған, ёки чавгон ўюнида бошқа бир ёш йигитни мот қилиб турған ҳолда кўрдим» дейди, ёки бир эҳтимол мундай дейди: «Одамни шубҳага тушурадиган бир жойға, яъни тўғридан тўғри байтуллутфга кириб кетаётқанини ўз кўзим билан кўрдим» ва ҳоказо, ва ҳоказо дейди. тушундингми энди? Сенинг ёлғонлардан қўйған тўрингга ҳақиқат балиғи ўзи отилиб келади. Мана, биз, зийрак одамлар, мана шунақа қилиб одамларни қўлга туширамиз, эгри йўллардан юриб бориб тўғри йўлга чиқамиз. Сен ҳам, шунга ўхшаш менинг сўзларимга амал қилиб, ўғлим тўғрисида ҳақиқатни билиб оласан. Тушиндингми?

Рейнальдо — Батамом.

Полоний — Хайр бўлмаса, худога топширдим. Оқ йўл берсин.

Рейнальдо — Саломат бўлинг...

Полоний — Ўзига асло сездирмасдан, унинг юриштуришларидан, ўздан ҳам хабардор бўлиб тур.

Рейнальдо — Жоним билан.

Полоний — Ҳа, унга айтиб қўйғилки, мусиқани жиддий зеҳн қўйиб ўқисин.

Рейнальдо — Албатта.

Полоний — Хайр энди. (*Рейнальдо чиқиб кетади. Офелия киради*). Сенга нима бўлди, Офелия? Тусингга одам қараб бўлмайди.

Офелия — Оҳ, қандай кўрқдим мен билсангиз!

Полоний — Нима учун? Айт тезрак!

Офелия — Уйда кашта тикиб ўтирған эдим. Бирдан шаҳзода Ҳамлет кириб келди; камзулининг ёқалари очиқ, яланғбош, пайпоғи тўпиғиға тушкан, пайпоқ боғичи йўқ... Ранги кўйлагидан ҳам оппоқ. Тиззалари дир-дир қалтираб бир-бирига уриб турибдир. Бутун кўриниши шу қадар аянчки, худди, даҳшатлардан гапириб бермак учун жаҳаннамдан чиққан одамға ўхшайди.

Полоний — Уни жинни қилған сенинг муҳаббатинг эмасмикан?

Офелия — Билмайман! Лекин ўзим, чинакам жуда ёмон кўрқдим.

Полоний — Нималар деди ул?

Офелия — Билагимдан маҳкам ушлаб олди. Ундан кейин, мени ушлаб турған қўлини чўзиб юбориб, иккинчи қўлини бошимға қўйди ва шу бўйинча юзимга тикилиб қолди, тикилганда ҳам шундай қаттиқ тикилдики, гўё, кейинча менинг сувратимни тортмоқ учун юзимдаги ҳамма белгиларни кўриб ва эсига сингдириб

олмоқчи бўлади. Шу ҳолда анча турди. Ундан кейин, қўлимни енгилгина силтагач, уч марта бошини юқориқуйи ирғатиб шундай ўткир, шундай чуқур бир оҳ тортдики, «энди юраги ёрилиб жон беради бу» деб ўйладим. Шундан кейин қўлимни қўйиб юбориб уйдан чиқа бошлади, лекин юзи ҳали ҳам мен томонга ўгурилган, кўзлари бурушта менда эди. Мана шу аҳволда эшикка етиб борди, лекин кўзлари менда бўлганидан эшикни ҳам кўрмасиди...

Полоний — Мен қиролга учрайман; қани юр мен билан... Бутун бу ҳоллар унинг муҳаббат орқасида жинни бўлганини кўрсатади. Муҳаббатда, ўз қуввати билан ўзини ҳалок қилиш ҳолати бор, у ҳам, бу фоний дунёда одам болаларида бўладиган ҳар бир савдо сингари, одамни энг қаттиқ ишларга савқ этади. Мени кўп ёмон ташвишга солади бу нарса! Шу охир кунларда сен унга қаттиғ тега турган бирор нарса деб қўймадингмикан?

Офелия — Ҳеч нарса деганим йўқ. Сизнинг айтганингизни қилиб, фақат ёзган хатларини ўзига қайтиб бердим, «Мени тинч қўйинг энди» деб илтимос қилдим.

Полоний — Ҳа, мана шу нарса жинни қилибдир бўлмаса. Мен унинг тўғрисида яхши мулоҳаза қилмасдан шошилиб ҳукм чиқариб қўйибман, энди ўкуна ётирман. Ул сен билан фақат ўйнашади-ю, натижада сени хижолат қилади деб ўйлабман. Шу гумонсирашим чакки бўлган экан! Ёш бўғунда ақл ва тадбир ноқислиғи нақадар аён бўлса, бизга ўхшаган кекса одамларда ҳаддан ортиқ эҳтиётгарликлар ҳам шу қадар сариққа ўхшайди. Қани, юр, қиролга учрайлик. Бу ҳолларнинг ҳаммасини унга арз этмак лозим. Шаҳзоланинг муҳаббатини ошкор қилишдаги хавф уни яшириб тутишдаги хавфдан кўра енгилрак кўринади. Қани, кетдик!

(Чиқиб кетадилар).

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

Урда (қаср) уйларидан бири. Қирол қиролича, Розенкранс, Гилденштерн ва бошқа ўрда аҳли киришади.

Қирол — Хуш келибсиз, азизларим, Розенкранс ва Гилденштерн. Сизни бу ҳолда шошилиш чақиртирмоғимизга, биринчидан, ўзингизни кўрмак иштиёқи, ик-

кинчидан, сизнинг хизматингизга кўрилган эҳтиёж сабаб бўлди. Сиз, Ҳамлетда воқия бўлган ўзгаришни, албатта, эшитган бўлсангиз керак. Ул — ҳам зоҳирда ва ҳам ботинда аслига сира ўхшамайди. Уни ақлиҳушидан адаштиришда, отасининг вафотидан ташқари, яна бошқа иллатлар ҳам бўлдими, йўқми — унисини билмайман. Сизлар, ёш болалигингиздан бери у билан бирга тарбия топиб, орзу-ҳавасларингизнинг ўхшашлиги орқасида ҳанузгача унинг ўртоғи бўлиб қолганингиз учун, сиздан илтимос қиламанки, бир озроқ бизнинг ўрдамизда истиқомат қилсаларингиз. Ҳамлетда илгари завқу-сафо майллари бор эди, энди улардан ҳеч бир асар йўқ, сиз ўша майлларни унга янада ҳис эттирмакка уринингиз ва яна, ҳар бир қулай фурсатдан фойдаланиб, уни бу қора кунларга туширган ва бизга маълум бўлмаган иллатларни ўрганингиз, дарднинг сабаби билингандан кейин, шояд, дармони ҳам топилиб қолса.

Қирол ич а — Қадрли меҳмонлар, Ҳамлет сизни кўп гапирарди ва мен ишонаманки, унинг сизга қўйган қадар кўнгил қўйган бошқа икки қадрдон дўсти йўқдир. Агар сиз бизга бўлган лутфингизни кўрсатаман десангиз, бир неча вақт бизникида қолиб, бизнинг умидларимизнинг юзага чиқмоғига ёрдам беришингиз лозим. Биз сизларга шоҳона бир йўсунда миннатдорлик қилмоққа яраймиз.

Розенкранс — Зоти шоҳоналари ўз фуқароларига, уларнинг ризолиқларини сўраб ўтурмасданоқ, фармон қила бермакка ҳақлидирлар.

Гилденштерн — Биз сизнинг орзунгиз қаршисида тиз чўкамиз ва фармон бўлар-бўлмас қўлимиздан келган хизматни хокиполарига арз этмакка, жону дил билан ҳозирмиз.

Қирол — Қуллуқ сенга Розенкранс; қуллуқ, сеvimли Гилденштерн.

Қирол ич а — Қуллуқ сенга, Гилденштерн; сенга, сеvimли Розенкранс. Утинаман сиздан, ҳозир ўғлимнинг ёнига борингиз. Ул ёмон ўзгариб қолди, (*Сарой аҳлига қараб*). Бу жаноблар Ҳамлетнинг ёнига олиб кирилсин.

Гилденштерн — Азтаҳидил дуо қилиб жаноби кибридан сўрайманки, бизнинг бу ерда бўлишимиз ва ҳаракатларимиз шаҳзодага — ҳам хурсандлиқ ва ҳам манфаат еткизсин.

Қирол ич а — Омин.

(Розенкранс ва Гилденштерн ва бошқа бир неча сарой аҳли чиқиб кетишади)
(Полоний киради).

П о л о н и й — Аъло ҳазрат, Данияға юборган элчиларингиз севинчли хабарлар ила қайтиб қелдилар.

Қ и р о л — Сен ҳамма вақт севинчли хабарлар келтирасан.

П о л о н и й — Тўғри дедиларми, подшоҳим? Ишонингиз, эй менинг олижаноб амирим ким, менинг хизматларим ҳам, менинг кўнглум каби, айти замонда — ҳам парвардигорға ва ҳам ўзимнинг марҳаматлик қиролимға бағишланган. *(Қиролнинг ўзига астагина)*. Ё менинг миям муҳим ишларда худди изнинг ўзини топиш қобилиятини ғайб эткан, ё бўлмаса шаҳзода Ҳамлетнинг паришонлиги сабабини кашф этканман.

Қ и р о л — Тезрак гапир. Ишнинг нимадан иборат эканини билмакка ошиқаман.

П о л о н и й — Сиз, илгари элчиларимизни қабул этингиз, подшоҳим, менинг айтадиган хабарим эса яхши оьқатдан сўнгги ширин мева бўлади.

Қ и р о л — Бор, ўзинг чиқиб бошлаб кел уларни. *(Полоний чиққач)* Азизим Ҳертруда, бу, ўғлингнинг жинни бўлиши сабабини кашф этдим, деган даъвони қила ётир.

Қ и р о л и ч а — Менга шундай туюладики, отасининг ўлими ва бизнинг ортиқча шошилиб эвланмагимиздан бошқа сабаб йўқ.

Қ и р о л — Хайр, майли, кўрамиз. *(Полоний қайтиб киради, у билан бирга Вольтманд ва Корнелий киришади)*. Хуш келдингиз, азиз дўстларим. Қани, гапир, Вольтманд, биродаримиз Норвег қироли нималар деб жавоб қилди?

В о л ь т м а н д — Иқболларини тилаб саломлар арз қилди. Биринчи кўришувимиздан сўнг, дарҳол, ёш шаҳзода томонидан гўё полякларга қарши юрмак учун ўтказилаётқан қўшун жамлашни тезлик билан тўхтатмоқ хусусида фармон юборди; лекин, кейинча, ишларни яхшилаб текширгандан сўнг ул ҳаракатларнинг зоти шоҳоналариға бир хавф туғдирмоқда бўлганини қиролнинг ўзи ҳам билди. Фортнибрас, амакисининг қарилиғи ва аҳволнинг оғирлиғидан фойдалангани учун қиролнинг кўп ғазаби келди ва жиянини қамоққа олдинсин деб буюрди. Шаҳзода, қаршилиқ қилмасдан, қиролнинг сарзанишларига мутеълиқ билан қулоқ солди

ва, зоти шоҳоналарига нисбатан ҳеч қандай мусаллаҳ ҳаракат бошламайдиган бўлиб, амакиси олдида, ниҳоят қасам ёд этиб ваъда берди. Мунга хурсанд бўлган кекса қирол, унга ўзининг йиллиқ маошидан ташқари яна уч минг крон инъом таъйин қилди ва тўпланган қўшун билан Польша мамлакатига таарруз қилмоққа рухсат берди. (*Қиролга қоғоз узатади*): Шу билан бирга мана бу нома воситаси билан ул сиздан, жиянининг ўз қўшунлари билан бизнинг мамлакатимиз орқали бемалол ўтиб кетмагига рухсат сўрайди, мунинг шартлари ва амният жиҳатлари бу номада зикр бўлгондир.

Қирол — Биз тамом қаноат ҳосил қилдик. Бўш вақтимизда бу номани ўқиб, хўп ўйлаб, кейин жавоб берамиз, аммо ҳозирча топширилган хизматни муваффақият билан бажарганингиз учун сизга миннатдорлик билдирамиз. Энди сиз бориб истироҳат қилингиз; кечқурун овқатни бирга қиламиз; бизнинг азиз меҳмонларимиз бўлингиз. (*Корнелий билан Вольтманд чиқиб кетадилар*).

Полоний — Иш тамом хайрият билан битди. Менинг марҳаматли амирим, сиз ҳам, эй малика, унанингки, қиролнинг азамати қандай, табааларнинг вазифалари ҳамнималардан иборат бўлмоғи хусусида ва ҳам кундузнинг кундуз, кечанинг кеча ва умрнинг — умр экани тўғрисида гапириб ўтурмоқ, кундузни ҳам, кечани ҳам, умрни ҳам бекор ўткармак бўлар эди. Камгаплик ақлнинг жони, кўпгаплик унинг зоҳирий бир зийнатиғина бўлганлиғидан, мен ҳам гапни калта қиламан. Сизнинг олижаноб ўғлингиз жинни бўлган. Мен соддағина қилиб «жинни бўлган» дедим, зероки ҳақиқий жинниликнинг нимадан иборат бўлгани тўғрисида ёлғиз жинланганнинг ўзигина айтиб бералади. Бу — қолиб турсин.

Қиролича — Ишдан гапиринг, фасоҳат камрак бўлсин.

Полоний — Қасамёд этаман, маликамки, менда қасдан зўр бермак ғарази асло йўқдир. Хуллас: ўғлингиз жинни бўлган: бу аини ҳақиқатдир, мунинг ҳақиқат бўлиши — шоёни таассуф ва шоёни таассуфдирким, бу нарса—ҳақиқат... Сўзнинг қондаси ниҳоят даражада бемаъни чиқди, шу учун мен фасоҳат билан хайр—маъзур қилиб, энди содда гапираман. Унинг жинни бўлгани тўғрисида ҳаммамизни фикримиз бир; энди фақат бу зуҳурнинг сабабини кашф этмак лозим; йўқ, зуҳур демасдан қусур десан асослироқ бўларди — зероки ис-

тар зухурнинг ва истар қусурнинг асоси, ҳар ҳолда қандай бўлса ҳам бир асосдан холи эмас. Бизнинг қўлимиздан келадигани шулғина, менинг мулоҳазамнинг қолгани ҳам мана шулғина. Менинг сўзларимни мезонга солиб кўрингиз. Менинг бир қизим бор. Мен уни «ўз қизим» дейман, зероки, ҳақиқатан ҳам у қизимдир. Хуллас, менинг қизим, отасига итоат қилмоқни вожиб билганлигидан,— шу нуқтага диққат қилингиз, мана муни менга берди. Энди яхшилаб фикр қилиб бир натижа чиқарингиз (*ўқийди*): «Менинг кўнглимнинг илоҳий санами бўлган, гўзаллар гўзали Офелияга» Бу жумланинг қондаси кўп хунук ва боз устига кўп бачкана. «Гўзаллар гўзали» — бу нима демак? Бу — ҳам хунук, ҳам бачкана. Хайр, нарисини эшитингиз (*ўқийди*): «Ул, бу номани ўзининг сутдек оппоқ кўксига сақласин».

Қиролча — Чинакам, Ҳамлет Офелияга ёза ётирми?

Полоний — Сабр этингиз, маликам! Мен жумлаба жумла ўқуб бера ётирман (*ўқийди*): «Юлдузларнинг чарақ-чарақ ёнишига, қуёшнинг кўк бетида сузишига, ҳақиқатнинг ҳақиқат эканига гумон қил, лекин менинг бепоён муҳаббатимга шак келтирма. Йўқ, тўйиб бўлмас Офелия, мен ўз оҳу фиғонларимни шеър билан изҳор қилишга уста эмасман, шундай бўлса ҳам ишонгинки, мен сени чинакам ва астойдил севаман. Ҳозирча хайр, эй менинг бебаҳом! Жони танидан жудо бўлгунча бутун борлиги билан сеники бўлган: Ҳамлет». Мана, отанинг сўзидан чиқмайдиган қиз нималарни келтириб берди менга. Менинг қизим, Ҳамлетнинг унга кўришадиган жойларни ва кўришув соатларини аниқ белгилаб, кўришув учун керак бўлган йўлларни кўрсатиб ёзган ҳамма мактубчаларни ҳам келтириб берди.

Қирол — Унинг муҳаббатига қиз қандай қараган?

Полоний — Менинг тўғримда сиз ўзингиз қандай фикрдасиз, подшоҳим?

Қирол — Мен сени бизга содиқ ва ҳурматга лойиқ бир киши деб биламан.

Полоний — Мен истар эдимки, сиз менинг тўғримда доим шу фикрда қолсангиз, башарти мен, шаҳзоданинг муҳаббати ортиқ даражада вусъат пайдо қила бошлаганини пайқагандан сўнг, шаҳзоданинг дарҳақиқат ақлига халал келарлик даражада қизимни севиб қолганини, бу мактубларни қизим менга бермасдан бурунроқ пайқаган эдим — пайқаганимдан сўнг, ўзимни

бир ёзув усталли ёки ёзув дафтари ҳолига тушурсам, ёхуд сўзсиз гувоҳ ролини ўйнаш даражасигача бориб етсам, ёки бу муҳаббатга, кўрмамишга олиб, бармоқ орасидангина ва дахили йўқ бир назар билан қарасам... Сиз нима дер эдингиз менинг тўғримда, мана сиз, ва биз билан ўтирган ҳурматли маликамиз, нима дер эдингиз менинг тўғримда? Йўқ, мен дарҳол ишга киришдим ва ўзимнинг эси пас қизимга дедимки: «Шаҳзода Ҳамлет жуда баланд мартабалик одам; сен унга тенг эмассан; орангизда муҳаббат бўлиши мумкин эмас». Ундан кейин унга уйдан чиқмай ўтиришга, шаҳзодадан мумкин қадар ўзини қочириб юрушка ва ундан нома ва ҳадялар олмасқа қаттиқ буйруқ бердим. Ул мен берган пандларнинг жавҳарини ичди, шаҳзода эса, қолган гапни калтарак қилиб айтай, илгари қаттиқ ҳафа бўлди, ундан кейин авқотқа иштаҳаси қолмади, ундан кейин унда уйқусизлик, заифлик, жавраш ҳоллари пайдо бўлди, кейинча аҳволнинг оғирлашуви натижасида у нарсалар, ҳозир ўзимиз кўриб турган ва ҳаммамизни барабар қайғига солган жинниликка айлашиб кетдилар.

Қирол — Шундай бўлсами экан? Қиролича нима дейдилар?

Қиролича — Жуда мумкин нарса.

Полоний — Бирор марта мен «Бу шундай» деганимда шундай чиқмай қолган жойи борми?

Қирол — Агар янглишмасам, йўқ.

Полоний — *(Боши билан танини кўрсатади)*: Агар адашган бўлсам, мунин мундан жудо қилингиз. Бир марта изига тушканимдан кейин, етти қават ернинг остида бўлса ҳам, ҳақиқатни топмай қўймайман.

Қирол — Қай йўл билан биз мунинг шундай эканига ишона оламиз?

Полоний — Сизга ҳам маълум бўлса керакки, ул баъзида ана у «чил устун» тагида тўрт соат-тўрт соат айланади.

Қиролича — Ҳа, дарҳақиқат шундай.

Полоний — Ул ўша ерда айланиб юрган вақтида унинг ёнига қизимни юбораман, шунда сиз билан мен парданинг орқасига беркиниб турамыз. Ҳамма нарсани сиз ўз кўзингиз билан кўрасиз, агарда унинг севгига илинмагани, ҳамда севгидан эмас, бошқа нарсдан жинни бўлгани маълум бўлса, майли мен давлатхона иноғи мансабидан бўшалиб, ё деҳқончиликқа, ё бўлмаса аравакашликка кирай.

Қирол — Бу ишни бир қилиб кўрамиз. (Ҳамлет кўринади).

Қиролича — Бечоранинг аҳволига қаранг, дарди зўр. Мутолаа қилаётир.

Полоний — Ёлвориб сўрайман иккалангиздан, ўзингизни бир четка олингиз. Мен ҳозир гапга соламан уни. Менга ўз билганимча ҳаракат қилмоққа рухсат этингиз (қирол, қиролича ва сарой аҳли чиқиб кетишадди; Ҳамлет киради, қўлида китоб). Хўш, сеvimли шаҳзода Ҳамлет, қалай сиз?

Ҳамлет — Ёмон эмас, худоға шукур.

Полоний — Сиз мени танидингизми, шаҳзода?

Ҳамлет — Албатта, танидим. Сен — балиқчисан-да.

Полоний — Йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Мен истар эдимки, сен ҳам шу одамларга ўхшаган номусли бўлсанг.

Полоний — Номусли дейсизми, шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳа, бизнинг бу замонда ундай одам ўн мингларча киши орасида битта-яримта зўрға топилади.

Полоний — Жуда ҳақ гап, шаҳзода.

Ҳамлет — (Уқийди): «Қуёш гарчи маъбуд бўлса-да, ўлимтиқларни силаб-сийпаб, ўлган итнинг танасида қуртлар пайдо қилади». Сенинг қизинг бор-а?

Полоний — Ҳа, бор.

Ҳамлет — Сен унга қуёшда юрушни манъ қил. Ҳомилалик гарчи худонинг инояти бўлса-да, аммо сенинг қизинг ҳам ҳомила бўлмоғи мумкин бўлганидан, унга эҳтиёт бўл.

Полоний — Бу билан сиз нима демакчи бўласиз? (Узига-ўзи): Ҳамон қизимни гапирасан! Лекин мени бирданига таний олмасан, бурун балиқчи деб ўйлади. Унинг жиннилиғи анча кучайибдир! Ундай десам, ёшлиғимда муҳаббат орқасида мен ҳам кўп азобларни тортганман, ўзимнинг ҳам шу даражага етишимга сал қолган. Яна гапга солай-чи. (Унга): Нима ўқиб ётибсиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Сўз, сўз, сўз.

Полоний — Нима гап ўзи, шаҳзода?

Ҳамлет — Кимлар ўртасида?

Полоний — Мен сиздан, шаҳзода, шу ўқиб турган китобингизда нималар ёзилганини сўраб ётирман.

Ҳамлет — Бўхтон ёзилган, ҳурматлик, бўхтон. Бу динли ҳажвчининг даъвосича, кекса одамларнинг соқоли оқ бўлармиш, бетлари ажинлар билан тўлармиш,

хира кўзларидан, елим дарахтидан оқиб турадиган мой сингари, қуюқ бир мой томиб турармиш, бошларида бир чимдим ҳам ақл деган нарса бўлмас эмиш ва шу билан бирга тиззалари ғоят дармонсиз бўлармиш. Мен бутун шу айтилганларнинг тўғри эканига тугал ва шубҳасиз ишонаман, лекин мундай нарсаларни бостирмаслиқ лозим, деб биламан, нега ким, сиз ҳурматлик ҳам, менга ўхшаган кекса бўлиб, қисқичбақа сингари олдинга босмасдан орқага...

Полоний — (*Ўз-ўзига*): Бу — жинни бўлса ҳам, лекин сўзларида бир интизом бор. (*Ҳамлетга*): Бу ерда шамоллаб қоларсиз, бошқа жойга жилсангизмикан, шаҳзода?

Ҳамлет — Қай ерга? Гўргами?

Полоний — Ҳа, дарҳақиқат, у ерда шамоллаш деган нарса бўлмайди (*Ўз-ўзига*): лекин мунинг оғзидан баъзида кўп ҳикматлик сўзлар чиқиб қолади! Дарҳақиқат, жинни одамлар аксари шу қадар тўғри, шу қадар ҳикматлик ва соғлом маъни тўлган сўзлар билан жавоб қайтарадиларки, соғ одамлар у хил сўзларни осонлиқча тополмайдилар. Мундан ажралиб кетайинда, қизим билан муни қанақа қилиб кўриштириш тадбирини топайин. (*Ҳамлетга*): Баланд даражалик шаҳзода, энг теран ҳурматлар билан хайр-маъзур қилмоққа рухсат этингиз.

Ҳамлет — Ҳеч нарса билан хайрлашмоқ истамасам-да, ҳаёт билан жон деб хайрлашардим, жон деб!

Полоний — Хайр, шаҳзода!

Ҳамлет — Ёмон жонга тегди-да, бу кекса аблаҳлар! (*Розенкранс билан Гилденштерн киришади*).

Полоний — Сиз, тақсирлар, шаҳзода Ҳамлетни қидира тургансиздир; мана ул киши.

Розенкранс — (*Полонийга*): Худонинг лутфи карами бўлсин сизга! (*Полоний чиқиб кетди*).

Гилденштерн — Ҳурматли шаҳзода!

Розенкранс — Қимматли шаҳзода!

Ҳамлет — Азиз дўстларим! Қалайсан, Гилденштерн, сен қалайсан, Розенкранс? Хўш, қалайсизлар?

Розенкранс — Урта даражалик одамлар қаторида яшаб келамиз.

Гилденштерн — Биз ҳар ҳолда, ортиқча бахтли бўлмаганимиз учун бахтлимиз. Биз тасодиф маъбудаси

Фортунанинг* дуррасидаги қимматбаҳо тошлар сингари ярқирамаймиз.

Ҳамлет — Ҳар қалай кавшларнинг чарми остида ҳам эмасдирсиз-ку?

Розенкранс — На унда, на мунда.

Ҳамлет — Демак камарининг ёни-берисида, унинг бутун хайру саҳовати тўкилатурган жойга яқин экансиз.

Гилденштерн — Ҳа, у билан иноқмиз.

Ҳамлет — Унинг махфий нозу нематларидан ҳам фойдаланар экансизда? Бу гоят табний бир ҳол: чунки ул ўзи бир бузуқ бир хотин. Нима янги гап?

Розенкранс — Агарда дунёнинг хайриятли бўла борганини айтмасак, ҳеч бир айтқулик гап йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Эҳтимол, қиёмат яқин бўлса; лекин бу хабар унча аниқ эмас. Энди, рухсат этингиз, мен сизга шахсийроқ бир савол билан мурожаат қилайин: сиз, қандай бўлиб Фортунанинг ғазабини қўзғатиб қўйдингизу, у сизни зиндонга йўллади?

Гилденштерн — Нега зиндонга бўлсин, шаҳзода?

Ҳамлет — Дания мамлакати зиндон бўлмай нима бўлсин?

Розенкранс — Ундай бўлса бутун дунё зиндон.

Ҳамлет — Ҳа, дарҳақиқат, кенглигига поён йўқ, бир зиндон. Ичида беҳисоб хона, хоначалари билан, Дания — унинг энг ёмон хоналаридан.

Розенкранс — Биз мундай деб ўйламаймиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Демак, сизга ул зиндон бўлиб ҳам кўринмайди. Яхшилик билан ёмонлиқнинг маънисини — нисбатлик; ҳамма нарса улар хусусида сиздаги тасаввурга боғлиқ. Мен учун Дания мамлакати — зиндон.

Розенкранс — Балки, донг севгиси сизни унга шу қараш билан қарамоққа мажбур этадигандир. Сизнинг юксак интилишларингизга у торлиқ қиладигандир.

Ҳамлет — Оҳ, ё раббий, дўзах азобидан оғир тушлар бўлмаса, бир ёнғоқнинг пўчоғи ичида ҳам ўзимни кети йўқ элларнинг султони деб ҳис қилардим.

Гилденштерн — Донг севгиси деган нарсани бор — йўғи ўша тушларингиздан ахтаринг-да, зероки донг севгисининг бутун моҳияти фақат ўша тушнинг кўлагасидан иборат.

Ҳамлет — Ундай бўлса гадейларимиз кўлагаю, қиролларимиз ва ҳам осмонга кўтариб мақтаган қаҳ-

рамонларимиз — ёлғиз гадойларимизнинг кўлагаси экан-да. Энди ўрдага кирсакмикан, нега десангиз, гапнинг рости, менда муҳокама деган нарсага майл йўқ.

Гилденштерн — Амрингизга ҳозирмиз.

Ҳамлет — Йўқ, йўқ, нима даркори бор? Мен сизни ўз хизматчиларим қаторига қўшмоқчи эмасман. Мен сизга бир номусли киши сифатида дейманки, ўзимникилар ҳам шу топда ошиб-тошиб ётади. Дўстлиқ юзасидан менга айтсангиз: нимага келдингиз бу Элсинорға?

Розенкранс — Фақат жаноби олийингиз билан кўришмак учун, бошқа ишимиз йўқ.

Ҳамлет — Мен қуп-қуруқ бир гадойман; сизга миннатдорлиғимни билдирмак учун ҳам арзугундай бир нарсага эга эмасман; гарчанд менинг миннатдорлиғим, азиз дўстлар, ҳатто битта қора чақага арзимаса, ҳам, ҳар ҳолда, сизга миннатдорлиқ қиларман. Сизни бу ерга чақириб келтирдиларми, ё бўлмаса, ўз хоҳишингиз билан бирданига келиб қолдингизми? Ишона беринг менга тамом. Гапиринг, гапиринг.

Гилденштерн — Сизга нима дейшимизни ҳам, чинакам, билолмай қолдик...

Ҳамлет — Барибир, нима десангиз деяберинг, ишқилиб менинг саволимга жавоб қайтса бўлди. Сизни чақириб келтирганлар. Мен мунн кўзларингиздан кўриб турибман; уларда иқрорга ўхшаган бир нарса ёниб турибдир, сизнинг тавозенингиз уни сўндирилмайди. Биламан, бизнинг яхши қиролимиз ва қироличамиз сизларни чақиртириб олганлар.

Розенкранс — Чақиртириб олишнинг нима ҳолати бор эди уларға?

Ҳамлет — Бор-йўғи мана шуни айтиб берасиз-да менга. Сиздан орамиздаги қадрдонлиқ ва ёшлиқдаги ўртоқлиқ ҳурматига, хуллас—энг улуғ нотиқ ўйлаб топа оладиган энг таъсирлик нарсалар ҳурматига ёлвориб сўрайман, менга гапнинг рости очик қилиб айтиб берсангиз: Сизни бу ерга чақиртиб келтирдиларми?

Розенкранс — (Гилденштернга): Нима дейсан, нима деб жавоб қиламиз мунга?

Ҳамлет — (Ўз-ўзига) Пичираша беринг, пичираша беринг! Сизнинг кўнглингизни кўриб турибман мен. (Уларға) Менга нисбатан жиндаккина ихлосингиз бўлса, гапнинг рости айтингиз.

Г н л д е н ш т е р н — Тўғри айтасиз, шаҳзода, бизни чақириб келтирдилар.

Ҳ а м л е т — Нимага эканини мен айтиб бераман сизга. Шундай қилиб менинг олддан сезишим сизнинг иқрорингиздан бурунроқ сўзлайди ва шу билан сизнинг қиролга ва қироличага содиқлигингизнинг бир ҳаром тукини ҳам йўқотмайди. Сўнг вақтларда, сабабини ўзим ҳам билмайман, негадир бурунги қувноқлигимни тамом йўқотдим, ўзимнинг оддий машғулоти ва машқларимни ташладим. Ҳақиқатда, руҳим шу қадар қоронғики, ер юзи каби шу қадар чиройлик офарида ҳам менинг кўзимга унумсиз бир жуққи бўлиб кўринади; тиниқ осмон каби ва офтоб билан ҳалланмиш шип сингари шу қадар шаъшаали, соябон остида ҳам, мен чирган ва бадбўй буглар йиғинини кўраман. Қандай ажиб хилқат бу — одам боласи! Ақл каби, турли-туман қобилиятлар каби неъматлар унга нақадар саҳийлик билан улашилган. Нақадар хушбичимли, нақадар ранго-ранг ҳаракатлари бор унинг. Юруш-турушлари билан ул — фаришта, уқувлилиги билан тангрининг ўзи! Коинотнинг зийнати, хилқатнинг тожи, ҳолбуки, менинг учун бир ҳовуч тупроқдан ўзга эмас. Кўнглимга тегди бу — одам боласи, хотин киши эса — беш баттар; аммо, эрманги кулишларингга қараб туриб ўйлайманки, сен мунга ишонмайсан.

Р о з е н к р а н с — Мундай нарсалар менинг хаёлимга ҳам келган эмас, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Ундай бўлса, одам боласи кўнглимга тегди, деганимда, нега кулумсирадинг?

Р о з е н к р а н с — Одам боласи кўнглимга тегди деганингиздан кейин: «Ҳа... йўлда биздан кейинда қолган ва ўзлари, шу томонга келаётқан актёрлар, энди, совуқ қарши олинар эканлар-да» деб ўйладим.

Ҳ а м л е т — Қироллар ролини ўйновчини мен ҳурмат билан қабул қиламан ва зоти шоҳонага тегишли ажрини бераман; ёвюрак ботирининг қилич ва қалқониға ҳам иш топилади, ошиқнинг оҳлари ҳам мукофотсиз қолмайди; қизиқ ҳам ўз ролини ўйнаб битиради; масхарабоз бўлса, қуруқ йўтал билан кўкраклари қақшаганларни ҳам кўлдириб ичакларини узади, хотин-қиз ролларини ўйновчи эса, шеърларнинг ўлчовига мундан бир қатор зарар келса ҳамки, ўз ҳисларини, эркин-эркин тўка олади. Қандай актёрлар улар?

Р о з е н к р а н с — Шаҳарда трагедия ўйинлари ўй-

наб, доим ҳурматлик шаҳзодага кўп маъқул бўлиб келган актёрлар.

Ҳамлет — Нима учун улар, бир шаҳарнинг актёрлари экан, дарбадарликка тушканлар? Бир жойда туриб иш қилсалар — ҳам обрўлари ортар, ҳам шуҳрат қозонган бўлардилар-ку?

Розенкранс — Сўнг вақтларда чиққан қарорлар натижасида, менинг фикримча, улар шаҳарда томоша беришни тўқтатмоққа мажбур бўлганлардир.

Ҳамлет — Шуҳратлари ҳам боёғидай, даромадлари ҳам ўша бурунғидайми?

Розенкранс — У гаплар қаёқда дейсиз?

Ҳамлет — Нега ахир? Балки, айний бошлагандирлар?

Розенкранс — Йўқ, улар ўз вазифаларини бурунғидай маҳорат билан бажаралар, лекин ҳурматлик шаҳзода, сизга арз қилмоққа мажбурманки, шаҳарда тухумдан базўр чиқа олган бир мунча чўзахатлар пайдо бўлишди, чапак тўфонларининг ҳаммасини ана ўшалар олмоқда. Улар ҳозир халққа ёқиб қолганлар улар томонидан оддий кўренишлар деб атолғон бошқа томошаларни ёмон сўкишлар билан сўкуб, — ҳалигилар тўғрисида шу қадар кўп ёзмоқдаларки, ҳатто белларнида қиличлари бор азаматлар ҳам, ифлос қалам эгаси танқидчилардан кўрқиб, бошқа театрларда кўринмас бўлдилар.

Ҳамлет — Нима, ҳозир театрда ёш болалар ўйнайтурғон бўлдики? Ким уларни ҳимоя қилади, ким уларга ойлик беради? Ўзларининг ёш бола овозлари эркаклар овозига айланганда ҳам улар ўз ишларини давом этдирармиканлар? Модомики, уларнинг тирикликлари учун бошқа мадор бўлмаса, балки шундай ҳам бўлади. Улар ўзлари ҳам оддий актёрларга айланадилар, ўшанда уларнинг келажак касбларига бир қатор нафрат билан қаровчи ана у қалам жиннилари тўғрисида уларнинг ўзлари нима дер эканлар?

Розенкранс — Иккала томон ҳам анчагина душманлиқ ҳаракатлари кўрсатди, халқ ҳам уларни бир-бирларига қайраб солишни айб деб билмайди. Ҳатто шундай вақтлар ҳам бўлдики, актёрлар билан муҳаррирлар томонидан аллақандай пичинглар қилмоққа журъат этилган пьесаларгина яхши даромад келтирдилар.

Гилденштерн — Тўғри, шаҳзода, кўп бошлар ёрилди бу орада.

Ҳамлет — Ҳали ҳам ёш болаларнинг қўли юқори денг?

Розенкранс — Худди айтканлари, ҳурматли шаҳзода, Ҳеркулесдан ҳам юқори болалар, унинг маҳмилидан ҳам.

Ҳамлет — Мунинг ҳеч бир таажжуб қилинадиган жойи йўқ. Шу топда менинг амаким Дания мамлакатига қирол, отам марҳум вақтида амакимдан бутун-бутун жирканиб юратурғон кишилар, унинг суякка тушурилган бир сувратига эга бўлмоқ учун ҳозир йигирма, қирқ ва ҳатто юз олтин пул бералар. Мунда, табиий деган нарсамизда анчагина ўзгача бўлган бир кайфият кўриладиким, илми ҳикмат муни бир текширмаги лозим эди. *(Саҳна кетида бурғу чалган овоз эшитилади).*

Гилденштерн — Актёрлар келишди, шекилли.

Ҳамлет — Иккавингизни ҳам Элсинорда кўрмак билан кўп хурсанд бўлар эдим. Яқин келингиз. Қўлингизни берингиз. Меҳмондўстлиқ одоби биздан назокатли ва лутфкор бўлмоғимизни талаб қилади. Рухсат этингиз, бўйнимда бўлган бурчимни назокатнинг бутун қодаларига мувофиқ сизга қайтарайин, токи, актёрларни қарши олишда қўлланмоқ истаганим мулойимлиқни сизни қарши олганимдаги мулойимлиқдан ортиғроқ деб ўйламангиз. Сизни кўрганимдан астойдил хурсандман, лекин менинг амаки—отам ва келинбу—онам ҳар ҳолда қаттиқ янглишадилар.

Гилденштерн — Нима хусусда, азиз шаҳзода?

Ҳамлет — Мен, шимоли-ғарбий-шимолий томонлардан шамол келгандагина жинни бўламан, аммо жанубдан эскан вақтларда қарға билан лочинни ажрата оламан. *(Полоний киради).*

Полоний — Салом, тақсирлар.

Ҳамлет — Менга қара, Гилденштерн, сен ҳам, Розенкранс. Ҳар бир қулоққа биттадан сомий. Мана бу, қаршингизда турган кекса гўдак, ҳалигача йўрғакдан чиққан эмас.

Розенкранс — Балки, ул, йўрғакка қайтадан ўралашиб қолгандир. Дейдиларки, кекса одамлар иккинчи марта болага айланармишлар.

Ҳамлет — Билиб турурманки, бу ҳозир актёрлар тўғрисида сўзламакчи. Мана, кўрарсиз... Сиз тўғри айтарсиз... бу ҳодиса душанба кунни эрта билан рўй берган эди: худди шундай эди.

Полоний — Шаҳзода, мен сизга янги хабар келтирдим...

Ҳамлет — Мен ҳам, муҳтарам зот, Ротснунинг Румода актёр бўлган вақтларига онд бир янгилик айтмакчи эдим.

Полоний — Шу топда, жаноби шаҳзода, ўрдамизга актёрлар келишти.

Ҳамлет — Пўқ-эй.

Полоний — Ҳар нима агар.

Ҳамлет — Ҳар бир актёрнинг ўз эшаги ҳам бор дегин.

Полоний — Истар трагедия, ва истар комедия учун, тарихий пьесалар, пастораллар, чўпон комедиялари, тарихий пастораллар, тарбиявий-тарихий пастораллар, тарихий-трагикомик пастораллар ва ҳам ҳеч бир гуруҳга мансуб бўлмаган ва ҳеч нарса билан чекланмаган пьесалар учун бутун дунёда булардан яхши актёрлар топилмайди. Булар учун Сенека* унча оғир бўлмоғони каби. Пловтус* ҳам у қадар енгил эмас, Санъатнинг қаттиқ қондаларини унинг ҳурлигига уйғун келтирмакда уларнинг тенглари йўқ.

Ҳамлет — О, сен, бани Исроилнинг қозиси бўлган Айфасса, қандай хазинанг бор эмиш сенинг!

Полоний — Қайси хазинани айтасиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Қулоқ сол: «кетди йўқ севгилар билан севилган, у гўзал ва ёлғиз, биргина қизни».

Полоний — (*Ўз-ўзига*): Яна қизимни гапира бошлади.

Ҳамлет — Оё, менинг сўзларим тўғри эмасми, эй кекса Айфасса?

Полоний — Шаҳзода, менинг ҳам бепано муҳаббат билан севган қизим бор бўлгани учун мени Айфасса дейдигандирсиз?

Ҳамлет — Биридан дигарини истихрож қилиш сира ярамайди.

Полоний — Нимани истихрож қилинади бўлмаса, шаҳзода?

Ҳамлет — Мана: «Лекин тасодифан, худо биледи, нима учундир», у ёгини ўзинг ҳам биласан: «кутулмаги лозим бўлган нарса вуқуъга келди». Бу нима руҳоний байтнинг биринчи мисраидан масаланинг нимадан иборат бўлганини ўзинг биласан. Нарисини давом эттира олмайман (*кириб келаётқан тўртта ё бешта актёрни кўрсатиб*), мунинг сабаби мана бу! (*Актёрларга*): Қадамларингизга ҳасанот, тақсирлар, ҳаммангизнинг, барчангизнинг қадамларингизга ҳасанот! (*Уларнинг бирига*): Хайрият, саломат бор экансиз, кўп хурсандман.

Хуш келдингиз, азиз дўстларим, хуш келдингиз! (*Бошқа бирисига*): Сен, дўстим юзларингни қалин соқол билан уртуш даражасига келиб етибсан, шу соқолинг билан менинг ғашимга теккали келмадингми бу Дания мамлакатиغا? (*Учинчиси бирисига*): Сен бўлсанг, ёш қаҳрамон қиз, сени кўрмаганимдан бери ўткан муддат орасида, волидан масиҳ номига қасамёд этиб айтаманки, осмонга бир пошна бўйи яқинлашибсан! Илоҳим, сенинг овозинг, қимматини йўқотиб истеъмолдан чиқарилган нуқрадай чиқиллаб қолмасин! Шундай азиз дўстларим, жуда ва жуда хурсандман мен. Дарҳол ишқа бошлайлиқ! Француз қирғийчилари каби қандай қуш кўрсак, осила берамиз. Нима кераги бор вақтни бекор ўтказиб? Дарҳол биронта монолог бошлангиз! Ўз қобилиятингиздан намуна кўрсатинг бизга. Биронта оташин монологни сен ўқиб юбор бўлмаса.

А к т ё р-1 — Нима ўқиб берайин, амр қилингиз, шаҳзода!

Ҳ а м л е т — Сен бир марта менга бир парча ўқиб берган эдинг, саҳнада ҳеч бир ўқилмаган нарса эди, башарти ўқилган бўлса ҳам, ёлғиз биргина марта ўқилгандир! У пьеса одамларга ёқмади; одамларга увилдириқдай бадҳазм бир нарса бўлиб кўринди, лекин бир менгина эмас, бу ишни мендан кўра кўпроқ биладиган бир мунча одамлар ҳам уни ғоят гўзал деб топдилар. Кўринишлари жуда яхши жойланган ва жуда эпчиллик билан киритилган, ёзилиши содда бўлса ҳам, лекин кучлик. Эсимда бор, ўша вақтда биров деган эдики, бундай мазмунни назм билан едирмак учун туз камлик қилади, аммо ҳижоларида, муаллифни катта кетинида айблайдиган ҳеч нарса кўринмайди. Шундай бўлса ҳам, пьесанинг самимият билан ёзилгани мияга соғлом ва тотли бир озиқ бергани, лекин унинг гўзал бўлишдан кўра кўпроқ ёқимли бўлгани тўғрисида ҳамманинг фикри бир эди. Менга ҳаммадан кўра кўпроқ бир жой, Энеуснинг Дедонага* айтган ҳикояси, айниқса Приямнинг ўлдирилиши тўғрисидаги парчаси жуда ёқади... Агар ўша парча эсингда қолган бўлса, мана бу байтидан бошла... Оҳ, қандай бошланарди у?.. Ҳа;

Ҳирқон деви* каби чиқиб келди.
Пирр* қутуриб...».

Йўқ унақа эмас! Фақат, Пиррнинг номи билан бошланганини биламан. (*Эсига келтириб ўқийди*):

«Ялдо туни каби ё бўлмаса
 Уз нияти янглиғ, қоп-қора.
 Совутларни кийган ҳолда бирдан
 У бераҳим Пирр ерларнинг
 Қайси қаъри, қайси чуқуридан
 Олиб чиқди шумлик отини.
 Кўп ўтмасдан, лекин қора рангга
 Аввалгидан кўра хунукроқ
 Бошқа рангга табдил топдилар.
 Ота-она, бола-чақаларнинг
 Маъшум қонлариға бутунлай
 Бўялмишди. Олов иссиғидан
 Устларида қонлар қуриған...
 Юнонлилар унга ўт қўйган сўнг:
 Ваҳшийларча одам ўлдиришлар,
 Хунук қилмишларни ёрутти.
 Ғазаб тандиринда ёнган ҳолда,
 адоватлар тўла беомон.
 Қўрқунч кўзларини ўйнатиб
 Приямни излаб турарди».

П о л о н и й — (*Актёрларга*): Бундан нарисини, эн-
 ди сен давом эттир. Азбаройи худо, шаҳзода, жуда чи-
 ройли ўқидингиз. Бу қадар салмоғида ўқушлиқ!

А к т ё р-1 —

— Ана топди уни бу томонда,
 Юнонлиларни уриб юрганда;
 Заиф эди лекин урушлари,
 Гапга кирмас эди боболардан
 мерос қолган қўҳна қилич;
 чиқти Пирр унинг қаршисига
 тенг эмасди лекин кучлари;
 Ҳиддатланиб ёйди қанотини
 Чолнинг бошларида тез қилич.
 Жон топширди кекса подшо ҳам
 Уша қилич зарби остида.
 Приямнинг мағлуб бўлишини
 билган каби ё аввалдан,
 бирданига мудҳиш гумурлашлар
 Чиқди, ҳамда: нафас ўткунча
 Маърурилло қулаб йиқилди!
 Қонхўр Пирр кўргач кекса чолни,
 Подшонинг худди кумушдак
 Оппоқ соқол: оппоқ мўйларин,—
 Уйлаб қолди: ҳамда баландларда

Уткир қилич ҳам тўқтолди;
 Шундай ёмон Пирр тўқтолди.
 У шу онда ўзи қизиб турган
 ва қилмоқчи бўлган ишлари
 ўртасида оғир, қийнағувчи
 кураш борган одам сингари,
 Уйға толиб қотиб турарди...
 Бел боғласа бўрон қўзғолмоққа
 Шунга ўхшаш ҳоллар бўларди:
 Тиниқ ҳаво, булут кўринмайди,
 Дараги йўқ жинни шамолнинг;
 Бутун дунё, худди, уйқуда
 Лекин бирдан: тинчлик бузилади
 Қалдироқлар мудҳиш қалдираб,
 Силкитади бутун борлиқни!
 Бу ерда ҳам худди шундай бўлди:
 Пирр ўйланишни тўхтатди.
 Қонсираган ўчлар уйғонишиб
 Уни яна ишга солдилар,
 Қутурди ул, ишга бошлади.
 Мудҳиш ишни қилиб ташлади!
 Кўклардаги Миррих* маъбудига
 Ҳеч энгилмас уруш асбоби
 Ясаб берган «бир кўз» қаҳрамоннинг
 Донғи кетган оғир болғаси,
 Ушбу онда Пирр Приямға
 Бериб турган кучли зарбини
 Берганмикан? Невлай, невлай-да...
 Шарманда бўл, уял, ерларга кир,
 Золим фалак, кўнгил йўқ сенда!
 Эй, маъбудлар, сизнинг арконингиз
 Маҳрум қилсин уни бир умр
 Адолатсиз, ҳиссиз қудратдан!
 Парчалансин учар араваси:
 Синдирингиз унинг гупчагин
 Қайирингиз кегайларини!
 «Олимп» тоғларининг тепасидан
 Итарингиз унинг ўзини
 Дўзахларнинг пастки қатиға!

Полоний — Ортиқ даражада узун.

Ҳамлет — Сен, бу ҳикояни ҳам ўз соқолингга ўх-
 шаб, қирилсин ва қисқартирилсин дейсанми? (Актёрга).
 Марҳамат қилиб давом эттир. Мунга фақат кўча-кўй-

ларда айтиладиган одобсиз ашулаларгина ёқади; бошқа нарсаларнинг ҳаммаси уни эснатади, холос. Ҳекуба хусусини давом эттир.

А к т ё р-1 — «Оҳ, агарда уни, маликани ярим очик ҳолда шу топда биров кўрса...»

Ҳ а м л е т — (*Сўзини кесиб*): Ярим очик ҳолда?

П о л о н и й — Нимаси бор мунинг, жуда яхши. Ярм ялонғоч маликани кўришга ҳамма қизиқади.

А к т ё р-1 — «Ул бечора хотин ярим урён,
Яланг оёқ... Ҳамда бошида
Илгариги тожлар ўрнига
Алла қандай латта ўралган...
Белида ҳам фақат бир чойшаби...
Узида йўқ... Кучлик оловга
Кўз ёшидан қайноқ сув сепиб
Кўча-кўйда сарсон юарди.
Бу орада: Пирр, у мажолсиз
Душманига, яъни хотиннинг
Мағлуб бўлган заиф эрига
Сўка-сўка зарба берарди;
Бир томонда хотин, зафар тўла
Қарғиш сўзлари-ла фалакнинг
Ғаддорлигин айтиб йиғларди,
Бу ишларни кўриб осмоняр ҳам
Кўз ёшидан дарё оқизиб,
Аччиқ-аччиқ йиғлар эдилар!»

П о л о н и й — Уни қаранг, ранглари оппоқ оқариб,
кўзлари ёшга тўлди. Бас, бўлди. Сенга айтаман, бўлди!

Ҳ а м л е т — Бас. Кейин айтарсан қолганини. **П о л о н и й**, сен буйруқ қилгил, бу жанобларга яхши жой беришиб, мумкин қадар яхши муомала қилсинлар. Эшитдингми, мумкин қадар яхши деб ётирман. Негаким булар замонамизнинг вафойиқномаси. Билгинки, ўлганиндан сўнг мункар-накир топширатурган номан аъмолдан, тириклигинда булар томонидан сенинг хусусингда айтилажак ёмон фикр қўрқинчлироқ бўлади.

П о л о н и й — Шаҳзода, мен буларга ўзларига яраша муомала қилажакман.

Ҳ а м л е т — Йўқ, азизим, ундан кўра орттириб, кўп даража орттириб муомала қил! Агарда ҳаммага ўзига яраша муомала қилинса, ким таёқ ейишдан бенасиб қолади? Сен буларга ўз даражанг ва сонингга муносиб муомала қил! Сенинг саховатинг ва яхшилигинг, булар-

нинг лойиқ бўлганларидан ортиқроқ шараф бахш этарди, сенинг ўзингга. Олиб кир буларни.

Полоний — Қани, юринг жаноблар.

Ҳамлет — Боринг энди, дўстларим; ўйин эртага бўлади. (Биринчи актёр ва Ҳамлетдан бошқалари чиқадилар). Ҳонзағуннинг ўлдирилишини бажара оласизми?

Актёр-1 — Бажарамиз, жаноби шаҳзода.

Ҳамлет — Яхши, бўлмаса эртага кечқурун ўйнаб берасиз, айтканимча. Агар лозим бўлса, менинг ўз томонимдан ёзилган ўн икки ёки ўн олти сатр келадиган байтларни ёд олиб пьесага қўшиб кета оласизми? Қўлингиздан келадими?

Актёр-1 — Албатта келади, жаноби шаҳзода.

Ҳамлет — Жуда яхши, бор, ана у чолнинг кетидан. Фақат, мумкин бўлса, уни масхара қилма. (*Актёр чопиб кетади*). Сиз билан ҳам, дўстларим, кечгача хайр-маъзур қилишаман, Элснорга қадам ранжида қилганларингиз учун жуда хурсандман.

Розенкранс — Қимматли шаҳзода...

Ҳамлет — Худога топширдим. (*Розенкранс билан Гилдеништерн чиқиб кетишади*). Мана энди ўзим ёлғиз қолдим. О, қандай ярамас, қандай олчоқ бир қулман мен! Ахир бу қандай шармандалик, мана бу ўйинчини бир тўқима гап, бир тасаввур қилинган эҳтироснинг ўзи шу қадар ҳаяжонга солади ва ул ўша тўқима гапга ўз қалбини шу қадар итоат қилдирадими, юзида рангдан асар қолмайди. Кўзлари ёш билан тўлади, юзларини даҳшат белгилари босади, овози заифлайди ва бутун борлиги ўша тасаввур қилинган сувратга айланади. Нима сабаб бўлади мунга?— Беҳуда бир нарса, бир Ҳекуба. Ҳекуба нима бўлади мунга — ё-бу нимаси бўлади Ҳекубанинг? Ҳолбуки бу — Ҳекубага йиғлайди. Билмадим, йиғламоқ учун менда бўлган сабаблар унда бўлса — қандай йиғлар эди ул? Бутун саҳнани кўз ёшларига фарқ қилиб, томошачиларнинг қулоқларини даҳшатли сўзлар билан қоматқа келтирарди, гуноҳкорларни жиннилик даражасига еткизар, гуноҳсизларни ларзага туширар, нодонларни юзларини қизартирар ва ҳайратга тушкан томошачиларга даҳшатлар соларди. Менчи, мен нимамен аянч ва содда бир бекорчи, одам жирканадиган бир ифлос, ўзига-ўзи ёрдам беришга ярамаган, шундай малъунона фириблар билан ҳам мамлакатдан ва ҳам ўз ҳаётидан ажраган қирол учун ҳеч нарса деёлмайдиган ва ҳеч нарса қилолмайдиган бир беҳуда хаёлпараст. Ё — қўрқаманми мен? — О, майли,

истаган бир киши мени олчоқ десин, бошимни ёрсин, соқолимдан бир тутам узиб олиб бетимга ирғитсин, бурнимдан тортиб судрасин, «ёлғончи» деган сўз билан бўғзимни қора юрагигача етकिзиб қопласин. Бутун шу ҳақоратларга чидаб туриб бераман! Модомики, энг мудҳиш озорлар ҳам менга малол келмас экан, менинг жигарим қуён жигари-ю, сафро деган нарса йўқ экан-да менда! Агар бу мундай бўлмаса, бу чоққача мен учиб юратурган ҳамма чўзахатларни мана бу номарднинг ичак-чавоқлари билан тоза тўйғазиб қўярдим. Қонхўр, ифлос, алвасти, виждон азоби деган нарсани билмаган, ҳисдан ва қалбдан маҳрум олчоқ алвасти!.. О, интиқом!.. Қандай эшакман мен! Ва қандай ажойиб ёвюраклик бор менда! Мен хоинона ўлдирилган отанинг ўғли бўлиб туриб жазо бермакка ҳам ер ва ҳам осмон томонидан баравар ташвиқ қилиниб туриб... Худди бузуқ хотин сингари қуруқ сўзлар билан юрагимни бўшатаман, кўча қизлари ёки чўри хотинлардай сўкиш билан юпанаман! Қандай шармандалик!.. Ишга кириш-миям! Эшитишимга қарағанда, гуноҳкор одамлар, театр тамсилларида ўтириб, ўйиннинг мазмуни орқасида шу қадар талвасаға тушар эканларки, дарҳол ўз қилмишларига пушаймон бўлиб тавба қилар эканлар... Одам ўлдириш деган нарсанинг тили бўлмаса ҳамки бошқа ғалати воситалар орқасида уни юзага чиқариб бўлади. Мен бу актёрлардан — отамнинг ўлдирилишига ўхшаган бир одам ўлдириш тамсилини амаким олдида ижро қилдиртаман. Мен ўзим бўлсам, кўзимни олмасдан унинг юзидаги мазмунларни ўқиб бораман, мароқ найзаларини унинг энг чуқур қалблариға еткириб қарайман, агар шунда жиндаккина ташвиш асари кўрсатса ҳам ундан нари нима дейишимни биламан. Лекин, менинг кўзимга кўринган арвоҳ ёмон арвоҳ, яъни иблис бўлмоғи мумкин, зероки иблис, энг жозиб қиёфатларға кира олмоқ қудратига моликдир. Бас, балки, ул, мендаги ирода заифини сўйнистеъмол қилиб, ва менга ўхшаган одамлар устида бўлган қудрат орқасида, менинг руҳимни ҳалок қилмоқ учун жўртгаға мени алдайтурғондир! Менга далиллар керак! Мундан кўра кучлирак далиллар керак. Эртага ўйналажак пьеса, қиролнинг виждонини илин-тирмоқ учун тузоқлиқ вазифасини бажаради.

(Чиқиб кетади).

УЧИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Урдада бир уй.

Қирол, қиролича, Полоний, Офелия, Розенкранс ва
Гилденштерн киришади.

Қирол — Шунча гаплашиб билолмадингизмики, нима учун ул ўзини бу ҳолда жинниликка солади? Мундай қилса ўз кўнгли бесаранжом бўлиб, бора-бора чинакамига жинни бўлиб қолмайдами?

Розенкранс — Мияси айниганини ул ўзи ҳам иқрор қилиб ўтирубдир, аммо лекин бу кайфиятнинг сабабини айтгиси келмайди.

Гилденштерн — Шунча зўр бериб бирор нарса билай дедик, сира яқин йўлатмади. Ҳозирги аҳволи тўғрисида унинг ўзини очиқ гапиртираминиз деб уринган эдик, муғомбирлиқ билан ўзини жинниликка солиб, дарҳол биздан йироқлашиш ҳаракатига тушди.

Қирол — Сизни яхши қабул қилдими?

Розенкранс — Яхши одоб кўрган бир киши сингари қабул қилди.

Гилденштерн — Лекин унинг нозик муомалаларида анчагина ясамалиқ борлиги кўриниб турарди.

Розенкранс — Савол беришда унча мумсиклик қилмади, лекин жавоб беришда жуда сахий эди.

Қирол — Сиз унга баъзи бир хил ўйин-кулгилардан таклиф қилиб кўрмадингизми?

Розенкранс — Маликам, биз йўлда бир тўда шаҳар актёрларини босиб ўтган эдик, шунини шаҳзодага арз қилдик. Бизнинг бу ахборимиз уни қувонтирғандай бўлди. У актёрлар, балки, шу ўртада бирор жойда, ўрданинг ўзидадирлар, ва менинг билишимча, уларга, шу кеча шаҳзода ҳазратларининг ҳузурларида ўйин кўрсатмакка фармойиш берилган бўлса керак.

Полоний — Жуда тўғри. Мен ўша пьесани кўрмак ва эшитмакка қирол ҳазратларини розиликларини олмоқ учун шаҳзода томонидан вакил этилганман.

Қирол — Мен розиман. Унда бу хил майлларнинг кўрилмаги мени қувонтиради. Утинаман сиздан, жаноблар, унинг майлларини қўллашингиз.

Розенкранс — Тиришамиз, подшоҳим. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*).

Қирол — Сен ҳам чиқ энди, севимли Ҳертруда. Биз Ҳамлетга одам юбордикки, тасодифан учрашиб қолгондай бўлиб, Офелия билан йўлиқишсин деб. Қизнинг отаси билан мен, уларни кузатмак бизнинг ҳаққимиз бўлганлигидан, беркиниб туриб икковининг учрашувига шоҳид бўлмоқчимиз. У ҳолда, унинг гапу сўзларига қараб, уни бу даража оғир қайғуға солган нима: толеъсиз бир муҳаббатми ё бошқа бир нарсами, билиб оламиз.

Қиролчи — Итоат қиламан. Сенга бўлса, Офелия, шунни демакчиманки, Ҳамлетнинг эсу ҳушини йўқотишқа сенинг чиройинг сабаб бўлгани билинса, жуда хурсанд бўлар эдим. У ҳолда сенинг гўзал хулқинг уни бурунги матлуб йўлга қайтариб олиб чиқишига ишонса бўлади.

Офелия — Маликам, мен ўзим ҳам чин кўнглимдан шунни тилайман (*қиролича чиқиб кетади*).

Полоний — Ана у ерда айланиб тур. Биз ҳам, марҳаматли амирим, ўз жойларимизни ишғол қилайлик. (*Офелияға*): Қўлингга китоб ол; бу машғулот сенинг ёлғиз ўтирганингда ҳақиқат рангини беради. Мундай гуноҳлар биздан кўпгина ўтади. Тақводор қиёфасига кириб ва мўминлик йўллари билан шайтоннинг ўзини ҳам алдаб, унинг кўзига оппоқ пахтадай кўринган вақтаримиз кўп бўлади...

Қирол — (*Четга*) эссизким, бу айтканларинг жуда тўғри. Унинг бу сўзлари менинг қалбимга қандай оғир қамчи зарбалари тушираётир. Бузуқ бир хотиннинг рангларга кўмилган юзлари ҳам ўзларини эртуб турган қатлам остида, менинг безакли сўзларим остидаги жиркангич даражада хунук феълларим қадар ифлос эмас. О, қандай оғир азоб!

Полоний — Унинг оёқ шарпалари келаётир, беркинайлик, подшоҳим (*беркинадилар*).

Ҳамлет — Ё ўлиш, ё қолиш — гап шунда! Ажабо, қайси бири шарафлик ва олийжаноб: дилзор фалакнинг зарбаларига чидашми, ёки балолар денгизига қарши бел боғлаб, уларга қарши қўзғолиб, уларни барҳам беришми? Ўлим — бир уйқу холос... Бундай уйқу орасида, биз, нафсимизнинг мероси бўлган кўнгил аламларига, мингларча оғир дардларга хотима чека оламиз — зотан

кўнгулнинг унга томон ихтиёрсиз интилиб тургани оқибат ҳам шу... Улмак — ухламоқ демакдир. Чинакам ухламоқ... балки, туш кўрмак. Мана шуниси ёмон. Устимиздан бу фоний дунёнинг бутун изтиробларини иргитиб ташлаб шу ўлим уйқусига кирганимиздан кейин қанақа тушлар кўрар эканмиз? Шу ерда пича андишага эҳтиёж бор. Мана шу масъала орқасида биз ўзимизни бу фоний дунёда қанча йиллар умр қилиш кулфатига боғлаб берамиз... Замоннинг зарбалари ва хунук башараларига, зулмларнинг зулмларига, киборларнинг таҳқирларига, рад этилган севгининг аламларига, қонунларнинг бажарилишидаги имиллашларга, ҳукуматдорларнинг зулмларига ва қобил одамларнинг бошларига ноқобил одамлар томонидан тушуриладиган бутун калтакларга кимнинг тоқати бор? Кичкинагина бир ханжарнинг биргина зарби билан шуларнинг барчасидан қутулмоқ мумкин-ку! Улим сўнгидаги алланамнинг кўрқуси, кетганлардан ҳеч бирини қайтармаган белгисиз ўлканинг ваҳимаси бўлмаса, ҳаётнинг ҳаддан ташқари оғирлиги остида эзилиш, оҳ-воҳ қилиш ва терлаб — пишувни ким хоҳлар эди? Шундай қилиб шуур деган нарса орқасида биз ҳаммамиз кўрқоқ бўламиз. Шундай қилиб, жазмнинг туғаса қизиллиги ўрнига тушунчанинг сўнук тобушлари келади! Шундай қилиб тушунча, дадил қилинмоғи лозим бўлган ишларнинг ижросини ярим йўлда тўхтатиб қўяди ва бу ишлар ўзларининг «ҳаракат» деган номларини йўқотадилар... Энди жим! Мана, гўзал Офелия келиб қолди. Ҳой Нимфа* қиз дуо қилган вақтларингда мен ва менинг бутун гуноҳларим учун ҳам мағфират тилагил.

О ф е л и я — Шаҳзода, кўришмаганимизга анча бўлди шекилли, бу орада кайфингиз нечк бўлди?

Ҳ а м л е т — Илтифотингизга ташаккур қиламан, дуруст, ёмон эмас.

О ф е л и я — Шаҳзода, баъзи-баъзида сиз менга хотира учун ҳар хил нарсалар ҳадя қилгувчи эдингиз, қачонлардан бери қайтармоқчи бўлиб юруб эдим; энди, мана, олсангиз экан.

Ҳ а м л е т — Йўқ, йўқ, мен сизга ҳеч қачон ҳеч нарса ҳадя қилганим йўқ.

О ф е л и я — Шаҳзода, ўзингиз яхши биласизки, ҳадя қилгансиз ва ҳадяни бераркан, шу қадар таъсир қилувчи сўзлар ҳам сўзлагансизки, улар ҳалиги ҳадяларнинг қимматини минг қатла ошириб юборган. Энди, уларнинг муаттар ҳидлари қолмаганидан кейин, ўзла-

рини ҳам қайтариб олингиз. Ҳады бергувчининг муҳаб-
бати тугалгандан кейин, нажиб бир кўнгул учун, энг
қимматбаҳо ҳадылар ҳам ўз қимматларини йўқотади-
лар. Олингиз уларни!

Ҳ а м л е т — О-о-о! Сен номусли қизмисан?

О ф е л и я — Шаҳзода!

Ҳ а м л е т — Чиройлик ҳаммисан?

О ф е л и я — Нима демакчисиз, бу билан?

Ҳ а м л е т — Мана мундай демакчиман: Сен агар
ҳам номусли, ҳам чиройлик бўлсанг, номусни олиб бо-
риб чиройга боғлама.

О ф е л и я — Чиройлилик учун, шаҳзода, энг яхши
йўлдош, фазилатдир.

Ҳ а м л е т — Йўқ, бундай эмас! Фазилат чиройлилик-
ни ўз равишларига солгунча чиройлилик фазилатни сов-
чилик кўйларига солади. Бир замонлар сени севардим.

О ф е л и я — Мени шунга ишонтиришга мажбур эт-
ган эдингиз.

Ҳ а м л е т — Сен менга ишонмасанг бўларди. Эски
кундага қанча зўр бериб фазилат улаганинг билан, яна
ўша кундалигида қолади. Мен сени севган эмасман.

О ф е л и я — Демак, мен алданган эканман-да.

Ҳ а м л е т — Сен тарки дунё қилиб узлатга чекни;
бола туғиб гуноҳкор бандаларни кўпайтиргандан кўра
шу яхши. Мана мен ўзим—анчагина мўъмин одамман,
лекин чинакам тавба қиламан десам шундай ёмон гу-
ноҳларим борким, онадан туғилмасам яхши бўларди.
Мен—мағрур кекчи, шуҳратпараст одамман. Қулай кел-
са шундай жиноятларни қила оламани, ақл доираси
улар учун торлик қилади ва уларнинг ҳаммасини юза-
га чиқармоқ учун умр ҳам вафо қилмайди. Менга ўх-
шаган одамларга ер билан осмон ўртасида сурунишининг
нима даркори бор? Биз ҳаммамиз ҳам — алдамчимиз;
бизнинг ҳеч биримизга ишонма; шу учун роҳиба бўл
дейман. Отанг қай ерда?

О ф е л и я — Уйда, шаҳзода!

Ҳ а м л е т — Хайр, майли, эшиklarини пичдан бер-
китиб ўтураберсин уйда, ахмоқлигини ҳам ўз уйида қи-
лаберсин, бошқалар олдида қилмасин. Хайр энди.

О ф е л и я — Е, парвардигор, ўзинг қўлла бу шўр-
ликни!

Ҳ а м л е т — Сен агар эрга тегмакчи бўлсанг, мен
сенга тўёна ўрнига мана бў малъун ҳақиқатни бера-
ман: муздай пок, қордай тоза бўлсанг ҳам ҳеч қачон
туҳматдан қутула олмайсан. Узлатга чекил, узлатга!

Жуда эр қилғинг келса, бир ахмоқни топиб тег, чунки эслик одамлар сизнинг қандай кўйларга солиб ўйнатишингизни яхши билишадн, бор, ўзлатга чекил, қанча тез чекилсангиз, шунча яхши. Хайр энди.

О ф е л и я — Ай, кўклар тангриси, ўзинг ислоҳ қил бу бечорани!

Ҳ а м л е т — Сиз хотинларнинг бўёқчилик хосиятларингиз тўғрисида кўп гаплар эшитганман. Худо бир юз берган, сиз ўзингизга бошқа юз ясайсиз; сапчимасангиз — юролмайсиз, ноз-ситамлар қиласиз, кўнглунгизни сира билиб бўлмайди, ҳар бир худо бандасига ўзингизча лақаблар қўйиб, ўз ярамаслигингизни ясама бир соддалик пардаси кетига яширасиз! Бўлди энди менга. Очик айтаман: мундан сўнг уйланиш деган гаплар йўқ энди! Бугунгача уйланиб қолганлар ораларидан бир кишини истисно қилсақ, уйланган бўйинча қоладилар, аммо уйланмаганларга келсак, улар энди шу бўйинча қолиб кетадилар. Ўзлатга чекил, бор.

(Чиқиб кетади).

О ф е л и я — Оҳ, шундай ўткир ақл ҳам ўтмаслар экан! Ҳамма хислатлар унда эди: сарой аҳлининг кўзи, ботирнинг юраги, олимнинг тили. Ўл, гўзал элимизнинг энг ширин умиди, гули-чечаги, зарифлик нусхаси, ҳамманнинг намунаси ва мисоли энди; ҳамма унга қарар, қанча қараса ҳам тўймасди. Шулар ҳаммаси, ҳаммаси йўқ бўлди! Мен-чи, мен? Бу дунёда мендан бахтсиз хотин йўқ. Менга, ширин унли сўзларининг кайфи билан маст бўлган менга энди бу нажиб ва шоҳона заковатнинг, худди майда қўнғироқчалар каби ёқиндағина жингир-жингир оҳанг чиқариб туруб эндиликда создан чиққанини кўрмак насиб бўлди, гул-гул очилиб турган тенгсиз йнгитлигидаги гўзаллигининг жиннилик дарди билан қандай айниганини кўрмак қисмат бўлди! Вой шўрим қурсин. Илгари нималарни кўрган эдим, энди нималарни кўраётирман?

(Қирол билан Полоний қайтадилар).

Қ и р о л — Муҳаббат! Йўқ, унинг миясини айнитган муҳаббат эмас! Ва, унинг сўзларида анчагина бир-бирига ёпишмаслик кўрилса ҳам, унинг чинакам жинни бўлганлиги билинмайди. Унинг кўнглида уни изтиробга тушурадиган алла қандай ўзгача бир нарса бор ва мен кўрқаманки, унинг бу изтиробидан мудҳиш бир фалокат ту-

ғилмасин, шундай бир фалокатнинг олдини олмоқ учун қандай иш тутиш лозимлигини тезгина ўйлаб олдим, ва мана мундай бир қарорға келдим. Эрта-индин мен уни унмай қолган хирожларни ундуриб келмак учун Англияга юбораман, балки денгиз ҳаволари, ҳар хил мамлакатларни кўриш, янги таассуротлар, уни ўз-ўзидан бу қадар йироқлаштирган иллатни миясидан дафъ қиларлар. Хўш, сен нима дейсан мунга?

Полоний — Балки бу тadbирдан бирор нарса чиқиб ҳам қолар, лекин мен ҳануз ўша бурунги фикримда, яъни унинг бу изтироблари ноумид муҳаббат орқасида чиққан деган фикримда бардавомман. Хўш, Офелия, унинг айтган сўзларини такрорлаб ўтурмоғнинг лозим эмас; биз ўзимиз ҳам эшитдик... Сиз, подшоҳим, иродангиз қандай бўлса шундай бўлингиз, лекин менинг фикримча, тамсил тамом бўлгандан кейин, ўз онаси — қиролича, унинг хафалиғи сабабларини билмакка ҳаракат қилиб кўрса ёмон бўлмас эди. Майли, пўписа қилиб гаплашсин, мен, сизнинг рухсатингиз билан эшик орқасида туриб, уларнинг сўзларини эшитиб оламан. Башарти, қиролича ҳам унинг оғзидан ҳеч бир сўз эшита олмаса, у ҳолда уни ё Англияга юборингиз, ё бўлмаса кемада... Кемага демакчи эдим? Хайр, уни ўз фаросатингиз билар.

Қирол — Шундай қиламан. Жиннилик дардига мубтало бўлган баланд рутбалик одамларни кузатувчисиз қолдириб бўлмайди.

ИККИНЧИ КҰРИНИШ

Ўрдада катта меҳмонхоналардан бири.
Ҳамлет билан актёрлар киришади.

Ҳамлет — Утинаман сендан, бу парчани мен ўқиб кўрсаткандай ўқи, тутулма, текис чиқсин. Бизнинг бир мунча актёрларимиз каби бақирма лекин. Менга шовқин лозим бўлса, бу шеърларимни шаҳаримизнинг жарчисига бериб ўқутаман. Қўл билан ҳавони ёрадиган ҳаракатларга унча зўр берма, ва ҳар нарсанинг салмоғини кузат, зероки эҳтироснинг оқини, тошқини ва ҳатто довули ичида ҳам ўшаларнинг шаштини қайтарадигон бир салмоқлиқни сақлаш лозим бўлади. Баъзиде баҳайбат бир йиғит, тўзуб кетган «парик»ни кийиб олиб, эҳтиросларини парча-парча қилиб йирта бошлайди ва шу билан маъносиз пантомималар* ва шовқунлардан

Бошқа ҳеч нарса англамайдиган орқа қатор томошачиларнинг қулоқларини қоматқа келтириб, ўшаларга маъқул бўлмоқ истайди; мана шундай ҳолларга чидаб туrolмайман! Ортиқча кетишда Ҳеродларнинг* энг беомони бўлган «Термагант»* дан ҳам ўтиб тушишқа уринадиган шундай азаматларни тўғридан-тўғри қамчилатқим келади. Марҳамат қилиб шу нарсадан сақлангил!

А к т ё р-1 — Хотиржам бўлингиз, шаҳзода ҳазратлари, менда бундай нарсалар бўлмайди.

Ҳ а м л е т — Унча суст ҳам бўлма: иш қилиб ўзингнинг эс-ҳушинг ўзингга раҳбар бўлсин. Ҳаракатингни сўзингга, сўзингни ҳаракатингга мос келтиришга тириш, ва бутун диққатингни сарф қилиб табиийлик ва соддаликнинг чегарасидан чиқиб кетмасликка урин, зероки, ҳар қандай муболаға саҳна санъатининг мақсадларига тамом-тамом зиддир. Саҳна яхшиликқа ўзининг чинакам юзини, ёмонликқа унинг ўз башарасини кўрсатиб, сўнгра ҳар бир савдоларга ва замон ўтиши билан рўй-берган ҳар бир ўзгаришга ўзига яраша ифода бериб, табиатнинг ойнаси ҳукмида бўлмоғи лозимдир; театру деган нарса таъсис топган вақтдан бошлаб, то шу кунгача ҳалиги айтилган мақсадлар шундан иборат бўлди ва бўлиб келмакда. Агарда ролни бажаришда ортиқча муболағаларга кетилса, ёки ортиқ даражада сустиликка берилса, бу нарса, балки, билимсиз одамларга завқ берар, лекин билганларга ҳеч қачон ҳеч нарса беролмайди, ҳолбуки ўзинг ҳам инсоф қилиб унасанг керакки, бу хил биладиган одамларнинг маъқул кўришлари бутун театрунинг шовқинли олқишларидан кўра қимматлироқ. На сўзлари ва на ҳаракатлари билан одам боласининг на образи ва на ўхшашини беролмаган актёрларга мақтовларнинг ҳеч аялмасдан сарф қилинго-нига мен ўзим шоҳид бўлганман. Улар шу даражада зўр бериб, шу қадар бўкирардиларки, мен, «табиатнинг қандай бир эринчак мардикори яратди экан буларни?» деб ўйлардим, одам боласига улар мана шу қадар бе-маза тақлид қилдилар.

А к т ё р-1 — Менинг фикримча, бу нарса бизнинг тўдамизда жуда оз кўрилади.

Ҳ а м л е т — Таги-томири билан қурутнингиз. Ундан сўнг бир иш қилингики, ўйинчиларнингиз ролга ўзларидан бир нарса қўшмасинлар. Шунақа одамлар бор, у жаноблардан баъзилари, аҳамияти жуда зўр бўлган шунақа муҳим бир нуқтага ҳамманинг диққати тўпла-

ниб турған бир пайтда, нодон томошачини кулдирмак учун, йўқ ердаги қилиқларни қиладилар. Бу — уят, санъатга ярашмайди ва фақат ўйинчининг шуҳратпарастлигини кўрсатади. Боринг энди, тайёргарчилигингизни қилинг.

(Актёрлар чиқиб кетишади)

(Полоний, Розенкранс ва Гилденштернлар киришади)
(Полонийга): Қани, нима жавоб бўлди? Томошани кўрмакка қиролнинг раъйи борми?

Полоний — Ҳовва, қирол, қиролича билан бирга бу ерга келмакчи бўлди, эндиёқ келиб қолса керак.

Ҳамлет — Актёрларга айткил, тезрак бўлсинлар.
(Полоний чиқади. Ҳамлет Розенкранс билан Гилденштернга юзланади): Сизлар ҳам бориб уларни жадаллатингиз.

Розенкранс — Жонимиз билан, шаҳзода. *(Иккови ҳам чиқиб кетади).*

Гилденштерн — *(Ҳорацио киради).*

Ҳамлет — Ҳой, Ҳорацио!

Ҳорацио — Фармонингизга ҳозирман, шаҳзода!

Ҳамлет — Менга тасодиф инъом эткан кишилар орасида энг номуслиси сенсан!

Ҳорацио — О, қимматли шаҳзодам!

Ҳамлет — Мени мудоҳана қилаётир деб ўйлама. Сендан ҳеч қандай манфаат кутмагим мумкин бўлмагандан кейин нима учун мудоҳана қилайин? Сенда биттагина бошингдан ўзга ҳеч нарса йўқ-ку, сени едирган-кийдирган ёлғиз ўша-ку? Қамбағалга мудоҳана қилишнинг нима кераги бор? Йўқ, «асалга ўрганган тил фақатқина чиркин бойлиқнинг қўлини ялайди; ихчам тиззалар фойдаси тегадирганларнинг қаршисидағина букуладилар». Менга қара, энди. Бу ёш кўнглим одамларни танлаб уларни ўзига дўст қилишқа яраган куннинг ўзидаёқ менинг дидим сенда тўқтолди, зероки мен сенинг ҳар қандай оғирлиқларни, гўё ҳеч нарса бўлмагандай, чидаб ўтказа оладиган, турмуш нимаики нарса — саодатми, фалокатми — ҳаммасини шукур қилиб қабул этадиган бир одам бўлганингни кўрдим. Оллоҳнинг раҳмати бўлсин ул кимсаларгаким, кўнгуллари ҳам, миялари ҳам том нўтидолда бўлунади; ундай одамлар фалак қўлидағи оддий бир най эмасларки, улардан истанилган овозни чиқариб бўлса. Ўз нафси қўлида қул бўлмаган бир одамни кўрсатиб беринг менга, мен унга ўз қалбимда, қалбимнинг ўртасида энг ҳурматлик бир

жой бераман, ана сен худди шунақа одам сен... Хайр, бу гапларни бас қилайлиқ энди. Эсингда бўлса керак, мен сенга отамнинг ўлдирилиши тўғрисида баъзи бир тафсилотларни айтиб берган эдим. Бугун қиролнинг ҳузурда баъзи бир жойлари ўша тафсилотларга ўхшаб тушатурган бир пьеса ўйналади. Уйин ўша жойга етган вақтида мен сендан ўтинаман, бутун диққатингни бир жойга тўплаб туриб, қиролни кузаткил. Агарда қиролнинг жинояти қайси бир тирқишдан бўлса ҳам юзга чиқиб, бир сўз ё бир ҳаракат билан ўзини кўрсатмаса, у ҳолда, кўзимизга кўринган арвоҳнинг саҳардан чиққан ҳабс арвоҳ экани билинади-ю, мен тасаввур қилган нарсалар — «Вулқон»* сандонидан ҳам қора бўлиб чиқади. Ишқилиб, кўзингни бир нафас ҳам қиролдан олмағил. Мен ўзим ҳам кўзларимни унинг юзларига найзадак санчиб олиб кузатаман; ўйиндан кейин таъсуротларимизни ўртага ташлаб, ўз кўзимиз билан кўрганларимизга таяниб туруб, қандай натижа чиқарини масаласини муҳокама қиламиз.

Ҳ о р а ц и о — Марҳамат қилинғиз, шаҳзода. Агарда ўйин вақтида ул жиндак бир нарсани ҳам менинг назарларимдан беркитиб қололса, кейин мени ҳар нима деб сўкунғиз.

Ҳ а м л е т — Улар келаётирлар. Бепарво бўлуб кўриниш керак. Ўз жойингда бўл, Ҳорацио. (*Қирол, Қиролчи, Полоний, Офелия, Розенкранс, Гилденштерн, ва бошқа сарой аҳли киришади. Хизматкорлар, фонус тутқанлар. Найлар Дания маршини чалишади.*)

Жуда яхши. Озигим буқаламундан пиширилган таом, серваъда ҳаво олиб ейман. Бу нарсалар билан сиз бичилган хўрозинғизни ҳам тўйғазолмайсиз.

Қ и р о л — Мен сенинг жавобингга тушунолмайман, Ҳамлет. Бў сўзларнинг менга ҳеч бир тегишлиги йўқ.

Ҳ а м л е т — Энди менга ҳам тегишлиги қолмади. (*Полонийга*): Ҳурматлик зот, дорилфунунда ўқиған вақтинг менда саҳнага чиқиб ўйин ўйнағанингни гапирибмидинг?

П о л о н и й — Ўйнаған эдим, жаноби шаҳзода, ҳам яхши актёрлардан ҳисобланардим.

Ҳ а м л е т — Қандай ролларни ўйнағансан?

П о л о н и й — Мен Қай Юлий Цезарь бўлиб ўйнаганман. Капитолийда* Брут томонидан ўлдирилган эдим.

Ҳ а м л е т — Шундай ювош безакни ўлдирган бўлса, Брут ярамаслиқ қилибдир... Актёрлар тайёрми?

Розенкранс — Ҳеч бир кам-кўстсиз тайёр, ўйинни бошламоқ учун ёлғиз сизнинг фармонингизни кутадилар.

Қиролчи — Бери кел, Ҳамлет, меннинг ёнимда ўтир.

Ҳамлет — Йўқ, онажон, бу ерда яна ҳам кучлирак оҳанрабо бор.

Полоний — Ҳа, баракалла, ҳа! (*Қиролга*): Гапка тушунаётирсизми, подшоҳим?

Ҳамлет — (*Офелиянинг оёқлариға бош қўйиб*): Гўзал Офелия, ёнингизда ётсам мумкинми?

Офелия — Йўқ, шаҳзода.

Ҳамлет — Мен сиздан тиззангизга бош қўймоқ учун рухсат сўрамоқчи эдим.

Офелия — Буюрингиз, шаҳзода!

Ҳамлет — Сиз мени дағал бир нарса айтади деб ўйладдингизми?

Офелия — Мен ҳеч нарса ўйлаганним йўқ.

Ҳамлет — Ҳар ҳолда қиз болашнинг оёқлари остида ётиш яхши нарса-ку-я.

Офелия — Нима деддингиз шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳеч.

Офелия — Бугун жуда хушчақчақсиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Қим, менми?

Офелия — Ҳа, сиз, шаҳзода.

Ҳамлет — Ҳа, мен сизнинг кўнгли очувчингиз бўлмоқчиман. Хурсандлиқ қилмасдан нима қилайлиқ? Менинг онамни қаранг, нақадар хурсанд! Ҳолбуки отамнинг ўлганига фақат икки соат бўлди.

Офелия — Янглишасиз шаҳзода: унга икки ой бўлди.

Ҳамлет — Шунча бўлдимиз ҳали?.. Хўп, ундай бўлса қора кийимларни шайтон кийсин, мен энди суғур хошьяли ва энг очиқ рангли либосларни кияжакман. Эй, тагрим! Улганига икки ой бўлибдир, ҳали ҳам эсдан чиқмайди! У ҳолда умид этмак мумкинки, бироқта буюк одамнинг бутун шухрати ўзидан сўнг ярим йилгача яшай олади! Шунинг учун унинг ҳар жойға кўп ибодатхоналар солдирмоғи лозим, йўқса Марям она руҳига қасам ёд этаманки, унинг қисмати ҳам пуржинага қўндирилган ёғоч отнинг қисматидан ўзга бўлмайди: у отнинг мозор тошиға ўзингизга маълум, мана бу нарса ёзилган эди: «афсус, ёғоч от унутилди, афсус!.. бир умрга унутилди!»

(*Най чалиниб, пантомим бошланади*).

(Уйинда: Муҳаббат билан қучоқлашқан-лари ҳолда қирол билан қиролича кирадилар. Қиролича эрини ўпади, сўнгра қаршисида тиз чўкиб ҳимолар билан ўзининг муҳаббатини англатади. Қирол қироличани ўрнидан турғазади, скамьяга чўзилиб ётади, бошини қироличанинг елкасига қўйиб туруб уйқуға кетади. Ундан кейин бошқа бир киши киради. Бу одам ухлаб ётқан қиролнинг тожини кўлиға олиб ўпкандан сўнг, унинг қулоғиға заҳар қуяди-да, чиқиб кетади. Қиролича қайтиб кириб эрини ўлук ҳолида кўрганидан сўнг, жуда безовта бўлиб йиғлайди. Қотил ҳам ёнида иккита ё учта сўзсиз одам билан бирга кириб келиб, қироличаға қўшилиб йиғламоққа бошлайди. Уликни олиб кетадилар. Қотил қироличаға муҳаббат изҳор қилиб, унга ҳадялар беради. Қиролича илгари уни рад қилади, лекин кейинча унинг таклифини қабул қилади).

- О ф е л и я — Мунинг маъниси нима, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Мунинг маъниси менга ҳам қоронғироқ, лекин ўйлайманки, мунда алла қандай бир ёмон феъл тасвир қилинган бўлса керак.

О ф е л и я — Пантомима пьесанинг мазмуни билан қилинганга ўхшайди.

- *(Пролог—баёнчи киради).*

Ҳ а м л е т — Мана бу йигит бизга ҳамма гапни тушунтириб беради. Актёр халқи ҳеч бир сир сақлолмайди: ҳаммага айтиб беради.

О ф е л и я — Пантомиманинг маънисини ҳам айтиб берадими?

Ҳ а м л е т — Сиз унга пантомим билан нима ишорат қилсангиз, ҳаммасига тушунади ва ишоратингиз қанча адабсиз бўлса ҳам ул дарҳол ҳеч бир уялмасдан ишоратингизни ўзингизга уқтириб беради.

О ф е л и я — Тилингиз заҳар сизнинг, шаҳзода, жуда ёмон заҳар. Қўйинг энди, пьесани эшитай.

Пролог — Ўзимиз ва ўйнайдиган трагикларимиз учун биз сиздан олийжаноблик, диққат, шу билан бирга сабру-тахаввул сўраймиз.

Ҳ а м л е т — Нима бўлди, бу прологми ё узук қоши-
га ёзилган севги сўзларими?
О ф е л и я — Чинакам, жуда калта.
Ҳ а м л е т — Худди хотин муҳаббати каби.

(Уйинда қирол билан қиролеча киришади).

У й и н д а г и қ и р о л

Кўнглимизга севгиларнинг оловларини
Муҳаббатнинг худованди ёққандан бери
Ҳеч узулмас иплар билан улуғ Ҳиманай*
Иккимизни жуфтлаштириб қўйгандан бери
«Фебус» тушган салтанатлик, енгил арава*
У — «Нептун»нинг шўр тупроқли кенг ўлкасини
Ва «Телла»*нинг поёни йўқ зўр мулкларини
Ўттиз дафъа, ўттиз дафъа айланиб келди
Ўн иккилик ойлардан ҳам ўттизи яна,
Ўз нурини соча-соча ўн икки дафъа
Ўттиз кеча зулматини ёриб тарқатди!

У й и н д а г и қ и р о л и ч а

Ой ва кунлар у мунтазам юришлар билан
Яна шунча айланишиб, юриб келсалар.
Орамизда ҳукм сурган чинакам севги
Бир қатра ҳам, бир томчи ҳам камаймас дейман.
Аммо яна сўнг кунларда бир оз тобинг йўқ,
Бўшашгансан; қувноқлигинг сира қолмаган.
Бунни кўриб жуда ёмон ташвиш тортаман!
Ташвишларим зўр бўлса-да, сен, эй амирим,
Ўтинаман, ҳеч уларга эътибор қилма.
Ўзинг яхши биласанки, хотин қалбида
Севги қанча кучлик бўлса, шунча ташвиш бор,
Хотин қалби, ё маҳрумдир ҳар иккисидан,
! Эки севги бўлган жойда ташвиш ҳам бор.
Муҳаббатим қанча кучлик, биласан ўзинг!
Сўзда эмас ишда мунини қачонлар кўрдинг?
Кўнглимдаги ташвишлар ҳам мунга баробар.
Севги кучлик бўлган ерда ташвиш ортади.
! Ташвиш кучлик бўлган ерда севги ҳам кучлик!

Уйиндаги қирол

Афсус! Бизнинг айрилишар кунимиз яқин:
Энди чидаш беролмайди бу бадан — ҳорғин.
Фақат сен-чи? Сен мендан сўнг яна кўп йиллар
Омонликда ва роҳатда яшаяжаксан;
Балки, бошқа бир одамга тўғри келарсан.
Балки, уни эр қиларсан, кўнгул қўярсан.

Уйиндаги қиролча

Қўй, гапирма! Ҳеч бир-ҳеч бир ундай хиёнат,
Ундай ёмон бир хиёнат мендан бўлмайди.
Тангрим ўзи қаҳр айласин бошқа эр қилсам!
Янги севган эскисини йўқ қилади-ку!

Ҳамлет — (Ўз-ўзига):

Булар ҳаммаси уларнинг бошига тушаётган таёқ,
таёқ.

Уйиндаги қиролча

Хотин киши эрга тегса иккинчи дафъа,
Севиб эмас, бир манфаат кўзлаб тегади
Мен агар бошқа эр қўйнига кирсам,
Ўз эримни яна бир қур ўлдирдим демак.

Уйиндаги қирол

Ишонаман, бу сўзларинг тўғри! Афсуски,
Ниятларнинг ўзгариши кўп кўрилади;
Жазмларинг эсларингнинг асарларидир,
Жуда пишиқ жазмлар ҳам бўлади баъзан;
Лекин ҳаёт қувватидан маҳрум аксари
Ҳам бир мева мўрт шохда ҳам маҳкам туради.
Аммо пишгач, тегар-тегмас узлиши бор.
Ҳирсларимиз қўзғолғанда ҳар нима деймиз,
Лекин ваъда ҳирслар билан бирга сўнади.
Шодлик, қайғи қанчагина кучлик бўлмасин,
Охир бориб ўзларича йўқ бўладилар.
Қайда шодлик қайнаб-тошса: шунда қайғи кўп
Жойи келгач, ҳар бир шодлик ғамга айланиб,
Оғир ғамдан бирданига шодлик чиқади...
Дунё ўзи фоний бўлгач, ҳисларимизнинг
Фонийлиги нима учун таажжуб бўлсин?
Ё—севгининг ихтиёри толеъ эркида,
Ё—толеънинг тизгинлари севги қўлида,

Бу масала ҳали ҳозир ҳал этилмаган.
Бир мард одам хор бўлганда — ҳамма қочади,
Номард агар обрў топса — ҳамма унга дўст.
Севги билан толеънинг ҳам насиблари шу:
Пули борнинг дўстлари ҳам пули қадар кўп,
Пули йўқнинг—дўсти ҳеч йўқ, душмани сероб.
Бу сўзларнинг энг ҳикматлик натижаси шу:
Биз истаган нарсаларга тақдир кўнмайди,
Шу сабабдан кўп истакка ета олмаймиз;
Истак—бизда, фақат уни бажартирмайлар.
Хуллас, қарор шу бўлдиким, бошқа бир эрга
Ҳеч тегмайсан, фақат эринг ўлгандан кейин
Бу қарорнинг ўзгариши бўладиған гап.

Ўйиндаги қиролича

Сендан кейин бошқа эрга теккундай бўлсам,
Ер ўзининг неъматидан, осмон ўзининг,
Ёриғидан, иссиғидан бермасин менга;
Умр бўйи роҳат нима билмай ўтайин!
Умидларим битта қолмай нобуд бўлсинлар;
Қисматимға қоп-қоронғи зиндонлар тушсин;
Фалак чархи шодлиғимни ғамга бўясин;
Ошларимға бутун-бутун заҳарлар қотсин;
На еримда, на гўримда — аёв бўлмасин!

Ҳамлет — Борди-ю бу онтларни бузди?

Ўйиндаги қирол

Хўп, гўзалим, энди сен чиқ, кундуз куннинг
Ташвишидан бир озғина ором олайин,
Ширин уйқу чоғида бир оз тинайин.
Бошим ёмон оғирлашди! Чиқиб тур бир оз,

Ўйиндаги қиролича

Ухла, майли, уйқу сенга ҳаловат берсин,
Шуни билки, орамизга кимса қиролмас!

*(Ўйиндаги қирол ухлаб кетади, ўйиндаги
қиролича чиқади).*

Ҳамлет — Маликам, қалай, пьеса сизга ёқдими?
Қиролича — Менинча, хотин ваъдани жуда ор-
тиқча бериб юборди.

Ҳамлет — Берган ваъдасида туради-да!

Қирол — Сен мунинг мазмунини биласанми? Баъзи бир зарарлик нарсалар йўқми?

Ҳамлет — Асло, асло! Пъесадаги ҳамма нарса шундай бир ҳазил — ўйин йўли билан ўтади. Ори рос, заҳар ҳам аралашади, лекин у ҳам ўйин тариқида. Ҳеч бир зарарлик нарса йўқ.

Қиролчи — Пъесани номи нима?

Ҳамлет — «Қопқон». Қандай маънода? — Албатта, киноявий маънода. Унда Венада бўлиб ўтмиш бир воқеа кўрсатилади. Қиролнинг номи «Ҳонзағу», қиролчани номи «Баптиса». Мундан кейин нималар бўлишини ўзингиз кўрасиз. Жуда қабих бир нарса бўлиб ўтади, лекин сиз-бизга барибир. Сизнинг ҳам, менинг ҳам виждонларим пок; демак, бу нарсаларнинг бизга дахли йўқ. Харш от безовта бўлади, биз нимадан кўрқамиз. Бизнинг бир қора мўйинмизга ҳам халал келмайди. (Люциан ролидаги актёр киради). Мана бу Люциан деган одам. Қиролнинг жияни.

Офелия — Сиз, шаҳзода, баёнчи ролини жуда яхши бажараётирсиз.

Ҳамлет — Мен ҳар нарсанинг маънисини айтиб бераман. Агар қўрчоқбоз ўйинини кўрсам, сиз билан сизнинг хушторингиз ўртасида қандай можаролар ўтканини айтиб бераман.

Офелия — Жуда ўткир пичингчи экансиз, шаҳзода, ҳаддан ташқари ўткир.

Ҳамлет — Бир «дод» десангиз бўлди, ўткирлигим дарҳол йўқ бўлади.

Офелия — Тобора айниб ётирсиз.

Ҳамлет — Ҳамма эркакнинг сизга атаб тайёрлагани шу хил инфолдан ўзга нарса эмас... Қани, бошла, ҳой қотил!.. Қарганинг «қағ-қағ» деб қичқирганини эшитаётирсанми? — Қон-қон! дегани бўлади.

Люциан —

Жиноятнинг ёмониға ҳозир бу қўллар!
Қулай фурсат ва ҳеч кимса мени кўрмайди.
Эй, дўзахнинг заҳар-заққум ёмон дориси,
Ҳикатанинг* ўзи сени вужудидан
Энг заҳарлик жавҳарини қўшиб ясади;
Ўлдиргувчи кучларингни дарҳол кўрсатиб
Ҳам танини, ҳам жонини ҳалок қил бирдан!

(Ухлаб ётқан Ҳонзағунинг қулоғига заҳарни
қуйиб юборади)

Ҳамлет — Бу, қиролни ўз боқчасида заҳарлайди. Қиролнинг номи «Ҳонзағу», Бу ўзи, соф бир итальян тилида ёзилган ҳақиқий ҳодиса. Мундан кейин у қотилнинг қандоқ қилиб Ҳонзағунинг хотинига эга бўлганини кўражаксиз.

Офелия — Уни кўринг. Қирол ўрнидан туриб кетди.

Ҳамлет — У, ясама бир ёруғликдан чўчийди шекилли.

Полоний — Сизга нима бўлди, подшоҳим?

Қирол — Уйинни тўхтатинг!

Қирол — Чироқ тутинг! Кўп чироқ тутинг!

Ҳамма — Кўп чироқ тутинг бу ёққа! Чироқ! Чироқ! Чироқ! (Ҳамлет ва Ҳорациодан бошқа ҳаммалари чиқади).

Ҳамлет

Кўйинг, майли, мажруҳ кийик додлаб югурсин,

Уқ емаган қувноқ физол ўйнасин, кулсин,

Биров ухлаб дам олганда, биров уйқусиз,

Бу дунёда ҳеч бир куннинг ўтмайди шусиз

Нима дейсан, Ҳорацио, бу фалак бир кун келиб менинг бошимга оғир савдоларни солса, бошимдаги чантал бўлиб ётқан парлар ва баланд товонли оломоч кавшимдаги безаклар билан, мени, ҳар қандай актёр тўдасига ҳам оларлар-а?

Ҳорацио — Ярим ойлик билан, шаҳзода.

Ҳамлет — Йўқ, бутун ойлик билан!

Дўстим Дамон, биласанки, бир замон мунда маъбуд Зевс ҳоқон бўлуб, ҳукумат сурган. У маснадга бирданига ким чиқди бугун? Ўзинг яхши биласанки, оддий бир ҳайвон!

Ҳорацио — Бу байтни қофияли қилиб айтсангиз ҳам бўларди-ку, шаҳзода?

Ҳамлет — Эй, азиз Ҳорацио, мен учун ҳозир арвоҳнинг ҳар бир сўзи минг тилладан қиммат! Пайқадингми ўзинг ҳам?

Ҳорацио — Жуда яхши пайқадим, шаҳзода.

Ҳамлет — Уйин, заҳарлаш кўринишига еткан ерда-чи?

Ҳорацио — Уни ҳам пайқадим.

Ҳамлет — Ҳой, чолғичилар, бормисиз! Найлар ва

қўшналар. Модомикн, ўйин қиролға ёқмади, демак... кўнглига сиғмади! Ана халос... Ҳой чолғичилар!

(Розенкранс билан Гилденштерн киришади).

Гилденштерн — Олийжаноб шаҳзода, икки оғизгина сўз айтишка рухсат этсангиз.

Ҳамлет — Истасангиз, бутун бир ҳикоя сўзланг.

Гилденштерн — Қирол...

Ҳамлет — Ҳа, нима бўлди қиролға?

Гилденштерн — У ҳозир хонасиға чекилди ва кайфи жуда ёмон бузуқ.

Ҳамлет — Ичкиликдан.

Гилденштерн — Йўқ, шаҳзода, сафродан.

Ҳамлет — Сиз агар бу хабарни менга еткизмасдан, қиролнинг ўз табибига еткизган бўлсангиз, кўп оқиллона бир иш қилган бўлар эдингиз. Мен агар сургимурғи ёзиб берсам, бу нарса, у кишининг кайфларини яна баттар бузади.

Гилденштерн — Олийжаноб шаҳзода, ўз фикрларингизни бир озроқ бўлса ҳам интизомға солиб, гапнинг ипидан ўзингизни бу даража олиб қочмасангиз.

Ҳамлет — Мана, мен «гаҳ» десангиз «қўнадиған» бўлдим. Сайранг!

Гилденштерн — Онангиз қиролича жуда хафа бўлиб қолди ва мени сизга юборди.

Ҳамлет — Қадамларингизга ҳасанат!

Гилденштерн — Бу хил ҳаддан ортиқ юмшоқ муомилаларнинг вақти эмас, марҳамат қилиб менга соғлом бир жавоб берсангиз, онангиз томонидан менга юклатилган вазифани бажарган бўламан, марҳамат қилиб жавоб бермасангиз, сизнинг афвингизни сўраб, келган йўлимға кетаман ва менинг ишим битган бўлади.

Ҳамлет — Жавоб беролмасам-чи?

Гилденштерн — Нима учун, шаҳзода?

Ҳамлет — Миям айниган бўлса қандоқ қилиб мен сизга маъқул бир жавоб бероламан? Агарда қўлимдан келганча берадиган жавобим сизни қондиратурган бўлса; мен сизнинг ёки тўғриси, ўзингиз айтқанингиздай, онамингиз хизматлариға тайёрман. Қани, ишга киришайлик! Хўш, онам нима дедилар?

Розенкранс — Онангизнинг сўзларича, сизнинг феълларингиз у кишини қайғиға ва ҳайратга солибдир.

Ҳамлет — Онасини ҳайратга солган бола ажойиб бола бўлади. Фақат, онадаги бу ҳайратнинг кетидан яна бошқа гаплар чиқмасмикан?

Розенкранс — Онангизнинг хоҳишларича, уйқу-ға кетмасларидан бурун сиз у киши билан ўз уйларида кўришмагингиз лозим.

Ҳамлет — Агар у киши бизга бир эмас, ўн марта она бўлсалар ҳам айтганларини қилардиқ. Яна бошқа сўзларингиз йўқми менга?

Розенкранс — Шаҳзода, бир замонлар сиз мени яхши кўрардингиз.

Ҳамлет — Ҳамма ўғри ва кисавурлар руҳига қасам ёд этаманки, ҳали ҳам яхши кўраман.

Розенкранс — Ундай бўлса, шаҳзода, сиздаги паришонлиқнинг сабаби нима? Сиз ўз қайғи-ҳасратларингизни ўз дўстингиз билан баҳам кўришдан бўйин товлайсиз ва шу билан сизни нажотга олиб чиқадиган эшкни ўзингиз беркитиб қўясиз.

Ҳамлет — Салтанат қайғиси, сеvimли дўстим.

Розенкранс — Нега мундай дейсиз, шаҳзода? Ахир, қирол сизни Дания тахтининг валиаҳди қилиб қўйибдиларку!

Ҳамлет — У-ку шундай-а, лекин... «пичан ўсгунча.. от ўлиб бўлади» дейдилар. Бу мақол бир оз эскирган, лекин (*найчилар киришади*). Ҳой найчи, менга бер найингни! (Розенкранс билан Гилденштернга): Менга қаранг, жаноблар, шамолнинг қаёқдан эсканини билмак учун ҳавога учирилган хашакдай, нимага «ҳа» деб менинг теграмда айланасиз, ё мени тўр билан чулғаб олмоқчи бўласизми?

Гилденштерн — Йўқ, шаҳзода, мен ўз ҳаракатларимда ортиқча дадиллик кўрсатсам-да, лекин бу нарса менинг сизга бўлган муҳаббатимнинг самимийлигини кўрсатади.

Ҳамлет — Мен бу нарсага кўп яхши тушунолмайман. Мана бу найда бирор нарса чалиб бергил.

Гилденштерн — Чалолмайман, шаҳзода.

Ҳамлет — Утиниб сўрайман.

Гилденштерн — Чинакам чалолмайман.

Ҳамлет — Мен ўтинаётирман.

Гилденштерн — Рос айтаман, шаҳзода, чалолмайман.

Ҳамлет — Бу ҳам ёлғон айтишдай осон бир нарса. Бармоқларинг мана бу тешикларни идора қилади, мана бу еридан пуфлайсан, шу билан жуда ширин чалғи овози чиқади!

Гилденштерн — Шундай бўлса ҳам, чалолмай-
маз. Мунга ҳунар керак, у ҳунар менда йўқ.

Ҳамлет — Ундай бўлса сиз мени қандай паст бир
махлуқ деб ўйлагингиз? Сиз ўзингиз шундай осон бир
найнинг ҳам товушини чиқара олмайсиз экан, мени най
чалгандай чалмоқчи бўласизми? Менинг жон сирларим-
ни кўнглимдан тортиб чиқармоқчи бўласизми? Менинг
бутун торларимни — паст пардадан баланд пардагача—
ҳаммасини чалиб сайратмоқчи бўласизми? Мени қан-
дай асбоб деб ўйласангиз ўйлайберинг; мени бузишга
ярайсиз, лекин чалишга ярамайсиз! (*Полоний киради*).
Оаодатингизни тилайман, ҳурматлик.

Полоний — Шаҳзода, қиролича ҳозир сиз билан
гаплашмак истайди.

Ҳамлет — Ана у булутни кўринг. Худди туяга ўх-
шайди.

Полоний — Оллоҳга онт этаманки, туянинг худ-
ди ўзгинаси

Ҳамлет — Йўқ, тулкига ўхшайди.

Полоний — Ҳа, ҳа, худди тулкининг ўзи.

Ҳамлет — Йўқ, йўқ! Кўпрак балиққа ўхшаб ке-
тади.

Полоний — Ҳа, чинакам, худди балиққа ўхшайди.

Ҳамлет — Яхши, бориб айт, мен ҳозир бораман.
(*Ўз-ўзича*). Булар билан чинакам жинни бўлиш ҳам
ҳеч гап эмас. (*Полонийга*). Ҳозир етиб бораман.

Полоний — Шундай деб айтаман. (*Чиқиб ке-
тади*).

Ҳамлет — «Ҳозир» деб қўйиш осон, дўстларим,
сизлар ҳам энди ишингизга борингиз. (*Гилденштерн,
Розенкранс ва Ҳораццо чиқиб кетишади*). Мана, кеча
афсунгарлари учун қўл келадиган вақтлар бўлди; шу
топда гўрларнинг оғизлари очилиб, дўзах ислари бир-
данга ҳамма ёқни босади. Мен ҳозир қайноқ-қайноқ
қонларни шимириб, шундай мудҳиш ишларни қилишга
ярайманки, у ишларга кўзи тушса офтобдай нарсани
ҳам қалтироқ босади... Фақат, онамининг ёнига боришим
керак ҳозир. Эй, кўнгли, ўз йўлингдан чиқма; бу мус-
таҳкам кўкракка Нерон* кўнгли асло кира кўрмасин.
Мен қаттиқ бўлоламан, лекин, ҳеч вақт бераҳм бўлол-
майман. Менинг ҳар бир сўзим унга ханжар бўлиб бот-
син, лекин қўлим кўтарила кўрмасин. Майли, бу дафъа
менинг кўнглим ҳам, тилим харидор бўлсинлар. Қан-
ча дўқлар ва пўписалар қилсам ҳам, уларнинг сўздан
ишга айланишига йўл қўйма, кўнглим!

Ўрдада бир уй.

Қирол, Розенкранс ва Гилденштерн киришади.

Қирол — Мен ундан хафаман, ундан кейин унинг жиннилигига йўл қўяберишнинг ўзи ҳам хавфу хатардан холи эмас. Тайёрланиб турингиз. Мен ҳозир керакли фармойишларни қиламан ва у сиз билан бирга Англияга жўнаб кетади. Унинг телбалиги орқасида мамлакатнинг осойишига халал етмагига йўл қўймаслик бизнинг вазифамиз.

Гилденштерн — Фақат сизнинг сояи давлатингизда яшайдиган шу қадар кўп одамларнинг осойишини қайғирмоқ муқаддас вазифа.

Розенкранс — Ўзини турли зарарли нарсалардан кўриш учун бутун ақлу фикрини ишга солмоқ ҳатто хусусий кишиларнинг ҳам вазифалари, демак бу вазифа подшоҳнинг уҳдасига яна ҳам кўпрак тушмаги лозим, зероки ўз фуқароларнинг эминлиги унинг ҳаётига боғлиқ. Подшоҳнинг ўлими бир кишининг ўлими эмас. У ўлим, худди гирдоб сингари, ўзига яқин турганларнинг барчасини бағрига тортиб кетади. Подшоҳ — баланд бир тоғнинг тепасида турган жуда катта бир ғилдиракка ўхшайди; ҳадди-ҳисоби йўқ одамлар эса, худди кегайлар сингари, унга боғланганлар. Агар у йиқилғундай бўлса, унинг шовқин-сурон билан тушишининг ўзида ҳалигиларнинг ҳаммаси ҳам барабар ҳалок бўлади. Қиролнинг охи ҳеч қачон якка чиқмайди; унга ҳамма вақт бутун халқнинг фарёди келиб қўшилади.

Қирол — Утинаман, тезлик билан жўнатиш тарадусини қилингиз. Бу онгача ортиқ даражада зўр эркинлик билан фойдаланган ва бизни қўрқитаётқан таҳликани кишанга солайлик.

Розенкранс —

Гилденштерн — Биз дарҳол тайёрланамиз.

(Улар чиқиб кетадилар, Полоний киради)

Полоний — Подшоҳим, шаҳзода Ҳамлет ҳозир қироличанинг ёнига бораётир, мен бўлсам парда кети-

га беркиниб туриб, ҳамма гапларини эшитиб оламан. Амин бўлингизки, қироличанинг ундан койиши жуда қаттиқ бўлади; ҳар ҳолда, ўзингизнинг ҳикматли сўзларингизга мувофиқ, ҳақиқат ҳолни яна ҳам равшанроқ англамоқ учун, сўнгра, сўнгра оналарнинг ўз табиатлари юзасидан болаларига нисбатан кўп ҳам холис бўла олмаганлиқларини назарга олиб туруб, онадан бошқа яна бир холис гувоҳнинг ҳам усталиқ билан ҳамма гапни эшитиб олмоғи зарур. Офиятда бўлунг, подшоҳим. Сиз истироҳатга ётқунингизча, ёнингизга жириб ҳамма гапни айтиб бераман.

Қирол — Қуллук сенга, севимли Полоний. (*Полоний чиқиб кетади*). Ифлос қилмишимнинг сассиқ бўйлари то етти қават осмонгача етиб боради. Бу жиноятга дунёдаги энг биринчи, энг эски бир лаънатнинг, яъни ўз биродарини ўлдирув лаънатининг тамғаси урилган, истакларим ва иродам мени ҳар қанча ибодатга томон тортиб турсалар ҳам, мен ибодат қилолмайман. Қилмишимнинг мудҳишлиги ниятларимдан кучлироқ. Мен ҳозир, бирданга икки вазифани бажармакка мажбур бўлгон бир одамнинг аҳволига тушганман. Қайси бирини бажаришни билолмайман: на унисини қилолмайман, на муносини. Акамнинг қони бу малъун қўлларга шу қўлларнинг ўзларидан икки барабар қалинроқ бир қатлам бўлиб уюшганда ҳам у қонларни ювиб қўлларни яна қордай оппоқ қилиб қўйишга етадиган ёғмурлари йўқмикин, аё, бу шавқатсиз осмонларнинг? Мағфиратнинг вазифаси гуноҳларни енгиллаштириш бўлмаса, унинг кераклиги нимада? Ва ибодатнинг ҳам қуввати икки ёқли эмасми? Бир гуноҳ қилишдан сақтанишга ёрдам берса, яна бири зоҳир бўлган гуноҳларнинг кечирилмагига хизмат қилмайдими? Менинг жиноятим — кечмишдаги иш; юзмизани қиблага томон буради... Хўш, қандай сўзлар билан бошлайин ибодатимни? «Эй раббим, кечиргил менинг одам ўлдириш каби оғир жиноятимни!» десамми!? Йўқ, ундай десам, ўша жиноят орқасида қўлга кирган неъматлардан, тож-тахтдан, ҳукуматдан, хотиндан ҳалигача фойдаланиб келаман. Бу неъматлардан кечмай туриб мағфиратқа эришмак мумкинми? Бу фоний дунёнинг порахўр адолатини олтин билан сотиб олиш мумкин ва у, гуноҳкорни оқлаб беради; жиноятчининг бутун топганлари аксар шу сотиб олишларга кетади, лекин у ерда, осмонда бундай эмас. У ерда найранглар кор қилмайди ва бутун феъллар ўз рангларида аён бўладилар: уларнинг барчасини бутун

урён ҳолида баён қилиб бермакка биз ўзиниз мажбур бўламиз. Энди нима қилиш керак? Нима қилиш керак?! Тавба ва пушаймондан қандай самаралар чиқишини билишга уринмоқ керакми? Уларнинг нимага фойдалари тегади? Кўнгилда астойдил тавба ва пушаймон бўлмагандан кейин, у хил уринишнинг нима кераги бор?.. Оҳ, ўлимдан ҳам қорасан, эй менинг виждоним! Эй менинг гуноҳлар билан булганмиш шўрлиқ кўнглим, у гуноҳлардан сен ўзингни қанча қочирсанг, улар шу қадар оғирлиқларини соладилар сенга!.. Эй кўнглимининг малакларин, бир зўр бериб менга кўмаклашингиз!.. Букулингиз, эй менинг букилмас тизларим, эй менинг тош-метин кўнглим сен ҳам юмшар ва янги туғилган боланинг пайларидек мулойим бўл! Билки, ҳали раҳмат эшикларин ёпилгани йўқдир!.. *(Тиз чўкади. Қўлида ялонғочланмиш ханжари билан Ҳамлет киради)*

Ҳамлет — *(Қиролнинг кетида туриб)*: Шу топда зарба берсам жуда қулай тушади. Ул ибодатда, мен фурсатдан фойдаланаман... Унда бу тўппа-тўғри жаннатга кетади, аё менинг ўч олишимдан мақсад шумиди?.. Йўқ, мунн ўйлаб қилиш керак. Бу малъун менинг отамни ўлдирди, мен ўша ўлдирилган отанинг биргина боласи, қотилни бирданига жаннатга йўллайин!.. Бу нарса ўч олиш эмас, мурувват ва қарам қилиш бўларди. Бу, менинг отамни хоинлик билан ўлдирди; ўлимга тайёрланмаган, ҳаддан ташқари ноз-неъмат билан тўйган ҳамда, гуноҳлари, баҳордаги табиат сингари, тамом гуллаб-яшнаб турган бир пайтда ўлдирди. У гуноҳларига қандай қилиб жавоб бераётганини худодан бошқа ким билади? Қўрилган аломатларга ва ўз тахминларимга қараганда, унинг аҳволи ниҳоят даражада оғир; шу ҳолда бу одам ўз қалбини тавсия қилиб, йироқ йўлга бемалол чиқиш учун тадбирларни кўриб ва тамом тайёрланиб турганда мунн ўлдириш билан мундан ўч олган бўлармидим? Йўқ! Шошма, ханжарим! Тайёр бўлиб тур! Бу маст бўлиб учиб қолганида, қаҳру ғазабга тўлганида, ёки қон бўлганиш ётоғида айш-ишрат қилаётганида, ёхуд қимор чоғида оғзидан бузуқ сўзлар чиқиб турганида ё бўлмаса муқаддас бўлмаган ишлар билан шуғулланиб турганида зарбангни туширасан! Шундай бир онини топиб туруб унга шундай зарба берасанки, ёлғиз оёқларини қиблага томон бурилгани ҳолда ифлос қалби ўзи тушадиган дўзахдан ҳам баттаррак қорайган бўлади! Онам кутиб қолди мени... *(Қиролга қараб)*: Ибодат деган нарса кўнгил учун мужар-

раб бир даво бўлса ҳамки, лекин сенинг кўнглингни соғайтиролмайди, балки аламларнигина орттиради. (*Ҳамлет чиқиб кетади, қирол ибодатини қилиб бўлиб, ўрнидан туради*).

Қирол — Сўзлар кўкларга томон кўтарилгани ҳолда, фикрлар ерларнинг бағрига қараб кетмакда, фикрсиз сўз ҳеч қачон кўкларга кўтарила олмайди. (*Чиқиб кетади*).

ТўРТИНЧИ ҚҰРИНИШ

Қироличнинг уйи.

Қиролича билан Полоний киришади.

Полоний — Ҳозир келади. Сал пўписа қилиброқ гапиринг; шундай қилишингиз лозим. Унинг ҳаддан ташқари хунук ҳаракатларига чидаш имкони қолмаганини ва зоти шоҳоналарини унга қаҳр-ғазаб қилишдан ёлғиз раҳмдиллик ҳислари тўхтатиб турганини унинг ўзига айтингиз. Мен бўлса, мана бу ерга беркиниб, дамимни чиқармасдан тураман, сиз, яна қайтариб айтаман, унга мумкин қадар қаттиқ муомила қилингиз.

Ҳамлет — (*Саҳна кетидан*): Онажон! Она!

Қиролича — Амин бўлингиз: менинг ташвишимни қилмангиз, чиқинг энди, кириб келаётир.

(*Полоний деволга осилган гиламнинг кетига беркинади. Ҳамлет киради*).

Ҳамлет — Хўш, нима хизматингиз бор эди, она?

Қиролича — Ҳамлет, сен отангни қаттиқ ҳақорат қилдинг.

Ҳамлет — Йўқ, онажон, менинг отамни қаттиқ ҳақорат қилган сиз ўзингизсиз.

Қиролича — Гапирма! Сен менга тентакларнинг жавобини қилаётирсан.

Ҳамлет — Сиз ҳам мени бир гуноҳкор қаторида сўрай ётирсиз.

Қиролича — Бу нима деган гап. Ҳамлет?

Ҳамлет — Сиз нима истайсиз мендан?

Қиролича — Менинг кимлигимни унутаётирсан!

Ҳамлет — Йўқ, муқаддас салб номига қасам ёд этаманки, унутаётганим йўқ! Сиз маликасиэ, эрнигизнинг укасига хотин бўласиз, ва худонинг лутф инояти билан бу шундай бўлмаса экан деб чин кўнгиладан тилак тилайман, эй ўзимнинг онам!

Қиролича! — Мен кераклик одамларни чақираман, улар сенга гаплашиш одатини ўргатиб қўядилар.

Ҳамлет — Утиринг! Кўнглингизнинг ҳамма сир-ру асрорларини кўрсатадиган ойнани рўпарангизга келтириб қўймағунимча, ўрнигиздан жиоломайсиэ.

Қиролича — Сен нима қилмоқчисан мени? Улдурмакчимсан ё? Дод! Дод! Одам борми?

Полоний — *(Гилам кетида)*: Дод!

Ҳамлет — *(Қиличини суғуриб)*: Ҳа, каламушми? *(Гилам орқали қилич солади)*. Тамом бўлди! Тилладан гаров қиламанки, тамом бўлди!

Полоний — *(Гилам кетида)*: Улдируб қўйди мени! *(Улади)*.

Қиролича — Ё раббий! Нима қилиб қўйдинг сен!

Ҳамлет — Чиннакам, ўзим ҳам билмайман... Қирол бормиди? *(Гиламни қайтариб, Полонийнинг ўлигини судраб чиқаради)*.

Қиролича — Қандай ёмон, қандай қонли жиноят!

Ҳамлет — Ҳа, қонли жиноят бу: бу ҳам, қиролни ўлдириб, ўнинг укасига тегиш билан баробар жиноят!

Қиролича — Нега «қиролни ўлдириб» дейсан?

Ҳамлет — Ҳа, қиролича, мен шундай дейман. *(Полонийга юзланиб)*: Энди сен, эй аянч масхарабоз ва ўзиники бўлмаган ишларга араллашиб юрадиган телба, сен энди мени кечир! Сендан кўра улуғроқ бир одам бор эди, мен сени ўша деб ўйлабман; тақдирингга тан бер. Энди сен ўз тажрибанг билан биласанки, ортиқча иш кўрсатаман деганлар баъзида фалокатка йўлиқиб қоладилар. *(Қироличага)*: Қўлларингизга алам берини бас қилинг. Дамингизни чиқармасдан туринг; мен сизнинг юрагингизга бир алам бермакчиман; агарда у юрак ҳеч нарса кор қилмас бир маъдандан иборат бўлмаса, агарда жиноятга кўникиш орқасида ҳар қандай ҳисдан маҳрум бир мисга айланмаган эса, мен унга ачитиб-ачитиб бир алам берайин дейман.

Қиролча — Хўш, менинг гуноҳим нима? Нима учун сен мендан мунча қаттиқ койийсан?

Ҳамлет — Сен шундай бир гуноҳ қилгансанки, унинг олдида хижолатнинг ранги ўчади, тавозеънинг гўзаллиги қолмайди, савоб риёга айланади, масъум муҳаббатнинг пешонасидағи гуллар тўкилиб тушиб, унинг ўрнига йирингли яралар пайдо бўлади, никоҳ алоқасига кираркан, берилган ваъдалар қиморбознинг гаровига айланади! Чинакам, мундай жиноят олдида никоҳнинг муқаддас шартлари бекорчи, бемаъни сўзлар мажмуасидан иборат бўлиб қолади! Сенинг гуноҳинг олдида ҳатто осмоннинг юзи қизариб, ер шундай бир ҳолатга тушадикки, қиёмат қойим бўлмадимикан деб ўйлаб қоласан киши ва бутун шу нарсалар сенинг савдойи ва бемаъни қилмишларингдан!

Қиролча — Гулдираклар сингари мунча беомон ҳужум қиласан, гуноҳим нима, ахир?

Ҳамлет — Сен мана бу сувратни бир кўр, мана Бунисига бир қара. Ака-уканинг суврати. Муши кўр, биттасининг юзида қандай гўзалликларнинг жилвалари бор; Ҳеппарюонники сингари жингалак сочлар, Юпитерники сингари пешона, Миррихники сингари амирона ва баҳайбат назарлар! Илоҳлар қосиди Аторуднинг*, енгилгина қанот қоқишлар билан кўкларга учиб чиқиб осмонни қучоқлаб турган адирнинг энг баланд ерига бир нафас тўхтолганидағи қадду-қомат! Гўё ер юзига ҳақиқий бир инсон бахш этмоқчи бўлиб ҳамма илоҳлар бу танланган зотга ўз тамгаларини босганлар! — Мана шу одам сенинг эринг эди... Энди мунга қара; қани, унинг орқасидан ким келар экан; мана бу сенинг ҳозирғи эринг! Бу — ўз акасини ўлдириш билан дунёдан яхшилиқ зотини қуритган ярамас бир махлуқ! Кўзларинг қай ерда эди сенинг? Азамат юксакликларни ифлос бир ботқоқликка алмаштириб, шу ботқоқда чириб кетишга нечик ярадинг сен? Чинакам, чинакам қай ердайки сенинг кўзларинг? Муҳаббат орқасида бўлди дема! Сенинг ёшинга етканда ҳар қандай қизгин қон ҳам қайнашдан тўхтаб, совуниб, ақлнинг йўлига юрадиган бўлиб қолади. *(Сувратларни кўрсатади)*. Қайси бир эси бор одам мунга мунга алмаштирмоқ истайди? Сенда эс-ҳуш деган нарса бор, албатта, йўқса ўй ўйлашга ярамаган бўлардинг, лекин сендаги эс-ҳуш, эрингнинг укасига тегишка розилиқ берган онингдаёқ фалаж касалига йўлиқиб, ишдан чиққан бўлса керак, ё бўлмаса жиннилик деган нарса ҳам одамни мундай хатоларга

тушурмасиди. Жиннилик деган нарса одамнинг эси-хушини шундай катта ва равшан бир фарқ кўрилиб турган жойда, танлаш неъматидан бу қадар маҳрумлик даражасига олиб бормади. Қайси бир малъун шайтон икки кўзингни маҳкам боғлаб қўйиб, шу махлуқни танлагил деб сенга буюртди? На сезиш, на кўриш, на эшитиш ва ҳидлаш қувватларимиз, на қўл ва кўзларимиз, ҳаттоки соғлам ҳисларимизнинг касал бўлакларидан ҳеч бири бу эспасликни қилмасиди! Оҳ, бу шармандалик! Қани сенда шарм деган нарса? Эй оташин жаҳаннам! Мадомки, сен ёши анчага бориб қолган бир хотиннинг ҳисларини бу қадар ловулатишга қодир экансан, демак ахлоқ, ёшлар назарида, ўз олови билан эриб-эриб кетадиган мумдан бошқа нарса бўлолмайди. Қор ҳам туташиб ёнишга ярағандан кейин, эсу ҳушимиз орзу-ҳавасларнинг бузуқлиқларига йўл қўйиб турганидан кейин, қайноқ ҳисларнинг талқини остида ишланган гуноҳларга шармандалик тамғасини босиш нега керак?!

Қирол ич а — Оҳ, бас қил, Ҳамлет! Сен мени ўз кўнглимнинг чуқур жойларига кўз ташлашга мажбур қилдинг ва мен унда шундай қора доғларни кўраётирманки, дунёда ҳеч нарса билан уларни ювиб бўлмайди!

Ҳ а м л е т — Шу доғларни кўриб туриб ҳам, жиркангич оғилда яшаб, ифлос ётоқнинг сассиқ бўйларини ҳидлаб ва бир арава гўнг устида муҳаббат нашъаларини суришда давом этмак. Ҳамда...

Қирол ич а — Бас, энди бир оғиз ҳам гапирма! Сўзларнинг қулоғимга худди ханжардай ботмоқда! Бас энди, сеvimли Ҳамлет!

Ҳ а м л е т — (*Давом эттириб*):... ҳамда, бурунги эрингнинг бир ҳаром тукига арзимайдиган, қотил ва йиртқич бир махлуқнинг қўйнида! Қиролнинг эмас, одам боласининг нуқул айбини кўрсатадиган бир масхарабоз қўйнида! Подшоҳлиқни ва ҳукуматни ғасб қилиб олган, тоқчадаги қимматбаҳо тошни ўғирлаб чўнтагига беркитган киссавур қўйнида...

Қирол ич а — Бас!

Ҳ а м л е т — (*Давом этиб*): Қийқимлар ва латтапутталардан ёсолган қирол қўйнида! (*Арвоҳ кўринади*): Эй самовий маҳофизлар, қанотларингиз остига олингиз мени! Эй ажойиб хаёл, сен мендан нима истайсан?

Қирол ич а — Эй вой! Тамом эсдан оғди!

Ҳамлет — Ҳиддатидан ва ўч олиш ташналигидан куюб-ёнғони ҳолда, сен берган қўрқунч буйруқнинг ба-жарилишини ҳалигача тасхир қилдириб келган чучмал ўғлингдан койигани келдингми? Қани гапир!

Арвоҳ — Эсингдан чиқарма! Бу дафъа мен сенинг ёнингга ўтмасланган азмингни қайрағали келдим. Фақат онангни кўр— у даҳшатлар ичида. Руҳий курашларда енгиб чиқмоғи учун сен унга ёрдам бер. Гаплаш у билан.

Ҳамлет — Нима бўлди, сизга оий?

Қиролича — Йўқ, сен айт, ўзингга нима бўлди? Нега кўзларинг бўшлиқларга тикилган ва нима учун бўш ҳаво билан гаплашасан? Даррандаларники сингари жавдираган кўзларинг тарқоқ ўйларингдан нишон бермакда. Бу чоққача бошингда уйқуға кетгандай тек ва ювош ётқан сочларинг нима учун майдонга чақирилган аскарлар сингари тип-тик бўлиб олганлар? Севимли болам, телбаларча жаврашларнинг ўт ва алангаларини бардошнинг муздай томчилари билан бир оз совутиб ол. Кимга қараб-ётирсан?

Ҳамлет — Унга! Унга! Уни қара, ранглари нақадар ўчган, кўзлари қандай ачиғланиб қарайди. Бу агар ўч олиш тўғрисидаги насиҳатларини жонсиз тошларга қилган бўлса, улар ҳам мунинг аҳволини кўруб жўшға келадилар; (*Арвоҳга*): Менга мундай қарашлар билан қарама, йўқса раҳмдиллик билан юмшарган кўнглимда оловлари ўчиб, менинг қилмоғим лозим бўлган ишлар ҳам бошқа шаклга киради. Сенинг ўчингни олиш учун қон тўкиш ўрнига, кўз ёши тўкиб қоламан!

Қиролича — Ким билан гаплашаётирсан?

Ҳамлет — Ҳали сен ҳеч нарса кўрганинг йўқми?

Қиролича — Ҳеч.

Ҳамлет — Эшитганинг ҳам йўқми?

Қиролича — Ўз гапимиздан бошқани эшитмадим.

Ҳамлет — Бу ёққа қара! Уни қара, отам бечора аста-аста қайтиб кетаётир... Худди ҳаёт вақтидаги сингари... Совут киймаган... Уни қара, эшикка етиб қолди... (*Арвоҳ йўқ бўлади*). Кетди.

Қиролича — Булар ҳаммаси кўзга кўринган ваҳималар; хаёлнинг ўйинқароқлиги ва телбаликнинг безгак сингари хуружларидан келади!

Ҳамлет — Хаёл эмиш, безгак эмиш! Бекор гап, безгак йўқ менда! Менинг томирим ҳам, худди сенинг томирларинг сингари уриб турибдир, унинг зарб уриш-

лари худди чолғичнинг зарблари сингари салмоғлидир. Мен сўзлаган сўзлар телбалик асари эмасди, агар сени мунга ишонтирмак лозим бўлса, айтганларимнинг ҳаммасини битта-битта такрор қилмоққа тайёрман. Жинни одамда мунча эслаш қуввати нима қилсин? Йўқ, ойи, дардга ором бературган овунчоқлар билан кўнгли аламларини тинчиттишга уринма: «Бу гапираётган ўз қилмишим эмас, ўғлимнинг телбалиги» деган хаёллар билан ўзингни овунтирма. Бу билан сен юзадаги ярани тузатиш ўрнига, унинг тузатилишини баттар тасхирга соласан, ва унинг заҳарлик йиринги ички аъзоларингга тарқалиб, сени ҳалок қилади. Холиқнинг даргоҳига бош ур; барча қилмишларингга тавба қил ва келаётган балонинг олдини ол; фойдасиз кўкатларни гўнглама, баттар авж олади. Бу ўтунчларим учун мени кечир, бизнинг ҳаддан ортиқ семирган ва нафас ололмаслиқ даражага келган бу ҳаром замонамизда фазилат нуқсондан кечирим сўрамоққа ва хорлиқ билан унинг олдига тиз чўкиб ундан «сизга ёрши беринсам мумкинми?» деб ёлвормоққа мажбур.

Қ и р о л и ч а — Оҳ, Ҳамлет, кўнглимни қайта-қайта яраладинг.

Ҳ а м л е т — Ярамас бўлагини чиқариб ташлаб, қолган ярими билан, соф ва тоза бўлиб яша. Тун ойдин. Энди мундан нари амакимнинг ётоғига кирма, сенда тавфиқ деган нарса бўлмаганда ҳам тавфиқли бўлиб кўрин. Ҳеч бир маъқул далилларга кўнмайдиган ва иблисдан иборат бўлган одатдай хунук нарса ҳам, яхшилиққа ва савоб ишларга кўниктирадиган бўлса, бирданига фариштага айланади ва шу билан, бизга кийилиши унча қийин бўлмаган мўъминлик кийимларини кийгизади. Шу кеча нафсингни тий, эртага бу иш яна ҳам осонроқ бўлади, ундан кейин борган сари енгиллашиб кетаберади; зероки одат деган нарса туғма тахсилотларни ҳам ўзгартириб юборади, у, девни ҳам дафъ қилишга ва ҳатто бутунлай уриб ташлашга ярайди. Яна бир «тун ойдин» қилай ва агар худодан раҳмат талабида бўлсанг, менинг ҳақимда сўрамоғингни ўтунай. (*Полонийни кўрсатиб*): Энди бу ҳурматлик тўғрисига келсак, ўз қилмишимдан жуда пушаймонман; парвардигор буни менинг туфайлимдан, мени мунинг туфайлидан, ишқилиб иккаламизни баравар қаҳр қилмоқчи бўлди; ва шу сабабли жаллод асбоби билан бу ерга келиб, жаллодлиқ вазифасини бажармакни менинг гар-

данимга юклади. Мен муни ўз ҳимоямга оламан ва қилган ишим учун жавоб бермакка тайёрман. Тун ойдин! Инсон бўлмоқ учун бераҳмлиқ қилмоққа мажбур бўлдим! Ишнинг боши қайғили бўлди, лекин нарис мундан ҳам оғир бўлади!

Қиролч а — Мен нима қилдим энди?

Ҳамлет — Мен айтканларни қила кўрмангиз. Яна ўша севгили қиролингизнинг ётоғига киригиз, юзларингизни лабларига тутингиз, «жоним» деб эркалатганларини эшитингиз, сўнгра, баъзан кўнгил айнитадиган ўпишлари, малъун бармоқлари билан бўйинларингизни қитиқлашлари ва бошқа-бошқа севишлари ила шу кеча иккимизнинг ўртамизда ўтган можаро тўғрисида сизни лақиллатмоққа муваффақ бўлган вақтида, сиз унга тўппа-тўғри айтингизки, менинг бу жиннилим — найрангдан ўзга нарса эмас, ва менда жиннилик деган нарсадан асар ҳам йўқ. Сизга ярашадигани шу. Ўзингиз ўйлаб кўринг, ахир: сиздай гўзал, эслик ва ифбатлик бир қиролч а ўша сассиқ бақа, ўша кўршапалак, ўша семиз мушукка унинг билмаган сирларини айтмасдан туrolадими? Ким сақлай оларди бу сирни? Соғлом ақлнинг деганларига ва ишониб айтилган сирларнинг муқаддаслиғига қараб ўтирмасдан, қафасни кўтариб, томга чиқинг, у ерда қафаснинг даричасини очиб юборинг, ичидаги қуш пириллаб учиб кетади, сўнгра ўзингиз ҳикояларда донғи чиққан маймун сингарин, қафас ичига киригиз ва қафас билан бирга тарақлаб ерга тушинг-да бўйинингиз тегингизда қолсин!

Қиролч а — Ишонгилким, агар сўз — нафас олиш ва нафас олиш — ҳаёт демак бўлса, шунча айткан сўзлардан биттасини айтмак учун ҳам менда ҳаёт деган нарса кифоя қилмайди.

Ҳамлет — Айтганча: мени Англияга жўнатаётганларидан хабарингиз борми?

Қиролч а — Афсуски, хабарим бор. Сенинг жўнашинг аниқ.

Ҳамлет — (*Ўз-ўзига*): Муҳр босилган ёрлиқ тайёр ва уни тегишли жойига элтиб бериш вазифаси менинг мактаб орқадоларимдан икки кишига топширилган, у икки орқадолар мен, ўзимни чақмоқчи бўлиб турган заҳарли илонга қандай ишонсам, шундай ишонман. Уларга, мени қопқонга тушурмак вазифаси топширилган. Майли, олиб борсинлар. Ўз мушаги билан ўзи портлайдиган мушакчининг томошасини кўриш қизиқ бўлади. Мен агар уларни туёқларига бурунғиси-

дан кўра кучлирак бир мушакни боғлаб то ойға еткунча учирмасам, алам қилади лекин. Чинакам, иккови ҳам айёрлиқ устига қурилган икки ниятнинг бир кечадан юзма-юз келиб қолувлари, ғалати бўлади! (*Полонийни кўрсатиб*): Энди сени, ҳурматлик зот, елкага ортиб бутун ичак-чавақларинг билан бирга нариги уйга олиб чиқишқа тўғри келади. Тун ойдин, ойи! Кўриниши нақадар жиддий ва тааммуллик, индамасдан, тинчгина туришини қаранг, ҳолбуки ҳаёт қатида бу донишманд маслаҳатчи ва маҳмадана бир масхарабоздан ўзга эмасди. Қайи кел энди муҳтарам зот, сенинг ишингни саранжом қилай. Тун ойдин, ойи! ,

(Қиролича чиқиб кетади. Унинг орқасидан Полонийни елкасига олганича Ҳамлет чиқади).

Парда тушади.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Урдада бир уй.

Қирол, қиролича, Розенкранс ва Гилденштерн киришади.

Қирол — Ундағи чуқур оҳ тортишлар, талваса ва изтиробларнинг яширин сабаблари бор бўлса, уларни менга билдирмагинг лозим; бизга уларни билиш керак. Уғлинг ўзи қани?

Қиролича — Бизни холи қолдирсангиз. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кетишади*). Оҳ, азизим, нималарни эшитмадим мен кечаси!

Қирол — Нима гап, Ҳертруда? Ҳамлетни қандай ҳолда кўрдинг.

Қиролича — Жинни ҳолида. Шамол билан басма-басчиликка киришган денгиз каби қутиради. Қўрқинч, тутқаноққа ўхшаган шундай ҳолатларнинг бирида алла нарсанинг шарпаси эшитилди; ул, «каламуш, каламуш!» деб қичқириб дарров қиличини ялонғочлади-да, гиламга қараб солиб, тентаклик хатоси билан, у ерда беркиниб турган шўрлиқ чолни ўлдириб қўйди.

Қирол — Даҳшат! Агар ўша ерда бўлсақ биз ҳам шу қазога йўлиқардиқ. Уни эркин қолдириш бўлмайди; сенга ҳам, менга ҳам — ҳар кимга ҳам хатари бор. Бугунги қонли қилмишга ким жавобгар бўлади? Етарлик даражада эҳтиёт қилмаганлар деб бизни айблайдилар. Бу жинни шаҳзодани ўз вақтида халқ орасидан четлатмак бизнинг вазифамиз эди. Лекин бу ёш тентакка бўлган ихлосимиз бизни шу даража кўр қилдики, шу қадар аниқ нарсага ҳам ақлимиз етмади. Биз ҳам шу хусусда худди манфур бир дардга йўлиққан одам сингари иш қилдик; у одам ўз дардини тилга келиб айтишдан уялади-да, бутун аъзойи-бадани шу дард билан чириб ўлади. Қани унинг ўзи?

Қиролча — Полонийнинг ўлигини кўтариб бир ёққа кетди. Лекин худди олтин сингари, паст маъданлар аралашган бўлишига қарамасдан, унинг кўнгли ҳарқалай тоза ва оппоқ кўйича қолди. Қилган қилмишига афсус ейиб тоза йиғлади.

Қирол — Қани, юр, Ҳертруда! Қуёш тоғ тепасидан бош кўтариб чиқар-чиқмас, Ҳамлетни кемага жўнатамиз. Унинг томонидан содир бўлган мудҳиш жиноят тўғрисига келсак, биз ишга муносиб бир маъни бермак ва уни ёпиб юбормоқ учун бутун ҳукуматимизни ва бутун эпчиллигимизни ишлатмакка тўғри келади. Ҳой, Гилденштерн; (*Гилденштерн ва Розенкранс киришади*), дўстларим, ёнингизга бир нечта одам олингиз, Ҳамлет жиннилик чоғида Полонийни ўлдириб, онасининг уйидан алла қайга кетибдир. Шаҳзодани ахтариб топингиз, у билан юмшоқ муомала қилиб гаплашингиз, ўликни эса дахмага юборингиз. Ўтинаман, тез бўлингиз. (*Розенкранс ва Гилденштерн чиқиб кетишади*). Қани, юр, Ҳертруда. Биз доно дўстларимизни чақириб ниятларимизни сўзлаб берамиз ва етарлик даражада эҳтиёт тадбирларни кўрилмагани орқасида юз берган хунук ҳодисани ҳам билдираемиз. Шундай қилсак, ўз мўлжаллигига томон худди замбарак ўқидай учиб кетаётган бўҳтонлар, бизга тегмасдан, ҳеч нарса кор қилмайдиган бўш ҳавода ёрилсалар мумкин. Кўнглимда шундай даҳшат, шундай қўзғолон борки!

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Урдада бошқа бир уй, Ҳамлет киради.

Ҳамлет — Биров билмайдиган жойга жойланди.

Гилденштерн

Розенкранс — (*Саҳна кетидан*): Ҳамлет, шаҳзода Ҳамлет!

Ҳамлет — Нима шовқин? Қим у Ҳамлетни чақирган? Ана ўзлари. (*Розенкранс билан Гилденштерн киришади.*)

Розенкранс — Ўликни нима қилдингиз, шаҳзода?

Ҳамлет — Ўз жинсига, яъни тупроққа қўшиб қўйдим.

Розенкранс — Қай ерга беркитганингизни айтсангиз, у ердан дахмага жилдирсак.

Ҳамлет — Хаёлингизга ҳам келтирманг.

Розенкранс — Нимани?

Ҳамлет — Уз сиримни эмас, сизнинг сирингизни яширадиган бўлушимни. Ундан кейин, савол бераётган бир «булутча» бўлганидан кейин қиролнинг ўғли қандай жавоб берсин?

Розенкранс — Сиз мени «булутча» деб биласизми?

Ҳамлет — Шундай азизгинам, мен сизни, қиролнинг инъом-эҳсонини, унинг садақаларини ва ҳатто ҳокимиятининг бир қисмини шимадиган бир «булутча» деб ўйлайман. Аммо — лекин у хил кўмакчиларнинг қиролга баъзан жуда катта фойдалари тегади. Қиролингиз уларни, йўқотмакдан кўп кавшамак учун, маймун ўз овқатини милкида сақлагандай милкида сақлайди. Сизнинг ундан шимиб олганларингиз яна ўзингизга лозим бўлганда, у боради-да сизни, «булутча» сингари наҳоятти бир сиқиб олади, сиз яна бурунгидай қуп-қуруқ бўлиб қолаберасиз.

Розенкранс — Сўзларингизга тушунолмаيمان, шаҳзода.

Ҳамлет — Ундай бўлса, жуда хурсандман: маъқул гап нодон қулоқда тўхтайд.

Розенкранс — Сиз, шаҳзода, ўлик жасаднинг қайда эканини бизга айтишга ва биз билан бирга қиролнинг ҳузурига боришга мажбурсиз.

Ҳамлет — Қирол ҳозиргача жасадда бўлмаса ҳам, жасад ҳозиргача қиролда бўлиб келаётир. Қирол «ҳеч» демекдир.

Гилденштерн — Нима, нима, шаҳзода?

Ҳамлет — Ҳеч нарсага арзимайдиган бир нарса. Қани мени унинг ёнига бошлангиз. Бекинмачоқ ўйнайдиган бўлармиз.

УЧИНЧИ КУРИНИШ

Бошқа бир уй. Аркони билан бирга қирол киради.

Қирол — Мен унинг ўзини ҳам, ўликни ҳам топиб келишга буюрдим. У одамни эркин қолдириш жуда хавфли, лекин қонун талаб этган ортқча тадбирларни унга нисбатан қўллаб бўлмайди. Бемаъни авом уни парастиниш даражасида яхши кўради, зероки авомнинг муҳаббатига мия эмас, кўз раҳбарлик қилади, мундай

ҳолларда у авом жиноятнинг ўзига эмас, жазонинг оғирлигига қарайди. Бутун ишларни силлиқлик билан ўтказмак учун, шаҳзоданинг бу бирданига чиқиб қолган сафарини илгари хўп ўйланиб пишитилган қилиб кўрсатмак лозим. Қасалнинг аҳволи оғир бўлганда, ё оғир дорилар қўлланиш (*Розенкранс киради*), ё ҳеч нарса қўлланмаслиқ даркор бўлади. (*Розенкрансга*): Хўш, қани, ишлар не ҳолда?

Розенкранс — Ўликни қай ерга беркитганини сира билолмадик.

Қирол — Ўзи қани?

Розенкранс — Мана бу уйда; зоти шоҳонадарининг уни чақиртирмоқлариға интизоран, пойлаб турмоқдалар.

Қирол — Айт, ҳозир олиб келсинлар.

Розенкранс — Ҳой Гилденштерн, шаҳзодани олиб кир бу ёққа.

(Ҳамлет билан Гилденштерн киришади).

Қирол — Жавоб қил бизга, Ҳамлет: Полоний қани?

Ҳамлет — Зиёфатда.

Қирол. — Нечик яъни зиёфатда? Қай ерда.

Ҳамлет — Шундай бир жойдаки, ўзи емайди, балки уни ўзини ейдилар. Унинг ёниға қуртларнинг сиёсий қурултойи тўпланган. Емак тўғрисида келганда қурт ҳамма подшоларнинг подшоси. Биз кўп ҳайвонларни, ўзимизни боқсин деб боқамиз; биз ўзимизни қуртлар учун боқамиз-да! Семиз бир қирол билан арвоҳ бир гадоё бир таомнинг икки навъи, бир дастурхонда турган икки хил овқатдан иборат, халос. Валлоҳи аълам биссаваб.

Қирол — Ҳайҳот!

Ҳамлет — Одам боласи, қиролни ейиб қорни тўйган бир қурт билан бир балиқни қармоққа илинтириб, қуртни ейиб қаппайган у балиқни яна ўзи еса мумкин.

Қирол — Нима демакчисан сен бу билан?

Ҳамлет — Ҳеч, мен сизга фақат, бир камбағал одам ичагида бир қиролнинг қандай ғалати саёҳат қилмоғи мумкин бўлганлигини изоҳ қилмоқчи эдим.

Қирол — Полоний қани?

Ҳамлет — Беҳиштда. Муни билиб келмак учун бир одам юборинг, башарти у ерда бўлмаса, сиз ўзингиз уни қарши томондан қидиринг. Шу билан бирга, башарти сиз уни шу ой орасида тополмасангиз, у ҳол

да сизнинг димоғингиз унинг ҳидини галереяга кета-
диган шотининг тагидан искаб қолар.

Қ и р о л — (*Ўз арконларидан баъзиларига*): Ахта-
риб топинглар!

Ҳ а м л е т — Хотиржам бўлингиз; унинг ўзи ҳам сиз-
нинг боришингизга мунтазир.

(*Сарой аҳилларидан баъзилари чиқиб кетишади*).

Қ и р о л — Ҳамлет, сенинг у мудҳиш қилмишинг тўғ-
рисида на қадар ташвиш тортсак ҳам, ҳар ҳолда се-
нинг саломатлигинг биз учун қиммат. Мана шу сабаб-
дан сен йилдирим тезлиги билан Данияни тарк этма-
гинг лозим. Йўлга ҳозирлан, кема тайёр; ўнгай шамол
эсмакда, йўлдошларинг мунтазир, сенинг Англияга жў-
намагинг учун лозим бўлган бутун фармонлар берил-
ган.

Ҳ а м л е т — Англияга?

Қ и р о л — Ҳа, Ҳамлет, Англияга.

Ҳ а м л е т — Яхши.

Қ и р о л — Сен бу янгиликни, бизнинг мақсадлари-
мизни бурундан билган кишидай қабул қилдинг.

Ҳ а м л е т — Чунки мен бир фаришта билан гапла-
шиб тураман, у бўлса ҳамма нарсани биллиб туради.
Яхши, Англияга жўнайлик. Хайр энди, сеvimли ойинжон.

Қ и р о л — Йўқ, Ҳамлет, сени севадиган отангни
айтмайсанми?

Ҳ а м л е т — Йўқ, мен онамнигина айтаман. Ахир,
отам билан онам эр-хотин деган бир тандан иборат бў-
лади, шу учун ёлғиз онамнигина дейман. Хўш, энди
Англияга жўнайлик.

(*Чиқиб кетади*).

Қ и р о л — (*Розенкранс ва Гилденштернга*): Орқа-
сидан изма-из таъқиб қилиб тезлик билан кемага олин-
гиз. Мен истайманки, шу бугун албатта жўнаб кетил-
син. Бу иш учун керакли амрлар ва муҳрлар босил-
ган. Тез бўлинг! (*Розенкранс ва Гилденштерн чиқиб ке-
тишади*). Хўш, сеvimли биродаримиз—Англия қироли,
агар, сен, биз билан бўлган дўстлиқ муносабатларингга
бизнинг қудратимиз ишорат этган даражада баҳо бера
олсанг; Дания қиличи билан очилган яра ҳали ҳам ба-
данингдан кеткани йўқ, ахир: у ҳанузгача қизариб ту-
ради ва сен ўзинг ҳам ҳалигача бизга хирож тўлаб

келасан, шу ҳолда, бизнинг номимиздан сенинг номингга ёзилган ва Ҳамлетнинг мутлақ ўлдирилишини талаб эткан ёрлиғимизни ижро қиласан. Эй, Англия қироли, у ёрлиқни тезроқ бажариш ҳаракатини қил, негаким, бу одам менинг қонимни бузиб, безгакдан ҳам баттар ҳолларга солади, менинг бу дардимни сен тузатмагинг лозим! Бу амримнинг бажарилганини эшитмагунимча, на хурсандлиқ юзини кўраман, на роҳат деган нарсани биламан.

(*Чиқиб кетади*)

ТҲРТИНЧИ КҲРИНИШ

Данияда бир қаср. Фортинбрас, капитан ва аскарлар киришади.

Фортинбрас — Ҳа, боринг капитан ва менинг номимдан Дания қиролига ҳурматлар арз қилинг. Унинг ўз ризолиғи бўйинча, мамлакатни орқали қўшинларимни олиб ўтишга ундан рухсат сўраганимни айтнинг. Қаерда кўришилмакчи бўлинганини ўзингиз биласиз. Агарда зоти шоҳона биздан бирор нарса сўрайдиған бўлсалар, ўз ҳурматларимизни арз қилмоқ учун, биз зот ҳузурларига ҳозир бўламиз. Муни у кишига эшиттиринг.

Капитан — Албатта етказаман, шаҳзода.

Фортинбрас — Хўп, жўнанг энди, лекин эҳтиёт бўлинг. (*Аскарлари билан чиқиб кетади. Ҳамлет, Розенкранс ва Гилденштерн киришади*).

Ҳамлет — (Капитанга): Бу қандай қўшин, айтиб берасизми?

Капитан — Норвег қўшуни.

Ҳамлет — Қай томонга боради?

Капитан — Польшага томон.

Ҳамлет — Саркардаси ким?

Капитан — Норвег қиролининг жияни Фортинбрас.

Ҳамлет — У нима қилмоқчи: Польшанинг то кўкрагигача бориб кирмакчими, ё чегарадан нарига ўтмай-дими?

Капитан — Биз бу мамлакатнинг кичкина бир қитъасини забт этмак учун бораётимиз; лекин, у қитъадан ҳеч қандай даромад йўқ. Агарда ўша қитъани менга ижарага ол десалар ижара ҳақи учун беш червонни ҳам ортиқ кўрадим, беш червонни! Ё Норвег ё Польша у қитъани бутунлайга сотмоқчи бўлганларида ҳам, ҳеч ким ҳалигидан ортиқ бир чақа бермас эди.

Ҳамлет — Демак, польшалилар у қитъанинг му-
дофааси учун ҳаракат қилмас эканлар-да?

Капитан — Аксинча; мудофаа учун қўшни жам-
ланган.

Ҳамлет — Бу қуруқ чўл масаласини ҳал этмак
учун икки минг одамнинг бошини еб, йиғирма минг чер-
вон сарф қилишга тўғри келади. Мана, ортиқ даража-
да махфий ва ҳаддан ташқари узоқ чўзилган осойишта-
лиқ орқасида пайдо бўлган фасод; бу фасод ичида
ёрилади ва касалнинг ўлимига сабаб бўлади... Берган
маълумотларингиз учун қуллуқ сизга.

Капитан — Худонинг лутфу карамида бўлингиз.
(*Чиқиб кетади*).

Розенкранс — Йўлга давом этмак истамайди-
ларми, шаҳзода?

Ҳамлет — Сиз бориб туринг; орқангиздан дарров
етаман. (*Розенкранс билан Гилденштерн чиқиб кети-
шади*). Бу учрашув менга жуда қаттиқ таъсир қилади
ва мени ҳеч бир тўхтовсиз ўч олишқа тортади. Энг
юксак саодат уйқу ва емак-ичмакда деб ўйлайдиган
бўлса, одам боласига қандай ном бериш керак? У ҳол-
да унинг номи дарранда. Маълумки, бизни бунёд этган
Холиқ бизга ҳар нарсани сиғдира турган ақл неъматини
бахш этган, ҳам келажакни кўра олиш қоби-
лятини берган, бизни шундай бебаҳо ҳадялар билан
сийлаган; лекин бу нарсалар бизнинг ўзимизда қолиб,
бекор чириб кетсин учун эмасиди. Мени секин ҳаракат
этирган нима? Ҳайвонларга хос фаромушми ёки иш-
нинг оқибатиға ҳаддан ташқари диққат қилиб ўрганган
эҳтиёткорликми? Ҳолбуки, ўша эҳтиёткорликни тўртга
бўлинса, унинг бир бўлагидагина соғлом ақлга йўлиқа-
миз-у, қолган уч бўлагида қўрқоқликдан бошқа ҳеч
бир нарса топилмайди... Узим ҳам билмайманки, нега
мен ҳанузгача ўз-ўзимга: «уни қилиш керак, муни қи-
лиш керак» деб келаман? Ҳолонки, ўша айтганларим-
ни қилмоқ учун менда асос, ҳавас, куч, имкон ҳаммаси,
ҳаммаси бор. Ернинг ўзидек мустаҳкам мисоллар мени
шунга еталайди. Далил керак бўлса — мана, шу қадар
кўп сонли ва қувватли қўшин; мардлигига самовий шуҳ-
ратпарастлик келиб қўшилган ёш шаҳзоданинг қўл ос-
тида, белгисиз хавф-хатарға тамом бир қурамаслик
билан қараб, энг қўрқинч таҳликаларга, ҳатто ўлимга
қарши олдинга босиб бораётир, булар ҳаммаси нима
учун? — Арзимас бир парча ер учун! Чинакам буюк
одам бўлмоқ учун, асосли сабаблар бўлмаганда унча

ҳам ён бермаслик лозим келади; номусга тааллуқли бўлгандан кейин кичкина бир хашакни ҳам талашмоқ лозим бўлади... Хўш, ўлдирилган отам, шарманда қилинган онамнинг ўчини олмоқ учун ҳамма асосларга эга бўлиб туруб, яна ҳам, худди ўлган одамдай, ҳаракатсиз қолиб кетганимдан кейин — ким бўламан мен? Ҳолбуки, мен йиғирма минг кишининг менинг ёнгинамдан ўтиб, беҳуда шуҳратнинг бўш ваҳимаси учун муҳаққақ ҳалоқатка кетаётганларини, гўристон бўлиб ўз ўликларини сиғдиришқа ҳам торлиқ қиладиған арзимас бир қитъа ер учун, худди роҳат қилгани кетаётгандай, яққол ўлимга томон бепарво бораётганларини кўриб ўтираман. Оҳ, бу кундан бошлаб бутун ўйим — ё қон ичишда бўлсин, ё ҳеч нарсада бўлмасин.

(*Чиқиб кетади*)

БЕШИНЧИ ҚҮРИНИШ

Элсинор. Ўрдада бир уй. Қиролича билан Ҳорацио киришади.

Қ и р о л и ч а — Мен у қиз билан кўришмак истамайман.

Ҳ о р а ц и о — Қандоқ қилайлик қиз ўзи сўраб ётир. Афтидан унинг ақлига бир оз халал келганга ўхшайди.

Қ и р о л и ч а — Хўш, истагани нима экан?

Ҳ о р а ц и о — Ул, отаси тўғрисида кўп гапирди, бу дунёда нима кўрсанг, ҳаммаси ёлғон дейди, оҳ-воҳ қилади, кўкракларига муштлайди, ер депсинди, сўнгра, ярим-ёртисини зўрға тушуниб бўлган нутқлар сўзлайди. Сўзларида маъни йўқ, лекин эшитканларни ўйга солиб қўяди. У сўзларнинг ўзаро робитасини қилирмоқ ва унинг бир-бирига боғланмаган фикрларидан боғланиш топмоқ ҳаракатига тушиб қоласан, киши. Кирик қалтиратишлари, бош тебратишлари ва турли ҳаракатларига қарагандан кейин, чиннакам, бутун шу нарсаларда, ҳарчанд белгисиз бўлса ҳамки, лекин аччиқ ва ҳузунлиқ бир фикр борми деб қоласан. Сиз уни қабул қилиб гаплашсангиз бўларди, йўқса, ўзингизга қинғир қарайдиған кишилар ўртасида ҳар хил гап-сўзлар бўлмоғи мумкин.

Қ и р о л и ч а — Хайр, майли, кирсин. (*Ҳорацио чиқиб кетади*). Ёмон қилмишнинг хосиятидан бўлса керак, менинг хаста кўнглим учун жиндак бир нарса ҳам, алла қандай мудҳиш бир фалокатнинг шарпасини бера-

ди. Жиноят ҳамма вақт аблаҳона бир ишонмасликка томон судрайди ва сир очилишидан қўрқиб, ўз сирни ўзи очиб беришдан бошқа нарсага ярамайди.

(Офелия билан бирга Ҳорацио киради).

О ф е л и я — Қани Дания мамлакатининг чиройлик қироличаси?

Қ и р о л и ч а — Сенга нима бўлди Офелия?

О ф е л и я — *(Ашула айтади)*:

Нимасидан танир эдим севган ёримни
Кўп ичида ўтса агар кўз олдимдан?
Оёғида чарм кавши, қўлда ҳассаси,
Бошларида пилдироқдай ҳожини тўппидан.

Қ и р о л и ч а — Севимли қизим, бу ашуланг билан сен нима демоқчи бўласан?

О ф е л и я — Қулоқ солингиз, биласиз *(ашула қилади)*:

Оҳ, маликам, тамом бўлди, ўлди у шўрлик...
Кўкрагида бир умрга сўнди аланга...
Бошлариға болиш бўлди кўм-кўк ажириқ,
Катта бир тош бостирилди юмшоқ баданга...
Ё раббий! Ё раббий *(Ҳўнграб йиғлайди)*.

Қ и р о л и ч а — Менга қулоқ сол, Офелия.

О ф е л и я — Йўқ, сиз қулоқ солинг. *(Ашула)*.

Тоғ қоридай оппоқ эди унинг кафани...

(Қирол киради).

Қ и р о л и ч а — Муни кўринг қирол, қандай аянчли!

О ф е л и я — *(Давом этади)*:

...Олисадағи юсак тоғнинг қорларидан оқ
Гуллар билан кўмилишди жонни йўқ тани,
То гўргача борди ҳамма ёш оқизароқ.

Қ и р о л — Қалайсан, севимли Офелия?

О ф е л и я — Тузук, ёмон эмас. Илтифотингиз учун тангри ярлақасин. Дейдиларки, бойқуш нонвойнинг қизи* бўлган экан. Биз ҳаммамиз, подшоҳим, ўзимизнинг нима эканмизни биламиз, лекин нима бўлишимизни

айта олмаймиз. Худованди карим дастурхонингизни ўз ҳузури билан мукаррам қилсин.

Қирол — Отанг тўғрисида қочирим қилганингми?

Офелия — Утинаман сиздан, бу гапни бас қилайлик; фақат сиздан бу нима деб сўраганларида жавоб берингиз!

(Ашула):

«Эрта бизда севиш кунини*. Тонг ёришганда,
Гўзал ёрим, теразангни келиб чертаман».

Ваъдасига вафо қилиб саҳар келди қиз.

Йигит дарров эшик очиб олди қўйнига;

Қиз у ерга қиздай кириб, жувондай чиқди...

— Қирол — Бас қил, Офелия!

Офелия — Қўрқманг! Куфурга бормайман. (Ашула):

Уйланаман деган эди, шунга чорлайман...

Сизнинг фикрингизча у нима деб жавоб
қайтаради?

Ашула.

Мен ваъдамда туrolмасам, сен айбликсан.

— Хунук гап эмасми бу? Хунук-а? (Ашула):

Бу; чинакам шармандалик! Шундай эмасми?

Приямнинг арвоҳига онт ичаманки,

Бу замонда бутун ёшлар шундай қилади!

Қирол — Бу қиз анчадан бери шу ҳолга тушганми?

Офелия — Мен ҳали ҳамма ишлар тўғриланиб кетади, деган умиддаман. Бардош қилиб кутмак керак, аммо мен ҳар ҳолда уни совуқ тупроққа ётқизганларини ўйласам, кўз ёши тўкишдан ўзимни тиёлмайман. Акам эшитати ҳамма гапни... Сўнгра берган маслаҳатингиз учун сизга қуллуқ қиламан... Аравам қани менинг? Ширин уйқу тилайман сизга: марҳаматли қиролчи ва сизларга ҳам гўзал хонимлар: Ширин уйқу! Ширин уйқу!

(Югуриб чиқиб кетади)

Қирол — (Ҳорациога юзланиб): Утинаман сендан, орқасидан бор, изма-из кузат. (Ҳорацио чиқиб кетади).

Буларнинг барчаси, отанинг ўлими орқасида чиққан улуғ мусибатнинг заҳарлари. Биласанми, Ҳертруда, фалокат келадиған бўлғанидан кейин, ёлғиз келмасдан тўдалашиб келади. Илгари отасининг ўлими, ундан кейин ўзининг ҳайдалишига фақат ўзи сабаб бўлған ўғилнинг кетиши. Ундан кейин, содиқ Полонийнинг ғойиб бўлиши тўғрисида ҳар хил хаёлларга тушган авом ҳам безовта бўла бошлайди. Биз чолни яширин кўмиб чакки иш қилдиқ. Шўрлиқ Офелия эси ҳушини йўқотди, эсу ҳуш бўлмаса одам нимага айланади? Қўғурчоққа, ҳайвонга... ҳаммадан ваҳималик гап шуки, Офелиянинг акаси Франциядан яширин равишда қайтиб келибдир. Бу қутурған йиғит, сирли бир парда орқасида ҳаракат қилиб, бирор нарсанинг қасдида юрганга ўхшайди. Отасининг ўлими тўғрисида хунук тафсилотларни бирга минг қўшуб унга етказадиган чақимчилар ҳам оз эмас, бошқа аниқ маълумот бўлмаганлиғидан, Полонийнинг ўлими тўғрисида бизни айблашдан ҳам тоймайдилар. Бутун бу нарсалар, қимматли Ҳертруда, бизнинг танимизнинг кўп еридан оғир-оғир яраламақда.

(Саҳна кетидан шовқин).

Қ и р о л и ч а — Нима шовқин у?

(Сарой ходими киради).

Қ и р о л — Пойлоқчиларни чақиринг! Эшикларни яхши пойласинлар! Нима гап унда?

С а р о й х о д и м и — Бир ёққа қочинг, подшоҳим! Қирғоғидан тошиб чиққан Муҳит денгизи ҳам қирғоқликни бу даража босмайди: қўзғолончиларга бош бўлиб олған Лаэрт сизнинг содиқ одамларингизни бирин-бирин уриб келаётир. Ғазаби келган оломон уни «амиримиз» деб атамоқда. Дунё эндигина яратилди деб ўйлайсан, киши; қадимғи қондалар бутун-бутун унутилған ва у оломон, янги қирол сайлашда юқори ҳукуматнинг бирдан-бир асос ва пойдевори бўлған урф — одатларни рад қилиб, «биз Лаэртни сайлаймиз! Ул бизга қирол бўлади!», деб томоқ йиртмоқда. Тўпписини осмонга иргитиб, чапақлар чалиб: «Лаэрт бизга қирол бўлади! Лаэрт бизнинг қиролимиз!» деб шу қадар қаттиқ бақираётирки, шовқини осмонга етади деб ўйлайман.

Қиролчя — Йўл йўқотган бу хонн кўппакларнинг эгри йзга тушиб олиб, хунук-хунук ҳуриб келишларини кўринг!

Қирол — Эшикни синдирдилар. *(Саҳна кетидаги шовқин авж олади; қўлида ялонғоч қиличи билан Лаэрт келиб киради. Орқасида оломон).*

Лаэрт — Қирол қани? Сиз, дўстларим, ташқарида турингиз.

Оломон — Йўқ, биз сен билан бирга бўламиз.

Лаэрт — Ишнинг бу томонини ўзимга қўйиб берингиз.

Оломон — Хўп, майли.

Лаэрт — Ташаккур қиламан. Эшикларни пойлангиз. *(Оломон чиқади).* Қани номард қирол, отамни топиб бер менга!

Қиролчя — Ўзингни совут бир оз, севимли Лаэрт.

Лаэрт — Қонимнинг ҳар бир совиган томчиси бутун дунёга мени номашруъ ўғил деб эълон қилади! Отамнинг юзига «бузуқ хотиннинг эри!» деган таънани ирғитиб, номусли, иффатли ва гуноҳсиз онамга «бузуқ» деган номни тақади!

Қирол — Айтгин-чи, Лаэрт, сен ўз ғазабингни нега бу қадар улкан қилиб кўрсатишқа тиришасан? Бу нима қилганинг? Қўйиб юбор уни; бизнинг хусусимизда ташвиш қилма. Тангри ўзи қиролларнинг шахсларини шундай қалин девор орқасида сақлайдики, хиёнат ўз мақсадларини кўрсатади-ю, лекин уларни юзага чиқаришдан ожиз қолади. *(Лаэрт):* Айтгин-чи, сени ҳовлиқтирган нима? Халақит берма унга Ҳертруда. Гапир, Лаэрт.

Лаэрт — Отам қани менинг?

Қирол — Ўлди.

Қиролчя — Лекин унинг ўлимига қирол айбли эмас...

Қирол — Қўйиб бергил, саволларини менинг ўзимга берсин.

Лаэрт — Унинг ўлишига нима сабаб бўлди? Мени ахмоқ қилиб ўйнамоқчи бўлганларга йўл қўймайман! Падарига лаънат фуқаролиқ садоқатининг! Падарига минг лаънат садоқат қасамининг! Виждон, худодан қўрқиб деган нарсалар кетсин жаҳаннамга, мен ўз жасадимни жаҳаннамнинг абадий оловларига маҳкум қилишга у дунёда ҳам, ҳозирман! Чинакам мен бу дунёда ҳам, ўз ҳаётимни фидо қиламан... Нима бўлса — бўлсин!

Менинг биргина истагим бўлса, у ҳам — ўлдирилган отам учун бир иш қилиб ўч олмоқдир!

Қирол — Ким сенинг қўлингни боғлаб турибдир?

Лаэрт — Ҳз иродам! Агар бутун дунё қўлимдан ушлаганда ҳам қайтмас эдим. Энди менинг асбобларим тўғрисиға келсак, мен уларни шу қадар эҳтиёт билан қўллайманки, оз нарса билан кўп иш қила оламан!

Қирол — Лутфкор Лаэрт, отангинг ўлишидаги ҳақиқий сабабларни билиш учун бу қадар ташна экансан, уларни билганингдан кейин, ўч олиш истакларингни юзага чиқармоқ учун, ҳеч кимни аямасдан душманни-дўстни, ютгани-ютқизгани ҳаммасини барабар сира аямасдан уриш ниятинг борми?

Лаэрт — Унинг душманлариға ҳеч бир марҳамат бўлмайди!

Қирол — Ҳша душманларнинг кимлигини билмак истайсанми?

Лаэрт — Унинг дўстлари учун қучоқларимни кенг қилиб очаман ва жўжалари учун ўз жонидан кечадиган раҳм қуши сингари, бутун қонимни улар йўлиға тикаман!

Қирол — Мана бу сўзлар, ҳам отасини севган ўғилнинг ва ҳам ҳақиқий қаҳрамоннинг оғзидан чиқадиган сўзлар. Отангинг ўлимида қилча айбим йўқлиғи унинг вафотиға ниҳоят даражада хафа бўлганим, яқин вақтда сенга худонинг кундузидай равшан билинади.

Оломон — *(Саҳна кетидан)*: Йўлини тўсманглар унинг! Майли, кираберсин!

Лаэрт — Нима шовқин у? *(Гуллар ва похоллар билан жуда қизиқ қилиниб безалган Офелия киради)*. Эй, осмон оловлари, миямни қўғуриб ташлангиз! Уч барабар шўрланган кўз ёшларимни тамом куйдириб кўриш қобилиятидан маҳрум қилингиз! Офелия, самолар номиға қасам ёд эгаманки, тарозининг биз ўтирган палласи оғир босмағунча, сени жинни қилганларға зарба беришдан тўхтамайман! Эй, кўклам чечаги! Эй, қимматли, бебаҳо синглим!.. Ё раббий, оё ёш қизларнинг ақли қари чолларнинг ҳаётлари сингари мўрт бўлади-ми? Одамнинг табиати ниҳоят даражада таъсирланувчандир: аччиқ бир зойат бизга ўзимизнинг энг эҳши бўлагимиз баҳосиға тушади.

Офелия — *(Ашула)*.

Пешонаси очиқ ҳолда кўмдилар уни...

Оҳ — қурсин менинг шўрим, шўрим қурсин!

Кўзимиздан оқиб турған ёшлар тўлқини
Уни босқан тоғ сингари тупроқни ювсин...

Хайр энди, каптарчам!

Л а э р т — Агар ақлинг жойида бўлиб-да, мени ўч олишқа қизиқтирсанг, сўзлаган сўзларинг мана бу жиннилик қадар ишонтиргувчи бўлолмасиди.

О ф е л и я — Сиз ҳам қўшилиб айтишсангиз-чи! (Ашула): Кўмдилар уни!... (Сўзлайди): Қандай келишган нақарот бу? Бу ерда ўз соҳибининг қизини нобут қилган хоин бир саркор тўғрисида сўзланади.

Л а э р т — Бу беҳуда нарсада ҳам, лекин, чуқур мазмунлар беркиниб ётади.

О ф е л и я — (Гулларни сараларкан): Мана бу бибария чечаги... Бу — эсдалик учун... Унутма, гўзалим, унутма!.. Мана, бинафшанинг бир хили; бу ҳам мени эсласин учун.

Л а э р т — Ҳатто жинни бўлиб туриб ҳам бизга, тушунчангиз эсингиздан йироқ тушмасин деб, фойдали дарс бериб ўтурибдир.

О ф е л и я — (Қиролға): Мана, кашнич гули. Бу — сизга, мана бу қўнғироқ гуллар ҳам сизга (қироличага) мана сизга «судаб» чечаги*... Мана бу кичкинтак гулни ўзимга олиб қоламан. Мунинг «гулхайр» дейдилар, лекин сиз келганда мунинг маънисини, меникидан бошқачароқ бўлади. Мана қашқар гул... Мен сизга бинафшанинг асл ўзини ҳам келтирардим, фақат отам ўлиши билан уларнинг ҳаммаси бир нафасда сўлиб қолди... Дейдиларки, ўлганда қийналмай ўлган эмиш. (Ашула):

Сен азизим, Робинзоним, бутун шодлигим...

Л а э р т — Эй, қайғи, яъс, ғазаб ва ҳатто сен эй жаҳаннамий жиннилик! Бу қиз сизнинг ҳаммангизга ажиб бир гўзаллик бахш этган!

О ф е л и я — (Ашула):

Энди унинг қайтмоғидан умид йўқ асло,

Энди бизга умр бўйи қайтиб келмайди.

Ўлди шўрлик дафн этдилар, гўридан чиқиб

Энди бизнинг ёнимизга нечик келолсин?

Соқоллари қордан кўра оппоқроқ эди...

Ўлди шўрлик дафн этдилар, на кўз ёшлари,

на фиғонлар энди уни қайтаролмайди...

Оҳ, ё раббий, енгил бўлсин ётган тупроғи.

Бутун христиан руҳлилар учун дуо қилишдан тўхтамайман... Оллонинг раҳмати бўлсин сизларга! (Югуриб чиқиб кетади).

Лаэрт — Эй, яратган тангрим, кўраётирсанми бутун бу ҳолларни?

Қирол — Рухсат бер, Лаэрт, мен сенинг мусибатларингга қўшилай; агар рад этсанг, мени муқаддас бир вазифадан маҳрум қилган бўласан. Бир нафасга бу ердан чиқайлик. Ўзингга қарашли одамлар орасидан энг эслиklarини ёнингга ол; улар иккаламизнинг ҳам сўзларимизни тинглаб сен билан менинг устимда ҳукмларини чиқарсинлар. Башарти, улар бизни, нима тўғрисида бўлса ҳам ё бевосита, ё билвосита айбли деб топсалар, биз мунинг ажри учун тожу тахтимизни, ишқилиб ўзимизники деб билган ҳамма нарсамизни сенга бермак вазифасини ўҳдамизга оламиз. Агарда ҳеч бир тўғрида бизнинг айбимиз бўлмаса, у ҳолда бардошингдан бир озгина ҳисса ажраткил, сенинг ўч олиш ташналигингни қондирмоқ учун биз иккаламиз бирликда ҳаракатга киришамиз.

Лаэрт — Хўп. Унинг ўлиш равиши: қабри бошида байроқлар ҳилпирамаган, қилич-қалқон ва жанг асбоблари тупроғи устида ётмаган сирлик маросими; шундай баланд рутбалик бир одам кўмилганда бўладиған тантаналардан ҳеч бирининг бўлмаслиғи — бутун шу ҳоллар шу қадар баланд овоз билан фарёд қиладики, гўё осмоннинг ўзи бу тўғрида ернинг қулоғига карнай чашиб ундан ҳисоб сўраб ётганга ўхшайди.

Қирол — Бу тўғрида ҳеч ким сенга тўсқинлик қилмайди, сенинг мудҳиш ойболтанг гуноҳкорнинг бошини танидан жудо қилмоғи лозим. Утинаман сендан, юр бу ёққа.

(Чиқиб кетадилар)

ОЛТИНЧИ ҚУРИНИШ

Ҳорационинг уйи. Ҳорацио билан хизматчи киради.

Ҳорацио — Мени ким кўрмакчи?

Хизматчи — Алла қандай баҳрнялилар. Уларнинг даъволарича, қўлларида сизга тегншли зарур бир хат бор эмиш.

Ҳорацио — Чақир бўлмаса. (Хизматчи чиқиб кетади). Ҳайронман дунёнинг қайси бурчидан менга мундай хат келмаги мумкин... Балки шаҳзода Ҳамлетдандир?

1. баҳрияли — Тангри ёрлақағай!

Ҳорацио — Сени ҳам.

1-баҳрияли — Тангри хоҳласа, албатта, мундай бўлади. Мана Англияга жўнатилмиш элчидан сизга мактуб. Сизнинг номингиз Ҳорацио бўлса, бу мактуб сизга.

Ҳорацио — (Уқийди): «Ҳорацио, бу мактубни ўқир бўлсанг, бир иш қилиб икки кишини қиролнинг ёнига олиб кир: уларнинг қўлида менинг томонимдан қиролга ёзилмиш мактублар бор. Денгизга чиққанимизга икки кун ҳам бўлгани йўқ эдиким, денгиз ўғриларининг яроқ-аслаҳалик бир кемаси бизнинг кетимизга тушди. Кемамизнинг уларники қадар яроқланмаганини ва елканли кемачамизнинг уларникидан кўра сустрак эканини билгандан кейин, ўғрилар бизга ҳужум қилдилар ва биз ҳам жуда қалтис бир тадбирга киришдик. Яъни мен кемаларни бир-бирига ёндоштириб туриб уруш бошлашга буйруқ бердим ва шу билан биз ёқалашиб кетдик. Бирданига ўғрилар кемаси бизникидан ажралиб кетиб, мен ўзим ёлғиз ўғрилар кемасида қолдим. Ўғрилар одам охун бўлиб чиқдилар, фақат улар нима қилганларини ўзлари яхши биладилар. Бир иш қилки, мактублар қиролнинг ўз қўлига тушсин, сўнгра, оёғингни қўлингга олиб, мени қарши олмоққа югур. Мендан шундай гапларни эшитасанки, ҳайратингдан тилинг тутилади; лекин у сўзлар, ичларидаги маънилар олдида ҳеч бўлиб қоладилар. Менинг қайда бўлганимни баҳриялилар кўрсатишади. Розенкранс билан Гилденштерн ҳамон Англияга сафарларини давом эттирмакдалар. Мен сенга улар тўғрисида кўп нарсаларни айтиб берман. Хайр энди. Ҳамлет». Яхши, юринглар менинг кетимдан; мен сизга мактубни топшириш йўлини кўрсатаман... Тез бўлингиз лекин; чунки сизни менга йўллаган кишининг олдига мени етказмакингиз лозим.

(Чиқиб кетадилар).

ЕТТИНЧИ ҚУРИНИШ

Урдада бир уй. Қирол билан Лазерт киришади.

Қирол — Энди сенинг виждонинг менинг пок эканимни ўз меҳри билан мустаҳкам қилмоғи лозим. Олий-

жаноб отангни ўлдирган қотилнинг менга ҳам қасд қилганини билганингдан кейин, мени дўст деб танимоғинг керак.

Л а э р т — Менинг фикримча, бу — дарҳақиқат шундай. Фақат шунинггина айтиб берингиз: нега сиз бу жинояткорона феъллари учун гуноҳкорни қонунли масъулиятга тортмадингиз? Бунга сиздан ўз шахсий эминлигингиз, азамат ва донишингиз талаб қиларди-ку!

Қ и р о л — Бу хилда иш тутишимга икки муҳим нарса сабаб бўлди. Сенга, балки, унча муҳим бўлиб кўрилмади, лекин менинг назаримда уларнинг аҳамияти жуда катта. Унинг онаси бўлган қиролича ўз ўғлини жуда яхши кўради, у билан эса — билмадим, бу камолатли ё нуқсонли — менинг ҳам ҳаётим, ҳам кўнглим шундай қаттиқ боғланганки, йўловчи етакчисиз йўл босолмаганини сингарди, мен ҳам усиз бир қадам ҳам қўёлмайман. Аксар сўров қилишдан мени тийган сабабларнинг яна бири — халқнинг Ҳамлетни ҳаддан ташқари яхши кўришидир. Бу мусибат халқнинг назарида Ҳамлетни ҳамма гуноҳларидан тозалаб, ёғочни тошқа айлантирадиган чашма сувидай, шаҳзоданинг мақсадларини ювиб, оппоқ қилиб кўрсатарди. Мана шу сабабдан, менинг учағон ёйларим мўлжалланган ерга бориб теггиш ўрнига, мундай қаттиқ бўрон чоғида менинг ўзимга қайтиб тегмагани мумкин эди.

Л а э р т — Мен отамдан, яъни энг олижаноб одамдан ажралдим; энди мундан нари топилмайдиган нарсалар билан мақташ мумкин бўлса — ҳаммаинг назарида бутун камолотларнинг бирдан-бир намунаси бўлган синглим эса бутунлай эсдан ажраб, жинни бўлди. Лекин, буларнинг ҳаммаси учун менинг ўч олишим керак!

Қ и р о л — Шундай деб ўзингни уйқудан қолдириб юрма. Уйламағилки, биз бўшанг ва ярамас қилиниб яратилганимиз ва ҳамма етқан озорларга, хурсандлик билан вақт ўтказиш деб қарай оламиз. Яна ҳам очиқроқ қилиб айтиш. Мен сенинг отангни, ўз-ўзимизни қандай севадиган бўлсак, шундай самимий севги билан севадир эдим, ва сўзим, албатта, сени қондирса керак. *(Элчи қиради): Нима дейсан? Ё бирор хабар борми?*

Э л ч и — Шаҳзода Ҳамлетдан мактуб бор. Муниси зоти шоҳоналарига, мана муниси қироличага.

Қ и р о л — Ҳамлетдан? Ким олиб келди муни?

Э л ч и — Алла қандай баҳриялилар олиб келган эмиш. Мен ўзим уларни кўролмадим: мактубни Клав-

дио қабул қилиб олған, менга топширди. (Чиқиб кетади).

Қирол — Лаэрт, қулоқ сол, мен сенга бу мактубни ўқиб бераман. (Ўқийди): «Улуғ ва қудратли подшоҳим! Сизга маълум қиламанки, мамлакатимизнинг чегараларига яқин бир жойда мени қирғоққа ташладилар ва эртага зоти шоҳоналарининг ҳузурларига беиззат ҳозир бўлмоққа ижозат бермагингизни ўтинаман. Ушанда, ижозатингиз билан, ҳеч бир кўрилмаган ва ундан зиёда, ҳаммани ҳайратда қолдирадиган бу қайтишимнинг сабабини айтиб бераман. Ҳамлет» Бу қандай гап бўлди? Ўзи ёлғиз қайтармикан у, ё бошқалар ҳам биргамикан? Хунук бир ҳазил бўлдим бу, ё чинакам рўй берган воқеами?

Лаэрт — Хат ўшаникими?

Қирол — Шубҳасиз ўшаники. Мана мунда кичкина бир варақаси ҳам бор экан. Мунда: «Ўзим ёлғиз қайтаётирман», дебдир... Нима қилдим энди мен? Нима маслаҳат берасан?

Лаэрт — Мен ўзим ҳам бутунлай шошиб қолдим, подшоҳим. Хайр, майли, қайтсинлар. Шодлик воқеаларига эришиб, худди унинг ўз юзига қўрқинч хитоб билан: «Мана мундай номаъқулчилик қилибсан» деган сўзларни ирғита олсам, юрагимни тимдалаб турган дард тузалиб кетади.

Қирол — Йўқ, ундай қилиш ярамайди... Нима қилдик бўлмаса... Лаэрт, сени идора қилмоқ ҳуқуқини менга бергил.

Лаэрт — Хўп, подшоҳим, аммо, инковимизнинг ярашмагимизни талаб қилмаслиқ шarti билан.

Қирол — Йўқ, мен сени ёлғиз ўз-ўзинг билан яраштираман. Унинг келгани рост бўлса, ул энди яна қайтиб Англияга борғали кўнмас, негаким илгарини ҳам унча хоҳламасдан кетган эди. У ҳолда мен уни имтиҳонга тортаман, бу имтиҳондан эса сира бўйин товламайдилар у. Ана шу айтганимча бўлганда уни ўлдиринишга ҳеч ким томонидан ҳеч қандай норозилик кўрсатилмайдилар ва ҳатто ўз туққан онаси ҳам ўлимни бир тасодифгина деб қўядилар.

Лаэрт — Подшоҳим, сизнинг маслаҳатларингизга мувофиқ иш тутмоққа ҳозирман ва мени жазо қуролли қилиб қўлламоқ билан жуда масъуд этасиз.

Қирол — Шундай бўлади. Сен Францияга кетганингдан кейин, бу ерда, Ҳамлет ҳузурида, сенинг бир

хунарингни мақтадилар. Ҳаммасини бир қилиб олганда, сенинг ҳамма хунарларинг орасида, биргина ўша хунаринг, гарчанд у хунарига мен ўзим айрича аҳамият бермасам-да, Ҳамлетнинг жуда ёмон рашкини келтирди.

Лаэрт — У қандай хунар экан, подшоҳим?

Қирол — Ёш йигитларнинг тўпписидоғи гулларга ўхшаган бир нарса бўлса ҳам, лекин безак бўлиш жиҳатидан ҳар ҳолда зарур. Саломатликка хизмат этиб уларнинг ўзларини муҳтарам бир қиёфада кўрсатадиган мўйнали пўстинлар қари чолларга қандай келишса, енгил ва олифта безаклар ҳам ёш йигитларга шунча ярашади. Мундан кейин бир ойча бурун бу ерда нормандиялик бир беғода яшарди. Мен французларни бурундан бери кўриб келганман, ҳатто улар билан майдонга тушиб урушганман, шу учун уларнинг от минишга жуда уста бўлганларини биламан. Лекин ҳали нормандияликнинг от миниши жуда бошқача эди. Эгарда худди қуйиб қўйгандай ўтирар; отни кўнгли истаган кўйларга солиб, ҳайвоннинг ўзи билан ҳам қуюлишиб кетгандай кўринарди. Мен шу қадар ҳайрон қолган эдимки, бошқа шу хил нарсаларнинг бўлиш имкони ҳеч бир хаёлимга келмасди.

Лаэрт — Нормандиялик дедингизми?

Қирол — Ҳа, нормандиялик.

Лаэрт — Ҳаёт номига онт ичаманки, у одам — Ламунднинг ўзгинаси.

Қирол — Ушанинг ўзи.

Лаэрт — Мен уни яхши танийман. У, чинакам ўз мамлакатининг энг чиройлик одамларидан.

Қирол — Жисмоний ҳаракатларга ул нақадар моҳир бўлса ҳам, кўп хусусда, айниқса қиличбозликда, сенинг ортиқлигингни иқроқ қиларди ва ҳам: «бу тўғрида у билан бўй ўлчашадиган одам чиқишига ишонолмайман» дерди. Унинг даъвосича, унинг ўз мамлакатидоғи энг ўткир қиличбозлар орасида ҳам, сен қадар ўткир, чаққон, бу қадар мўлжалли тўғри ва қўли ихчам қиличбоз топилмас эмиш. Бу мақтовлар Ҳамлетнинг шу қадар гашига тегиб, унда сен билан бўй ўлчашмакка шунчалар ҳавас қўзғолдики, сен билан бир қиличбозлик қилишиб кўрмак учун сенинг Данияга чақиртирилмоғингни неча марта мендан талаб қилди. Биз ўз мақсадимиз учун энди мана шундан фойдаланамиз.

Лаэрт — Нима демакчисиз, подшоҳим?

Қирол — Мана қара, сен отангни чинакам яхши кўрармининг ё бўлмаса сенда кўрилган ғазаб мусибат-

нинг фақат зоҳирий кўринишигина эди-ю, кўнглинг у ға-
забга бегонамиди?

Лаэрт — Нечун сиз менга бу саволни бераётир-
сиз, подшоҳим?

Қирол — Отангни севганинг тўғрисида ҳеч бир гу-
моним йўқ, албатта: мунн хаёлингга ҳам келтирма. Ас-
ло! Лекин мен биламанки, муҳаббат деган нарса вақт-
нинг ўтишига қарайди; кўп мушоҳадаларга таянган
тажрибам билан яна шуни ҳам биламанки, вақтнинг
ўтиши билан севгининг ҳарорати ҳам, оловлари ҳам бир
оз босилади. Севги алангасининг ўзида пилта учи ёки
куюндига ўхшаган бир нарса борким, вақти келганда
у нарса аланганинг ўчишига сабаб бўлади. Ҳеч қачон
ҳеч бир нарса ўзининг бутун камолатини сақлаёлмайди,
негаким, камолот, ўзининг мўллиғи ва сероблиғи би-
лан ўз-ўзини ўлдиради. Кўнглимиз бир нарсани хоҳла-
са, ўша хоҳлаб турган вақтимизда у нарса мавжуд бў-
лиши керак, негаким хоҳиш деган нарса ўзгарувчан ке-
лади. Дунёда қанча тил, қанча қўл, қанча тасодиф бўл-
са — хоҳишнинг ҳам шунча баҳоналари, узурлари ва
совунишлари бўлади. У ҳолда олдимизда турган вази-
фанинг бажарилиши ҳам мусофирнинг афсуси сингари
бир нарса бўлиб қолади, бу афсуснинг зарари ҳам бор-
йўғи шундаки, одамга таскин беради... Хўп, энди яна
ўзимизнинг эски дардимиз тўғрисига келайлик. Ҳам-
лет қайтиб келаётир. Ўз отангинг ҳақиқий ўғли эка-
нингни сўзда эмас, ишда кўрсатмак учун сен энди ни-
ма қилмоқчисан?

Лаэрт — Мен ҳатто ибодатхонада бўлса ҳам унинг
каласини олсам дейман!

Қирол — Қотил учун ҳеч бир жой муқаддас эмас,
ўч олиш бўлса ҳеч қандай монини билмайди. Сенга эн-
ди, Лаэрт мана мундай қилиш керак. Уйингдан чиқмай
ўтира бер. Ҳамлет қайтиб келгандан кейин, сенинг бу
ерда бўлганигни эшитади. Биз унинг ёнига бир неча
кишини юборамиз, улар, бояғи французнинг маълум
мақтовлари орқасида туғилган сенинг шуҳратингга не-
ча баравар жило бериб гапирадилар. Ёўнгра биз ико-
вингизни бир-бирингизга рўба-рў қилиб қўйиб, биримиз
сени деб, яна биримиз уни деб астойдил гарав боғлай-
миз. Биронта учи ўтмасланмаган қилич топиб олиш сен-
га ҳеч гап эмас, ва шу билан отангинг ўчинни олган
бўласан.

Лаэрт — Худди айтганингиздай қиламан. Ҳатто
қиличнинг устига заҳар суйкаб қўяман. Мен бир табиб-

дан жуда галати бир дори сотиб олдим. Уша доридан қиличнинг учига жиндаккина суйкаб қўйилгандан кейин қиличнинг учи баданга текканда бир томчи қон чиқса бас; ундан кейин у одамни ҳеч қандай дори-дармон қутқаролмайди. Жиндаккина яра ҳам ўлим билан натижаланадир. Ана шу доридан қиличнинг учига суркаб қўяман, сўнгра Ҳамлетни салгина задалай олсам, унинг иши тамом бўлади.

Қирол — Яхши, бу ишни яна бир қўр ўйлашиб кўрамиз, матлабимизга етказадиган нарсани яна бир марта торозиға соламиз. Агар бу ишимиз бориб чиқмайди-ган бўлса — ёки ниятимиз биллиб қоладиган бўлса, бу нарсага қадам қўймай турганимиз яхши. Башарти, биринчи тажрибамизда муваффақ бўлолмасак, ундан ҳам яхшироқ иккинчи режамиз чизилган бўлиши керак. Яъни бир тадбир топши керак. Шошма! Ўйлашга имкон бер... Ҳа! Шу топда миямга яна бир фикр келди: Қайси бирингиз бир зарб туширсангиз, ҳар зарбингизга тантаналик қилиб бир совруи берамиз, шунда Ҳамлет уришга жуда қизиқиб кетиб, ташна бўлганида сув сўрайди, ана ўша пайтда бир қадаҳда илгари тайёрлаб қўйилган ичимлик берлади. Унинг бир ютуми кифоя. Сенинг заҳарлик қиличнинг ўз вазифасини бажаролмаса, унинг вазифасини менинг бир қадаҳ ичимлигим бажаради. Жим бўл! Аллаким келаётир! (*Қиролича киради*). Нима гап, Ҳертруда?

Қиролича — Фалокат устига фалокат. Лаэрт, синглинг сувга ботиб ўлди.

Лаэрт — Ё раббий? Ботиб ўлди? Қаерда?

Қиролича — Сой бўйида бир туп тол бор, сўлган япроқларини сўқур сувнинг ойнадай тиниқ бетларига ташлайди. Синглинг, ана ўша жойға борган экан; бошида — қоқи гул, чолағон ўт, оқ гул, ундан кейин чўпонларимизнинг қўпол тилида ёмон бир ном билан аталадиган, лекин содда қизларимиз томонидан «ўлик бармоғи» деб юритиладиган оч бишафшаранг гулдан тўқилган галати бир гулдастаси бор экан. Уша гулдастанини толға осмоқчи бўлиб чиққан экан, шох ўлгир синиб кетиб, қиз шўрлиқ гулдастаси билан сувга йиқилибдир. Сувда қаварган кўйлагини уни анчагина гум устида айлантириб юрубдир, у бўлса, ўзининг қўрқинч ҳолда бўлганидан хабари йўқ, эски ашулаларни айтиб, худди денгиз қизи ёки табиат томонидан шу хил табиий фалокатлар учун яратилмиш махлуқ каби сув бетнда сузаберибдир. Бу ҳолнинг узоқ давом этмаги мумкин эмасди.

Кўйлаги, сувни шимиргандан кейин, оғирлашиб, уни сувнинг бағрига тортибдир, ва шу билан шўрлиқ қиз суяқ балчиқлар орасида ўз ўлимига қовушибдир...

Лаэрт — Демак тамом бўлди! Бечора синглим ботиб ўлди...

Қиролча — Афсус, ботиб ўлди!

Лаэрт — Ўзи ҳам, шўрлик Офелия, сувга серобсан, шу сабабдан мен кўз ёшимни чиқармай дейман. Фақат... (*Аччиқ-аччиқ йиғлайди*). Одамнинг хусусияти шу: одам боласи ҳар қадар ўз-ўзидан хижил бўлса ҳам, табиат ўз қонунларини бузмайди. Мен бутун дардларим учун йиғлаб бўлганимдан кейин, менда хотинлар сезгирлигининг кўлагаси ҳам қолмайди! Хайр энди, подшоҳим. Шу топда энг оловли сўзлар билан дунёни бузардим, ҳайфки, мусибатнинг зўрлиғи орқасида рўй берган бу беъмани бўшанглиқ у — сўзлар оловини бутун-бутун сўндириб ташлаган...

(*Чиқиб кетади*).

Қирол — Юр, орқасидан борайлиқ, Хертруда. Унинг саркашлигини нўқталагунча ўлиб бўлдим; кўрқаманки, мана бу кейинги зарба унинг кейинги жинилигини яна қўзғаб қўймасин. Қани юр, қўлдан чиқармайлиқ.

(*Чиқиб кетдилар*).

БЕШИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҮРНИШ

Элсинор.

Гўристон.

Қўллариди асбоблари (беллар) билан икки гўрков кирди.

1-г ўрков — Ўз-ўзини қасд билан ўлдирган қизни христиан маросими билан кўмармидилар?

2-г ўрков — Кўмадилар, дедим-ку сенга. Кавла, тезрак. Унинг ишини терговчи хўп текшириб кўриб, христиан маросими билан кўмишга лойиқ топибдир.

1-г ўрков — Нечик бундай бўлсин, ахир? Бўлмаса, ўзини қасддан сувга ташламасдан, беихтиёр ботиб ўлгандир?

2-г ўрков — Эҳтимол, шундай деб ҳукм қилганлардир.

1-г ўрков — Мен ўйлайманки, бу ерда бир қасд бўлмай иложи йўқ. Беихтиёр ботаётган одам қутулиш учун зўр беради. Агар ўзи қасддан ботаётган бўлса, ундай одамдан бир феъл содир бўладики, у феълнинг уч булоғи бор: ҳаракат этмак, ишга киришмак ва ба-жармак... Демак, бу қиз беихтиёр эмас, қасддан ботиб ўлган.

2-г ўрков — Бас энди, ишингни қил.

1-г ўрков — Гапимни тугатай! Чунончи, масалан, мана бу — сув, хўш мана бу ерда, чунончи, бир одам турибдир, жуда яхши! Агарда у одам ўз оёғи билан бориб сувда ботган бўлса, унинг ўлишига ўша юриб боргани сабаб бўлди. Шу ерига яхши қунт қил. Йўқ, агар сув оқиб бориб уни ботирган бўлса, демак у одам, қасддан эмас, балки беихтиёр ботиб ўлди; яъни ўз ўлимига ўзи сабаб бўлмаган одам ўз жонига қасд қилган бўлмайди.

2-г ўрков — Ҳали қонунда шундай дейилганми?

1-г ўрков — Қонунда, терговни шу йўсинда ўтказилсин, дейилган.

2-г ўрков — Менингча, гапнинг таги мана мунда: бу қиз агар давлатлик хонадондан чиқмаса, христиан маросими билан кўмилиш унга насиб бўлмасди.

1-г ўрков — Жуда тўғри айтдинг. Бундан чиқадики, ўзларини ўлдириш учун бошқа қора халққа қараганда уларга кенграқ йўл қўйилган бўлса, давлатлик одамларнинг шўри экан-да. Кел энди, белкуракни бер бу ёққа. Аммо менинг фикримча, боғбон ва гўрковдан бадавлат одам йўқ. Уларнинг касблари Одам Ато вақтидан бошланади.

2-г ўрков — Бу нима деганинг: Одам Ато бегзодамиди?

1-г ўрков — Биринчи марта қўлига асбоб олиб иш қилган одам Ато эди.

2-г ўрков — У вақтда қўл билан асбоб нима қилсин?

1-г ўрков — Бу динсизнинг гапини қаранг! Сен ҳалли муқаддас китобдан шунча бехабармисан? Муқаддас китобда: «одам Ато ерни кавлади» дейилган. Қўли ҳам бўлмаса, асбобни ҳам бўлмаса ерни қандай кавлайди? Энди мен сендан бир нарса сўрайман. Агар тўғри жавоб беришга ярамасанг, дарров бориб тавба-тазарруъ қил.

2-г ўрков — Хўп, сўра.

1-г ўрков — Тошчи, кемачи, ёки дурадгордан пишиқроқ иш қилатурган яна ким бор?

2-г ўрков — Дор ясайтурғон уста бор. У ясаган дор қанча одам тортилиб кетса ҳам, дор ҳанузгача мустаҳкам туради.

1-г ўрков — Бу жавобинг маъқул. Дор, чинакам мустаҳкам туради. Фақат, унинг мустаҳкам туриши ким учун? Хатога кетканлар учун. Мана, масалан, сен ўзинг дор ибодатхонадан ҳам мустаҳкам деб, сен ҳам хатога кетдинг. Демак, сени дорга жўнатиш керак бўлади. Миянгни кавлаб кўр, балки бошқа бир жавоб топарсан?

2-г ўрков — Тошчи, кемачи ё дурадгордан кўра пишиқроқ иш қилатурган яна ким бор, шундайми?

1-г ўрков — Ҳа, баракалла, шунинг жавобини бер, вассалом.

2-г ўрков — Яхши. Ҳозир айтаман.

1-г ўрков — Хўш...

2-г ўрков — Жавоби шуки, азбаройи худо, жавоб беролмайман.

*(Ҳамлет билан Ҳорацио кириб,
олисда тўхтайдилар)*

1-г ўрков — Бас энди, бунинг устида бош айлан-тириб ўтирма, эринчак эшакни қанча урганинг билан югуртиролмайсан. Башарти, сенга шу саволни берсалар «гўрковлар» деб жавоб қил, негаки улар тиклаган бино то қиёматгача етади. Бор, бирор нарса топиб кел, томоқни ҳўллайлик.

*(2-гўрков чиқиб кетадир).
(1-гўрков гўр қазиб туриб ашула айтадир):*

Бир замонлар ёш эдим,
Севгига йўлдош эдим,
Шуларни ўйлаб дедим,
Шундан яхши нима бор?
На қайғи бор, на ҳасрат...
Фақат ҳузур-ҳаловат...
Эрта роҳат, кеч роҳат,
Ҳар куни кўклам, баҳор...

Ҳамлет — Бу тентак ўзи қилиб турган ишига тушунмайди, шекилли. Гўр кавлаб туриб ашула айтади.

Ҳорацио — Қилатурган иши бу бўлгандан кейин кўнукмай иложи йўқ.

Ҳамлет — Рост айтасан. Оз иш қилатурган қўл нозикрак бўладир.

1-г ўрков — *(Ашула):*

У замонлар ўтди энди... кетди бедарак,
Энди мана ерни кавлаб терганим суяк.

(Бошчаноқ): Бош суяги... *(Чиқариб ташлайди).*

Ҳамлет — Бу бошчаноқнинг бир замон тили бор эди, балки, ашула айтишга ҳам ярағандир. Энди келиб ана у тентак, биринчи марта одам ўлдирган Қобилнинг чакка суягидай бўлиб, бор кучи билан ерга ураётир. Аблаҳ, бу жасадга мунча ҳазар қилиб қарайди, балки, бу ўз замонида, ўзини ҳатто худо даражасига қўйган

бир ҳукумат улуғи бўлгандир. Оё, шундай бўлиши мумкин.

Х о р а ц и о — Мумкин, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Еки ҳар йўлиққан: «омонмисиз, азизим», ё бўлмаса «кайфингиз нечук, ҳурматлик» деб мулозиматлар қилган бир сарой аҳли, ёхуд «ўзимга бермасмикан» деган тамаъ билан «фалончи»нинг отини «фалон, пистон» деб мақтаган бир таъмакор бўлгандир.

Х о р а ц и о — Шундайдир, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Энди келиб бу бош қуртларга насиб бўлган, қуртлар уни пок-покиза еганлар, мана бу эшак гўрков бўлса, унинг чакка суягини бел билан янчиб ўлтирибдир. Агар биз фойдалана билсак, бу нарса катта ибрат бўларди. Бир замон нақадар парваришлар билан силаниб-сипаланган бу суяклар, оё «суяк» ўйинида соққалиқ вазифасини кўриш учунгина яратилганмиди? Шунини ўйласам, суякларим сирқирайдди.

1-г ў р к о в — (Ашула):

Турмуш билан кураш қилиб шунда йиқилдинг
Тилайманки, энгил бўлсин ётган тупроғинг.

(Бошқа бир бошчаноқни иргитади).

Ҳ а м л е т — Ана, тагин биттаси. Бу, балки, бир муфтининг бошчаноғидир. Қани унинг ривоятлари, масала-масаллари, мулозаматлари ва ингичка нукталари? Мана бу жоҳилнинг мунча омилона муомалаларига нега индамай туради. Ва нега уни ҳақорат даъво қилиб қозихонага чақиртирмайди? Ай! Мана бу жаноб, ҳар хил васиқа, ҳужжат, ижро варақалари, раҳмонмалар билан яроғланиб олиб, ўз вақтида қанча мулкларни ўзиники қилди экан? Унинг шу топдаги ҳолини, бир замонлар фаросат билан тўла бўлган бошларини кўринг! Оё бунинг шунча даромадлари, тўплаган дунёлари, агар икки, баравар ортиқ бўлганларида ҳам, шу топда, бунинг ётқан ерини икки қарич бўлса ҳам кенгайтириб беришга ярайдиларми? Бунинг қўлидаги васиқалар, бу йиғилмаларнинг ўзи шу тобут сандиқчасига зўрға сизгарди, ҳолбуки энди сандиқчага ўзи жойланибдир.

Х о р а ц и о — Бемалол жойланибдир, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Васиқа ёзилтурган қалин қоғозлар қўй терисидан бўлади шекилли?

Х о р а ц и о — Ҳа, шаҳзода, қўй терисидан, ундан кейин бузоғ терисидан бўладир.

Ҳамлет — Демак, ҳалиги васиқа қоғозлариға эга бўлмоқ учун уринатурғон ҳам қўйлар билан бузоғлар экан-да. Ана у азамат билан бир гаплашиб кўрай. Ҳой тақсир, бу гўр кимники?

1-г ўрков — Меники. (Ашула):

Турмуш сендан зўр келиб,
Сен турмушдан енгилб...

Ҳамлет — Менинг ўйимча сен бу гўрнинг ичига тушиб олғанинг учунгина уни ўзимники дейсан.

1-г ўрков — Сиз бунинг ташидасиз, шу учун сизники бўлмайди. Мен бўлсам, ҳали унинг ичига кириб ётмасам ҳам, ҳарқалай, ўзимники дейман.

Ҳамлет — Гўр деган, расми, тириклар учун эмас, ўликлар учун кавланади, шу учун, ҳазрат, сени ёлғончи десак мумкун.

1-г ўрков — Йўқ, гарчи мен бунинг ичига тушиб олган бўлсам-да, ёлғондан йироқман.

Ҳамлет — Бу гўрни кимга қазиб ётирсан? Эркак кишигами?

1-г ўрков — Ҳеч бир эркак кишига эмас.

Ҳамлет — Ундай бўлса, хотин кишигами?

1-г ўрков — Хотин кишига ҳам эмас.

Ҳамлет — Кимни кўмадилар бўлмаса?

1-г ўрков — Тириклигида хотин киши, эндиликда эса — худо раҳмат қилсин, бир марҳума бўлган кишини.

Ҳамлет — Бу азамат жуда сўз-танлар чиқди-ку. Бу билан гаплашганда ҳар бир гапни ўлчаб гапиришга тўғри келади. Самолар номига онт этаманки, Ҳорацио дунёнинг ишларига сарасоп солиб қараганимдан бери, яъни шу сўнғги уч йил мобайнида, мана шундай бир фикрга келдим: замонамиз шу қадар иттиглашдики, авомнинг оёқ учи ҳаваснинг товониға тегиб унинг гашини келтира бошлади (гўрковга): қачондан бери бу касб билан шуғулланасан?

1-г ўрков — Унутилмас кунлар орасида энг унутилмаси бўлган, яъни марҳум қиролимиз Ҳамлет Фортинбрасни енгган кундан бери.

Ҳамлет — Унга неча йил бўлди?

1-г ўрков — Шуни ҳам билмайсизми ҳали? — бир масъум ҳам биладиган гап-ку! Бу воқеа ёш шаҳзода Ҳамлет туғилган кун юз берган эди, шаҳзода Ҳамлет бўлса жинни бўлиб қолиб, Англияга жўнатдилар.

Ҳамлет — Нега жўнатдилар Англияга?

1-г ўрков — Жинлангани учун. У ерга бориб яна эсу-ҳушини топиб олади, борди-ю тополмаса, унда ҳам зарари йўқ.

Ҳамлет — Нега?

1-г ўрков — Билимайди. Чунки у ерда ҳамма жинни.

Ҳамлет — Нечик жинланди у?

1-г ўрков — Айтишларига қараганда, жинланиши жуда қизиқ бўлган.

Ҳамлет — Нечик яъни?

1-г ўрков — Бирданига эсини йўқотиб, жинлангану кўйғон.

Ҳамлет — Ниманинг устида жинланган, ахир?

1-г ўрков — Дания тупроғи устида. Менинг ҳам гўрковлиқ қила бошлаганимга ўттиз йил бўлади. Жуда ёш вақтимда кириб эдим бу ишга, шу иш билан қаридим.

Ҳамлет — Одам боласига тамом чириб йўқ бўлмоқ учун қанча вақт керак бўлади?

1-г ўрков — Одамга қарайди. Баъзилар тиригларидаёқ шу қадар чирийдиларки, зўрға гўристонга етиб келадилар. Баъзилар саккиз, баъзи бирлари эса тўққуз йилгача чидайдилар, кўнчилар албатта тўққиз йил туриш берадилар.

Ҳамлет — Нега кўнчи бошқалардан узоқроқ чидайдди?

1-г ўрков — Маълум. У ўз ҳунари орқасида шу қадар ошланган бўладики, сув унинг терисига зўрға таъсир қилади, ваҳоланки, мен сенга айтсам, сув деган нарса ўлик жасадни жуда тез нобут қилади. Мана бу бошчаноқни кўринг. Ернинг тагида роса йигирма уч йил ётган...

Ҳамлет — Кимнинг боши?

1-г ўрков — Бузуқ бир хотиндан бўлган бетавфиқ фарзанднинг боши, аммо-лекин сиз, ким деб ўйлайсиз?

Ҳамлет — Билолмадим.

1-г ўрков — Беҳаё ҳазиллари учун ҳеч қаерда роҳат юзини кўрмасин илоҳим. Бир кун менинг бошимга бир шиша «Рейн» шаробини қуйиб юборган эди. Хуллас, бу бош — ўрда қизиқларидан Юриқники.

Ҳамлет — (Бошни қўлига олиб): Чинжам-а?

1-г ўрков — Айни ўзи.

Ҳ а м л е т — Бечора Юрик. Мен бун танир эдим, Ҳорацио. Хушчақчақликда назир и йўқ эда, хаёли то-поғонлиғи одамни ҳайрон қолдирарди. У мени елкасида кўтариб катта қилған эди. Мен уни жуда яхши кўрардим, энди бўлса мана бу бош чаноғи нафратимни кўз-ғатади, кўнглимни оздиради. Мана лаблари, жуда кўп ўпканман, лекин саноғи эсимда йўқ... қани қаерда қолди сенинг ҳазилларинг, ҳой Юрик, ашулаларинг, чандишларинг, қирол дастурхони теграсида ўлтурғонларинг, ичакларини узадиган қаҳқаҳа портлатишларинг?.. Ҳайҳот. Шу топда ўзингни кулдирмак учун бўлса ҳам биргина ҳазилинг қолмаған. Милкларинг бир-бирига киришган. Сен энди бурунғидай чиройлиқ хотинларнинг пардозхоналарига кириб «юзингизга арава-арава упа-энликни чаплағанингиз билан ўз аслингиздан йироқ кетолмайсиз» деб, уларни кулдиролмайсан... ўтинаман сендан, Ҳорацио, менга бир нарсани айтиб бергил...

Ҳ о р а ц и о — Нима дейсиз, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Оё, Македонияли Искандар ҳам, тупроқда ётаркан, шу ҳолда бўлиндимикан?

Ҳ о р а ц и о — Ҳеч бир шак-шубҳа йўқ.

Ҳ а м л е т — Худди шунақа қўланса ис чиқардимикан? Ув-в.

Ҳ о р а ц и о — Албатта, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Жасадимизнинг қолдиқлари қандай паст нарсаларга ишлатилар экан, Ҳорацио! Искандарнинг суякларни бирорта идишга қопқоқлик қилаётгандир деб ўйлашдан ким бизни манъ қилолади?

Ҳ о р а ц и о — Бу нарса, хаёлининг ортиқча ўйини бўларди.

Ҳ а м л е т — Ҳеч, биз агар хаёли қилиб кўрсак, татом бемалоллиқ билан ва тўғри йўлдан сира адашмасдан, чунончи мана бу нарсани тахмин қила олардик: Искандар ўлди, Искандарни кўмдилар, Искандар тупроққа айланди, тупроқ эса ер демак, ердан лой қилинадир, энди, Искандар айланган лойдан бўза идишига қопқоқ ясалмайди, деб ким айта оладир?

Цезарь кимдир? Ер юзини қалтиратган ҳукмдордир, Ўлгандан сўнг ул ҳам бориб қора ерга табдил топди. Бир замонлар ер юзига ҳакам бўлган шундай бир куч, Ҳайҳот, энди деволларга ишлатилган қора лойдир.

Энди, жим. Ўзимизни бир чеккага олайлиқ. Қирол, қиролича ва бутун аркони шу томонга келаётирлар.

(Бошларида рухонийлар бўлғони ҳолда жаноза маросими кўринади. Офелия тобути кетида Лаэрт ва навкарлар келмакдалар, улардан сўнг қирол, қиролича ва аркони.) Ким бўлди бу? Тантана деган нарсалардан асар ҳам йўқ, демак жонидан тўйган бир вақтида ўзинга қасд қилган биронта обрўли хотин бўлса керак. Ҳа, обрўли одамга ўхшайдир. Бирор жойга беркиниб туриб томоша қилайлик.

(Ҳорацио билан бирга бир томонга чекилади).

Лаэрт — Яна қандай маросими бор — қилинатурфон?

Ҳамлет — Бу сўзлаб ётган — Лаэрт бўлади, номусли ва нажиб йигит... қунт қил.

Лаэрт — Яна қандай маросим қолди?

1-роҳиб — Бизга ижозат этилган кўмиш маросимлари қилинди. Унинг ўз ажали билан ўлганлиги шубҳалик, агарда юқоридан буйруқ бўлмаганда бунинг жасади то сўнг Исрофилғача покланмасдан ётаберарди ва такбир-тахлил ўрнига унинг ўлигини тошлар ва кесаклар билан узатардилар, энди-чи, энди: покдоман қизларнинг гўрларига қўюлатурфон қизлиқ гулдастасига эга бўлди ва уни сўнг манзилангача жом овозлари остида узатмоқдалар.

Лаэрт — Демак, бошқа ҳеч нарса қолмабдир-да?

1-роҳиб — Йўқ. Ўз ажаллари билан кетган бошқа бандалар учун ўқилатурган «ракам» дуосини бунинг ҳақида ҳам ўқийтурфон бўлсак, кўмиш маросимини ҳақорат қилган бўлардик.

Лаэрт — Энди буни ўз сағанасига тушурингиз, гўзал ва масъум тупроқларидан баҳор бинафшалари уҳансин. Сенга, эй тош кўнгилли роҳиб, шунигина дейманки, сен дўзах оловлари орасида тишларингни бир-бирига кириштириб ёнжиған вақтингда, менинг синглим фаришталар тўдасига қўшилган бўлади.

Ҳамлет — Нима гап! Бу кўмилаётган гўзал Офелиями?

Қиролича — *(Тобут устига гуллар сочиб)*: Юлиб олинган гулга энг сўнгги гулларни қўшай — алвидо. Офелия, менинг Ҳамлетимга тегарсан деб умид қилган эдим, бу гулларни сағанангга эмас, келинчаклик ётоғингга сочарман деган эдим.

Лаэрт — Бераҳм қилмишлари билан сени ойдай ёруғ ақлингдан жудо қилган ким бўлса, уч қават балолар ўн мартадан бориб ўшанинг ёқасига ёпишин! Туп-

роқ ташламай туринг. Тўйиб бўлмас синглимни яна бир бор кўриб олай. (*Ирғиб гўрга тушади*). Энди кўмаберинг соғонани. Илгари бир адир, ундан кейин ўзининг баландлиги билан қадимғи «Пелион»* тоғи, ҳаттоки ложуварт «Олимпиус»нинг кўкларга тегадиган чўққилари қадар юксак бир тоғ тиклангунча, ўлигини ҳам бостира беринг тупроқ билан!

Ҳ а м л е т — (*Олдинга чиқиб*): Ким — у мунча маъюслик билан ўз дардларини айтиб, ўзининг аччиқ фарёдлари билан дарбадар юлдузларга ёлворган, уларнинг ўз жойларидан қимирламасдан, ювош сомилар каби тинчгина туриб, бунинг туганмас ҳасратларига қулоқ бермакларини сўраган? Мана менман, данияли **Ҳамлет!** (*У ҳам ирғиб соғонага тушади*).

Л а э р т — Шайтон чанг солсин имонингга.

(*Ҳамлетнинг томогидан бўғади. Олишув*).

Ҳ а м л е т — Яхши тилак тиллагали ярамас экансан. Марҳамат қилиб мени бўғушингни бас қил.

Тежанг, узи қора одам бўлмасам-да, ҳарқалай, феълим ёмон, эҳтиёт бўлишга маслаҳат бераман... Ол кўлингни...

Қ и р о л — Ажратиб қўйинг!

Қ и р о л и ч а — Ҳамлет, Ҳамлет!

Ҳамма — Яхшилар.

Ҳ о р а ц и о — Олижаноб шаҳзода, тинчланингиз!

(*Одамлар уларни ажратиб қўйиб, соғонадан чиқарадилар*).

Ҳ а м л е т — Йўқ, кўзларим абадий юмулганча бу йўлда олишмоқдан тўхтамайман.

Қ и р о л и ч а — Нима тўғрида гапираетирсан, севимли ўғлим?

Ҳ а м л е т — Мен Офелияни севардим. Қирқ минг оғайнининг севгиси бир тараф бўлса, биргина менинг севгим ўзи бир тараф. (*Лаэртга*): Сен унинг йўлида нималар қилмоқчисан?

Қ и р о л — Кўрдингни, Лаэрт, бунинг ақли бошида эмас.

Қ и р о л и ч а — (*Эрига*): Худо ҳаққи сўрайман, гапирмай туринг!

Ҳ а м л е т — Унинг йўлида нималар қилмоқчисан дейман? Улумига йиғлайсанми? Уни деб кураш бошлайсанми? Ўзингни очдан ўлдирасанми? Тирноғинг би-

лан кўксингни тинталайсанми? Заҳар ичасанми? Тимсоҳ гўши ейсанми?

Шуларни ҳаммасини мен ҳам қиламан... Нега келдинг бу ерга? Юрагинг куйиб келдингми? Гўрга сакраб тушмак билан мени хижолат қилғали келдингми?.. У билан бирга ўзингни тириклай кўмдирмакчи бўлсанг, мени ҳам кўмсинлар! Модомики сен тоғлар тўғрисида бир вайсаб ўттинг, миллион арава тупроқни бизнинг устимизга тўксунларда, баландлиги олдида Осса* тоғлари ҳам бир холдай бўлиб қола турғон тупроқ йиғини кўтарилсин ва унинг чўққиларини саратоннинг жаҳаннам оловлари кўғурсин! Сен ўкурмакчи бўлсанг, мен ҳам сендан қолишмайман!

Қирол и ч а — Бунинг яна телбалиги тутди, лекин тезда ҳушига келади. Сўнгра, янгигина тухумдан чиққан олтин тукли болаларини ўз қанотлари билан исита турган каптар сингари, даррав ювошланиб, жимгина қайғисига бериладир.

Ҳ а м л е т — Менга қара, нима учун сен менга мунака хиллиқ билан қарайсан? Мен сени ҳамма вақт яхши кўриб юрардим-ку... хайр майли, бу ерда Ҳеркулесдай одамнинг қўлидан ҳам ҳеч нарса келмайди! Майли, мушук кўнгли хоҳлаганча миёвлай берсин, ит ҳар ҳолда ўз деганини қиладир.

(Чиқиб кетадир).

Қирол — Азизим Ҳорацио — ўтинаман, сендан орқасидан борғил. *(Ҳорацио чиқиб кетади)*. Сен, Лаэрт, кечаги маслаҳатимизни эсингда тутиб, яна жиндак бардош қилиб тур, энди оз қолди. Ишни қанча керак тезлик билан бартараф қиламиз. *(Қироличага)*: Азизим Ҳертруда, айтғил, ўғлингни кузатсинлар *(қиролича чиқиб кетади)*. Бу гўрнинг устига жонли бир ҳайкал ўрнатиш керак. Яқинда тинчликка ҳам қовушармиз, унгача бардош этагини ушлашимиз лозим. *(Чиқиб кетадилар)*.

ОЛТИНЧИ КҰРИНИШ

Урдада катта бир хона. Ҳамлет билан Ҳорацио киришадир.

Ҳ а м л е т — Бун бас қилайлик энди, азизим. Бошқа хусусға ўтайлик. Уша вақтдағи ишлар-ку — ҳаммаси эсингда бордир?

Ҳ о р а ц и о — Нега бўлмасни, шаҳзода?

Ҳ а м л е т — Ҳорацио, менда бир кўнгил кураши бошланиб кўзимдан уйқу деган нарса тамом қочиб кетди. Мен ўзимни кишанга боғланган гуноҳқордан ҳам баттаррак бандга тушганимни сезардим, сўнгра мен ўзимга бир дадиллик бердимки, мана энди, шу ишимга хурсанд бўлиб ўлтирибман. Бепарволик деган нарса баъзида бизга кўп катта хизматлар кўрсатади, бунни билиб қўйиш керак, ҳолбуки муваффақиятсизлиқларимизнинг аксариси илгаридан пухталаниб қўйилган тахминлар орақасида рўй беради. Бу бизга, устимизда, бизнинг тақдирларимизни идора этган бир улўхият борлигини кўрсатади.

Ҳ о р а ц и о — Айни ҳақиқат.

Ҳ а м л е т — Устимга янги чакмонимни кийиб кечадан хонамдан чиқдим, қоронғида, тимскиланиб юриб уларни ахтара бошладим ва топдим. Муҳрланган номани қўлга тушургач, яна қайтиб уйимга келдим. Бу муваффақият менга дадиллик берди, сўнгра, эҳтиёт деган нарсани сира ўйламай, номани очишқа қарор бердим; нима чиқди дегин ундан?

Қирол Клавдийнинг кўнгли қинғир одам эканлигига яна бир далил келиб чиқди, яъни қуйидаги мазмунда бир нома ўқудим:

Елғиз Даниянинггина эмас, балки Англиянинг оёйишталиғи ҳам матлуб бўлганлигидан ва ҳам Ҳамлетдай зарарли одамни соғ қолдириш ярамаганлигидан, шу номани олган ҳамон, унга — эс-ҳушини тўплашқа, ўзингизга эса пичоқ қайрашга ҳам фурсат бермасдан, мазкур Ҳамлетнинг бошнини кессангиз...

Ҳ о р а ц и о — Йўқ-эй?

Ҳ а м л е т — Мана номанинг ўзи: бўш вақтингда ўқуб кўр... Бошқа гапларни ҳам эшитмак истайсанми?

Ҳ о р а ц и о — Истаганда қандай, шаҳзода.

Ҳ а м л е т — Уларнинг мени қопқонга тушурмак истаганларини жуда аниқ сезардим, шу учун менга зехни қобилиятларимни кўп зўр бериб ишлатишга тўғри келмади. Иш режаси ўз-ўзидан чизилиб қолди. Ўлтирдимда, қўлимдан келган қадар хушхат қилиб, бошқа битта нома ёздим. Мен ҳам, бир замонлар бошқа давлат сингари, очиқ ва хушхат қилиб ёзишни айб деб билардим, шу учун у одатимдан қутулиш менга анча қийин бўлди, шундай бўлса ҳам, дўстим, ўзим-ўзимга катта

хизмат қилдим. Менинг нималар ёзганимни билмак истайсанми?

Х о р а ц и о — Албатта, муҳтарам шаҳзода.

Х а м л е т — Англия, Даниянинг содиқ хирожгузори бўлганлигидан мен унинг қироли олдиға қуйидағи қаттиқ талабни қўйдим: «Башарти сиз, бизнинг биродаримиз ва иттифоқдошимиз бўлган Англия қироли, сулуҳ дарахтининг бошоқларидан туғулган гулдастасини қўлига ушлаб иккавимизнинг ўртамизда кўкариб турушини истасангиз, шу номани топширганларни тўхтовсиз ўлум жазосига маҳкум қиласиз, шу билан бирга уларни қай йўсунда бўлса ҳам сўроқ қилиб ўлтирмайсиз ва ҳатто калима айтмоқлариға ҳам фурсат қолдирмайсиз».

Х о р а ц и о — Янги номани қандай қилиб муҳурлай олдингиз?

Х а м л е т — Бу ерда ҳам менга тангрининг ўзи ёрдам қилди. Чўнтагимдан отам марҳумнинг муҳри чиқиб қолди, унда Даниянинг давлат тўғруси бор эди. Номани бурунғидай қилиб жойладим, устига унвонини ёздим, муҳр босдим, ундан кейин астагина бурунғи жойига жойлаб қўйдим. Бунн ҳеч ким кўргани йўқ. Эртаси кунн денгизда ўғрилар билан урушимиз бўлди, унинг оқибати эса ўзингга маълум.

Х о р а ц и о — Демак, Розенкранс билан Гилденштерн муҳаққақ ўлумга кетибдирлар-да?

Х а м л е т — Бўюнлариға қўйилган вазифани улар ўзлари сўраб ва тилаб олдилар, шу учун уларнинг ўлумлариға кўнглим ачишмайди, у ўлум, ўзларининг ортиқча урунишлари учун бир мукофот. Икки кучлик душман зарбаси ўртасида қолган кучсизнинг шўри қурисин!

Х о р а ц и о — Қандай ярамас одам экан, бу қирол!

Х а м л е т — Энди сен ўз кўзунг билан кўриб турасанки, менинг гарданимга муқаддас бир вазифа юклатилган, бу вазифа — ундан, яъни: отамни ўлдирган, онамни ярамас бир хотинға айлантирган, Дания халқининг истаклари билан менинг умидларим орасига чақир тиканак бўлиб кирган, ва ниҳоят, менинг ўзимни ҳам қўлга тушурмак учун фириб тузоқларини қурган номарддан ўч олмоқдир. Уни мана шу қўлларим билан уриб ўлдирмакка виждон юзасидан ҳаққим йўқми менинг? Бу йирингли ярага бундан сўнг ҳам одам болаларини кемирабермакка йўл қўйсам, оё менинг томонимдан бир жиноят бўлмайдами?

Ҳорацио — Энди элчиларнинг Англияда ўлдирилганлари тўғрисидаги хабар шу яқин кунларда қиролга эшитилиб қолса керак.

Ҳамлет — Албатта, бу кун-эрта эшитилади, лекин унға қадар ўтатурған фурсатдан фойдалана оламан. Баъзида одам боласи «бир» дегали ҳам улгуролмасдан ўлиб қолади. Ҳорацио, Лаэртни фаромуш қилганим учун чин кўнгилдан афсус еймай. У билан менинг аҳволимни бир хилда демак мумкун. Мен у билан дўст бўлиб қолиш талабида астойдилман, фақат менинг тинкамга теккан нарса унинг ўз мусибатлари билан гердайиши бўлди.

Ҳорацио — Ҳам, биров келаётир.

(Озрик киради).

Озрик — Зоти шоҳоналарининг Данияға яна қайтиб келмаклари билан табрик қиламан.

Ҳамлет — Қуллуқ, Ҳорацио, бу суқ чибини билан танишмисан?

Ҳорацио — Йўқ, шаҳзода, таниш эмасман.

Ҳамлет — Ундай бўлса шарафлик эмишсан, зероки бу билан таниш бўлмоқ фақат шармандаликка сабаб бўлади. Унинг даромади, ерлари жуда кўп. Агарда бир ҳайвонни бошқа ўзи сингари ҳайвонлар устидан қирол қилиб қўйилса, бу азамат ўша қиролнинг дастархониға ҳам қўл узатади. Бу ўзи фақатгина бир олақарға-ю лекин, боя айтганимдай, ўзига старли ерлари ва ифлосликлари бор.

Озрик — Қийматли шаҳзода, башарти зоти шоҳоналарининг бўш вақтлари бўлса, қирол ҳазратлари томонидан менинг уҳдамга юклатилган вазифани эшитсалар.

Ҳамлет — Агар бўш вақтим бўлмаганда ҳам, қиролнинг истагини жону дилим билан эшитардим. Фақат, шапкангни ўзига тегиш бўлган жойға қўйғил. Унинг жойи бошда эмасми, ахир?

Озрик — Қуллуқ, шаҳзода жаноблари... Фақат ҳаво шу қадар иссиқки...

Ҳамлет — Аксинча, бу кун ҳаво совуқ: шўмол шамолли бор.

Озрик — Дарҳақиқат, шаҳзода, бу кун пича совуқ бўлиб турибдир.

Ҳамлет — Ҳар ҳолда, менинг билишимча, бу кун ҳаво жуда иссиқ ва дам.

О з р и к — Тўғри айтадилар, шаҳзода жаноблари, бу кун ҳаво шу қадар иссиқ ва дамки, таърифга синамайди... фақат, шаҳзода, қирол ҳазратлари жанобингиз учун биров билан катта бир гарав боғлаша турган бўлдилар ва шунингизга эшиттирмакни менга топширдилар. Масала мана бундан иборат...

Ҳ а м л е т — (Унинг шапқасини кўрсатиб): Илгари буни кийиб олдинг.

О з р и к — Азбаройи худо, шаҳзода, менга бу қулайроқ... азбаройи худо бу қулайроқ. Шундай қилиб, шаҳзода, масала шундан иборатки, яқинда ўрдага бир ёш йигит кириб келди, жуда кўркем, жуда тарбиялик ва ҳар навъ камолатларга эга бўлган бу йигитнинг номи Лаэрт эди. Унинг миждоз ва табнатиини, ва ҳам бошқа олий сифатларини тегишли даражада мадҳ ва ситоийиш этмак учун сўз вафо қилмайди. Лекин, ҳар ҳолда, унинг нозиклик, чаққонлик ва одобликда барчага намуна бўлганини айтмасдан туриб бўлмайди, Хуллас, у — шундай ноёб бир йигитки, унинг суҳбатидан энг баланд даражалик одамлар ҳам завқ ола билдилар.

Ҳ а м л е т — Сен уни на қадар балоғат ва фасоҳат ишлатиб мақтаганинг билан, муҳтарам дўстим, унинг фазилат ва камолатлари ўз порлоқлиларидан бир заррасини ҳам йўқотмайдилар, мен биламанки, энг соғлом эс ҳам ундаги сифатларининг туганмас рўйхати орасида қолиб, ўзини йўқотади ва у эсга, сўнгра, ҳеч қандай ҳисоб ёрдам қилмайди. У сифатларни фақат жамъ ҳолида олмоқ лозим, ва шунда улар шу қадар кўп миқдорда тўпланадиларки, ундай юк ҳар қандай кемага ҳам сув юзида салмоқлик бералади. Энди шахсан менинг ўз тўғримда келинса, мен чин кўнгилдан қувониб туриб дейманки, Лаэрт — юксак қобилиятларга эга бўлган бир йигитдир. Унда бебаҳо ноёблиқлар шу қадар мўл тўпланмишки, унинг тўғрисида ҳақ гапни айтмоқ учун фақат мана мундай демак мумкин: у, ўз тенгини фақат ойнада кўра олади-бошқа ҳар қандай таъриф ва тавсиф унинг суратини эмас, ёлғиз аянч бир кўлагасини кўрсата оладир.

О з р и к — Зоти шоҳоналари, унинг тўғрисида айни ҳақиқатнинг ўзини марҳамат қилдилар.

Ҳ а м л е т — Фақат, азизим, нима кераги бор бутун бу гапларнинг? Бу ёш йигитнинг шаъшаали тасвирини сертакаллуф ва серҳашам сўзларимизнинг кераксиз безаклари орасига олмоқ нега керак?

О з р и к — Шаҳзода жаноблари...

Ҳорацио — Қийматли шаҳзода, бу билан унинг ўз тилида эмас, бошқа бир тилда гаплашинг, шунда балки, сўзингизга тезрак тушунар. Чинакам, шундай қилиб кўрунг.

Ҳамлет — Фақат, у ёш йигит тўғрисида бу гап-сўз нима учун бошланди?

Озрик — Лаэртни айтадиларми, шаҳзода?

Ҳорацио — Бунинг ҳамени қоқланди: у олтин ҳалли сўзларнинг ҳаммаси ишлатилиб бўлди.

Ҳамлет — Шундай, азизим, Лаэртни айтаман.

Озрик — Сиз эмас, шаҳзода, фақат жоҳил одамларгина...

Ҳамлет — Ташаккур этаман, сен мени улар қаторига қўшмадинг. Лекин сенинг фикринг билангина мен яхши одам бўлолмайман-да, гарчанд у фикрнинг ҳатто самний бўлганда ҳам, у ёғини айт.

Озрик — Сиз эмас, шаҳзода, фақат жоҳил одамларгина Лаэртнинг яна бошқа юксак камолотини билмасалар мумкун.

Ҳамлет — Бу фикрингга қўшулишга журъат этолмайман, чунки мақталган Лаэртни ўзим билан тенглаштиришга тўғри келиб қолмасин деб қўрқаман. Бир одам тўғрисида тўғри бир ҳукм бермак учун киши илгарин ўз-ўзини яхши билмагани лозим.

Озрик — Мен унинг ёлғиз биргина хусусда тугал камолотга эга бўлганини қабул қиламан. Эл сўзига қараганда, унинг бу хусусдаги қобилияти жуда бошқача.

Ҳамлет — Қайси хусусини айтасан?

Озрик — Қиличбозлик ва ханжарбозлик ҳунарини эмиш.

Ҳамлет — Демак, бир эмас, икки ҳунари бор. Хўш, гапир.

Озрик — Қирол сизнинг томонингизни олиб унга қарши олти адад яхши барбарни от қўймоқчи. Лаэрт бўлса, эшитишимга қараганда, сизга қарши олти адад қилич ва олти адад француз ханжари қўймоқчи эмиш? У қилич ва ханжарларининг жуда ажойиб қинлари, камарлари ва бошқа асбоблари бор эмиш? Айниқса қутиларининг учтаси жуда бошқача эмиш.

Ҳамлет — Қути деганинг нима?

Ҳорацио — Шаҳзода, бу одам сизга ҳамма нарса-ни игнасидадан игнага айтиб бермагунча сизни озод қилмайтурғонга ўхшайди.

Озрик — Қути деганим, шаҳзода, қиличнинг чарми.

Ҳамлет — Айни истироҳат вақтим шу ерда айланиб

тураман. Агар қиролга маъқул бўлса Лаэрт ўз ниятидан қайтмаган эса, тегишли кишиларга буюрингиз: қилчларни шу ерга олиб келсинлар. Мен гаравнинг қирол фойдасига ҳал бўлмоғи учун бутун кучимни сарф қиламан: башарти бу нарса менга насиб бўлмаса, баданимнинг бир неча жойида зарб излари ва балки жароҳатлар бўлгани ҳолда шарманда бўлиб майдонга чиқаман.

О з р и к — Жавобин худди шу мазмунда эшитдирмакка буюрадиларми?

Ҳ а м л е т — Албатта, безаш бўлса ўзинг ўз билганинча безарсан.

О з р и к — Тамом садоқат билан ўзимни зоти шаҳзодаларининг марҳаматларига таслим қиламан.

Ҳ а м л е т — Жаҳон-жаҳон саломатликлар тилайман. (*Озрик чиқиб кетади*). Яхшики, у ўзини-ўзи бировларнинг марҳаматига таслим қилади, йўқса ҳеч ким ўз ихтиёри билан уни ўз марҳаматига олмас эди. Ҳеч бир тил бунинг тўғрисида бир оғиз яхши сўз деёлмасди.

Ҳ о р а ц и о — Бу ўз тухумининг пўчоқлари, ўз миясида қолгани ҳолда уясида учиб чиққан қизилштоннинг худди ўзгинаси.

Ҳ а м л е т — Бу одам онасининг қучоғида ҳам, эмчакка оғиз солмасдан бурун шунақа судралган бўлса керак. Менга маълум бўлган бир қанча шу жинсдаги қушларга ўхшаб, бу ҳам, шу беҳуда замонамизни жинни қилган бутун феъл ва ҳаракатларга тақлид қилмоққа урунади. Лекин бу ёлғиз зоҳирий томонигагина эргашади. Бутун бу жўн фириблар — қўлларидан елпиғич тушмайдиган эси бор ва эси йўқлар назарида қадр ордирмоқ ҳавасидан ўзга нарса эмас, фақат буларнинг ҳаммасини яхшилаб бир пуфласанг кули кўкга учад!

(Сарой ходими киради).

С а р о й х о д и м и — Жаноби Шаҳзода, қирол, Озрик деган ёш йигитдан, шу жойда душманингизга мунтазир турганингиз хусусида сизнинг жавобингизни эшитти ва Лаэрт билан ҳозир олишмоқчи бўласизми ёки олишувни бошқа бир вақтга қолдирмоқ истайсизми — шуларни билиб келмак вазифасини менга топширди.

Ҳ а м л е т — Мен ўз қароримда мустаҳкам туратурган одамман ва қиролнинг орзусига қараб-иш қиламан. Агар, қирол хоҳласа, Лаэрт билан ҳозир олишаман, агар хоҳламаса, олишувни бошқа кунга қолдираман. Ҳар доим, шу топдағи сингари ҳозир тураман.

Сарой ходими — Қирол, қиролича ва бутун сарой аҳиллари тездан бу ерга келадилар.

Ҳамлет — Марҳамат қилсинлар.

Сарой ходими — Шаҳзода, қироличанинг истаги шуки, сиз олишувдан илгари Лаэртга бир неча оғиз мулойим сўз айтсангиз.

Ҳамлет — Қироличанинг истаги ўрнига келтирилади. *(Сарой ходими чиқиб кетади).*

Ҳорацио — Шаҳзода, менга шундай туюладики, қирол бу гаровни ютқзади.

Ҳамлет — Бўлмас. Лаэрт Францияда бўлинган вақтларда, мен ҳар кун қиличбозликдан машқ қилдим, шу учун мен енгсам керак. Лекин, бу ишга юрагим, қалбим шу қадар ачишадики, сен, Ҳорацио, тасаввур ҳам қилолмайсан. Хайр, майли, барибир...

Ҳорацио — Шаҳзода, кейинга қолдирсак яхши бўлмайдимиз?

Ҳамлет — Бекор гап! Бунақа беҳуда ваҳималар — фақат хотин кишини қўрқутишга ярайдир.

Ҳорацио — Кўнглингиз жиндак бир ваҳима сезгундай бўлса ҳам, унинг сезгисига ишонингиз ва олишувдан воз кечингиз, уларга бу кун кайфингиз жойида бўлмаганини билдириңиз.

Ҳамлет — Хаёлимга ҳам келтирмайман, мен кўнглининг олдиндан сезишларига қарамасдан иш қиламан. Ҳатто чумоли ҳам худодан бензин ўлмайди. Ажалим етган бўлса кечиктирмакнинг нима фойдаси бор? Йўқ, агар ажалим етмаган бўлса — нимадан қўрқаман! Ўлум бу кун келадими ё кейин келадими, барибир, бизнинг ҳамма вақт тайёр бўлишимиз керак, вассалом! Одам боласи ўз ҳаётига ўзи тугал ҳоким бўлолмаганидан кейин, ундан хоҳ эрта ажралсин; хоҳ кейин — барибир эмасми?

(Қирол, Қиролича, Лаэрт, Озрик, сарой ходимлари ва канизлар киришади. Канизлар, қиличлар, қиличбоз биялайдири, курсича, қумай, қадаҳларни келтирадилар).

Қирол — Бери кел, Ҳамлет. Бер менга қўлиңни, бу қўлни қўшиб қўймоқчиман. (Ҳамлет билан Лаэртнинг қўлларини бир-бирига қўшади).

Ҳамлет — Мени афу эт, Лаэрт мен сени ҳақорат қилдим, сен ҳақиқий бир бегзодага яраша йўсунда, мени афу эт. Шу ерда ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси ҳам

менинг шу сўнг вақтларда руҳ хасталиги билан қандай қийналганимни сенга айтиб берганлардир. Мен сенга қандай бўлса-да бир озор еткизган эсам, номусунгни таҳқир қилган бўлсам, фақатгина телбалик орқасида қилганимни шу ерда балан овоз билан эълон этаман. Лаэртни таҳқир қилган Ҳамлетми? Ҳамлет эмас. Модомики Ҳамлет ўзи мавжуд бўлмагани ҳолда Лаэртни ҳақорат қилган экан, у ҳолда ҳақорат қилувчи Ҳамлет бўлмайди. Ҳамлет бу тўғрида гунаҳкор бўлганини бўйнига олмайди. Айб унда эмас, унинг телбалигида. Шу ҳолда, демакки, Ҳамлет ўзи ҳам озор еганлар тарафида. У шўрлиқ душманларнинг энг ашаддийси бўлган телбаликдан озор еган. Кўп гувоҳлар олдида қилинган бу иқроор, сизга озор бериш ишига менинг иродам аралашмаганини очиқ исбот қилишга яраган бўлса, менинг у қилмишимга оддий бир тасодиф сингари қарағил. Уйнинг тоmidан ошириб ўқ отаркан, билмасдан ва кўрмасдан. Ўз туғушган акамни ўлдириб қўйсам, гуноҳкор бўлармидим?

Лаэрт — Менинг севиб ўрганган кўнглим мени ўч олишқа савқ этмаги лозим эди. Ҳам: шу вақтгача шундай бўлиб келган эди, фақат энди мен қониқдим. Шундай бўлса ҳам, шаҳзода, бу ишда тажрибаси бўлган кишилар менга «ярашканинг билан номингга доғ тегиб қолмайди» демагунларича, номус қонунларига мувофиқ тамом ярашиб кетишга ризолиқ беролмайман. Сиз менга ҳозир эътироф ва муҳаббат таклиф қилаётирсиз, уларнинг иккавини ҳам қабул қиламан ва иккавини ҳам ҳеч бир бузмайман.

Ҳамлет — Мен ҳам буни қабул қиламан, ва шу билан иккаламиз биродарларча олишувга бошлай оламиз... Қиличларни берингиз. Тез.

Лаэрт — Менга ҳам қилич берингиз.

Ҳамлет — Мен сен учун, Лаэрт, мўлжал вазифасини бажариб бераман. Менинг тажрибам ёнида сенинг ҳунаринг зулумот кечаларидаги юлдузлар сингари жуда ёруқ порлайди.

Лаэрт — Сиз мендан кулаётирсиз, шаҳзода

Ҳамлет — Қасам ёд этаманки, йўқ.

Қирол — Қиличларни тут, Озрик. Севимли жияним Ҳамлет, гаравнинг нималардан иборат эканини биласанми?

Ҳамлет — Биламан, подшоҳим. Сиз, энг заиф томон учун бу қадар сахийлиқ билан энг катта гаравни қўйгансиз.

Қирол — Мен бу тўғрида қўрқмайман. Иккавингизнинг ҳунарингиз ҳам менга маълум. Гарчи Лаэрт асбоб қўлланишда моҳирроқ бўлса ҳам, натижа яна бизники.

Лаэрт — Бу жуда оғир. Бошқасини бер.

Ҳамлет — Бу менга ярайберади. Ҳамма қиличларнинг узунлиғи бир хилда эмасми, Озрик?

Озрик — Худди деганингиз, олижаноб шаҳзода.

(Иккала томон олишувга ҳозирланади).

Қирол — Бир қадаҳ шаробини устал устига қўйингиз. Агар Ҳамлет биринчи ва иккинчи зарбаларни бериб, учинчига учинчи билан жавоб қайтарса, замбараклар гумбирлаб оташ очсинлар, қирол Ҳамлетнинг соғлиғига қадаҳ кўтаради, сўнгра, Дания мамлакатада бирин-кетин ўткан тўрт қиролнинг тожларини безаган инжилардан ҳам қийматли ва энг катта бир инжини Ҳамлетнинг қадаҳига ташлайди. Қадаҳларни бу ерга қўйингиз. Ҳамлетнинг соғлиғига қиролнинг қадаҳ кўтарганини сурнайлар карнайларга, карнайлар замбаракларга, замбараклар кўкларга, кўклар ерга эшитдирсинлар. Қани, бошланг, сиз ҳакамлар, кузатиб туринг.

Ҳамлет — Бошлайиқ.

Лаэрт — Бошладиқ, шаҳзода. (Олишув бошланади).

Ҳамлет — Бир.

Лаэрт — Йўқ.

Ҳамлет — Ҳакамлар нима дейди?

Озрик — Бир зарб берилгани аниқ.

Лаэрт — Ҳўп. Давом этайинк.

Қирол — Йўқ, шошманг. Май! Ҳамлет, бу инжи сенки! Сенинг соғлиғингга кўтарайинк! Унга қадаҳ туртингиз.

(Карнай овози, замбаракларнинг гумбурлагани эшитилади).

Ҳамлет — Йўқ, илгари ишни битирайинк. Қадаҳни усталга қўя туринг. Давом этаминми? (Олишув яна бошланади). Яна бир зарба.

Лаэрт — Тўғри, унайман.

Қирол — Уғлимиз зўр келади.

Қиролича — Ким биледи? Уғлимиз хом семиз,
ҳансираш одати бор, шу учун тезда чарчаб қолармикан.
Ҳамлет, мана бу рўмолчани олиб терингни арткил. Қи-
ролича сенинг ғалабанг учун қадаҳ кўтараётир, Ҳам-
лет.

Ҳамлет — Қуллуқ, маликам.

Қирол — Ичма — Ҳертруда.

Қиролича — Кечирингиз менни, подшоҳим, ич-
ким келаётир. (*Ичади*). Сен ҳам ич, Ҳамлет.

Қирол — (*Ўзига-ўзи*): Қадаҳда заҳар бор эди.
Энди фурсат кетди.

Ҳамлет — Йўқ, маликам, менга май ичишга ҳали
вақт бор.

Қиролича — Кел, юзингни артиб қўяй.

Лаэрт — Бу дафъа, подшоҳим, зарбани мен бе-
раман.

Қирол — Беролмайсан дейман.

Лаэрт — Бераман. (*Ўз-ўзига*): Ҳеч кўнглим бўл-
майди.

Ҳамлет — Қани, учинчи зарбани беришайик. Сен,
Лаэрт, ҳалигача мен билан ўйнашиб келдингми, дей-
ман. Кўрсат энди ҳунарингни, йўқса менга ёш бола син-
гари қараганингдан гумонсираб қоламан.

Лаэрт — Ҳа, сизнинг фикрингиз шуми ҳали. Кўра-
миз бўлмаса. Бошладик. (*Олишув бошланади*).

Озрик — Иккала томондан ҳам ҳеч гап йўқ

Лаэрт — Зарб бериш мана бунақа бўлади.

*(Ҳамлет яраланади. Олишув қизгинлигида иккала
томон бир-бирининг қиличини алмаштириб
олади. Сўнгга Лаэрт ҳам яраланади.*

Қирол — Ажратиб қўйинг, қизиб кетишди.
(*Қиролича йиқилади*).

Озрик — Қироличани кўринг... Нима бўлди унга?

Ҳорацио — Иккави ҳам қонга беланди. Шаҳзода
аҳволингиз қалай?

Озрик — Аҳволингиз қалай, Лаэрт.

Лаэрт — Ўз тузоғига ўзи тушкан эси пас қушнинг
аҳволи қандай бўлар эди. Шундай, Озрик менинг ўз
макрим, ўзимга қарши ишлади, энди ўлмай иложим
йўқ.

Ҳамлет — Қироличага нима бўлди?

Қирол — Қонни кўриб қўрқиб кетди.

Қиролича — Йўқ май ичкан эдим, шундай бўлди... Майдан бўлди! Оҳ, ўзимнинг бебаҳо Ҳамлетим... Майдан бўлди... Унда заҳар бор эди... мен заҳарландим... (Улади).

Ҳамлет — Хиёнат. Ҳамма эшикларни ёпинг. Сотилиш, хиёнат.

Лаэрт — Овора бўлма, Ҳамлет... Ҳамлет, сен яралангансан, ўлдирилгансан демак... Дунёда ҳеч қандай дори фойда бермайди, фақат ярим соат умринг қолди... қўлингдаги малъун қилич учи учланган, учига заҳар суркалган... ўзимнинг ёмон ниятларимга ўзим қурбон бўлдим... кўрдингми оёқда турулмасдан йиқилдим, энди бир умур кўтарилмайман... онанг ҳам заҳарланди... қиролда, ҳамма айб қиролда!

Ҳамлет — Ҳа. Қиличга заҳар суркалган, қани бўлмаса кучингни кўрсат, эй заҳар! (Қиролни яралайди).

Ҳамма — Хиёнат, хиёнат!

Қирол — Қўмаклашинг, дўстларим. Қўруғланг мени... Яраланганман, холос...

Ҳамлет — Малъун данияли, қонбулғар, қотил! Тагигача ич бу қадаҳни! Менинг онамга узилмас боғлар билан боғли эдинг, бор унинг кетидан. (Қирол ўлади).

Лаэрт — Жазосини тортти. Заҳарни у ўзи тайёрлаган эди. Олижаноб Ҳамлет, мен сени афу этаман, сен ҳам мени афу эт. Сенинг ўлимингга мен масъул бўлмаганимдай, отамнинг ўлимига ҳам сен масъул эмассан. (Улади).

Ҳамлет — Сени ҳам худо ўзи ярлақасин... мен ҳам кетингдан бораман. Ҳорацио, мен ўлаётирман. Алвидо, шўрлиқ қиролича. Сизларга, даҳшатдан оқарган ва қалтираган ҳолда бу мудҳиш манзарани томоша қилаётган сиз сўзсиз шаҳидларга, агар вақтим бўлса, ўлим келиб бўғзимга чанг солмаган бўлса — кўп нарсаларни айтиб берар эдим... Шундай, Ҳорацио, мен ўлаётирман. Сен яшайсан ва ҳамма гапдан хабардор бўлганинг учун, мендан норози бўлганлар олдида мени оқлайсан.

Ҳорацио — Шаҳзода, сиз мени яшаб қолади деб ўйламанг. Менинг кўнглим данияли эмас, румоли... Қадаҳ тагигача ичилгани йўқ ҳали...

Ҳамлет — Қадаҳни менга бер. Бер дейман, бўлмаса, қасамёд этаманки, тортиб оламан қўлингдан!.. Эй, қадрдон дўстим Ҳорацио, ҳеч кимга маълум бўлмаган кўп сирлар ўша бўйинча билинмасдан қолаберса, ўлганимдан сўнг номимга қандай зўр доғ илашади. Сен агар

мени жишдаккина яхши кўрган бўлсанг, жаннат роҳатларини бир ёққа қўйиб туриб, бу серташвиш дунёда яшаш на қадар қийин бўлса ҳам, менинг қора ёзмишимни одамларга гапириб бериш учун дунёда тур. (*Саҳна кетидан—олисдан милтиқ овозлари ва марш эшитилди*). Бу қўшун юруши нимага аломат?

О з р и к — Ёш шаҳзода Фортинбрас тантана билан Польшадан қайтиб бу отиш овозлари билан Англия элчиларига салом бераётир.

Ҳ а м л е т — Мен ўламан энди. Ҳорацио. Заҳар менинг кучларимни енга бошлади. Англиядан хабар келгунча мен чидаш беролмасам, фақат мен сезаманки, халқ Фортинбрасни сайлайди. Мен ҳам, ўлум олдида Фортинбрасга қўл кўтараман. Керак гапларнинг ҳаммасини унга бир-бир айтиб бер. Бошқа тўғрида — жим (*Улади*).

Ҳ о р а ц и о — Энг олижаноб бир юрак урушдан тўхтади. Тупроғнинг енгил бўлсин, олижаноб шаҳзода! Фаришталар тўдаси бошингда қўшуқ айтиб ухлатсин. (*Саҳна кетида тантанали марш*). Нима бу тантана овозлари? Шундай бир вақтда шундай бир жойда нима учун тантанали овозлар келади?

Ф о р т и н б р а с — Қани ўзи? Қани?

Ҳ о р а ц и о — Нимани кўрмакчисиз, шаҳзода: мусибатларнинг энг зўрини, фалокатларнинг энг кучлигини? Олдинга кетишнинг даркори йўқ. Ҳама нарса кўз олдингизда.

Ф о р т и н б р а с — Мудҳиш маърака! Эй мағрур ўлум, ўзингнинг абадий кушхонангда қандай қонли дастурхон тайёрламоқчи эдингки, бирданига ҳалок қилинган бу қадар шоҳона қурбонларга муҳтож бўлибсан?

1-э л ч и — Чинакам мудҳиш манзарэ ва бизнинг Англиядан келтирилган хабарларимиз жуда кеч қолибдир. Бизнинг хабаримизни эшитадиган қулоқлар энди ҳеч нарса эшита олмайдилар ва берилган буйруқнинг бажарилганини, яъни Розенкранс билан Гилденштернинг ўлдирилганини била олмайдилар. Ким бизга ташаккур билдиради?

Ҳ о р а ц и о — Сизга ташаккур билдирмак учун, яна қайтиб очилган вақтларида ҳам сизга буйруқ берганликлари фарз қилинган оғизлар ташаккур билдирмас эдилар, албатта. Улар ҳеч қачон ундай буйруқ берган эмаслар. Лекин бу қонли масалани қўйиб турайлиқ. Сиз ҳам, эй Польша фотиҳи шаҳзода, сизлар ҳам, эй

Англия элчилари, тегишли кишиларга буюрингиз, бу ўлуқларни халқ кўрадиган баланд бир жойға олиб чиқиб қўйсинлар ва менга ижозат берингиз: бу мудҳиш ишларнинг қандай бўлиб ўтканини сизга бир-бирин сўзлаб берайин. Бу ерда жазосини тортган ўлуқлар ҳам бор, тасодифан ўлдирилганлар ҳам бор, баъзи ўлумлар тасодиф орқасида келди, баъзилари эса ҳақнинг иродаси билан бўлди, аммо натижа жазо калтаги ўша калтакни бошқалар учун тайёрлаганларнинг бошларида синди. Бир оғиз ҳам ёлғонға ҳожат кўрмасдан ҳамма гапни айтиб беришга ярайман.

Ф о р т и н б р а н с — Биз ҳамма сирни билмакчимиз, шу учун тезлик билан саройнинг энг (*зийрак*) зерак одамлари чақирилсин. Энди менинг ўз тўғрумга келинса, мен ўз ҳиссамга тушкан бу бахтни маъюслик била қабул қиламан. Дания тахтига ўлтирмоққа менинг ҳаққим бор, шу ҳақни даъво қилатурган фурсат келди.

Ҳ о р а ц и о — Халқнинг кўпи унинг раъйига қўшилатурган бир киши исмидан, у тўғрусида ҳам гапириб бераман. Лекин, бу кутилмаган ҳодисалар билан шу топда бутун миялар паришон, бошқа суйиқасдлар ҳали тузулиб улгургани йўқ, шу фурсатни ғанимат деб биллиб тўхтовсиз ҳозир ҳаракат қилиш керак!

Ф о р т и н б р а н с — Бақо оламиға қовушқан Ҳамлетни тўрт капитан қўлға олиб баланд тобутқа солсинлар. Агарда ўз кучларини кўрсатмак учун кенг йўл берилганда, ҳукумдорларнинг энг буюги бўлур эди, уни олиб кетаётқанларида, сиз — жанг карнайлари, унинг оқ кўнглида энг олий сифатлар бўлганини баланд овоз билан эълон қилингиз. Бошқа ўлуқларни ҳам олиб чиқингиз. Бундай манзара бу ерга эмас, уруш майдониға ярашади, аскарларға ўқ отмоқ амри берилсин.

(Ўлуқларни олиб чиқишади. Мотам марши ва милтиқлардан ёйилма отиш овозлари эшитилади.)

НАШРГА ТАЙЁРЛАШ ПРИНЦИПЛАРИ ҲАҚИДА

20-30-йилларда эълон қилинган асарларни ҳозирги ёзувга ўгиришнинг қатор қийинчиликлари мавжуд. Маълумки, бу асарлар араб (1929 йилгача) ва лотин (1940 йилгача) графикаси асосидаги ёзувда чоп этилган. Араб алифбоси асосидаги ёзувимизга инқилобдан кейинги дастлабки йиллардаёқ муайян ислоҳлар киритилганки, натижада инқилобдан аввалги нашрлардаги ёзилиш шакли билан кейинги шакл фарқ қилган. Боз устига, тилимизнинг имло қоидалари қатъий нормалаштирилмагани вазҳидан турли нашрларнинг имлоси турлича бўлган (масалан, айрим газеталарда туркий тилларга хос сингармонизм бўртиб кўринса, айримларида бу нарса кўринмайди). Кейинроқ, лотин графикасига ўтилган дастлабки йиллар бу каби турличалик янада ортган. Мазкур нашрга Чўлпоннинг юқорида санаб ўтилган даврларда ёзилган ва чоп этилган асарларидан намуналар киритилди. Утмиш меросимизга, ҳусусан, 20-30-йиллар адабиётига қизиқиш ортган бугунги кунда ҳам, таассуфки, уларни эълон қилиш принциплари илмий асосда ишлаб чиқилганича йўқ. Шулардан келиб чиқиб, нашрга тайёрлашда оралиқ йўл танладик:

1. Айрим сўз ва сўз формаларининг ёзилиши (масалан: шсвага хос сузлар, русча сўзларнинг ёзилиши, доимий учрайдиган қўшимчалар) аслича қолдирилгани ҳолда, айримлари (масалан, киши номлари) ҳозирги ёзувга мувофиқлаштирилди.

2. Тиниш белгиларининг ишлатилиши ҳозирги имлога имкон қадар яқинлаштирилди. Таржималарда асл манба таъсири яққол сезилган ҳолларда (масалан, баъзи сифатдош ва равишдош оборотлари) тиниш белгилари аслича қолдирилди.

Мазкур нашр Чўлпон ижодий меросини ўқувчига яхлитроқ ҳолда етказиш ниятида амалга оширилди. Чўлпон асарларининг илмий-танқидий матнини тайёрлаш эса, умид қиламизки, яқин келажакнинг иши бўлиб қолади.

«Ўзбек ёш шоирлари». 1922 йил Тошкентда Ўзбек билим ҳайъати томонидан чиқарилган расмий шеърий мажмуа. Унда Чўлпондан ташқари Ғулом Зафарий, Муҳаммад Саид, Шокир Мухторий, Элбек, Ҳидоятulloҳ Алиев, Тошқин, Беги, Боту ва Фитрат каби 20-йилларда ижод қилган турли савиядаги шоирларнинг миллатпарварлик руҳидаги шеърлари жамланган.

Қаландар — 20-йилларнинг биринчи ярмида машҳур бўлган Чўлпоннинг адабий тахаллусларидан бири.

Жў (жўй) — ариқ

Сиқдалихон — 20-йилларда ижод қилган Муҳаммад Саиднинг адабий тахаллуси бўлса керак.

Ҳазар — Шимолий Кавказ; Қаспий денгизи.

Осиғланиб — фойдаланиб.

Эмак — меҳнат, ҳунар, касб.

Ситмоқ — жабр-зулм қилмоқ.

Чувалаиш — ағдар-тўнтар, тўполон деган маънода.

Мўлланур Воҳидов (1885—1918) — улуғ татлр маърифатпарвар ҳурриятчиси. 1917 йилда тузилган Қозон мусулмон-социалистик комитетининг ташкилотчиси ва раҳбари. Ислам ва марксизм ғояларини келиштириш, бирлаштириш тарафдорларидан бири бўлган.

Томуғ — дўзах.

Шом — Сурия ва Дамашқ шаҳрининг Шарқ қўлёзмаларида учрайдиган тарихий номи.

Нисопур — Эроннинг шимоли-шарқий қисмидаги шаҳар.

Ҳайём (1048—1122) — Ғиёсиддин Абул Фотиҳ ибн Иброҳим — улуғ форс-тожик шоири, математик ва файласуфи.

Чин-Аочин — Хитойнинг Шарқда машҳур бўлган тарихий номи.

Бедил Мирзо Абдулқодир (1644—1721) — Шарқнинг буюк шоири, файласуф ва мутафаккири; ўз даврининг «Мирзо малик уш-шуаро»си.

«*Уйғониш*». 1922 йил Тошкентда Туркистон жумҳуриятининг давлат нашриёти томонидан чоп этилган Чўлпоннинг биринчи шеърий тўплами.

Уғрошмоқ — ўралашмоқ маъноснда бўлса керак.

Чоғлиқ — тахминан, қарийб, деярли.

Мен қочмадим. 1921 йилнинг май-июн ойларида Чўлпон шахсан Фитратнинг илтимосига кўра «Бухоро ахбори» газетасининг

муҳаррирлигига таклиф қилинади. Ва у 1922 йилининг баҳоригача Бухорода яшайди. Тахминимизча, шу муддат ичида Чўлпоннинг баъзи мухोलлифлари уни ўз маслағидан чекинганликда, кураш майдонини (ғоявий кураш) ташлаб қочганликда айблашган. Ушбу шеър шу хилдаги «айблов»ларга жавоб тариқасида ёзилган.

Қилоғузим — етакчи, йўл бошловчи.

Қўнуқ — макон — манзил, жой маъносида.

Азалим — қайғули, азадор маъносида.

«Булоқлар». Чўлпоннинг 1922 охири 1923 йил бошларида Туркистон давлат нашриёти томонидан чоп этилган иккинчи шеърини тўплами.

Учмоҳ — жаннат.

Ҳамойил — бўйинга осиб юриладиган нарсаси; осиб юриладиган нарсанинг боғи.

Анатўли ёки Онатўли — Туркиянинг Осие қисмидаги шаҳар.

Урду — қароргоҳ, қўшин, аскар турадиган жой, лагерь.

Инану — турк саркардаларидан Исмаил пошого 1921 йилда берилган унвон;

Сиқарё ёки Сакарёя — Онатўли яқинидаги қишлоқ номи. Бу ерда 1922 йил 23 августдан 13 сентябргача чўзилган юнон босқинчиларига қарши бўлган машҳур Сакарёя жангига ишора бор.

Мисоқ — аҳду паймон; қасамд, ваъда.

Қаъба — 1. Макка шаҳридаги зиёратгоҳ, муқаддас сайилгоҳ; 2. Қўнғил. 3. Мурод — мақсад.

Хонақоҳ — масжид; сўфийларнинг йиғиладиган жойи; шайх ва дарвишларнинг зикр ўтказадиган жойи.

Фано — 1. Йўқ бўлиш, тугалиш; ўлим, бақосизлик. 2. Ўзликни йўқотиб бутун борликдан кечиб илоҳиятга сингиш (тасаввуфда).

Иид — байрам, ҳайит.

Мавъуд — ваъда қилинган, сўз берилган.

Алданиш. Бу шеър 1922 йилда ёзилган. «Беш йиллик ёниш» деганда 1917 йил октябр тўнтаришидан кейин янада кучайган эрк ва мустақиллик учун кураш назарда тутилган бўлиши мумкин.

Бут — санам маъбуба; христианлар сиғинадиган хоч.

Махмудхўжа Беҳбудий (1874—1919) Аср бошидаги улуғ ўзбек маърифатпарвари, диний арбоб, ўзбек жадидларининг раҳнамоси.

«Оқ каллалик қора дев». Бухоро амири Саййид Олимхоннинг яширин буйруғига асосан Беҳбудий фожиа суратда ўлдирилган. Ушбу мажоз орқали Чўлпон амир Олимхонни ва умуман истибод ва жаҳолат ҳукуматини назарда тутган бўлса керак.

А. М. — Абдураҳмон Муфтизода.

Замҳарир — қиров; совуқ, қаҳратон қиш.

«Тонг сирлари». 1926 йил Тошкентда Ўзбекистон давлат нашриёти томонидан чоп этилган Чўлпоннинг учинчи шеърини тўплами. Бу тўплам Жулқунбой — Абдулла Қодирийнинг ушбу сўзбошини билан бошланади:

«ТОНГ СИРЛАРИ»

...Баъзи бир ўртоқлар Чўлпонни йиғлоқ шоир деб айбитадилар. Балки ҳақлари ҳам бордир. Чунки унинг:

Чечаклар ўсгуси кўз ёшларимдан,
Бўғинлар унгуви кўз ёшларимдан..—

деб ҳасратланиши бизнинг кўз ўнгимизда «Йиғлоқ» бир шоирни гавдалантирадир.

Бироқ, шоир шу тўккан кўз ёшларидан чечаклар ўстирмоқчи бўлмаса эрди, биз ҳам унинг муътаризлари қаторига кирган бўлур эрдик.

Лнқов таъначилар шоирни ранжитишда мудовамот қиладилар, ҳатто «Сен кўк шоири!» дегувчилар ҳам бўлиб, чорасиз шоир уларга ўз ҳолидан очиқ жавоб беришга мажбур қоладир:

Сиз дейсизки, мен кўкларни ўйлаймен,
Ер бетига сира назар солмаймен.
Янглишасиз: мен кўкларга беркинган
Ер қизидан хаёлимни олмаймен!

Октябр ўзгариши қора тунимизнинг тонгини оттирди эсада, бу мудҳиш кечанинг бадном кўлагалари ҳамон шоирнинг юрагини титратадилар ва у чор-ночор йиғлайдир... Шу йиғи орасида барқ уриб кўринган эрк қуёши бу кўз ёшлардан «чечаклар унгувси»ни сўзлайдир.

Менимча, «Тонг сирлари»да кўринган — кўз ёшларининг сирин шудир. Шу қисқа жумлада ўқиғувчини бу кунги Чўлпон билан таништира олган бўлсам, ўзимни бахтли санар эдим.

ЖУЛҚУНБОЯ

Тошкент, 1925 йил, 6 сентябр

«Семирамис турк қизи бўлиб...» — бу ерда Тўмарис назарда тутилган бўлса керак.

Синд ёки Ҳинд — Ҳиндистон ва Покистондан оқадиган улкан дарё.

Қоҳин — дин аҳли, руҳоний; бирор воқеа — ҳодисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи, фолбин.

Есир — бева, тул.

Тан бердим. Бу шеър «Умид учқунлари» тўпламининг муаллифи Ботунинг «Кел, бирга кулайлик» шеърига жавоб тариқасида ёзилган. Бу шеърда (ва бошқа кўплаб шеърларида ҳам) Боту Чўлпонни йиғлоқликда, ҳавойиликда айблаган.

Юнкерс — Юпитер.

Қобуси адам — йўқлик масофаси.

Яна ўт. Бу шеърда кўзда тутилган «бошланиш эҳтимоли кучайган катта бир уруш» Ғарб давлатларининг мустамлака ва ярим мустамлакаси бўлган Шарқ мамлакатларида 20-йиллар бошида жонлана бошлаган озодлик ҳаракатларининг бирлашиши бўлса керак.

Кўринган аланга. Бу шеърда «Германия воқеалари» дейилганда 1923 йилнинг январиди Франция ва Бельгиянинг Германиянинг Рур бластини босиб олиши ва шу йил май ойида Рур кўмири ҳавзасида 400 мингдан ортиқ шахтачиларнинг иш ташлашлари ёки Гамбургдаги Э. Тельман бошчилигидаги ҳукуматга қарши қуролли кўзғолон назарда тутилган бўлиши керак.

Жаволаш — Чўлпоннинг яқин қариндошларидан бирининг лақаби. Ҳозирча кимлигини аниқлай олмадик.

«Соз». Чўлпоннинг 1935 йилда Ўзбекистон давлат нашриёти томонидан чиқарилган тўртинчи, сўнгги шеърий тўплами.

Шанхай — Хитойдаги энг катта шаҳар. Хуанлу дарёси бўйида жойлашган. Шанхай воқеалари деганда Хитой ва Япония ўртасидаги уруш назарда тутилган.

Лиман — дарё кўрфази.

Вампу — Хуанпу дарёси — Хитойдаги дарё, Янцзизяннинг ўнг ярмоғи.

Сизиван — Янцзизян — Хитойдаги катта дарё.

«*Торт наъранги Хитой*» — Третьяковнинг «Рычи Китай» пьесаси назарда тутилган.

«*Хужум*» — Чўлпоннинг В. Ян билан ҳамкорликда ёзган пьесаси.

Қашқар ёки Қошғар — Хитойнинг, ғарбий қисмидаги шаҳар. Қошғар дарёси бўйида жойлашган.

Лу Цзин-Ван — Хитой шоири.

Вей Ин Ю — Хитой шоири.

Ху-Ан-Нан — Шарқий Хитойдаги кичик шаҳар.

Нилгун — нил — осмон ранг, кўк ранг.

Эҳромлар — қадимги Миср фиръавнларининг пирамида шаклида қурилган улкан тош сағаналари.

Норин — Ўзбекистон ва Қирғизистондаги дарё.

Днепр — Россия, Украина ва Белоруссиядан ўтадиган дарё.

Ганг — Ҳиндистон ва Бангладешдаги улкан дарё.

Ниагара — Шимолий Америкадаги дарё.

ТУРЛИ ЙИЛЛАР МАТБУОТИДА ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ШЕЪРЛАР

Туркистонли қардошларимизга. 1914 йил Андижонда ёзилган бу шеър «Садон Туркистон» газетасининг 1914 йил 18 апрел 3-сонида босилган.

Маорифпарвар бобомиз муҳтарам Исмоил Гаспирински ҳазратлари ҳақида таъзияномамиз. «Садон Фарғона» газетасининг 1914 йил — сентябр сонида босилган.

Муттако — суянчиқ, таяниладиган нарса.

Турк салом — Бу шеър Фитрат раҳбарлигида чиққан «Хуррият» газетасининг 1917 йил 29 август, 34-сонида чиққан.

Озод турк байрами. 1917 йилнинг ноябр-декабр ойларида ёзилиб, «Эл байроғи» газетасининг 1917 йил 13-сонида босилган.

Қизил байроқ. Баъзи маълумотларга қараганда 1917 йилнинг апрель-май ойларида ёзилган бу шеър, «Иштирокион» газетасининг 1918 йил 74-сонидан олинди.

Янги Шарқ. «Янги Шарқ» газетасининг 1919 йил 1 июн сонида босилган.

Ўзбегим. 1919 йилда ёзилган деб тахмин қилинадиган бу шеър матни Чўлпоннинг замондоши журналист ва партия ходими Лазиз Азиззоданин «Ешлик» журналининг 1988 йил 10-сонида босилган «Чўлпон ким эди?» мақоласидан олинди.

Темирчи. Бу шеър «Иштирокион» газетасининг 1919 йил 9 декабр сонида босилган.

Ҳукм кунда. 1919 йил декабрида ёзилган бу шеър «Иштирокион» газетасининг 1919 йил 26 декабр 25-сонида босилган.

Қизил байналмилат. «Иштирокион» газетасининг 1920 йил 6 март сонида босилган бу шеър 1918 йил охирларида ёзилган деб тахмин қилинади.

Улуғ Британиянинг бу кунги ҳокимиятига. «Иштирокион» газетасининг 1920 йил сонларидан бирида эълон қилинган.

Тонг. 1920 йилнинг 13 мартда Тошкентга «Қизил Шарқ» поездининг келиши муносабати билан ёзилган.

Бу кун. «Иштирокион» газетасининг 1920 йил 1 май сонида босилган.

Уч йилдирки... 1920 йилда ёзйлиб, «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 7 ноябр 226-сонда босилган.

Париж коммунаси. «Қизил байроқ» газетасининг 1921 йил 18 март 38-сонда босилган.

Кампирнинг Тўйчиси. Бу шеър «Болалар дунёси» журналининг 1921 йил 1-сонда эълон қилинган.

Капалак. «Болалар дунёси» журналининг 1921 йил 2-сонда босилган.

Тарихдан «Бухор ахбори» газетасининг 1921 йил 3 ноябр сонда босилган.

«Юксак тоғлар...» Бу ва қуйидаги олтига шеъринг парча Чўлпоннинг 1921 йил майида ёзилган «Пўл эсдалиги» деб номланган лиро-эпик саёхатномасига кирган бўлиб, бу асар биринчи марта «Билим ўчоғи» журналининг 1922 йил 1-сонда эълон қилинган.

«Денгиз! Қип-қизил лола-қизгалдоқ денгизи». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Турдим уйқудан...». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Зарафшон ишқидир...». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Менинг ишқим — абад билан туташган». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Милтираган хира чироғ, сен йўқсул». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Хаёл, хаёл, ёлғиз хаёл гўзалдир». «Билим ўчоғи» журнали, 1922 йил, 1-сон.

«Эй увли йўлдошим, юмшоқ танингни». Бу шеърнинг ёзилган санаси, кимга бағишланганлиги ва эълон қилинган манбаси ҳозирча маълум эмас.

Ордорилиш. «Бухоро ахбори» газетасининг 1921 йил 10 июл сонда босилган.

Қиш кечалари. 1922 йил 29 февралда Чоржўйда русчадан таржима қилинган бу шеър кейинчалик 1926 йилда «Адабиёт шарчалари» тўпламига киритилган.

Севги ва салтанат. «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 25 март 156-сонда босилган.

Жавоб. 1922 йилнинг июлида ёзилган бу шеър, «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 1 август 204-сонда эълон қилинган.

Гўзал Туркистон. Ёзилган вақтини 1921-22 йил деб тахмин қилиш мумкин бўлган бу шеър 20-йилларда «Гўзал Фарғона» шаклида жуда машҳур бўлган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Германияда тузилган Туркистон лигасининг миллий марши бўлган. Ушбу тўпламга киритилган матн Туркияда чиқадиган «Туркистон» журналининг 1988 йилги 2-сонидан олинди.

«Онам, сени қутқармоқ учун жон-му керакдур?» Бу парча ҳам 1921-22 йилларда ёзилган деб фарз қилиш мумкин. У Чўлпоннинг синглиси Фонқа Сулаймон қизи хотирасидан олинди.

«Энг сўнгги умидни қонга бўяган». Бу тўртлик Чўлпоннинг машҳур турк саркардаси, Туркия озодлик ҳаракатининг раҳнамоларидан бири бўлган Анвар пошшонинг ўлими (1922 йил 4 август) муносабати билан ёзган шеърдан бир парча бўлиб, шеърнинг тўлиқ матни ҳозирча бизга маълум эмас. Ушбу парча Боймирза Ҳайитнинг «Эрк» газетасининг 1990 йил 1 октябр, 19-сонда эълон қилинган «Туркистонда миллий кураш тарихининг асосий манбалари» мақоласидан олинди.

Бўғозлар масаласи. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 5 октябр, 10-сонда босилган.

Упкалаш. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 14 октябр, 14-сонда босилган.

Эътироф. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 20 октябр, 16-сонда босилган.

Аламзадалар. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 22 октябр, 17-сонда эълон қилинган.

Хадрада улоқ. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 27 октябр, 19-сонда босилган.

Койиш. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 29 октябр, 20-сонда эълон қилинган.

Истиқлол. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 1 декабр, 31-сонда босилган.

Лузон. «Туркистон» газетасининг 1922 йил 16 декабр, 37-сонда босилган.

Меним йўлларимда. «Туркистон» газетасининг 1923 йил 16 феврал 266-сонда босилган.

Севинчингни қурала! «Туркистон» газетасининг 1923 йил 17 март, 89-сонда эълон қилинган.

Баҳор келди. 1923 йил 7 апрелда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламига киритилган.

Қурбон. 1923 йил 21 июлда Андижонда ёзилган бу шеър «Адабиёт парчалари» тўпламида босилган.

Ўзбек қизи. 1923 йилнинг ноябрида ёзилган бу шеър «Гўзал ёзғичлар» тўпламига киритилган. (1924 йил).

Хазон. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 16 ноябр, 119-сонда босилган.

Маданият. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 19 ноябр, 120-сонда эълон қилинган.

Червон патта. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 17 декабр, 130-сонда босилган.

Рақамлик севги. «Фарғона» газетасининг 1923 йил 20 декабр, 131-сонда эълон қилинган.

Олқиш. 1924 йилнинг 3 мартада ёзилган бу шеър, «Инқилоб» журналининг 1924 йил 11—12-сонларида босилган.

Иташ. 1924 йилнинг 15 мартада ёзилган бу шеър, «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1926 4-сонда эълон қилинган.

Сухбат. 1924 йил 4 апрелда Қўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1925 йил 7—8-сонларида босилган.

Ваҳм. 1924 йил 18 апрелда Қўқонда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1926 йил 1-сонда эълон қилинган.

Баҳорда. Бу шеър 1924 йил 23 апрелда Қўқонда ёзилган бўлиб, «Адабиёт парчалари» тўпламига кирган.

Қучоқ — тупроқ. 1924 йил 18 майда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1920 йил 3-сонда чиққан.

Қатта йўл бўйида учраган япроқ учун. 1924 йилнинг 25 майда Тошкенда ёзилган бу шеър, «Адабиёт парчалари» тўпламига киритилган.

Булоқлар қучоғида. «Фарғона» газетасининг 1924 йил 12 июн сонда босилган.

Қирдан айрилиш. «Фарғона» газетасининг 1924 йил 26 июн, 182-сонда босилган.

Ёзининг тугалиши. Чимкентда ёзилган бу шеър «Фарғона» газетасининг 1924 йил 2 июл сонда эълон қилинган.

«Хар қадам йўлда минг хато, янглиш...». 1924 йилда 4 июлда ёзилган.

Чопон ва паранжи, «Фарғона» газетасининг 1924 йилда 25 сентябр сонида босилган.

Чироқлар. 1924 йилда Р. Тагордан таржима қилинган бу шеър ҳам «Адабиёт парчалари» тўпламига кирган.

Ишқ ва муҳаббат. «Фарғона» газетасининг 1924 йилги сонларидан бирида эълон қилинган.

Қор. 1924 йилда ёзилган.

Ҳой, йўловчи қиз! Р. Тагордан 1925 йил 15 февралда Қўқонда таржима қилинган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 11—12-сонларида босилган.

Дала йўларидан. 1925 йил 26 апрелда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йилги 5—6-сонларида эълон қилинган.

Қил қиз мафтунлари. 1925 йил 7 майда Андижонда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1925 йил 4-сонида чиққан. Биринчи хат. 1925 йил 5 ноябрда Москвада ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналида эълон қилинган.

Бу нима нарса? 1925 йил ноябрда «Ер юзи» журнали чиқиши муносабати билан ёзилиб, шу журналнинг 7 ноябр 1-сонида босилган.

«Лолалар дардини англаган Лола». Чўлпон 1925 йилда Лола Сайфуллина Арслонованинг «Ичкари» романини ўзбекчага ўтирган. Бу шеър Чўлпон томонидан «Ичкари» романига ёзилган сўзбошидир.

Қор туйғулари. 1926 йилнинг 2 февралда Вадуд Маҳмудга ҳазил тариқасида ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг ўша йилги сонларидан бирида эълон қилинган.

Сув. 1926 йил 23 августда Тошкентда ёзилган бу шеър, «Ер юзи» журналининг 1927 йил 13 феврал 19-сонида чиққан.

Баҳорни соғиндим. 1926 йилнинг 16 сентябрда Самарқандда ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1926 йил 7—8-сонларида босилган.

Қуз ёмғири. 1926 йил 10 октябрда Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 1—2-сонларида эълон қилинган.

Узалган қўл. 1926 йил 14 ноябрда Москвада ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 1—2-сонларида чиққан.

Табиатнинг жавоби. 1926 йилда ёзилиб, «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йилги сонларидан бирида босилган.

«Севги сусаярмикан». Бу шеър Чўлпоннинг замондоши Қодир Норхўжаевнинг «Шарқ юлдузи» журналининг 1990 йил 6-сонида босилган «Мен билган Чўлпон хотирасидан олинди. Қ. Норхўжаевнинг таъкидлашича, Чўлпон 1926-27 йилларда «Дала йўлларида» деб номланган яна бир шеърини тўплам ҳозирлаган. Лекин бу тўплам нашр қилинмасдан қўлёзмалигича қолган ва кейинчалик йўқ қилиб юборилган. Бу ва қўйидаги бешта шеър ҳам ўша тўпламга киритилган намуналардан деб тахмин қилинади.

«Хар бир кўнгли ҳавосига берилган». Бу шеър ҳам Қ. Норхўжаев хотирасидан ёзиб олинди.

«Лола гулнинг доғидир ҳасратли дилдан кетмаган». Қ. Норхўжаевнинг «Мен билган Чўлпон» мақоласидан олинди. «Шарқ юлдузи» журнали, 1990 йил, 6-сон.

«Кўнглимга ишонмайман». Ўша манба.

«Кўнглим яна, кўнглим яна илинди». Ўша манба.

«Мен кўнгилни ирғитдим». Бу шеъринг парча ҳам Қ. Норхўжаев тилидан ёзиб олинди. У кишининг айтишига қараганда, Чўлпон бу тўртликни 1926 йилда ўзига қарши бошланган ҳужум раҳнамоларига жавобан ёзган.

Бу ернинг қиши. 1927 йил 23 февралда Москвада ёзилган бу шеър «Ер юзи» журналининг 1927 йил 30 март 20-сонида босилган.

Табиат китобидан. «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1927 йил 7—8-сонларида эълон қилинган.

Зангбунинг қизи. 1927 йил Москвада ёзилган бу шеър «Маориф ва ўқитғувчи» журналининг 1927 йил июн сонида босилган.

Қайтиш. 1927 йил 10 июлда Фарғонада ёзилиб, «Ер юзи» журналининг 1927 йил 21-сонида босилган.

Пўлчи. «Ер юзи» журналининг 1927 йил 18-сонида чиққан.

Ўн йил. Октябр воқеаларининг ўн йиллиги муносабати билан ёзилиб, 1927 йил ноябрда эълон қилинган.

«Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан». Бу шеър Чўлпоннинг замондош дўсти Юнус Мақсудовнинг «Шарқ юлдузи» журналининг 1990 йил 6-сонида эълон қилинган «Улуғлар даврасида» мақоласидан олинди. Унда айтилишича, Чўлпон бу шеърни рафиқаси Солиҳа билан ажрашгандан кейин (тахминан 1927-28-йиллар бўлса керак) унга атаб ёзган экан.

«Аламлар ўчоғи». Бу шеър Чўлпоннинг 1929 йил декабрида отасининг ўлимига бағишлаб ёзган марсияси бўлиб, у шоирнинг жияни Ўктам Мирзахўжаевнинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1990 йил 22 июн сонида босилган «Рухият манзилига — ётдинг...» мақоласидан олинди.

«Сабо Ленинни уйғот». Бу парча У. Мирзахўжаевнинг таъкидлашича 1920-йилларнинг охири, 30-йилларнинг бошида ёзилган бўлиб, тўлиқ шеър матни ҳозирча маълум эмас.

«Қонфетларни олмангиз соноққа». «Илҳом ариғи қуриб ётибдур». Бу ҳазил шеърлар Чўлпоннинг 1932 йилда Москвадан Андижонга — уйига жўнатган мактубидан жой олганлар.

«Барча умид сен карамдан, эй карам, қилғил карам». Бу шеър тахминан 1932-33 йилларда, Чўлпон қанд касали билан оғриган кезларда ёзилган. Шоирнинг синглиси Фонқа Сулаймон қизининг айтишига қараганда Чўлпон 35 ёшидан қанд касалига чалинган.

«Азиз синглим, менинг умрим тентақдир». 1934 йилда ёзилган бу шеър Хайрулла Исматулланинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1992 йил 4 сентябр сонида чиққан «Дунё туркий халқлари конгресси» мақоласидан олинди.

Тўрт хат. 1935 йилда ёзилган.

Ҳожар. «Ёш ленинчи» газетасининг 1935 йил 21 апрел 91-сонида эълон қилинган.

Байрамда шаҳримиз. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил 10 ноябр сонида босилган.

Биринчи санъат нишондори ўртоқ Уйғурга. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 18 феврал сонида чиққан.

Бу ўлканинг кўклами. 1936 йил апрелида ёзилган бу шеър, «Гулистон» журналининг ўша йилги 5-сонида босилган.

«Баҳор қиз ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди». Бу шеър тахминан 1936 йилнинг кўкلاميда ёзилган бўлиб, у Юнус Мақсудовнинг хотирасидан олинди.

Пигит ва қиз айтишуви. Юнус Мақсудовнинг «Улуғлар даврасида» мақоласидан олинди. «Шарқ юлдузи» журнали, 1990, № 6.

«Менга насиб бўлмади дунёда саодат». Бу парча 1931 йилда вафот этган Абдулла Алавийнинг ўлимига бағишлаб унинг онаси Ҳабибахон ая томонидан ёзилган марсияга Чўлпон томонидан 1936 йилда бағишланган мухаммасдан бир банд бўлиб, ушбу парча шоирнинг синглиси Фонқа Сулаймон қизи хотирасидан олинди. Муҳаммаснинг тўлиқ матни ҳозирча қўлимизда йўқ.

Гул ва булбул. Банди. Ҳар иккала шеър ҳам Чўлпон томонидан 1936 йилда А. С. Пушкин вафотининг 100 йиллигини нишонлашни муносабати билан Пушкин шеърятидан қилинган таржималар бўлиб, улар «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 12 декабр сонида босилган.

Яхши бор, устоз! «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 20 июн сонида эълон қилинган.

ДРАМАЛАР

«Гуноҳ» — «Туркистон» рўзномаси, 1923 йил 29 апрел.

Ерқиной. 1926 йилнинг 29 мартида Москвада ёзиб тугалланган ушбу асар ўша йили Ўзбекистон давлат нашриёти томонидан алоҳида китобча ҳолида нашр қилинди. Пьеса мазкур манба асосида чоп этилмоқда.

ТАРЖИМА

Ҳамлет. Чўлпон томонидан юксак даражада қилинган бу таржима 1934 йилда Самарқандда чоп этилган китоб матнига асосан нашрга тайёрланди.

Юлий Цезарь — Рим императори, миллоддан олдинги 44 йилда Брут томонидан ўлдирилган

Виттенберг — XVI аср ислоҳот даврида немис гуманизмининг маркази эди.

Ҳеппаррион — Юнон мифологиясида қўёш худоси Неллуснинг отаси.

Необейя — Юнон мифологиясидаги қаҳрамонлардан бири. Иккита боласи ўлганда тангриларни ҳақорат қилгани учун ҳайкалга айлантирилади.

Ҳеркулес — Юнон мифологияси қаҳрамонларидан.

Намай арслони — Намай (Ўрта Франция) чангалзорларида яшайдиган фавқулодда кучга эга бўлган арслон. Юнон асотиринда унн Ҳеркулес бўғиб ўлдиради.

Лета дарёси — Юнон асотирларида охират дунёсидаги дарёлардан бири бўлиб, унинг сувлари ўлган кишини ювмоқ билан уннинг хотиридан кечмишини ҳам ювиб юборар эмш.

«*Ҳич ет убиқи*» — бу ерда, яна қай ерда?

Фортуна — Рим афсоналарида бахт ва толе худоси.

Сенека — Рим фойласуфларидан — стоицизм (субат) маслағи тарафдорларидан. Рим императори Нероннинг тарбиячиси. Унинг буйруғи билан миллодий тарихнинг 65-йилида ўз томирини кесиб ўлган.

Плавтус — Римнинг энг машҳур драматурги. Миллоддан олдинги 227-йил туғилиб, 184-йилда вафот этган.

«... Энеуснинг Дедонага айтган ҳикояси...» Энеус билан Делона. Виргилийнинг «Энеида» достонининг қаҳрамонларч.

Троя — Трояликларнинг сўнги подшоҳи бўлиб, учала ўғлидав ҳам айрилиди. Троя юнонлилар қўлига ўтгач, ҳалок бўлади.

Ҳирҳон деви — Ҳирҳония Каспий денгизининг жануб томони бўлиб, Эронлиларга қарарди. Бу мамлакат ўзининг ёввойи даррандалари билан машҳур бўлган.

Пиррар — *Эпир подшоҳи*, «Илиада»да ёзилишича Троя урушида қатнашган.

Илион — Троянинг иккинчи номи.

Миррих — (Марс) Рим мифологиясида уруш худоси.

Ҳекуба — Приямнинг хотини. Троя урушида Оддисейга асир тушгач, ҳалок бўлади.

Нимфа — Юнон афсоналарида гўзал қиз шаклида тасвирланадиган ўрмон, тоғ ва сойлар тангриси.

Пантомим — сўзсиз ўйналадиган театр ўйини.

Ҳеродлар — Бани Исроилнинг бераҳмлик билан ном чиқарган подшоҳлари.

Термагант — эски пьесаларнинг қаҳрамони бўлиб, табиати жуда қизғин ва ҳовлиқма бўлган.

Вулқон — Юнон асотиринда Юпитер билан Юнонанинг ўғли, олов худоси.

Капитолий — Римдаги муқаддас ибодатхона. Зафар қучган Рим саркардаларига у ерда дафна дарахти (шуҳрат ва шараф) япроқларидан қилинган тож кийгизилган.

Ҳимачай — Юнон мифологиясида никоҳ тангриси.

... *Фебус тушган арива*... — Юнон афсоналарида қуёш худоси Фебус ҳаминша енгил арава билан кўк юзида юради деб тасвирланади.

Телла — Юнонларда ер худоси.

Ҳиката — Юнон мифологиясида ер ости худоси.

Дамон — Юнон файласуфи.

Нерон — ҳаддан ташқари бераҳмлик билан донг чиқарган Рим императорларидан (Милоннинг 54-68 йиллари). Ўз онасини ўлдирган.

Аторуд — (Меркурий) Тангрилар чопари, фасоҳат ва савдо-сотик тангриси, Юпитернинг ўғли.

Новвойнинг қизи — Офелия бу ерда Исо Масихга нон бермагани учун бойқушга айлантирилган новвой қизи тўғрисида халқ афсонасини назарда тутяпти.

Севиш куни — Англияда халқ орасида Валентин авлиё куни (14 феврал) севиш куни деб аталган.

Судоб (Рута) — чечаги. Бу ўт Шекспир замонида хосиятли саналган. Католик руҳонийлари ундан тайёрланган ичимлик билан «жин теккан»ларни даволаганлар.

Пелион тоғи — Юнонистоннинг Тсалия ўлкасидаги тоғ бўлиб, юнон афсоналарида кўп учрайди.

Осса — Тсалия билан Македония ўртасида жойлашган. Пеллонга яқин турган баланд бир тоғ. Юнон афсоналарида кўп учрайди.

МУНДАРИЖА

«Ўзбек ёш шоирлари» тўпламига кирган шеърлар

Суйган чоқларда	3
√ Гўзал	4
Хаёли	5
Зарафшон	5
Қаландар ишқи	6
Табиятга	7
Уйқу	8
Улуғ йўлда	8
Парча	9
Еруғ юлдузга	9
Пўртана	11
Тортишув тонги	13
Шарқ нури	13
Ўзбек қизин учун	15

«Уйғониш» тўпламига кирган шеърлар

Юрт қайғиси

Оғриганда	17
Куз	17
Юпанмоқ истағи	18

«Умид ва имон»

√ Халқ	20
Мен қочмадим	20
Ўтли сув	21
Кел бери	22
Виждон эрки	22
Кураш	23
Юрт йўли	23

Чўрилар учун

Шарқ қизин	24
Мен ва бошқалар	25
Наврўз кунинда	25

Сезгилар

Барг	27
Нима?	28

Севги

Қизориш	29
Кулмак истадинг	30
Зиёин қамар	31
Сендан йироқда	31
Кетганингда	32

«Булоқлар» тўпламига кирган шеърлар

Шарқ учун

Бузилган ўлкага	33
Амалнинг ўлими	35
Енғин	36

Тўфон	37
Гелиюрсин	38

Сезгилар

Яшайиш	39
Етоқдан	39
Эркинлик истаги	40
Қилч ва қон	41
Мастликда	41
Қизларнинг дафтарига	41
Кўклам қайғисн	42
√ Бинафша	42

Севги

Тун	44
Ниманинг ҳиди?	45
Ишқ йўли	46
Кет	46
Алданиш	47
Ишқ	48
Битди	49

Қора йўллар

Маҳмудхўжа Беҳбудий хотираси	50
Кетдинг	51
Қитъа	51
Улуғ йўловчига	51

Қор қўйнида

Яна қор	53
Оппоқ ой	54

«Тонг сирлари» гўпламига кирган шеърлар.

Кўнгил	55
Бас энди	55
Клеопатра уйқуси	56
Мен шоирми?	58
Созим	59
Қўзғолиш	59
Дамлар	60
Кишан	60
Баҳор ва мен	61
Гулсара	61
Каптар	62
Ой қўйнида	63
Сирлардан	64
Қиш олдида	64
Яна кўклам	65
Қиз қўшиғи	66
Ғафлат	67
Кечкириш	67
Шафтолига	68
Уш кечаси	68
Икки ўт ўртасида	69
Жар бўйларинда	70
Ер асиралари	71

Янглишасиз	71
Ай булут!	71
Тан бердим	72
Кўклам келадир	73
Мен ҳам севаман	73
Эркин сингилга	74
Сомон парча	79
Ўзимникига	80
На ориюр	80
Қушиниғ ҳадиғи	80
Бойчечак	81
Сатанг	82
Икки бош бир тана	82
Одам ва қуш	84
Ўзбек чиновчиларига	84
Галдир	85
Паранжи	86
√ Куз гулига	87
XX аср	88
Баландликда	88
Чечак	88
Келинчак	88
Яна Зарафшон	90
Яна ўт	91
Ирфон келадир	92
/ Кўклам ёмғири	92
Шу кунда	93
А. Блокдан	94
Уч-тўртта юлдуз	94
Кўринган аланга	94
Кўкламдан хабар	95
Безгак қўйнида	96
Шарафлик хизмат	96
Ташлама	97
«Ички ҳислар» остида	97
Жаволаш	98
Сёзги	98

«Соз» тўпламига кирган шеърлар

√ Яна олдим созимни	100
Янги мен	100
Бир лавҳа	101
Ун йил Ленинсиз	102
Бизнинг Ватан	104
Қўшиқ	105
Бу куннинг шоира	105
Хенрих Ҳейнедан	106
Эмар	106
Хизматчи бола қўшиғи	108
Жан зи	109
Қадоқчи қўшиғи	109
Олисларга қарайман	109
Ўрдак овози	110
Тоғда тунадим	110
Олтмишларга	110
Чиммат қўшиғи	112

Октябрь	113
Дарё бўйи	115
Нил қизи	116
Биринчи май	117
Норин дарё	118
Ун олтинчи	120
Куз	121
Диёрим	123

Турли йиллар матбуотида эълон қилинган шеърлар

Туркистонли қардошларимизга	125
Маорифпарвар бобомиз муҳтарам Исмоил Гаспиринский ҳаз- ратлари ҳақида таъзияномамиз	126
Озод турк байрами	126
Қизил байроқ	128
√Ўзбегим	128
Темирчи	129
Ҳукм куннда	131
Қизил байналмилаал	132
Улур Британиянинг бу кунги ҳокимиятига	134
√Тонг	134
Бу кун	136
Уч йилдирки...	136
Париж коммунаси	137
Кампирнинг Тўйчиси	138
Капалак	139
«Юксак тоғлар...»	140
«Денгиз! Қип-қизил лолақизгалдоқ денгиз!...!»	140
«Турдим уйқудан...»	140
«Зарафшон ишқдир»	141
«Менинг севгим абад билан туташган»	141
«Милтираган қора чироғ, сен йўқсул»	142
«Хаёл, хаёл, ёлғиз хаёл гўзалдир»	142
«Эй, увли йўлдошим...»	142
Оғдорилиш	143
Қиш кечалари	143
Севги ва салтанат	145
Жавоб	145
Гўзал Туркистон	146
«Онам, сени қўтқармоқ учун»	147
«Энг сўнгги умидни қонга бўяган»	147
Бўғозлар масаласи	147
Упкалаш	148
Эътироф	149
Аламзадалар	150
Хадрада улоқ	150
Койиш	151
Истиқлол	152
Лузон	153
Менинг йўлларимда	154
Севинчингни қурала!	154
Баҳор келди	154
Қурбон	155
Ўзбек қизи	156
Хазон	156

Маданият	157
Червон патта	158
Рақамлик севги	158
Олқиш	159
Ишташ	161
Суҳбат	161
Ваҳм	162
Баҳорда	162
Қучоқ — тупроқ	163
Катта йўл бўйида учраган япроқ учун	163
Булоқлар қучоғида	165
Қирдан айрилиш	166
Эзнинг тугалиши	166
«Ҳар қадамда йўлда минг хато, янглиш...»	166
Чопон ва паранжи	167
Чироқлар	167
Ишқ ва муҳаббат	168
Қор	169
Ҳой, йўловчи қиз!	169
Дала йўлларида	170
Қил қиз мафтунлари	171
Биринчи хат	171
Бу нима нарса?	172
«Лолалар дардини англаган Лола»	173
Қор туйғулари	173
Сув	174
Баҳорни соғиндим	174
✓Куз ёмғири	175
Узалган қўл	175
Табиатнинг жавоби	176
«Севги сусаярмикан»	179
«Ҳар бир кўнгил ҳавосига берилган»	179
«Лола гулнинг доғидир ҳасрати дилдан кетмаган»	179
«Кўнглимга ишонмайман»	179
«Кўнглим яна, кўнглим яна илинди»	180
«Мен кўнглини ирғитдим»	180
Бу ернинг қиши	180
Табиат китобидан	181
Зангбунинг қизи	183
Қайтиш	184
Йўлчи	184
Ун йил	185
«Билдим энди, шунча берган ваъдалар ёлғон экан»	185
«Аламлар ўчоғи...»	186
«Сабо Ленинни уйғот»	186
«Конфедларни олмангиз саноққа»	186
«Илҳом ариғи қуриб ётибдир»	187
«Барча умид сен карамдан, эй карам, қилгил карам»	187
«Азиз синглим, менинг умрим тентакдир»	188
Тўрт хат	188
Ҳожар	189
Байрамда шаҳримиз	191
Биринчи санъат нишондори ўртоқ Уйғурга	191
Бу ўлканинг кўклами	192
Тарихдан	193

«Баҳор қиз, ҳилпиллаб-ҳилпиллаб келди»	193
Янгит ва қиз айтишуви	194
«Менга насиб бўлмади дунёда саодат»	194
Булбул ва гул.	194
Банди	195
Сен ва мен	195
Яхши бор, устоз!	195
«Гуноҳ» (драматик асар)	195
Ерқиний (драматик асар)	199
Уильям Шекспир «Ҳамлет» (таржима)	306
Изоҳлар	433

Адабий-бадиий китоб

ЧУЛПОН

АСАРЛАР

1 жилд

Мусаввир В. Ступин

Муҳаррир Ш. Аминова

Тех. муҳаррир В. Барсунова

ИБ № 5205

Босмахонага берилди 10.08.93. Босишга рухсат этилди 27.01.94. Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитур. Юқори бос-Буюртма № 1204. № 91—43 шартнома. Баҳоси ма. Шартли босма табоқ 23,52. Жами 5000 нуска. шартнома асосида.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

«Хазина» ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси. 700098, Тошкент, Халқлар дўстлиги шоҳ кўчаси, 28-уй.

Ўзбекистон Республика Давлат матбуот қўмитасининг 1-босмахонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-бек кўча, 2-уй.